

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat
Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő: KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Főmunkatársak: ANGA MÁRIA
BARABÁS ZOLTÁN
BERTHA ZOLTÁN
SERFŐZŐ SIMON
SZAKOLCZAY LAJOS

Nyelvi lektor: BOZSIK GABRIELLA
Szerkesztőségi titkár: HEGYI ZSANETT
Tipográfiai szerkesztő: TÖMÖSKÖZI PÉTER
Arculattervező és képszerkesztő: HERCZEG ISTVÁN
Elektronikus levelezés: IFJ. KÖDÖBÖCZ GÁBOR
Lapmenedzser: BÉRCZESSY ANDRÁS

Kiadó: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata
A kiadásért felelős: HOMA JÁNOS, a Kulturális Bizottság elnöke

Szerkesztőség: Eszterházy Károly Főiskola
3300 Eger, Eszterházy tér 1.
Tel.: (36) 520-450/2064
Fogadóóra: hétfő 10.00–12.00
www.agriafolyoirat.hu
agria@agriafolyoirat.hu

Terjeszti a LAPKER RT. és az alternatív terjesztők.

Előfizethető: postán és e-mailen.

Előfizetési díj 1 évre: 1200 Ft.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Nyomdai munkák: B.V.B. Nyomda és Kiadó Kft., 3300 Eger, Fadrusz u. 4.

A lapot az Eszterházy Károly Főiskola és az EKMK
különbféle szolgáltatásokkal sokrétűen támogatja.

HU ISSN 1789-4379

Tartalomjegyzék

<i>Finta Éva</i> Triptichon (<i>Tükörszonett 1–3.</i>)	11
---	----

ARTÉRIÁK

<i>Kiss Benedek</i> Nem kérek semmit	14	
<i>Anga Mária</i> Mögöttem fák	15	
<i>Serfőző Simon</i> Riadó	16	
	Szakadó izzadtságban	16
<i>Szigeti Lajos</i> Credo	17	
	Feszültség	17
	Tükörkép	17
	Távolságok	17

Dialógus

A boldogság dimenziói. <i>Szakolczay Lajos beszélgetése</i> <i>Petrás Mária keramikus- és énekművésszel</i>	18
--	----

Partiumi palackposta

<i>Gittai István</i> Rigók megfigyelése	32	
	Ady pohara	32
	Hangszerek	32
	Időhíd	33
	Önazonosítás	33
	Ébredésidő	33
<i>Lipcsei Márta</i> Borús napló (<i>1 Hétfő reggel, 2 Kedd este, 3 Fáradt hajnal</i>)	34	
	Szerelem zápor	35
<i>Barabás Zoltán</i> Az Időről, mely mindenkit lever (<i>Tolnay Tibor képe alá</i>)	36	
	Várad apokrif	37
	Ne küldjeteK	38

<i>Tüzes Bálint</i>	
Igazság	39
<i>Goron Sándor</i>	
szakadék	40
téli anziksz	40
pillanatkép a Holnap városából	40
tavasz van zsuzsanna anna	41
kései elégia rólad	41
<i>Dénes László</i>	
Ellendal	42
Menedék	42
Monogram	43
Rostokoló	43
<i>Pataki István</i>	
pista barátom sütőiparban	44
köz-ügy	44
önpusztításomról	44
szép prezsbiter asszony	45
a kalóztaxis hölgy fondorlatos kísérlete	45
a diószegi szépasszonyhoz	46
<i>Demeter Szilárd</i>	
Kankalink	47
Beavatás	50

Műhely

<i>Mák Ferenc</i>	
Szlavóniai és baranyai utazók a XVIII. és a XIX. században	54

ARTériák

<i>Nyilas Atilla</i>	
Nosztalgia (<i>A nedves hó kapcsán, A figuráns, Marej muzsik</i>)	74
<i>Hutvágner Éva</i>	
Két szituációs gyakorlat	78
<i>Nagy Zsuka</i>	
nem csinálsz házat	81
ugyanúgy	81
hajnóczy hajnalok	82
adytum körút	82

<i>Bakos Kiss Károly</i>	
Dsida	83

Műhely

<i>Székelyhidi Ágoston</i>	
Nemzet, anyanyelv, anyaország. <i>Kazinczy Ferenc emlékezete születésének 250. évfordulóján és a magyar nyelv évében</i>	84
<i>Zimányi Árpád</i>	
Nyelv, nyelvhasználat, nyelvváltozás. <i>Számvetés a magyar nyelv évében</i>	89

ARTériák

<i>Horváth Ödön</i>	
Leírhatatlan	94
<i>Bálint Péter</i>	
Anyám: a tanító néni	95

Műhely

<i>Bertha Zoltán</i>	
Csillagfény és homály közt. <i>Bálint Péter tanulmánykötetéről</i>	100

ARTériák

<i>Lászlóffy Csaba</i>	
Párhuzamos valóságoknak, lám, egy a vége	108
Felfújít hólyag	108
Az Ezeregyéjszaka fenyegetéseiből	109
Virágvasárnap i telem	110

Hazanéző

<i>Németh István Péter</i>	
Tapolcai levélinterjú a Bazalthegy költőjével, Konczek Józseffel	111

ARTériák

<i>Konczek József</i>	
Csoportkép	115
A kenyérről	116
Egy buzgó internacionalistának	118

Az eltűnt idő nyomában

Renn Oszkár

Hágók és fatemplomok 119

ARTériák

Bene Zoltán

Otthon 130

Posta Marianna

Haikuk (*Valóra, Ultrahang, Gondviselés, Istenes, A tékozló, Történelem, Kikelet, Jel[el]en I.–II.–III.*) 136

Műhely

G. Komoróczy Emőke

Benke László: Otthonkereső 137

ARTériák

Benke László

Találkozás az erdőn 146

Bozók Ferenc

Tengerszem 154

Tölgyfa 154

Láttam hegyeid 154

Hiányjelek 154

Devecseri Zoltán

Negyedik parancsolat
– „átirat” Radnóti Miklós 100. születésnapjára – 155

Műhely

Váradi-Kusztos Györgyi

Összegező gondolatok Ignác Rózsa életművének megítéléséről 156

ARTériák

Király Farkas

Rajzok az amorfózisról (VIII. – Tollaskigyó előre sirat,
IX. – robo, X. – térplasztikai műtét, XI. – pureschomuv) 162

Színek a palettán

H. Szilasi Ágota

Felemelkedés és alászállás. *Földi Péter festészetéről* 166

Szakolczay Lajos

A végtelen tér látomása. *Csáji Attila kiállítása a ProtopArtban* 171

ARTériák

Szirmai Péter

Külvárosi fények 174

Műhely

Kelemen Erzsébet

Vizuális metaoratórium. *Pátkai, Pilinszky és a Pincér* 175

ARTériák

Ayhan Gökhan

Ez a nap 180

Gerenda 180

Séta van körülötte 181

A test sem csinál többet 182

Thália szekerén

Hanti Krisztina

A szabadság természetrajzáról.

Veszprémi Petőfi Színház: Kakukkfészek 183

ARTériák

Andrzej Garcia versei K. T. I. fordításában

A valóság 187

Livia dicsérete 188

Kimondhatatlan 189

Amelyben nem volt se vágy, se kétség 191

Magyarázat 192

Anna megalázott 193

Laudatio

Vasy Géza

Kiss Benedek költészete 194

A bor dicsérete

<i>Kiss Benedek</i>	
Szent György-hegyi olaszrizling	199
Egri bikavér	200
Somlói juhfark	200
<i>Fecske Csaba</i>	
A prés mellett	201
Égi hordó	201
Bacchus	201
Mitológia	202
Pincében	202
<i>Gittai István</i>	
Hamis bordal	203
Bordal-szerű dal	203
Egy diószegi pincelátogatásra	204
Érmelléki történet az átkos időkből	204
<i>Cseh Károly</i>	
Teliholdban, hajnal felé	205
„Borivóknak való”	205
Boldog, boros álom	206
Tavaszdózat	206
Vadszőlő	206
Búcsúpohár	207
Borfelirat	207
Delelő	207
<i>Lipcsei Márta</i>	
A bor dicsérete	208
<i>Boros Edit</i>	
Hét haiku	209
Írótábori dal	209
Mámoros futamok	210
Lassan érő bordal-utánzat	210
Bordal-utánzat	210
<i>Kis Pál István</i>	
Szókratész poharára	211

Döbrentei Kornél	
Paraszt-gyalog	212
Németh István Péter	
Levelek Bacchus koszorúiból	213
1. (<i>Pierre de Ronsard: Vissza szeretnék gondolni...</i>)	213
2. (<i>Francois Coppée: A bor</i>)	213
3. (<i>Paul Valéry: Az eltűnt bor</i>)	214
4. (<i>Vincent Muselli: A nagy borisszák</i>)	215
5. (<i>Boris Vian: Noktürn</i>)	215
+ <i>Anakreon utóírata a Szent György-hegyről:</i>	216
L. Simon László	
Örökség	217

Könyvjelző

Kusper Judit	
Szövegkönny.	
<i>Palkó Tibor – L. Simon László: Háromlábú lovat etető lány</i>	220
Sz. Tóth Gyula	
Új ismerőseink barátvezetéssel. <i>Kaiser László interjúkötetéről</i>	223
Verók Attila	
Borúra derű a „sziporkázó szellemek” földjén (<i>Varázslatos mesék Napkeletről. Soós Tamás fordítása alapján a meséket újramondta Tóth László.</i>)	227
Balázs Beáta	
„Nem kellene valamiféle hippokratész–goethe–celani esküt tennie annak, aki ír?” <i>Az év novellái 2009 (szerk. Bíró Gergely)</i>	232
Véghelyi Balázs	
Beszél az írás – üzen a múlt. (<i>W. Barna Erika Viktória: Nagy Imre</i>)	236
Németh István Péter	
Magoncok és morzsák – 2671 bolgár boglár. <i>Válogatta, fordította és az utószót írta Szondi György.</i>	240
Erős Kinga	
Hivatásos olvasó. <i>Papp Ágnes Klára: Átlátunk az üvegen? – Gondolatok a kortárs irodalomról</i>	249

Ködöböcz Gábor

Szellemi jelenlét és értékteremtő dialógus. *Két tanulmánykötet a közelmúltból: Súlyok és hangsúlyok, Pályatükörök*

252

ARTÉRIÁK

Kovács Mikó Edina

Nagycsütörtök

257

és Geb kérdezé a Fáraótól

257

Műhely

Szűk Balázs

Nemzeti jelképek az 1956-ról szóló magyar játékfilmekben 258

ARTÉRIÁK

Hodossy Gyula

Azóta bukórepülésben

269

A napfény áthatol...

270

A szép keret szerelem

271

Tér és erő szivárvánnyal

272

Finta Éva

Triptichon

Tükörszonett 1.

(A világ)

A szellemet hiába ámitod
fegyvergyárad újabb csapdákat termel
közeledék és eltűnik az ember

kinek hologramján most átjutok.
És nem tudom mit táplál a titok
mikor kicsap a partjára a tenger

és hűségesküt tesz az értelem
hogyminden csobbanásba belehalhat
amit véltlen a tengerből kihallgat
s a vérerekben rejtve megjelen.

Mégis a szétvert partot figyelem
kaviccsá zúzott versekkel inalnak
a megmutatkozó szilaj tilalmak
szétloccsan csendjükkal a végtelen.

Szétloccsan csendjével a végtelen.
A megmutatkozó szilaj tilalmak
kaviccsá zúzott versekkel inalnak –
mégis a szétvert partot figyelem.

A vérerekben rejtve megjelen
amit véltlen a tengerből kihallgat
hogyminden csobbanásba belehalhat
és hűségesküt tesz az értelem.

Mikor kicsap a partjára a tenger
és nem tudom mit táplál a titok
kinek hologramján most átjutok:

közeledik és eltűnik az ember.
Fegyvergyárad újabb csapdákat termel
a szellemet hiába ámitod...

*Sárospatak,
2007. április 30., május 2.*

Tükörszonett 2.

(A sors)

A szétvetett öröme gondolok
felrobbant gránát vitte el a testét
még láttam széthullását messze estét

s hogyan hevernek a volt boldogok.
Vászonra kent vörös virág a festék
bíborba dőlnek a mimikri esték.

Milyen feltárható az arcavesztett!...
Kirobbantott vonásain belesnek
báméskodó lejátszott éjszakák
s kisakkozzák a mattot legalább.

Ilyen hiányosan maradnak veszteg
akik most csorba arcukon merengnek
s a kép helyett mit már senki se lát
felidézik a vétlen vér szagát.

Felidézik a vétlen vér szagát
a kép helyett mit már senki se lát
s akik most csorba arcukon merengnek
ilyen hiányosan maradnak veszteg

s kisakkozzák a mattot legalább.
Báméskodó lejátszott éjszakák
kirobbantott vonásain belesnek –
milyen feltárható az arcavesztett!...

Bíborba dőlnek a mimikri esték
– vászonra kent vörös virág a festék –
ahogy hevernek a volt boldogok.

Még láttam széthullását messze estét
– felrobbant gránát vitte el a testét –
a szétvetett öröme gondolok...

*Sárospatak,
2007. április 30., május 2.*

Tükörszonett 3.

(A kép)

Nézd ezt a tükröt egykori barát
innen figyelt reánk a szent varázslat
s ebben törött szilánkosra a látszat

amíg nyomoztuk sorsunk vonalát.
Üres keretben tátongnak a vágyak
leértékelt kívánságokra válnak.

Nem is sejti az arc a rejtjelet.
Soká lesz amíg ránccá vedlenek.
A kozmikus keringő nyughatatlan
elporladó göröngy varangy-alakban.

Mégsem legyint az ember csak feled.
Vállát elejti újra gyermeket.
Még visszanéz egy Csontváry-kalapban
az arcán folyton vétkező harag van.

Az arcán folyton vétkező harag van.
Még visszanéz egy Csontváry-kalapban
vállát elejti újra gyermeket
mégsem legyint az ember csak feled.

Elporladó göröngy varangy-alakban
a kozmikus keringő nyughatatlan.
Soká lesz amíg ránccá vedlenek –
nem is sejti az arc a rejtjelet.

Leértékelt kívánságokra válnak
üres keretben tátongnak a vágyak.
Amíg nyomoztuk sorsunk vonalát

ebben törött szilánkosra a látszat
innen figyelt reánk a szent varázslat –
nézd ezt a tükröt: egykori barát...

Sárospatak, 2007. május 4.

Kiss Benedek

Nem kérek semmit

Túléltem magam,
csak az Úristen segíthetne,
ha bízni tudnék Benne.

Nem a Teremtésben nem hiszek.
Benne.
Hogy lelkiismerete van neki is,
s gondot visel mindenekre.

Ha hagyta Ádámot és Évát
bűnbe esni,
figyelme
mennyi?

Vagy az emberlét muslinca-lét,
mi mustforráskor rajokban bozsog?
Édes Istenem,
adj mindig új napot!

Néha olyan, hogy mint atyámnak,
kezére hajlok,
aztán meg úgy néz,
mintha nem hagytam volna még el
a barlangot.

De nevét, akkor is, tudhatja,
a barlangfalra róttam!
S meg is őrzött – ezredeken át,
védelme alatt voltam.

Erősíts meg, Istenem,
Bár vén vagyok – 66 éves.
Bár – már? Vagy: még?
A válasz kétes.

S akik nem élnek egy évet sem?
Akiket lövészárokban lőttek
öntudaton?
Istenem, nem kérek semmit.
Én nem.
De szánd fajom!

S madárként
kitelelek majd én is
száraz magon.

Az előző számunkban hiányosan közölt vers teljes szövege. A szerzőtől ezúton is szíves elnézést kérünk!

Anga Mária

Mögöttem fák

Álmomban lehetnék fény, virág, vagy kő,
de én akkor is véremben vér, húsomban hús,
valóságos önmagam vagyok.
Futok az utcán egy elfelejtett emlék elől,
időnként hátra nézek, látom mögöttem a fákat,
talán már régen elsirattak engem,
háromszáz ősszel, meg egy nyárral,
ezért nem ismernek rám.

Mintha tükrök vagy ablakfények villannának,
de az is lehet, hogy vízesések tánca vesz körül.
Melegtől, levegőtől, víztől fuldokolva, mint a magzatok,
erőtlen sírásba kezdek. Kapaszkodnék fénybe, virágba, kőbe,
hogy végre kijussak álomból, időből, minden eddigi ősszel,
minden eddigi nyárral megverekedve.
De elsirattak engem már a fák.
Háromszáz ősszel, meg egy nyárral.
Véremben vér, húsomban hús.
Halánték közelben a halál.

Serfőző Simon

Riadó

Riadót fúj a szél:
jön a fekete vihar, fergeteg.
Leng, süvölt minden ág.
Az égi fények megsötétednek.

Mérföld hosszú szöcske,
riadt villám ugrik át az égen.
Amerre lát, a por
menekül mennydörgő fényességben.

Szárazon nem marad,
csak egyszer érje utol a zápor.
Szárítkozzhat, mire
újra szállhat, megülhet a fákon.

Szakadó izzadtságban

Belerándulok,
ahogy mint villámlás az égen,
a betegség, fájás
keresztülhasít bennem.

Még nem terít földre,
mintha nem történe semmi,
csak ahogy a szél út felől a kaput,
próbál sarkamból kifordítani.

Csak ázzak szakadó izzadtságban,
mosson el veríték, mint eső a port.
Egyszer csak a lecsendesedő idő
már ne leljen sehol.

Szigeti Lajos

Credo

Istenhez vezet minden út,
más igazság hamis –
az égi abszolút,
a földi relatív.

Bocsánatos bűn s gonosztett
– örökké vétkezünk,
ég-föld paternoszter
térül-fordul velünk.

Feszültség

A kín és a gyönyör
végletei között
kiég a szenvedély.

Tükörkép

Nézz rám
és mosolyogj,
már én is ragyogok,
mint fényben a gyémánt.

Távolságok

Tíz dimenziós tartományban
földön kívüli észlelynt keres
az emberi értelem –

Hol más az anyag létformája,
mértani ábra, számsor, képlet
adhat-e rólunk képet?

Itt a kozmosz középpontjában
műtárgy szólít meg, kotta beszél
s a vers, a líra zenél.

A boldogság dimenziói

Szakolczay Lajos beszélgetése Petrás Mária keramikus- és énekművésszel

Ülünk a kertben egy fa alatt, és vendéglátóm tiszta szemét nézem. Mosolyog. Ebben a mosolyban minden benne van: öröm és bánat, de leginkább egy csángó asszony boldogságos kálváriája. Hiszen hosszú volt az az – a moldvai Diószéntől a Pest megyei Pomázig tartó – út, amely végül is megtermette gyümölcsét: Petrás Máriából elismert keramikusművész lett és csodált énekes, aki az utóbbi fél évtizedben a Muzsikás Együttessel szinte az egész világot bejárta.

Mosolya azt mondja: azért születtem, hogy elárvult sorsunknak hírvivője legyek – a csángó népet még ma is (nézzünk elbitorolt, a magyar nyelvet többnyire még ma is kirekesztő templomaikra) ezer gond nyomasztja, gyötreti –; hogy kitarító munkával megmutathassam: a *szünetlen* építkezés az egyén és a kisközösség számára is testet-lelket formáló erő. Aki *munkával* – miképp Kós Károly tanította – föl tud egyenesedni, azt még a zsarnok is nehezen fogja bedarálni, és nincs az a hatalom, ami be tudná törni derekát. Mert a gerinc makulátlansága egyben magatartásforma is. A zivataros idő is átviselhető, amelyből a romániai magyar nemzetiség számára volt elég, ha *tisztaságunk* lesz a fegyver: egy sokat szenvedett közösség fölemelésének a záloga.

Ha egy mosolyból ennyi minden kiolvasható, még mi minden húzódnak meg tulajdonosában! Erre a *tevékeny* – önalakító és egyben közösséget formáló – életútra voltam kíváncsi. Ez vitt a pomázi kertbe – a mindannyiunk számára valahol kamatozó kíváncsiság.

– *Otthonod, amely egyben lakó- és munkahelyed, olyan, mint a Paradicsom. Első látásra sugárzik belőle – az épületek harmóniája s fű, fa, bozót ezt kínálja – az otthonosság olyan foka, amely maga a boldogság.*

– Három évi keresgélés után, 2000-ben vásároltam ezt a telket. Eladtam a hétfalusi lakást...

– *Tudatos választás volt?*

– Félig-meddig tudatos választás volt. Azt gondoltam, meg kell találnom azt a helyet – akkor még nem volt elég pénzem –, amelyért mindent megteszek, hogy meg tudjam venni. Pár évig jártam Budapest környékét, és egyszer csak rátaláltam Pomázra. Arra a falura, ahol addig sosem voltam. Igaz, korábban Szentendrén, a Kőhegy közelében is kinéztem magamnak egy telket – az is nagyon megtetszett –, de sajnos kicsinek tűnt. Így le kellett mondanom róla. Ha már az ember egyszer kivonul a világból, olyan helyre menjen, ahol jól érzi magát.

– *A választásban nyilván közrejátszott az is, hogy a kiszemelt táj egy kissé a hazai vagy ahhoz hasonló környezetet formázza.*

– Ezt nem terveztem. Egyszer csak kijöttem ide a domboldalra, körülnéztem (akkoriban a telek kétharmadán még akácos volt), s annyira megfogott a kilátás s nem utolsósorban a hely szelleme, hogy megijedtem, mi lesz, ha holnapig eladják a telket. Akkor a gyermekeim egy kicsit kacagtak rajtam. A fiam azt mondta, hogy itt, Magyarországon nem szoktak *éjjel* telkeket árulni.

– *Milyen hegyeket látni innét?*

– Szemben a Csobánka, és látod a pilisi hegyvonulatot. S ott a végén, Pilisszentkereszt és Pilisszántó között emelkedik a két falut elválasztó csúcs, a ... csúcs. Nagyon szép ez a kicsi medence, és nagyon szeretem. Miért? Mert a természetnek is van egy perspektívája.

– *Az egész ház olyan belülről – legalábbis én itt keresem a hangulatom forrását –, mintha templomban lennénk. Van valami különleges építőelem benne, s onnan az érzés. Ha hiszed, ha nem, nekem azonnal Kós Károly jutott az eszembe.*

– A házat egyik építész barátom, Szűcs Endre tervezte, amelynek a külseje a Balatonfelvidéki parasztkorokot idézi. Egy tornác is lett volna hozzá, de azt sajnos a helyi hatóság nem engedélyezte. Kíntről tehát parasztkorok, belül pedig – nézd csak a simogató boltíveket – úgy akartam kialakítani, hogy jól érezzem magamat benne. A ház számomra csak akkor ház, ha jólesik benne az élés. Én nagyon szeretem az olyan jellegű építészeti, amely nem mond le a tűzhelyről, arról a tűzhelyről, amelynek fölfelé nyitása is van...

– *Tehát a lélek melege mellett, így kerek az otthonosságérzet, kell valamiképp a fizikailag megfogható meleg is...*

– Szerintem a kettő, ha az ember komolyan gondolja, harmóniában van egymással.

– *Lakó- és munkahelyed irigylésre méltóan meg van tervezve. Gyakorolhatsz is (ének), s a műhely alkalmas arra, hogy benne zseniális tárgyak: kerámiaszobrok szülessenek.*

– Mikor idejöttünk, az első dolgom az volt, hogy testvérem segítségével építettem egy fóliasátrat. Amelybe az áramot is beveztettem. 2000 májusában vettem meg a telket, és az év október 16-án az alapba letettük az első téglát. S a karácsonyt már úgy várhatuk – persze akkor még otthon karácsonyoztunk a szüleimmel –, hogy kályha is volt a házban. Azóta, láthatod, állandó építkezésben vagyunk. Lépcsőzetesen folytak-folynak a munkák. Először a műhelyemnek csak az egyik részét csináltam meg, aztán melléragasztottam egy másik részt. Félig-meddig egy földalatti műhelysarkot is kialakítottam magamnak – nem olyan nagyot, talán csak 10 négyzetméteres a földbe vájt „lyuk” –, amelyben az *agyagaim* nem fagynak meg. S ha mintázok valamit, jóllehet fűtés nincs, az nem fagy meg, nem megy tönkre.

– *Mekkora a kemencéd?*

– Akkora, hogy nyolcvan-kilencven centi magasságú tárgyat is – természetesen egy darabban – ki tudok égetni benne. Nagyobbat egyben nem is nagyon lehet kiegészíteni, mert könnyen deformálódik.

– *Minthogy előbb a hazai karácsonyt említetted, lépünk egy kicsit vissza a szülőföldre! Úgy vélem – nyilván a mitológia is közrejátszhatik ebben –, hogy Csángóföldet az Isten teremtette. (Borús jókedvében.) Méghozzá oly módon, hogy a boldogságot is megadta neki – gondoljunk csak a gyönyörű, archaikus magyar nyelvre (amelyet ezerszer megtagadtak tőle, sőt román alapúnak titulálták) –, és a szenvedést is. Ez utóbbi alatt nem is annyira a népcsoportot sújtó irdatlan szegénységet értem, hanem a megannyi üldözést, valamint a templomának és nyelvének elvételére irányuló kísérleteket. Innen jöttél. Döbbenettel olvastam valamelyik vallomásodban, hogy gyakorlatilag – itt nálunk, a nyelvi előkészítőben – már felnőtt fejjel tanultál meg igazán magyarul írni és olvasni.*

– Annyira felnőtt fejjel, hogy – harminckét éves lévén – már gyermekeim is voltak. Én még valóban abban a világban nőttem fel, amelyet Isten teremtett. Azóta, sajnos, az ember jócskán *hozzányúlt* – a hatvanas-hetvenes évek durva változásai bizonyítják – ehhez a világhoz. Minthogy én 1957-ben születtem, még tisztán megkaptam a ki tudja hány évszázada létező, nyugodt – mondjam így: középkori – világot. Főleg Klézsén... Csodálatos – a változásokkal akkor még nem sebzett – világ volt.

– *Klézsét említetted?, az nekem is szívszerelemem. Itt élt Kallós Zoltán egyik énekmondója, Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa, akinek – balladai mesemondásának – az Új guzsályam mellett című nem mindennapi gyűjtemény köszönhető. Talán rokonodként is tisztelhetted.*

– Édesanyám ángyója volt. Annak ellenére, hogy nem volt írástudó, emlékezetből rengeteg imádságot és dalt el tudott mondani-énekelni. Rajta kívül talán csak egy-két ilyen – hozzá hasonló tudású (azok az írást is ismerték) – adatközlő említhető. Hodorog Luca például – aki Magyarországon hallt meg, és itt is van eltemetve, Jászberényben, ahol immáron 20. éve fesztivált rendeznek emlékére –, vagy Vajdók Nica, akitől sajnos nem sok népköltészeti alkotást gyűjtöttek, mivel annak idején egy férjes asszonynak nem illett egy vad idegen férfival (gyűjtővel) több órán keresztül beszélgetni. Ilyen tettükért a közösség megszólta volna és kivetette volna őket. Az özvegy asszonyoktól – Szályka Rózsától, Hodorog Lucától – rengeteget tudtak gyűjteni.

– *Nyolcan voltatok testvérek. A szüleid földművesek voltak?*

– Földművesek. Édesapám először vasutas volt, de egy baleset miatt – 1957 telén, februárban beleesett a Szeret nevű folyóba – ott kellett hagynia a vasutasságot. Így, ezután lett földműves.

– *Megfagyva haza tudott gyalogolni?*

– Méghozzá éjjel. Hogy milyen kínok között, arról most ne beszéljünk, hiszen meg volt fagyva szinte minden porcikája.

– *A magyar nyelv kifejező furcsaságához tartozik, hogy a Szeret – nevéből következőleg – nem a szeretetet adta számára, hanem majdnem a halált.*

– Minden folyó beszedi az áldozatait, régen az emberek tartották is a víztől való távolságot. Megadták neki a tiszteletet, mondta édesanyám. A klézsei patakról szólván

ugyancsak édesanyám állapította meg – 1990 után rengeteg házat elvitt a víz, noha az csupán egy *patak* volt –, hogy azért ragadta magával az embereket, mert azok bementek a területére. Minden folyónak volt egy felségterülete, így tudták ezt a régi emberek, amelyet nem szabadott megsérteni. Az a sok ezer áldozat nem lett volna, ha mindenki tiszteletben tartja – az „idegen” ne gázoljon bele – a folyó, a víz szokásait. Apám is azért bűnhődött meg, mert éjjel át akart kelni a befagyott folyón. A jég beszakadt alatta, és csoda, hogy ilyen állapotban le tudta gyalogolni a házunkig tartó három kilométert.

– *Klézsen mikor éltetek?*

– Nem éltünk ott, csak édesanyám volt klézsei. Miklós Péternek volt a lánya. Aki testvére volt – ahogy korábban már említettem a rokonságot – Miklós Gyurkának, Szályka Rózsa emberének. S anyám *béadódott*, ahogy mondták nálunk, vagyis férjhez ment Diószénbe édesapámhoz. De mindig vágyott vissza Klézsére. Fialat volt, első gyermekként minden hazaruccanására magával vitt. Így ismertem meg a falut. Innen, Magyarországról Moldva homogénnek tűnik, ám mikor még otthon voltunk, mi nagy különbségeket éreztünk a falvak között.

– *Ez miben nyilvánult meg?*

– Szinte mindenben. Még a népviseletben (a színárnyalatok stb. különbözőségében) is. Én azért merek erről beszélni, mert a két falut – Diószént és Klézset – nagyon mélyen ismerem. A néprajzosok szerint Klézse egy kicsit *székelyes*, míg Diószén archaikusabb, régiesebb. Vegyes falu volt...

– *Mit jelent az, hogy „vegyes falu”?*

– Voltak ott nagyon *régiek* is. Persze Klézsében is, ahol őriztek egy 1676-os Kájoni-féle *Cantionalét* – ki tudja, mikor vitték oda –, és 1993-ig ebből imádkoztak, s a vesperást vagy a virrasztást is ebből mondták. Amíg lehetett, hiszen 1993-ban megtiltották Klézsen a magyar nyelvű virrasztást és a komondárt is – csángóföldön így nevezik a tort. Én 1990 telén voltam egy virrasztáson, amit az akkor már beteg Hodorog Luca mondott az egyik nagynénémnél. Hiába fenyegette meg a pap, ha vezeti az elhunyt fölötti imádkozást, nem fogja eltemetni a halottat, ő hajthatatlan maradt. Ahogyan ezek a karakán öregek meghaltak, a magyar virrasztások – persze a politikai nyomás is közrejátszott ebben – egyszerre megszűntek. Tehát Klézse volt az utolsó csángó falu, mint korábban említettem volt, ahol Kájoni énekeskönyvből imádkoztak. Diószénben – a negyvenes években hét éven át – Szilágyi Feri bácsi, a csángó csíki kántor szintén a *Cantionaléből* énekelt és imádkozott, a hívek legnagyobb örömére. Az énekes-imádságos könyv eme példánya Erdélyben még megvan, egy gyűjtő őrzi.

– *Kétség nem fér hozzá, a szülői házban kaptad ezt a vallási alapot. Az Istennel akkor még magyar nyelven voltatok napi kapcsolatban. Azóta, sajnos, nagyot változott a világ, habár a rendszerváltás után nem egy kísérlet történt – és folyamatosan történik is – a magyar nyelv (iskola) és a magyar nyelvű mise visszaállítására.*

– A hetvenes évekig nálunk is mindenki magyarul beszélt a faluban, annak ellenére,

hogyan az iskolában csúfolták – *madárnyelvnek* nevezték – ezt a nyelvet a tanárok. És állandóan szidtak minket, mert nem értették, amit mi egymás közt az anyanyelvünkön suttogtunk. (Később hallottam, hogy milyen gonoszul viselkedtek más falvakban is.) Talán irigyeltek is bennünket, hiszen csak kis taknyosok voltunk, de akkor már két nyelven tudtunk beszélni.

– *Nálunk, harminckét évesen, tehát egy irodalmi szinten tanultál meg beszélni és írni.*

– Igen. Amit addig tudtam, az „csak” a kisközösség, a napi tájékozódást segítő ügyek nyelve volt. De ez sem olyan egyszerű. Az első osztályig én magyarul beszéltem. (Még a tanító néni sem tudott románul, mert a Magyar Népi Szövetség idején jött ki csángóföldre, ahol összeesküdött egy oláh tanítóval). Vagyis még a nyelvújítás előtti nyelvet beszéltük, a klézseiek valamilyen csodálatos akcentusával. Nem is akcentusnak mondanám, hanem a nyelvjárásból eredő (táji) íznek.

– *Archaikus rétegek klézsei módon...*

– Csodálatos kedvesség volt az emberekben, és a kifejezések – a nagyon szép megnevezések is – mintha ezekhez igazodtak volna. Például magázták a férfiakat.

– *Méltósága volt a nyelvnek...*

– Jól mondod, nem is akármilyen méltósága. 1990-ben, amikor újra – a korábbiaknál erősebben – találkoztam a magyar nyelvvel (amikor írni és olvasni tanultam), Balassi nekem egy kicsit új volt. Új volt és modern volt a mi csángó nyelvjárásunkhoz viszonyítva.

– *A lézpedi vagy a pusztinai nyelv a csángó nyelv valamilyen változata?*

– Igen. Oda többen mentek a madéfalvi veszedelem idején. Nagy részük akkor telepedett le ott. Hozták a székely kapuikat és a szokásaikat, bárki megnézi, ott a kapuk is mások, mint Diószénben vagy Szabófalván.

– *Engem meglepett, hogy fiatal korodban – nyilván a kézügyességéből is ered a plasztikánál való kikötésed – vonzódtál bizonyos műszaki dolgokhoz. Műszerész...*

– Nem vonzódtam. Véletlenül jutottam be abba az iskolába. A 10. osztályig gondoltam nincs más lehetőség, csak otthon maradni. Édesapámtól nagyon megszerettem a szőlőt – ő egy kicsit tanulta a nemes szőlő művelését –, és azzal akartam foglalkozni. A mai napig ha meglátok egy szőlőbokrot, lehet ott ötvenféle növény, nekem a szőlő az első. A szőlő és a virág. *Abból* a világból mégis hiányzott valami. Az embert hívja – akár rögsnek tetszik, akár nem – a saját útja. Nagyon sokszor imádkoztam valami kitörésért – azt sem tudtam pontosan, hogy mi legyen az –, Jóistenem, segíts meg engem... És akkor egy tanár szólt, hogy eredményeinkkel körbejárja az országot, hátha sikerül valami iskolát találni valahol. Az én jelentkezési lapomat is elkérte, adtam neki 30 leit. Soha nem felejttem el, azt is valakitől nagy titokban kölcsön kértem, hogy ne tudják meg a szüleim. S amikor visszajött, örömmel újságolta, hogy a továbbtanulás el van intézve, hat lány Hétfaluba mehet, egy pár Sepsiszentgyörgyre. Így kerültem én a hétfalusi elektrotechnikai iskolába.

– *Középiskola volt?*

– Dehogy is, ipari szakiskola, amely minket kiiskoláztatott, annak ellenében, hogy miután elvégeztük, öt évig a gyárban kellett dolgoznunk. Középiskolába nem is tudtam volna elmenni.

– *Hány éves voltál?*

– Tizenhat-tizenhét. A szakiskola kétéves volt, engem az elektrotechnikára vettek be, a többieket más szakmára. Egy év után (műszaki dolgokból és elméleti tantárgyakból) tanulmányi versenyt nyertem. Először az iskolait, majd a zónait. Nagyon szorgalmas voltam, édesapámnak be akartam bizonyítani, hogy helyt tudok állni itt is. Ha közepes az előmenetelem, biztosan visszahívott volna édesapám.

– *A műszaki rajzon kívül mást is rajzoltál?*

– Az első évben nem. Akkor nagyon sokat tanultam. Már gyermekkoromban éreztem, hogy az Isten megáldott egy kis tehetséggel, s valamiképp ezzel kéne kezdeni valamit. Annak ellenére, hogy az iskolában remekül ment minden, az év vége felé rájöttem: nem ezt kell csinálnom. Nem ezt akarom.

– *Hogyan történt a váltás?*

– Még az első évben kaptam hivatalos engedélyt arra, hogy részt vehessek a misén. (Mínthogy kollégiumban laktunk, csak engedéllyel mehettünk ki.) Csak délután volt kijárásunk, de akkor sehol sem volt mise – csak vasárnap délelőtt és este. Mikor Brassóban mentünk fölfelé, a centrum felé – valósággal vonzott a katolikus templom csodálatos ólomüveg ablaka –, egyszer csak megláttam az egyik házon egy táblát: Zenei és Képzőművészeti Népfőiskola. Klement Bélával, egy ottani tanárral találkoztam, és elmagyaráztam neki, hogy miért szeretnék ebbe az irányba menni. Külön felvételizhettem, föl is vettek a grafikai szakra. Három évig jártam ide, kitüntetéssel végeztem. Nagyon sok technikával megismerkedtem.

– *Mielőtt a szakmai utadat tovább bogoznánk, ejtsük szót egy-két magánjellegű dologról is! Az első házasságod – úgy tudom, román férjed volt – hogyan jött létre? Hol ismerkedtetek össze?*

– Abban a gyárban, ahol – 1976 után – dolgoztam. Húsz éves voltam, amikor férjhez mentem. S egy év múlva már megszületett az első gyermekem. Az az igazság, hogy minket, csángókat az erdélyi székelyek nem annyira fogadtak be. Valamiképp elzárkóztak tőlünk.

– *Szinte hihetetlen.*

– Erről a „különbözésről” könyvet is írtak az erdélyi néprajzosok. Talán *Száz lejes lányok? Száz lejes menyasszonyok?* volt a könyv címe, és a csíkszentdomonkosi házasságokat dolgozta fel. Nyolcvan-száz csángó lány ment férjhez Erdélybe. Valójában nem fogadták be őket, és ők sem tudtak igazán beolvadni az új környezetbe. Bár sok gyereket adtak annak a közösségnek, mégsem akarták elfogadni a szokásaikat – nagyon tempóba járók voltak, *hitesek* –, mindennél jobban ragaszkodtak *ősi* kincsükhöz.

– *A házasságból két gyerek született?*

– Igen, két gyermek, egy fiú és egy leány. De nagyon hamar kiderült, hogy a férjemmel nem vagyunk egymáshoz valóak, és 1985-ben elváltunk.

– *Művészetedből kiderül, hogy a Baba Máriának már gyerekkorodban nagyon erős hitbéli alapozása volt.*

– Nemrég valaki arról kérdezett, hogy a magyarságtudat mennyire volt/van meg bennem. S arról is, hogy milyen hitű vagyok. Én egész életemben, a mai napig, ragaszkodom ahhoz, amibe beleszülettem. 1990-ig úgy értelmeztük – én is, és sok más csángó is –, hogy a hittel kötöttük össze azt, amiben különböztünk a többitől. Az ortodox tengertől. Elsősorban a katolikus hittel, a vallással. Én ehhez nagyon erősen ragaszkodtam/ragaszkodom. Ettől a meggyőződésemtől semmi nem tud eltántorítani. Fiammal sokszor leültünk beszélgetni erről, s azt mondta: „Anyu, kellettek ezek a stációk a maga életében.” Rengeteg csángó házasságot látok a csángók között, s még jobban elrománosodtak, mint azok, akik vegyes házasságban éltek. Nekem van egy húgom, aki vegyes házasságban élt, és mind a két lánya tud magyarul. Jóllehet a másik testvéremnek – fiútestvéremnek – a felesége román, de náluk is meg van becsülve a magyarság: mind a két fia magyarul (is) beszél. Viszont egy másik fiútestvéremnek trunki, vagyis tiszta-tiszta magyar a felesége, s ennek ellenére a három gyerek közül egyik sem tud magyarul. És van egy olyan unokatestvérem is, akinek öt gyermeke közül csak kettő érti a magyar nyelvet, holott ő katolikus, csángó feleséggel büszkélkedhetik.

– *Örömmel tapasztalom, a hited kikezdehetetlen. Magyarságtudatod erős. Mindkettő meghatározza a személyiségedet, amelyre az itteni iskolákat járván építeni tudtál. Beszélj művészi magára eszméléséről, hiszen nagyon nehéz volt elfogadtatni („idegen” környezetben?), hogy te igazi képzőművész vagy.*

– Én nem azt akartam bizonyítani, hogy képzőművész vagyok, hanem elsősorban azt akartam bizonyítani, hogy nem vagyok közepes. Ha közepes volnék, akkor ezt az utat már rég nem járnám. Nem a szerénytelenség szól belőlem, de ha érzem – ha éreztem volna –, hogy az alkotásban nem vesz részt minden porcikám, már rég más útra tértem volna.

– *A grafikáról hogyan váltottát át a kerámiára?*

– Az Iparművészeti Főiskolán az első év amolyan alapképzés volt. Megismerkedtünk a formatervezéssel, a plasztikával, a mintázással és a grafikával. Annyira megtetszett a mintázás – a rajzot kezdtem egy kissé elhanyagolni –, hogy tudtam, komolyabban a kerámiát fogom folytatni. Azért a rajzzal való kifejezés is izgatott. Nem más bizonyítja, mint az, hogy részt vettem a TETRA PAK reklámgrafikai pályázatán. Az almalevet kellett reklámozunk. Én bibliai jelenettel képzeltem el a népszerűsítést, miszerint rajzomon, Éva nem az almát nyújtotta át Ádámnak, hanem egy „tetra pakos” dobozt, amelynek oldalán képileg ott virított a benne lévő tartalom is. Nem az én tervemet választották. Minthogy az ötletet nem tartották szellemesnek, eladhatónak – ezek szerint én keveset értettem meg a neoreklám-grafikából –, elbátortalanodtam. De semmi sem véletlen, ez a kudarc

meghatározta a további ténykedésemet. Mivel hiányoztunk egy cseppet a rajzóráról – a tanulás helyett egy hétig síelni voltunk –, egy kicsit lecsípték az érdemjegyemet. Hogy történt mindez? Én akkoriban, mindig szorgalmas lévén, rengeteget rajzoltam. A kollekciónál a tanórákat velem elszabotáló két-három csoporttársamnak is adtam egy-egy darabot, hogy a tanár ne buktassa meg őket. A jobban sikerült grafikákat természetesen megtartottam magamnak. Mit ad isten, ők jobb jegyeket kaptak, mint én. Szóltam is a tanárnak, hogy nem vagyok meglegedve az osztályozással, igazságtalannak tartom. Ha ribillió nem is lett belőle, a feszültség ott lebegett mindannyiunk feje fölött. Ez a kis eset eldöntötte további sorsomat. Minthogy a grafika akkor már nem jelentett nekem semmiféle kihívást, elhatároztam, nem folytatom.

– *Vonzott az anyag?*

– Nagyon. És a három dimenzió. Nagyobb feladat volt számomra, hogy három dimenzióban jelenítsek meg valamit.

– *Mik voltak az első plasztikai munkáid?*

– A feladatok. A tojástól és a gömbtől kezdve egészen a csiga megformálásáig minden. Egy csigát plasztikailag megjeleníteni klasszikus feladat. A munka során sok minden kiderül. Nem futamodtam meg előle. Nekiláttam. Nem megmintáztam és *kiüregesítettem* – az lett volna a könnyebb megoldás –, hanem üregesen szépen felraktam. Egy az egyben emberi alakot is mintáztam. Megszerettem a plasztikát, és hálás vagyok mintázótanáraimnak – Kovács Gyulának és Pázmándi Antalnak –, hogy megengedték a korlátlan kísérletezést. Korábban más mesterektől is sokat tanultam. Benedek György csodálatos rajztanár volt a vasutasok képzőművészeti körében. Éppen egy francia Cézanne-albumot olvasgattam – volt Rembrandt- és ilyen-olyan korszakom is –, amikor egyszer csak megállt fölöttem, és így szólt: „Mária, ez az ember nagyon tudott rajzolni.” Le akarta törni a szarvamat? Sokkal inkább azt sugallta, hogy a meglegedés (azt gondoltam, hogy én is jól tudok rajzolni) a művész halála.

– *A rajztudás segített a formázásban?*

– Nagyon. A perspektíva már ott magával ragadott. A három dimenzióval – szerettem a kihívást – már valami nagyobb dolog történik. S ebbe belekukkantva akarom megérteni az anyag közvetítette „eszme” térbeli törvényeit.

– *És az agyag-samott szerelem?*

– Azt a plasztika hozta. Az üveggel mint anyaggal, mint új technikát, kifejezésformát kínáló lehetőséggel szintén szerettem volna – bár egyszer-kétszer sikerült – többet foglalkozni. Sajnos nem olyan kézenfekvő, hogy az ember a technikai felszereltséghez hozzá tudjon jutni. (Egy napi bérlet – műhely, anyag, felszereltség – pár évvel ezelőtt már 110 ezer forintba rúgott.) De fogok én még „üvegszobrokat” készíteni, és más anyagokat is ki fogok próbálni. Jelen pillanatban a kerámia az, amit meg tudok *fogni* minden probléma nélkül.

– *A napokban láttam egy, a múlt század harmincas éveiben készült Gorka Géza-ke-*

rámiaszobrot. Az ülő hölgynek egy-egy tál volt a térdén és a vállán, amelyek virágtartóként szolgáltak. Te is készítesz ehhez hasonló, a gyönyörködtetésen túl más funkciót is ellátó – használati – tárgyakat?

– Nem nagyon. Bár a Postamúzeumban látható egy *Madáritatóm*, a főiskolai feladatokon kívül (teáskészlet stb.) úgyszólván nem kötött le az ilyesfajta foglalatosságok.

– *Az iparművészetben tehát nem az iparművészet érdekelt.*

– Így van. Megcsodáltam a görög vázákat, de úgy éreztem, ez az *ő* világuk. Lehet, hogy a huszadik század nagyon figyelt a használati tárgyakra, de nem volt képes olyan *szent* használati tárgyakat teremteni, mint az ókor vagy más klasszikus korok.

– *Átlengett valaminek a szelleme?*

– Kulturális antropológiából kellett írni egy dolgozatot, töprengtem magamban, s kipattant a fejből a szikra: a csángókról fogok írni. *Elmenőben* lévő kicsi népekről, amelyeknek sorsát jól ismerem, mert megtapasztaltam. Olyannyira megindult a toll a kezemben – áradt belőlem a szó –, hogy alig tudtam a fogalmazást befejezni. Nem is fejeztem be, csak a végére pontot tettem.

– *Milyen címet adtál neki?*

– Panaszkodás Istennek.

– *Jó cím. Ez terelt a plasztika felé?*

– Ez terelt a *téma* felé.

– *A téma megnyitott valamit előtted?*

– Én a plasztikát nagyon megszerettem, de hogy mit kezdjek vele, nem tudtam. Akkoriban – 1990-et írtunk – még egy kicsit politizáltam is. Volt egy kis csángó csoportunk, és azt gondoltuk, hogy mi meg fogjuk tudni változtatni a világot. Minden rendezvényen ott voltam – az RMDSZ első két kongresszusán a népcsoportom nevében föl is szólaltam. Nem azért, mert szerepelni akartam, hanem azért, mert a *közösség* küldött. Összegyűltünk, álmodoztunk, úgy éreztük, hogy mindenben részt kell vennünk, ami a csángóüggyel kapcsolatos. Ám hamar rájöttem, hogy részemről a politizálás bűn. Csak kiszívja az energiámat.

– *Arra is rá kellett jönnöd, hogy te a művészetteddel – mert egyetemes igazságokat közöl – sokkal többet tudsz tenni a csángó nép érdekében, sőt az egyetemes magyarságért, mintha reggeltől estig szónokolsz. Ismervén a magyarországi kerámiát, alig tudok olyan alkotóról – a zalaegerszegi Németh János népi ihletésű, korongolt rusztikus szobrainak a motívumvilága rokon a képi érzékenységeddel –, akinek a művein ily elementáris erővel van jelen a Biblia.*

– Az egész úgy kezdődött, hogy lássuk, milyen helyzetben is vagyunk. Tudniillik ezt szerettem volna valamiként megörökíteni. Akkoriban sokat gondolkodtam a sorsunkon, és úgy éreztem, hogy Krisztus sorsában van részünk. Ahogyan Krisztus keresztre jutott, mi is keresztre fogunk jutni. Sőt, már azon vagyunk. Keresztre vagyunk feszítve. A diplomamunkán gondolkodva eszembe jutott, hogy jó lenne a szülőfalumba valamely

útkeresztvezetéshez egy keresztet állítani. Nem sikerült megvalósítani, mert a falunak – falumnak! – szánt ajándékot a pap nem fogadta el, elutasította ajánlkozásomat. A tervet átdolgozva a dévai Ferences Kolostornak ajánlottam föl munkámat. Örömmel fogadták. Kellett alkalmazkodnom az épülethez, a beugrót – amelyben a szoborcsoport – szintén én csináltam.

– *Az átszellemített műtárgynak azóta is csodájára járnak. Rajta a szenvedés boldogságként – egy sajtóságos boldogságfokozatként – jelenik meg.*

– Kezdetben úgy gondoltam, hogy olyan feszületet készítek, amelynek történései össze vannak kötve a gyerekkori csángó hitvilággal. Krisztus a kereszten – és alatta asszonyok imádkoznak. Visszafogottan, egy kissé magukba zárkózva. Erre az egyik tanárom azt mondta: „Mária, meg fogsz bukni.” Ezt a sokalagos diplomamunkát – az imádkozó asszonyok úgy ültek volna a padon, ahogy nálunk is szokás a virrasztásnál – nem fogják elfogadni. Viszont egy *dinamikusabb* kompozíciónak biztos útja lenne. Kényszerhelyzetben voltam, hiszen el kellett térnem az eredeti tervtől. S elkezdtem „dinamikusabban” gondolkodni. A női alak (amely én vagyok) megragadja egy kicsit a saját haját s jobb kezét fölemeli a feje fölé, a másik figura keze (Mária Magdolnát a lányomról mintáztam) pedig plasztikailag „kiugrik” a domborműből. Azzal, hogy a két nő – mozgásimitációval – egymást vigasztalja, a jelenet dinamikusabbá vált.

– *Valljuk be, ez egy családi kompozíció.*

– Valóban. Mária Magdolna arcát a lányomról mintáztam, s bár a megfeszített Krisztus arca nem a fiam arcát formázza, de a teste igen. Az angyalok meg a mestereimet formázzák.

– *Kő Pált is?*

– Nem, ő egy másik művemen szerepel. De a mestereim közé sorolom, mert emberi módon állt mellém, amikor küszködtem. Jó szóval vigasztalt, és cselekvően segített. Kéves ember közeledett hozzám olyan bizalommal, mint ő. Tehát az angyalaim közt a helye. Csekovszky Árpádról se feledkezsem meg, aki eleitől kezdve – amikor engem a pályáról el akartak tanácsolni – szintén biztatott, erősített. „Mária, mától kezdve maga mellett állok, s amit meg akar csinálni, azt megcsinálhatja.” S akkor megbízott egy olyan feladattal – a hátad mögött láthatod az anyagban történő megvalósulását –, amelyben kipróbálhattam az erőmet. Egy üreges, emberléptékű torzót kellett felraknom. Sikerült. Később sok egyéb mellett egy oroszlánfejet is megmintáztam, több változatban: szecessziósan és reneszánsz módon is. Csekovszky mindezek után teljes mellszélességgel mellém állva segített. Így tudtam elkezdni a vallásos témájú diplomamunkám makettjét is.

– *Csaknem matt alakok, jobbára színes háttér...*

– Sokszor és sokan kérdezték, hogy a háttérrel ellentétben miért nem a figurákat színezem („nem fordítva kellene?”). Ha egy vizitációt, találkozást mintázok meg, a festetlen alakok „szürkeségükben” is – a plasztikának ez is sajátja – kiemelkednek-kidomborodnak. Viszont az egész világot, amely a hittel, a ragaszkodással, a kapott érték továbbadásával

körülveszi a figurákat, valahogyan ki kell emelnem. Így találtam rá a színes hátterekre. Ezáltal az ábrázolhatatlan (megfoghatatlan) csoda valamiképp megfoghatóvá válik. A színes hátterekkel az ebből a világból kisugárzó csodás szellemiséget próbálom érzékeltetni.

– *A szín hozzásegít az eszmeiséghez?*

– Igen. Fölidézi azt a világot, amely még létezett gyermekkoromban. Akkor az aszszonyok példaképe még Mária volt, csodálatosan tudtak készülődni az ünnepre. A kicsi gyermekekkel együtt. Hiába volt a rettenetes szegénység, vasárnap az Úr előtt pompás, csuda szép ruhában jelentek meg. Ők szőtték meg a vásznat, a katrincákat és az elképesztően szép selyemkendőt, ők varrták meg az inget. Mikor itteni népviseletben, arany szép ruhában betoppantak a templomba – lassan megszólalt a gregorián, a pap a tömjénszóróval füstölt –, úgy éreztem, hogy felemelkedünk mindenestől. De nemcsak én éreztem ekképpen, mindenki így érezte. Olyan erőt kaptunk ezekből az *ünnepi* alkalmakból, hogy remélhetően az élet végéig átsegít bennünket minden nehézségen. Kerámiáim színes háttereiben ezt az állapotot – az Istennel való viszonyt – akarom megmutatni. A mindennapi életünkben kötelességünk – a törekvés bennünk van – keresni az utat, és emelkedni Isten felé. S az Istennek is kötelessége (bocsánat a szóért!), hogy felénk hajoljon, és fölemeljen minket. Csak ebben a *kölcsönösségben* találhatunk egymásra. Azt gondolom, hogy a világot Isten *így* teremtette. A vasárnapot is ő adta nekünk; nekünk van szükségünk a vasárnapra, nem neki. Szépnek látom a teremtést s a kiküzdött életutat, s ha rájövök csodájára – már pedig életcélom a titok megfjtése és továbbadása –, sok erőt kapok belőle.

– *Nemcsak keramikus vagy, hanem énekművész is. Nagyobb örömem nem volt annál – jóllehet ismertem ebbéli képességeidet is –, amikor a Muzsikás Együttes meghívott szóelőlékesnek. Immár több mint fél évtizede együtt dolgoztok. Nem csupán itthon, de a világ hangversenytermeiben is népszerűsítitek a magyar dalt és népzeneét, sőt Bartók és más klasszikusok megszólaltatásával a világzenei örökséget is. Éneked – éneklésed – gyökerei ugyancsak a Csángóföldre nyúlnak vissza?*

– Amikor én énekelni tanultam – csöpp lány koromban –, abban nem volt semmi különös. Természetes volt. Nálunk a lányoknak nemcsak énekelni és imádkozni kellett tudniuk, hanem szőni, fonni, varrni s a textilanyagokat megfesteni is. Ez mind hozzátartozott ahhoz, hogy az ember *egész* legyen. Ezeket a dolgokat illet tudni. Az emberek egyharmada *magas* szinten – de a többiek is, ki jobban, ki rosszabbul – tudta is, művelte is. (Nem kellett főiskolára járni azért, hogy a nő le tudjon ülni a szövőszék elé.) A gyermek még alig tudott járni, de már énekelt. Nekünk egész kicsi korunktól kezdve ott kellett lenni a misén, és szinte *belenőtünk* az éneklésbe. Még a szöveget nem is tudtam, de a dallamot már dúdoltam (volt úgy, hogy tátogtam), mert részt akartam venni a közösség áhítatos szárnyalásában, békéjében. Mikor ünnepek voltak – a templomban mindig történt valami –, alig vártuk, hogy énekelhessünk.

– *A mennyei trónus is hívott, vagy csak az éneken való feloldódás szépsége?*

– Nem tudom, hogy te mit értesz a „mennyei trónuson”. Ha azt érted, hogy az emelkedett, csodálatos hangulatban van valami megfoghatatlan, van valami isteni – amire a hitét gyakorló ember vágyik –, akkor ez a trónus, az élet egy másfajta dimenziója hívhat is. Reggel is, délben is, este is. Reggel a Mária-harangszóval, a vecseryén szintén a Mária-harangszóval. Az ember bele tud látni, megélve a fontos pillanatokot, abba a másik világba (amelyben halálunk után leszünk, mikor elhagytuk a földi létet), amely *nemlétevel* is a bizonyosság fényes tárnáit nyitotta meg. A legnagyobb természetességgel megy végbe mindez. Akkor is Őt hívja, amikor nevére koccint valakivel – illet megemlíteni a saját halottjait –, akkor is eme dimenzió felé tekint, amikor reggel felkel és megmosdózik, vagy amikor indul a hegyre dolgozni, a mezőre kaszálni. Délben nem mindig volt idő ilyen „dolgokra”, de az idősebbek keresztet vetettek, és imádkoztak a harangszónál. Ez volt az a dimenzió, ami a mindennapi életünkben azt a *másik* világot jelentette.

– *Mikor énekeltél először pódiumon?*

– Gyermekkorban az iskolában, mint bármelyik gyermek. Én vezettem elég korán a kórust is. Akár könnyűzenéről is lehetett szó – énekeltem. Valamelyik olasz dalnak a mai napig tudom a szövegét, csak azt nem tudom, hogy mit jelent. Három-négy műfajban otthon kellett lennem – a népdal mellett még (románul!) operettrészletet is előadtam.

– *S felnőtként mikor léptél először színpadra?*

– 1990-ben léptem először színpadra: Domokos Pál Péter bácsi születésnapjára ünnepségén csoportosan énekeltünk. Szintén abban az évben Lészpeden Zöld Péter szervezett egy fesztivált, amelybe más csángókkal együtt én is besegítettem. Idős asszonyokat is hívtunk. Még életünkben nem léptek fel csángó énekkel vagy csángó imádsággal misén vagy házon kívül közönség elé. De eljöttek, mert akartak szerepelni, csak nem merészeltek. Csernik Meric nagy nehezen kinyögte (a mai napig él ez a kalugeri asszony): „Hátha tük felmentek és elkezditek, akkor aztán műnk es felmenyünk a »scenárá« (a színpadra).” Mi szervezők felmentünk, és énekeltünk egyet. Utánunk jöttek az asszonyok, és lassan annyira belejöttek a szereplésbe, hogy alig lehetett leállítani őket.

– *Magyarországi élményeid?*

– Magyarországon a csángókkal szemben szinte elvárás volt – bár hiányos ismereteik voltak a távoli magyar közösségről –, hogy tudjanak énekelni és táncolni. Egy kicsi gyermek eljött ide egy családhoz – egy évet tanult a Waldorf-iskolában –, s a család panaszkodott nekem, hogy a kisfiú visszahúzódó: „Milyen csángó az, aki nem tud se táncolni, se énekelni?” Tehát, ha tudtunk, ha nem – természetesen ezt csak viccből mondom –, táncoltunk, énekeltünk.

– *Világhírű szólóénekes lettél, hiszen a Muzsikás Együttessel csaknem az egész világot bejártad.*

– Csak öt éve énekelek rendszeresen a Muzsikással, előtte – meg szoktak hívni – csak bizonyos alkalmakkor (például karácsonyi koncerten) léptem föl. Nagyon szép helyeken jártunk, és kimondhatatlanul jó érzés volt komoly fesztiválokon szerepelni.

– *Konkrétabban?*

– A közelmúltban Norvégiában voltunk. Szintén egy világhírű fesztiválon, amelyen huszonhárom ország énekesei-zeneszei mutathatták meg, hogy mit tudnak. Tokióba és még számtalan helyre meghívtak, tehát ebben az évben is sűrű lesz a programunk.

– *Norvégiában miket énekeltél?*

– A Muzsikás műsoraiban én balladákat és gregoriánokat szoktam énekelni. Minden fellépésemnél mást-mást énekelek. Az idegen környezetben senki semmit nem ért, de nyilván a dalok hangulata tette, hogy annyira megszerették ezeket a régi énekeket. Egy-egy koncerten a Muzsikás Együttes tagjai több mindenről szoktak beszélni – Bartók Béláról, a bartóki irányultságról, s hogy mit jelent a két nagy magyar zeneszerző, Bartók és Kodály a világnak –, s ilyenkor nagyon jó érzés magyarnak lenni. Van egy *táncos* számunk is (*moldvai csokor*), amelyben moldvai lakodalmi csujogtatások hagzanak el.

– *Körülbelül hány éneket tudsz?*

– Soha nem számoltam.

– *Százat?*

– Annyit biztos, de az is lehet, hogy többet. Az az igazság, hogy az összes moldvai ének dallamát kivétel nélkül tudom, s részben vagy egészben a szövegeket is. Egy nagy részét olyan szinten, hogy velük bárhol és bármikor föl tudok lépni. Most tanultam erdélyi énekeket is – szeretem őket –, és régi stílusú román dalokat is. S csodásak azok az erdélyi (magyarszováti) dalok, amelyekre Kallós Zoli bácsi hívta fel a figyelmemet. A magyarszováti Kerekes Erzsébettől is – sajnos, már nem él – sok kincset tanultam.

– *Úgy látom, boldog vagy. Mit jelent neked a boldogság?*

– Ha én tudnám...

– *Család, Isten, haza?*

– Életemben kevés ideig voltam boldogtalan. 1990 után kifejezetten boldog voltam/vagyok. 1990 előtt főképp a bezártság – bezártságunk – tudott nagyon elkeseríteni. Amelyik madárnak a szárnyát levágják – ez azonos azzal, amikor betömik a torkunkat –, az csak a *sötét* egyhelyben-létet képes megtapasztalni. '90 után, szerencsére – mert más helyzetben vagyunk –, én is másképp látom a világot, az egész Kárpát-medencét, mint ahogyan addig láttam. Tennivalónk van, nagyon sok tennivalónk, és mindezek véghezviteléhez van bizonyos szabadság is. Úgy vélem, hogy nagyon sok mindent ki lehet találni annak érdekében, hogy vissza tudjunk *épülni* az ideális(?), a megvalósítható(!) szférájába (most az egész magyar nemzetre gondolok). Ha egyszerűsíténénk egy kicsit az életünket – ezt az egész *rohanó* mai életmódot –, még boldogabbak lehetnénk. Megismétlem, én boldog vagyok. Remélem, a jóisten ad még egészséget, erőt, hogy még többet tudjak teremteni.

– *Mert sugárzol, azért vagy boldog...*

– Nem tudom. Nagyon sok szép dolgot meg tudok látni, meg tudok élni, föl tudok fedezni. Sok csoda van körülöttem és a jóistennel való kapcsolatomban. Nekem nincs szent életem – az ember azt gondolja, hogy csak akkor lehet boldog, akkor igazán hívó,

ha szent életet él –, mégis akarva-akaratlan működik bennem valami jóságra-tisztaságra való törekvés. Én másképp látom, mint sokan, az embernek az Istennel való viszonyát. Nem mondom, hogy az egyháznak nincs köze ehhez az *egyedi* állapothoz (az egyháznak az egyházi dolgokhoz van köze), s az egyház abban is tud segíteni, hogy tegyünk lépéseket Isten felé, de azt az egyház – *helyettünk!* – nem tudja megtenni, hogy mi *megéljük* az Istennel való kapcsolatunkat. Azt a *dimenziót* csupán az ember tudja eltalálni, megkezesni, megteremtteni, hogy más is fontos legyen – ha szükségszerű, fontosabb –, mint az anyagi világ. S ha az ember ki tud lépni ebből az elképesztő „agglomerátumból”, ki tud lépni és egy kicsit meg tud szabadulni a *főlöslegtől*, akkor kissé könnyebb lesz neki érintkezni a csodával. S talán meg is tud élni pillanatokat a csodából. Annyira feltöltődhet, hogy nem tud boldogtalan lenni.

– *A szépséget az Isten az arcodra forrasztotta...*

– A környezetemet is úgy befolyásolja, hogy – érzem – a jóisten szeret minket. Ami fontos az ember életében, avval a jóisten engem megajándékozott. Nem érzem, hogy bármelyik részem is csorbult volna, annak ellenére, hogy „egyházilag” nem volnék rendben, ha valaki kibontaná az életemet. Viszont úgy érzem, hogy én a jóistennel nagyon rendben vagyok. S nem bizonytalanul mondom, hanem nagyon erősen: mindig ott van mellettem.

2009. július 20.



Gittai István

Rigók megfigyelése

Van úgy, hogy mehetnék égetni talpam.
Moccanni, indulni mégse bírok.
Míntha erőnek erejével fogna,
kíméletlen sokktól óvna a pad.

Miközben nemes szándékom dacára,
itt ülök a langyos verőfényben,
szeptemberi vénasszonyok nyarában,
személlel, fülhegygel követem azt,
amit a bokrok mélye, rezdülése
töredékesen sejtet és villant.

Persze nem érem be ennyi lelettel,
s kiegészítem képzeletemmel.
Hadd legyen gömbölyded, öblös a fészek.
Hová a rigópár hazajárhat.

Ady pohara

Repült a pohár, s odalett.
Porban ezer üvegszilánk.
Mezítláb lejtve közeledsz.
Bármennyire féltelek is,
tündértáncodba nincs szívem
megálljt belekiabálni.

Hangszerek

Ácsingózáson
kapom magam
a hangszerbolt
kirakata előtt.
A kacskaringós
kürt fényes reze,
a cselló lakkja,
sziluettje,
a flamingó nyakú
fagott kecse,
a klarinét
mütyürjei
átröppennek
az üvegen,
homlokcsontomon,
s mint gyermek
papírvitorlák,
gömbvillámok,
szivárványívek,
ott lebegnek
a vízesés fölött.

Időhíd

El se hiszem, hogy annyira messzire voltál.
Szemöldököd ezüstje, talpad csoszogása,
egykori sudár derekad kérdőjele, ma,
sóhajos könnyeket fakaszt a szemembe.
Lélekkel átítatott hangodban azonban,
semmi, de semmi nyoma az alkonyiságnak,
s annak főleg, hogy mennyire messzire voltál.

Önazonosítás

Minden és semmi vagy egyben.
Pillanat királya,
és nulla üregje.
Ölelésben önfeledett,
árokparton cserbenhagyott.

Ébredésidő

A pirkadatban
nem hiába várunk.
Fáinkra ékes
hangmadarak szállnak.
Méltóságosan
emelkedik a Nap.
Egynéhány percig
körünkben az Isten.

Lipcsei Márta

Borús napló

„Magosban élek s kémlelek”

Radnóti Miklós: Háborús napló

1 Hétfő reggel

Tavaszdodik, megváltozik a világ
érkezik a mindig késő pillanat
hajnalodik már, kapaszkodik a nap
szemerklő percek élete kiált.

Felhőből eső vére hull s az erdő
foltos árnyékkal csöndben fagy alatt
még
sűrű lázadás tör elő, olvad a jég
fény hull szirmokban, fölriad a szellő.

2 Kedd este

„Magosban élek s kémlelek”
kiáltok fehér hangokat
verseim elébem jönnek
s köszöntik a szép napokat.

3 Fáradt hajnal

Mezítláb ácsorognak az álmos fák
a világ félelem színeit szívják
madarak emlékként őrzik a határt
és végigsimítják.

Felreped az ég, gyanakvó reggelek
szürke szennyesét, dobálja szertesét
„szuronyok csúcsán villog a rend feléd”
s kínálja rendszerét.

A táj már nem verseid hona, illan
az égbe magasló gyertyák otthona
szíven érinthet a szabadság illat
s gondolatok gondja.

Ha dolgozol körülvesz lágy, hús iszap
s mintha élnél súlyosan mozdul kezéd
már tudod a fénynek a felhő is hab
árnyát magadra veszed.

A világ új háborúba fordul, éhes
körülvesz erőszakos, zajos élet
örök csöndben álló álmok lába véres
csak akna mélyén élhet.

Szerelem zápor

*„...lezúdul a zápor..”
Radnóti Miklós: Zápor*

Csattanva zúdul a zápor
szerelem csepp porlik
nézek utánad

A test csak emlékszik
vad szorítást őriz
gyötör a bánat

Mossa a zápor a vágyat
gömbölyű gyöngyön röpken a lélek
elébed, utánad

Barabás Zoltán

Az Időről, mely mindenkit lever

(Tolnay Tibor képe alá)

Nem szikrázott a hó,
csak vastagon,
kíméletlenül
lerakódott

a vétlen, bánatos szemű
házak között,
ahol a reggel
naponta elcammog

a zsákos emberrel,
aki feltehetően egyetlen
sorát sem olvasta
Hölderlinnek

a súlyos ködökkel
kicinkelt folyópart
mítoszáról, az Időről,
mely mindenkit lever,

mint ama borgesi
versben, melyből
a költő már sohasem
tanul meg kibeszélni,

különösen ha Isten
sem üzen a homály-
határok, csillagtalan
mondatok állásáról,

sem pedig az elvont
értelemben vett halott-
sétáltatás esélyeiről,
amihez néhanapján

még kedve is szottyanna,
csakhogy az a bizonyos
sugallat késik; Isten
egyetlen szót sem üzen

Bölöni Sándorról vagy
éppenséggel Tőke Csabáról,
a Körös-parti kavicsok
mennybeli fogadtatásáról.

Mottl Roman jóval
hamarabb elment,
egyetlen megkésétt
akvarellbe takarózva.

Úgy hírlík, Hunyadi
Matyi egyszerűen elaludt.
...Talán elege lett
az elysiumi szürkületből.

De jöhetnének
még jó néhányan,
Bokor András, Moldovan
Gyuri, gondolta ő,

a zsákos ember,
aki feltehetően egyetlen
sorát sem olvasta
Hölderlinnek

a súlyos ködökkel
kicinkelt folyópart
mítoszáról, az Időről,
mely mindenkit lever,

mint ama borgesi
versben, melyből
a költő már sohasem
tanul meg kibeszélni.

Váradí apokrif

Ne a hideg huzatban
ellebegő ünnepi arcokat,
a farizeusi vonások
silány mutánsait;

ne a kései felhőjátékot,
ami itt legfeljebb
bizantin kellék
és teljesen hiábavaló;

ne az önáltatást add,
hiszen ez a város
már csak egy vak
költő retináin él,

aki végül is kiállhat
a szemétszürke szélbe,
és várhatja, amíg fejére
rogyik a temetetlen ég;

ha magam is választhatnék,
akkor azt a néhány percet,
amíg a boldogtalan
Hölderlin végre befejezi

három évtizedes sétáját,
s a Prédikátor könyvének
utolsó igeszakaszáig ér
az öregedő Jorge Luís Borges;

csak azt a néhány
percet, Wagner zenéjét
vagy az októberi
sarjúvirágzás örültségét –

és még valamit,
amiről csak Te
tudod, Uram, hogy
végignézheterlen.

Ne küldjeteK

Holtak fejénél
fekszik az új lakó-

telep. Európa, ó,
minő szégyen,

micsoda plágium!
Itt, Nagyváradon

már kétszer küldték
száműzetésbe a múltat,

a magyar hősoket!
Magadhoz ölelnéd

kizsigerelt, halott
szívüket? Nem teheted!

Keselyűk portyáztak
erre, markoltak a halálból,

régi-új hatalom
lelkedzett egyazon karából.

Mindent elveszítettünk,
mit csak lehetett:

ütközetet sem keveset,
de a földi hont,

úgyszint' asszonyt, bölcső-
háborút és gyermeket.

Múltunk hallgat.
Így hát odaátra

ne küldjeteK
több sms-t.

Tüzes Bálint

Igazság

tenyeredben ugye vannak fák
mezők simulnak arcodra
forrás koszorúzza homlokod
virítanak ott fenn mítikus magasban
vetések s a hajnalban
inni indulnak a szarvasok

tiéd ez de csak neved
kiváltságom kegyelme
az is ácsorog
fogaim mögött
pedig mellettem állasz
kimondatlanul
mikor hómosta arccal ébred a föld
aztán szántóföldek szélfésült
üstökkel kapuig jönnek
mikor kimért sorokban a darvak
igen a darvak is elhagynak

majd mikor
két rossz közül a kisebb
a tüzelőgond

honnan jöttél békém
megzavarni
tenyeredben fák
vannak-e
madarakkal
feldíszítetted-e őket te
forráskoszorúztahomlokú
ragyog-e ott fenn a nap
a mi napunk is
?

Goron Sándor

szakadék

lassan foszlik
szét a kék

csillagkereszt a jel
egyre mélyül benned
egyre jobban
pezseg tőle a vér

elold a semmi
a gyökerektől
lassan lebegéssé válsz
nem vonzanak többé
fák hegyek folyók
csak az ég
az egyre mélyülő
szakadék

téli anziksz

lélekfehér táj
vagy már te is

a csendnek lassan
ellep a szakálla

fagyos tejként
csordul a hold a tájra

hópelyhek havában
havak kristályá
az égi hála

pillanatkép a Holnap városából

sirályok
keringnek
a ködben

színekben
pompázó fák
a Körös-parton

csókolódzó
szerelmesek
a sétányok padjain
parkok ölén

estére csend
lepi el
a várost
s hajnal felé
Ady árnya
suhan végig
a néptelen
utcákon

tavaszi van zsuzsanna anna

tavaszi van
 zsuzsanna anna
 megannyi delej
 és manna

alkohol ömlik a vérbe
 hogy jussunk egymással révbe?

elleg lassan a szürkület
 a kör veled csak szűkülhet

elbódít mellednek szedre
 tovább
 és még tovább
 egyre

óh
 zsuzsanna anna
 megannyi delej
 és manna

kései elégia rólad

veled lehettem volna
 igazán boldog
 sose szomorú
 csak oldott
 laza
 mehettünk volna
 haza
 hozzád
 hozzám
 vagy bárhova

de utánad
 nem maradt
 más
 csak a vágyódás
 e nem szűnő érzet
 mely feloldódik talán
 egy másik élet
 másik tavaszán

Dénes László

Ellendal

*„Szeretők halnak, él a szerelem,
és nem vesz rajtuk erőt a halál.”
(Dylan Thomas)*

Felöltheted maszgod bár százszor is,
Arcodhoz nem minden vigyor talál.
Szárnycsapat bonthatsz, kebled dagaszthatasz,
Erőt vesz rajtunk úgyis a halál.

Morcos hajnalon vak vándormadár:
Bőrödnek selyme-hamva délre száll.
Aranyszamarad lesz, alibabád,
Erőt vesz rajtunk úgyis a halál!

Kezem hűlt nyoma vérző Krisztus-seb,
Szerelmed övig könnyben-sárban áll,
Hűtőszekrényben őrzöd csókjaid –
Erőt vesz rajtunk úgyis a halál?

Kényelmes, könnyű, gyáva halasztás,
Mint közkézen forgó cseresznyés tál
Az önáltatás. Adj, amíg adhatasz!
Erőt vesz rajtunk úgyis a halál...

Menedék

jöhetnél vélem
boglyát rakni

hogyan nem vágunk rendet
és nem forgattunk
illatfelhőket szénacsinaláskor?
agyonsap villám
dolgost s henjét egyaránt

ád az isten
s ha nem – hát elvesz

boglyás idillt kutatva
vackoljuk majd be magunkat
nyári emlékeinkbe
ha kutyára dér jön

Monogram

kacagj	kegyetlen	arc	
kajánul	képzet	ajak alak	
káröröm	késztet	apró avítttság	
kendőzse	kontárt	ajzott asszonyi	
kapzsi	költőt	arányok	alkuja
királyság	kis	angyali	alázatban
kufár	küzdő	agonizáló alélt	aggodalom
krédóját	keményet	agyhalálba	araszolva
kínzó	kitoltat	akárha	ablaktalan
kamatját	kivertet	aszályos	aknában
kegytelen	kitartó	acélozva	akaratunk
kéjét	koppra	addigra	alámerülés

Rostokoló

Nem jön. Feléd madár sem jár. Csak egy-két eltévedt hattyúdal ragad ki olykor az álom karmaiból. S reggel megint elmarad a virradat. Ma sem jön. Az ég alját fürkészve állsz az ablaknál. Órá van bízva a pirkadat. Hol jár? Ki söpri le a csillagokat? A szél sem merészkedik erre. Szigorú köd sompolyog a házak között. Az állandó hiány beléd költözött. Nyomasztó albérlet. Fölmondanál. De kinek? Ha jönne, elvihetné a dolgait. Eldördült szavak súlyos csomagját. Villámokat. Földindulásokat. Az özönvizet. De nem jön. Valahol itt lakik. Valahol itt él. Megrakod a tüzet. Ha facsarja orrát a régi füst, ha könnyeztet, csak szóljon, üzenjen. Rögvest eloltod, ha fölhangzik a tam-tam.

Pataki István

pista barátom sütőiparban

g. i.-nak

kenyeret árul
kétzsemle mellű
csókkal borítva
mennyei menü

piruló hölgyem
hő kemencéjét
úgyan befűtném
ne legyen félénk

izzó parázsra
bevetném nyársam
égyünk el csonkig
kenyeres társam

szeresse férjét
kenje kenyérre
csak egyszer rám is
pezsdüljön vére

szüljön gyermeket
isteni tűzben
feloldoz minket
gyönyörű bűnben

köz-ügy

etelköz
pilvax-köz
corvin-köz

comb-köz*

** főként ezen helyszínen estek
meg sorsformáló események
történelmünk során, de még a
megelőző időkben is
sajnos jelenünkben egyre árvul
eme kies vidék, ahol a jövő
termékenyülne*

önpusztításomról

a versben
vagy nemzet
vagy ...*

mindkettőbe beleszakad
a költő horgas ina

** Kérem az olvasót, az utolsó
sort rímeltesse vissza.*

szép prezbiter asszony

szép prezbiter asszony
kezében a zsoltár
hozzám tartozna ő
folyóhoz a holtág

szép prezbiter asszony
egyesül a két ár
szép prezbiter asszony
nem ment meg a zsoltár

szép prezbiter asszony
hej ha megáradok
medredet feltöltöm
onnan ki nem folyok

szép prezsiber asszony
én leszek a hullám
addig tajtékozom
míg ki fogják hullám

a kalóztaxis hölgy fondorlatos kísérlete

csacsog
mint sebes folyónak habja
hogy kalózkodik és tanul
meg feleség és anya
és ha megszöktetne
lennék-e túsza

fussunk zátonyra szirtnek
árbócom legyen
árva jéghegyen
léked éke

ó felséges vizedre hajózom
csákyázz meg
gyönyörű kalózom

szöktetőm
kalóz menedékem
süllyessz alád
hadd lássa e galád
megváltatlan világ
a költő így igazul

férjet spanyolba
gyermeket stepp by steppbe
legyünk hát egymás leple

és lesz húsa túsza
kiváttatlanul

a diószegi szépasszonyhoz

ó az a fekete hajú
álomhattyú
a farsangi bálból
a dübörgő félhomályból
kinek nektáros bimbai rezgnek
mint lugas húsén hamvas gerezdek

mellette férj gyermek
de én mint akit szemmel vernek
tekintetében fürdőzöm ázom
remegve égve fázom
érte halállal is parolázom
s őrizhetné ördögök hada angyalsereg
szarvasbőgéstől úgysem védi meg

ó az a hamvas kisugárzó
a mézes nedű
mit csak kortyolgani szabad
míg a vágy csillapul elül

oldozzatok fel papok
vagy kárhozzam végleg
pokol tüzén is
zengjen érte
a mennyei ének

Demeter Szilárd

Kankalink

Fejezet, amelyben szó esik a biztos megélhetésről, az Angyalok és Angyalcsinálók Városáról, és amelyben virágokkal a keziükben színre lépnek hőseink.

Menni kéne, mert menni kell. Menni kell, ha menni muszáj, menj, fiam, mert az maga a menny! Beteg emberből és okulni vágyó gyermekből mindig lesz. Ez fix, lötyög, mint tízszer tíz a százban. Szóval, fiam, így az aggódó Édesanya, meg kell próbálnod. Felvételizned kell. Szakmát adnak a kezédbe, fiam, így a bölcs Édesapa, a tanított, így mondta, tanított, mert mindenki így mondta arrafelé, a tanított tisztelik a népek, még ha részeges is. Fiam, gondolj a jövődre, mondták mindketten, amit Kistarisznya egészen jó vicznek tartott akkor, amikor a jelen is csupa jövőből állt, jelen idejű jelenben senki nem élt. Az egész hóbelevanc valamiféle bizonytalan jövő felé masírozott, se körvonal, se semmi, illetve a minden létező dolog duvadt szembe Napnyugatról, ami pontosan annyi, mint a semmi, meneteltek a népek a szép, új világba belé. Mindenki vagy *valami* volt, vagy ment valahová. Ilyen.

Fiam, nicsak, a Krokodil-erdő, a Dacia 1310-es kerceg, karcag, köhög, kerreg, krárog, négy henger hengerel, járnak a dugattyúk, gödrök az úton, ni, a Krokodil-erdő, mondta Kistarisznya engedelmesen az elöl ülő Édesanyjának és Édesapjának, de már nem is látszik a foltnyi fenyves, a hegyről ereszkedtek be, öten szorultak az autóba, kék Dacia, hátul az ülésen egy lüdercke, két lüdercke, jobbról-balról, akik szintén biztos jövőre vágytak, puha csöcsűek, megremeg Kistarisznya, ha hozzá préselődnek, csöcs balról, csöcs jobbról, kezét nem meri mozdítani, ha csöcs, akkor pöcs, kínos, kellett nekem a templomba járó nadrág, a vasárnapi, látszik, úgy ha csöcs, akkor pöcs.

A jobb oldali lüdercke kiesett a felvételin.

A bal oldali bejutott.

Mert mi volt a felvételin? Virágvitel. Kistarisznyáék virágokat vittek a lüderckéknek, nem valami eredeti dolog. Eredeti ötlet csak a virág fajtája volt: kankalin. Az a sárga virág, melyből minden áldott évben több kilót kellett szedni társadalmi munkában egészen addig, amíg vissza nem dobták a vérverejtékkel összeszedett két kilót.

– Bocsánat – mondták. – Felrobbant a közelben egy atomerőmű.

– Nem is tudtuk, és akkor ezt betudják? Vagyis teljesítettük a tervet? – kérdezte Kistarisznya.

– Megváltozott a terv, fiacskám – válaszolta kedvesen Csontibá, az élettudor. – Tudod, az atom! Ha bejön az atom, akkor nekünk lóttek.

– Sakko' métt' jártunk mi napokat ezeké' a zőccségeké'?

– Hogy járjatok – vontá meg a vállát az élettudor.

Szóval vagy kankalint, esetleg őszirózsát vittek Kistarisznyáék azoknak a puha csöcsű lüderckéknek, akiknek sikerült, vagy nem sikerült. Akiknek sikerült, vagy nem sikerült, azokkal az lett a baj, hogy megismerték Kistarisznyáékat a felvételi pár napja alatt. Akiknek sikerült, azok biztosan megismerték őket. Ha viccesen akarnánk fogalmazni, akkor azt is mondhatjuk, hogy „biztosan meg is mérték őket”. De csak akkor, ha mertek merni.

Ha-ha.

Legyenek hőseink hajdúsógorok (haj, de sok göré, haj, de sógorok), páros lábbal ugráljanak a lüderckék hasán, legyen, ne legyen, *szívből, igazán*, senkit sem érdekelnek a lüderckék. Szóval ezek hajdúsógorok vittek, bizony, vittek virágot a lüderckéknek, bizony, hogy érdekelték őket a lüderckék.

Aliglüderckék voltak, lüderék később lettek. A virágvitel előjáték volt – anyám szoknyájától az anyányi szoknyáig: nos, ilyesmiről beszélnek később a tanárok. Ilyesmiről fog szólni az Élet.

Semmi kontúr, semmi alázat, semmi sem szól „a világ újrafestéséről”. Úgy ronda, ahogy van. Kész. Punktum.

Vitték a virágot, bizony, szárról szárra. Az oskola nagyilelkűen, no, meg némi pénzmagért biztosított szállást a távolról érkező felvételizőknek. Ott laktak egymás hegyén-hátán mindazok, akik olyan oskolába keresték a bejutás lehetőségét, amely minden Édesanyának akkor a Kánaán volt. Olyan Oktatási Intézményről van szó, Intézmény, hangsúlyozom, amely emberpalánták képzésére képezte ki nagy reményű hallgatóit, és papírt adott a kezükbe erről. Biztos megélhetés, mondták. Beteg emberből és okulni vágyó gyermekből mindig lesz, mondták. Ez fix. Lötyög, mint tízszer tíz a százban, mondták. Olyan biztos, mint ahogyan itt vagyok.

Ott voltak. Sokkal többen, mint ahánynak ott kellett volna lenniük, a rengeteg hajdúsokgöré – szorozvakettő: Édesanya, Édesapa – ott tülekedett a fixér! Nem beszélve a lüderckékről. Ajjaj, ők nagyon sokan voltak. És az övéik! Brr, még többen.

Kistarisznyáékat csak a puha csöcsű lányok érdekelték.

Ők meg hatszázan lettek, mind igaz.

Hogy miért képes egy egészséges, focizni szerető csávó egy ilyen helyre menni?! Mit keresel te itten? Mi leszel, ha nagy leszel? Lesz szesz, vagy nem lesz szesz, viccelődtek velük a nagyobb hajdúsógorok, ha neked nem lesz, ott egyen meg a fene, morogta egy nagyobb hajdúsok Kistarisznyának, ha már szobatársak lettek ideiglenesen, de nekem kell, mert pótvizsgára készülök, szóval, kicsi csávó, tedd le a kezedből azt a bűdös zöldséget, és uccu, néki, fogd meg magad, szaladj ki piáért. Milyen kár, vihogott az ablakból visszafordulva egy másik nagy hajdúsok, hogy nem mi felvételiztetünk. Aztat a bögyöset megszorogatnám egy kicsit, biztos, hogy megbírja már a faszt. Őrölt az alom.

Kistarisznya letette a kezéből a bűdös zöldségeket, fogta az üvegeket, és uccu neki, elrohant. Rohantában majd felütötte régis-régi barátját, akivel nyaranta az átképző táborokban szokott találkozni, majd lefejelte Roppant Hauer, és rettentően megőrült neki.

Kicsit biztonságosabbnak érezte a környezetét, no meg Roppant Hauer legalább magával hívta az üzletbe. Igaz, vásárolt ő italt az Édesapjának, de ez más, mert az Édesapja mindig megmondta, hogy mit vegyen. De mit isznak ezek a nagy pernahajdúk?

Kistarisznya és Roppant Hauer abban megegyeztek, hogy mindenképp kell vásárolni egy keveset, biztos, ami biztos. Úgy is tettek: vettek egy kis sört, egy kis vodkát, egy kis bort, más nem volt az üzletben, illetve volt, csak az már nem jött ki Kistarisznya zsebpénzéből, mert pénzt, azt nem adtak. Röhögtek is visszatértükkor, de csak kifizették az italt, és bánatosan felzabálták ezek a nagy pernahajdúk a sok jó hazait. Amiket Édesanyáék sok szeretettel pakoltak kicsinyeiknek. Az a sok zakuszká! Az a finom szalonna! A Bécsi Szelet (így, nagybetűvel, mmm!), a zsírjába eltett sült oldalas – szevasz, tavasz, mind elúszott. Lecsúszott a nagyok torkán. Az Oktatási Intézmény pótvizsgáló hallgatóinak a torkán. Jajj, nagy a baj. Ajjaj, böffentett az egyik nagy, és szemügyre vette Kistarisznyáékat. Meglapogatta Roppant Hauer hátát, megsimogatta Kistarisznya szőszke haját, majd kedélyes sörözgetés, borozgatás, vodkázgatás közben mesélni kezdtek.

Aj, anyám, mi mindent nem meséltek: lüderckékről, akik lüderekké váltak, csajokról, spinékről, lányokról, szűz kurvákról, bulikról, pofonokról és lüderckékről, akik lüderekké váltak, csajokról, spinékről, lányokról, és szűz kurvákról, ki nem fogytak a szóból, és ha egyikük elhallgatott egy kortynyi szünetre, a másikuk folytatta, szédültek már Kistarisznyáék, hitték is, meg nem is az elhangzottakat, de amit elhittek, azt nagyon szerették hinni.

Nagy sokára kereshették meg azokat a nőnemű ismerőseiket, akik vagy bejutnak, vagy sem, vitték a fonnyadt virágokat, mindenkinek egy szálát. Bár ne tették volna! Nem ezt kellett volna tenni! Hegy alatt abrakolni kellett volna!

Mert a lányoknak nagy része főként azért is választotta ezt az Oktatási Intézményt, mert nagyon nem értett a matematikához. Nem tudták a matekot. Több tucat lüdercke csillagszemtüzeiben megoldani egy feladatot, az igen, húzták ki magukat hajadonsógoraink, egymásra licitálni algoritmusokkal, képletek értelmét felfedni, ez férfimunka.

Pedig nem csak matematikából kellett felvételizni, de nem ám! Épphogy matematikából kellett a legkevésbé felvételizni, mert a Tanárok is tapasztalták, hogy a lüderckék nem értenek annyira a matematikához. Emellett tudni kellett szépen az irodalmat, idegen (a hivatalos!) nyelvtanát, helyesírást, tudni kellett énekelni, rajzolni, kézimunkázni... És a lányok szebbek voltak az irodalomban is, nem működött bennük az értelmetlen férfigőg, már ami a hivatalos nyelvtanát illeti, ha annyira helyesen nem is, de legalább szépen írtak (amit egy cseppet sem lehetett Kistarisznyáék kezevonására még jóindulattal sem rámondani), trilláztak, mint a csalogányok, és olyik is volt, aki rajztanártól vett különórát. Hát így nézett ki a konkurencia, mert a felvilágosodás, valamint az emancipált társadalom jegyében a Felvételiztető Bizottság nem tett különbséget lüdercke és hajdúsógor között. Kéjesen vihorásztak Roppant Hauer kappanhangján, és akkor is ol-

dalukat fogták, amikor Kistarisznya fejhag helyett kukorékolást produkált. Szerencsére hőseink közül Roppant Hauer citerázgatott az elemiben, Kistarisznya meg fuvolázott, na ez éppen csak átmentette őket a kizáró jellegű alkalmassági vizsgán. De ott volt a többi, a sok elméleti vizsga! És a Felvételiztető Bizottság visszahúzódott az Intézmény ódon falai közé az írásbeli dolgozatokkal, úgy is mondhatnánk, hogy teljes hírzárlatot foganatosítottak, mert az épületbe senkinek nem volt szabad bemenni.

Ott szorongott tehát az a sok lüdercke és hajdúsógor szüleikkel az udvaron, izgatottan zsolozsmáztak, vitték, hozták a pletykákat, terjedtek a rémhírek, a sok lüdercke meg hajdúsógor egymással beszélgetve jött rá, hogy melyik tételt hol rontotta el, mit hagyott ki, mit írt be rosszul, zsbivásár volt, no, a javából. Kistarisznya el is zsbibadt rendesen, szédült, forgott vele a udvar. Mivelhogy a Szent Hirdetőtáblához vezető utat terebélyes asszonyosságok, Édesanyák, Nagynénik, Nagymamák állták el, Roppant Hauert küldte az eredményeket megnézni, amikor nagy sokára a Titkárnők kifüggesztették a mindent eldöntő lapokat.

Roppant Hauer nagyon magas volt, viszont nagyon jólnevelt is, ezért csak lassan tudta visszaverekedni magát. Öklével, mint egy pörölllyel csapott Kistarisznya vállára, hogy az nagy ívben berepült egy hüppögő, síró-rívó családi körbe.

– Sikerült, faszikám, sikerült! Bejutottunk, osztálytársak lettünk – kurjantotta Roppant Hauer.

Kistarisznyát egy Édesapa emelte fel, emelte ki a bőgő rokonok közül:

– Úgy látszik, ezeknek sikerült – mondta az egereket itató nyámjának.

No, igen. Két puha csöcsű lüderckével ezek szerint kevesebb, gondolta Kistarisznya. Ez a dolgok rendje. Az élet harc.

De maradt még hatszáz! És összesen húsz hajdúsógor!

No, igen. Ez a világ rendje.

Beavatás

Fejezet, amelyben bepillantást nyerünk a Patinás Középfokú Angyalú életébe, és hőseink is megismerik az élet naposabb oldalát.

Első nap az iskolában. Az én első napom az iskolában. Írjatok fogalmazást ezzel a címmel: miért választottátok ezt az iskolát? Copf itt, copf ott, rózsaszín blúzocska, rövid szoknya, ajjaj, mi a búbánatot keresek itt? Kistarisznya fészeng, szorong, fészkelődik, Roppant Hauer mellette vihog, de ő is csak kínjában. Édesapám, te jó asszony, kábé ennyi maradt meg hőseink fejében a megnyitóról, ott álltak az iskolaudvaron, a Nagyhatalmú Direktor Úr mondikált, de mennyi lüdercke, te jószagú Úristen. Lüdercke köszöntötte

őket, lüdercke vezette osztálytermükhöz, lüdercke mutatta be Tyúkanyót, aki osztályfőnökként szárnyai alá veszi majd őket, lüdercke mutatta meg a budit, lüderckék vizslatták őket, épp, hogy meg nem fogták egymás kezét ahajtódúsogorokul, nem számított immár távolság, különbség, urbánus versus népi, meg voltak szeppenve a fiaink, meg bizony. Mennyi leánkaasszon', mennyi nép.

És máris dőltek az irigy-mirigyek a frigytől: Kistarisznyáék rekordot döntöttek. Hét, azaz 7 hajdúsoher került egyetlen egy osztályba, ami talán, a legendák szerint, egyszer már előfordult, valamikor az ősidőkben, amikor a lüderckék is szavazati jogot kaptak. Azóta sohse. Nincs ilyen feljegyezve a történelemben, a történelmet a győztesek írják, a lüderckék az emancipált társadalom jegyében gyorsan ellepték az angyalukat. Most is: legföljebb két, netán három hajdúsogor került egy-egy osztályba (néhányba egy sem jutott), és, na, nézd meg, oda hét. Nincs igazság. Ez nem igazság. Ilyen nincs is. Biztos kellett a hajdúsogorok, benyomták őket a felvételin, mert csakis ezzel lehet magyarázni, hogy abban, ez hétszentség. És most ott ülnek heten, mint az oroszok, sokan vannak, Tyúkanyó is hümmög-hámmog, hogy ő bizony nem tudja, hajdúsogorék meg játsszák a tökök legényt, hogy ők bizony tudják. Fenéket.

Kistarisznyát már ismerjük, Roppant Hauer vihog, nézzük a többieket: Fitzfa, a költő és szavalóművész, aki nyáladzik. Udvarol a lüderckéknek, miközben ugyanúgy lép, mint ők, ohó, eztet nem lehet engedni, lesz ebből még gond a Palipalotában; Ször Ekmont, telve jóindulattal, az ablakból a sportpályára látni, inkább azt nézi, ha megfordul, rebbenő inakat lát; az Öreg Piszoj, aki bajsza alatt morog, nem néz se jobbra, se balra, kihegyezi ceruzáját; Jordan a legszebb nőket környékezi, felül a padra, lóbálja a lábát, mindenki észreveszi, hogy a cipője, azt a mindenit, bőrből van, nem vinilin; és Húdenagy, az őslakos. Húdenagy hátradől, felteszi a lábát a padra, és, hogy úgy mondjam, stíröli a nőket. Olyant csinál, amit egyik sem mer a másik hat közül: a szemükbe néz. Szemtelenül vigyorog. Otthon érzi magát. Ez az ő közege. Itt nőtt fel kisgyerekkora óta, az ódon és patinás falak között. Van egy-két sztorija. Tud ő egy s mást. Milyen az, amikor egy lüderckének megszorítják a pöckit. Húdenagy sok mindent tud, de mégsem ő a vezérhím, mert Roppant Hauer még többet tud: ha patetikusan akarunk fogalmazni, azt is mondhatnánk, hogy tiszteletet parancsol. Pedig dehogyan parancsol. Csak összevonja szemöldökét, összpontosít, és nekiáll írni. Van neki kész válasza arra, hogy miért választotta ezt az iskolát. Úgy néz ki, hogy ő komolyan elgondolkodott ezen. Hogy is mondjam: tudja, mit keres itt. Kistarisznya rásandít barátjára, és eldönti, hogy ő is tudja. Mittudomén. Az átnevelő táborban anno ugyanezzel a trükkel nyertek. Írnak.

Szeretem a gyerekeket. A szüleim tanították [sic!]. Ilyenek. Tyúkanyó máéig csak hümmög-hámmog, hogy ő, bizony, nem tudja, Roppanték vizsont csak ennyit írnak: biztos szakma. Beteg emberből és okulni vágyó gyerekből mindig lesz. Ez biztos. Löttyög, mint tízszer tíz a százban. Olyan biztos, minthogy itt vagyunk. Hát nem itt vagyunk? Tyúkanyó erre a szakma és a hivatástudat közti különbségről beszél. Senki nem érti. Az biz-

tos, hogy rossz volt a start. Érzí ezt Kistarisznya, érzi Roppant Hauer is. Valami nem jó. Valamit elnéztek. Gyanúsak. Elég baj ez.

Merthogy túl a vízen van az alom. Odaát a Palipalotában, ahol nincs igazság. Vagy legalábbis nem az az igazság nincs, amely kellene, hogy legyen. Erre még ideát is elfűrészelik maguk alatt az e világot jelentő deszkákat. Le kellene lécelni, vagy mi. Ez így nem fasz. Hűdenagy kedélyesen megveregeti vállait a szünetben, nem kell mellre szívni, mondja, Tyúkanyó már csak ilyen. Szőr Ekmont vigyorog, és javaslatot tesz, hogy menének már le focizni.

Jó a javaslat. Hajdúserreg lepi be az egész tájat. Minden hajdúsógor lemegy focizni, rúgják a lasztit, kergetik a labdát, káromkodnak, izzadnak, a lüdercékék meg az ablakból biztatják őket. Mindenki megnyugszik. Kissé otthon érzik magukat. Tíz perc otthon. Két kapufa, egy kiszakadt nadrág. Templombajáros, igaz, de itt ez speciálisan senkit sem érdekel. Tíz perc alatt több véd- és dacsövetség alakul ki. Aztán átalakulnak, a lüdercékék a *mieinknek* szólnak le, megjött a folyt. köv.

Az első nap az iskolában elég gáz történet, valljuk be őszintén. Nem elég, hogy a *mieinkkel* kénytelen-kelletlen mosolyszünet nélkül együtt kell lenned, a *mieink* ezután elvárják, hogy ismerkedjete. Boruljunk össze. Lüdercke-olvasatban: szétszálazni a többitől. Birtokon belül, az az igazi. Nekünk hét van, nektek mennyi? Rengeteg copf itt, copf ott, rózsaszín blúzocska, rövid szoknya, merjél csak ellent mondani. Csip, csip, csók, vak hajdúcska, komámasszony kergeti a szekeret. Hát ilyen.

Kistarisznyáék eléggé fáradtan vánszorogtak vissza a Palipalotába. Az idősb hajdúsógorok megértően vigyorogtak, ám ez nem akadályozta meg őket abban, hogy estére meghirdessék a Nagy Felolvasást. Semmi egyéb, csak olvasni kell, mondták. Olvasni csak tudtok, tették hozzá. Ja, csak felolvasás, hát mi az nekünk, könnyebbültek meg a fikák. Én még szavalóversenyt is nyertem, büszkélkedett Fitzfa. Na jó, majd este meglátjuk, milyen kifejezően olvasol, bólogattak telve jóindulattal az idősb pernahajdúk. Mert mit ki nem találtak! Miket össze nem szedtek! Ojjé, ha a nagyhatalmú Nevelő le nem kapcsolatja a villanyt, akkor az egész második emeleti ágyközösséget bíborvörösben láthatnánk, mintha akkor tették volna le a KISZ-esküt.

Olyan forró volt a picsája, hogy kiegészett alatta a fű – nesze neked, bevezetés a szép-irodalomba, a katolikusabbja ennél a mondatnál lehalt, nem akarta felolvasni, inkább elviselte a papucsozást, a verést, a megaláztatást, de ezt a mondatot nem olvasta fel. Szívvirág seggelyukat..., brr, Kemenes Géfin László *Fehérlófiája* ezegyszer, hahh, nem mesébe illő retorziókat vont maga után.

Taki nagyon jól érezte magát. Taki akut hajdúsegg volt, aki a különböző rádiókat imitálta reggelente. Taki szerette a fikákat. A fikák jók. Direkte azért vannak, hogy reggelente bemondjuk a szignált, a híreket, a fikák meg felhozzák a reggelit, Taki és Luigi ezt nagyon szerette. Ezt a reggelihordást egyébként Kafferbihalbocs és Svájciegér is szerette, Hájfejű is szerette, Cézár is szerette, az összes félgyalult hajdúsokk szerette, a mieink,

ugye, és az elménc pernahajdúk is szerették, csak a fikahajdúk nem szerették. Rohangáltak a tálcákkal egész reggel, nem is ettek, igaz, kinek kellett az olajban sütött kenyér és az állítólag brómozott tea. Sok mindenkinek. Roppant Hauer például egészen ideges lett, ha nem evett. Roppant Hauer ideges lett, a fikahajdúk nagy része ideges lett, idegesen mentek a tényleges első iskolai napra, amely már a második volt, idegesen váltak el, idegesen találkoztak újból, totál ideg volt mindenki. Akkora feszültség termelődött, hogy akár a Napot is el tudták volna tartani délutánra.

Ámde kiderült: a délutáni kötelező szilenciumot a patinás és ódon falak között kell tölteni. Tanulni kell, készülni a holnapra, az egész társadalom a holnapra készült, nehogy már ők csak úgy lógnanak belé a jelenbe. És még egy ámde: az esti – egy órás vacsoraszünettel terhelt – kimenő után adtak még kétórás esélyt készülni a holnapra ugyanazon patinás Intézmény falai között, ahol viszont nem kötelező a bepótolás. Na, itt volt a bányabéka eltemetve, a sok indokolatlan pofon mögöttese, az elméncek örökös irigykedésének forrása: míg a Palipalotában mindenkinek kussolnia kellett, függetlenül attól, hogy épp mit csinál, a Patinás Középfokú Angyalúban este nyolc és tíz között fakultatív módon lehetett bármit elkövetni: zongorázni, csókolózni, matekpéldák fölött vitatkozni, kártyázni, nézni ki a fejedből, fűzni a Nőket, verset írni, olvasni, sírni, hazudozni, szerelmeskedni, minden nadrág társat választ – este tízkor viszont kidobták a hajdúsógorokat. Vissza a Palipalotába! És hát ez az időzőna képezte az örök vita tárgyát, a nyolctól tízig tartó kétórás jelen – Kistarisznyáék nem igazán értették először, mi a tét, miért mennének öltre a párnahajdúk, oszt’ nagyon hamar világossá tették számukra a csíziót: aki a kicsi tornatermet birtokolja, az a lüdercke hanyatt döntését letudta. A kicsi tornaterem, nahát, az a megoldás. Ha oda feljön veled egy lüdercke, magyarázták idegesen a párnahajdúk, az *azt* jelenti.

Részletek a szerző hamarosan megjelenő Lüdercnyomás című kisregényéből.

Mák Ferenc

Szlavóniai és baranyai utazók a XVIII. és a XIX. században

Ma már elképzelni is nehéz, hogy a Savoyai Jenő 1697-ben Zentánál kivívott fényes győzelme és az 1699-ben Karlócán megkötött béke nyomán a török megszállás és rabság alól felszabadult dél-magyarországi területek milyen elképesztő nyomorba süllyedve várták az évszázados haldoklás megszűnését. A történeti források is csak elvétve számolnak be az elpusztított, elmocsarasodott vidék lakóinak nyomorúságos életéről, hiszen a török adónyilvántartások és összeírások, a defterek szikár adatain túl szinte semmilyen írott forrás nem őrizte meg az akkori közállapotokat. Hogyan is őrizhette volna meg, hiszen néhány jelentősebb, egykori fényét és hatalmát veszítette város – Szeged, Pécs, Szabadka, Zombor, Eszék, Becskerek és Temesvár – közigazgatási és egyházi adminisztrációján kívül nem volt mód írott formában dokumentálni a vidék emberének az életét. Egyébként is, több napi járőföldre nem akadt ember által lakott település, ahol a közösségi életnek bármilyen formája megjelenhetett volna. Bél Mátyás, a jeles polihisztor hatalmas művéhez, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (1735–1742) elkészítéséhez gyűjtötte az élményeket és a tapasztalatokat, amikor – feltehetően 1734-ben – Bács-Bodrog vármegyét is beutazva a következő sorokat vetette papírra: „a később megerősödött török háborúk ezt a vidéket nemcsak a lakosaitól fosztották meg teljesen, hanem a nemes férfiaktól is, és másfél századon keresztül úgy kimerítették, hogy a régi életnek a nyoma is alig látható. Ezért van az, hogy igen kevés nemes van itt, és hogy ugyancsak ritkák a falvak és a mezővárosok.” Útja során veremlakásokat – jobbik esetben „napon szárított téglából” összetákolt kunyhókat – látott, melyeknek rémült lakói gyanúsán szemlélték a közeledő idegent. A beszámolóból kiderül, Bél Mátyást, a nagy tudású utazót, aki Magyarország boldogabb sorú tájain kastélyokat és katedrálisokat, klasszikus és reneszánsz emlékeket lajstromozott, országos vásárok és forgalmas folyamatkelők bazári forgatagában figyelte meg a népélet mindennapi jelenségeit, megrendítette az Alföld elpusztult életének nyomorúságos látványa. Elképedve jegyezte fel: „mit meg nem teremne ez a magától is bőkezű föld, ha volnának, akiknek gondjuk lenne kertek létesítése és lenne szakértelmük hozzá.” De még sokáig nem volt gondos gazdája e vidéknek, egy évszázad is eltelt, mire új lakói otthonossá tették a tájat.

A magyar tájat, amelyet újra fel kellett fedezni. A reformkor lázas nemzedékének kellett útra kelnie, hogy szinte lépésről lépésre araszolva hódítsa meg újra a magyar vidéket. Fényes Elek 1842-ben, visszaemlékezve a reformkori mozgalom indulásának éveire, így fogalmazott: „És lőn mozgalom, indítványok tétettek egy új, igazságos adórendszer, örök-váság, büntető törvénykönyv, népnevelés [...] ügyében. És midőn mindezen előszámlált

tárgyakat őszintén meg akarnánk indítani, megdöbbenve vettük észre, hogy a legjobb szándékkal is keveset tehetünk; mert nem ismerjük hazánkat.” Az 1820-as években már minden a honismeret lángjában égett – tudós papok, feladatot kereső tanítók, nyugalmazott császári katonák, nyugati egyetemeken tanult, klasszikus műveltségű deákok, udvari földmérő hivatalnokok, a Magyar Tudós Társaság lelkes tagjai rótták az ország útját, hogy adottságainak, gazdagságának felmérése révén megismerjék a hazát, hogy a népelet rejtett értékeinek feltárása nyomán fogalmazzák meg az új Magyarország felvirágoztatásának programját. Ez volt a magyar reformkor lényege, a nagy kihívás, amely egy Széchenyi Istvánnak, egy Wesselényi Miklósnak is a teljes életpályáját meghatározta.

Munkájuk persze nem volt előzmények nélküli, egy korábbi, latin műveltségű nemesdedék legkiválóbbjai – többségük a török megszállás kegyetlen másfél évszázadának megpróbáltatásaitól megkímélt – felvidéki, erősen polgárisodó városok gazdag vagy éppen feltörekvő családjainak gyermeke, a kor tudományos igényeinek megfelelően igyekezett képet alkotni a XVIII. század második felének Magyarországról. Horányi (Alexius) Elek *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum* (1775, 1776 és 1777) című háromkötetes munkája, Lipszky János császári huszárezredesnek a magyar birodalom és a kapcsolt tartományok részletes topográfiai leírását tartalmazó műve, a *Repertorium Locorum Objectorumque in XII tablis mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confinium militarium magni item principatus Transylvaniae* (1808), Schwartner Márton 1809-ben és 1811-ben Budán megjelentetett háromkötetes *Statistik des Königreichs Ungarn* című műve, és legfőképpen Csaplovics János *Topographisch-statistisches Archiv des Königreich Ungarn* (1821), valamint Kunits (Michael) Mihály a mérnöki tudomány jeles művelőjének *Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn* (1824) című páratlanul gazdag ismeretanyagot tartalmazó könyve őrzi ma is az akkori Magyarország közállapotának leírását. Minden mérhető, számba vehető, lajstromba iktatható részletre, adatra, tárgyra és jelenségre ügyeltek, helynévtárakat készítettek, birtokfelmérést és birtokösszeírást végeztek, térképeket, „topographiai rajzolatokat” vetettek papírra, és a kor vezető tudományának szellemében mindenről „statistcai leírást” készítettek. Kitaibel Pál, a botanika tudora két és fél évtizeden át tartó, húszezer kilométert is meghaladó utazásai során 1800-ban Waldsteinnel és a kitűnő Schütz festővel együtt az elsők között járták be a déli területeket, a Bácskát, a Bánátot, a Temes vidékét és Horvát-Szlavónországot, melyeknek flórájáról 1802-ben Bécsben 280 színes táblával illusztrált füzetsorozatot adtak ki. Hazafiúi kötelességének érezte, hogy nemzetével megismertesse, hazájában a „zászlós csüdfű, a cseplesz-meggy, a kökény, a cseregalagonya és a veresgyűrű som mellett a bibircses nyír, a sóskafa, a mogyoró, az egybibés galagonya, a fagyal, a fürtös és sarlós gamandor, a naprózsa, az ebfojtó müge, a szarvas- és citromkocsord, a vastövű imola” is honos haszon- vagy gyógynövény. Amikor Párizsban a francia tudományos élet legkiválóbbjai az akkori művelt világ ismeretanyagát a harmincöt kötetes Enciklopédiába foglalták össze, Magyarországon hoz-

zájuk mérhető lelkesedéssel folyt a Kárpát-medence természeti és kulturális értékeinek a feltérképezése, számbavétele és leírása. Horváth Mihály 1840-ben kiadott, s a déli vármegyék gazdaságtörténetét is kellő alapossgal részletező *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt* című monográfiájáig azonban jószerével csak deák nyelven megjelentetett művekben szerepelt a vidékünk.

Persze akadtak azért kivételek is. Hoblik Márton, Verőce vármegye táblabírája *Paraszti lakodalmi szokások Verőcze vármegye három és Szerém egy magyar falvaiban* címmel a Tudományos Gyűjtemény 1833. évfolyamának IX. számában tette közzé Magyar-Rétfalu, Haraszi, Szentlászló és Kórógy népének szokásvilágáról írt értekezését – helyet teremtve ezzel e tájnak a magyarság etnográfiai térképén. Előtte azonban egy szépreményű ifjú, az alig huszonhárom éves Teleki Domokos mindössze két év leforgása alatt négy nagy utazása során Erdélytől Fiuméig – ahogyan ő írta: Fiumáig – bejárta a magyar korona országának és valamennyi csatolt tartományának a területét. Úti élményeiről az 1796-ban Bécsben megjelent könyvében számolt be. Elképzelhető, hogy valahol a bezdáni átkelőnél üdvözölték egymást gróf Hofmannsegg szász utazóval is, aki eredeti szándéka szerint mindössze természettudományos gyűjteményét szerette volna gyarapítani a dél-magyarországi vármegyék lápos vidékén, ám útja során oly mértékben beleszeretett a magyar vidékbe, hogy kíváncsisága a magyar népelet legkiválóbb ismerőjévé avatta őt. Úti élményeiről nagynénjéhez intézett leveleiben számolt be, leírásai ma már történelmi jelentőségű dokumentumok a magyar művelődéstörténet és a néprajz számára egyaránt. John Paget, a későbbi Paget János a reformkori magyar arisztokrácia kedvelt alakja eredetileg Pozsonyban a viharos országgyűlés eseményeit kívánta tanulmányozni, de a forradalom előtti történések olyan lendülettel sodorták magukkal, hogy kíváncsiságától hajtva, új ismerőseinek, a Wesselényieknek a segítségével beutazta Magyarország és Erdély jelentős részét, s Wesselényi Polixéniával kötött házassága révén itt is maradt nálunk, osztozva a nemzetünk valamennyi megpróbáltatásában. Az ő nyomukban járt a Dráva-vidéken évtizedekkel később, 1868-ban Georges Perrot francia utazó, aki az előtte barangolókkal ellentétben csupán osztrák tartományt látott Magyarországon – úti beszámolóján mindvégig érezni lehet a művelt nyugati ember lekezelő fölényét.

Ők azok, akik műveikben a legszebb, a leghihetősebb és a legrészletesebb leírást adták a XVIII. század végi és a XIX. századi dél-magyarországi területekről és azok lakóiról. A Bácska, a Bánát, a Temesi Bánság mellett Szlavonországba is ellátogattak, s az útjuk során szerzett benyomásait, tapasztalataikat és élményeiket beszámolóban örökítették meg.

Teleki Domokos, a hazájáért lelkesedő tudós

Patriam illustrare, cum possis, nolle scelus est – Ha nem akarod bemutatni a hazát, bár képes lennél rá, vétkezel – írta a Bécsben 1796-ban megjelent *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországnak rövid esmértetésével együtt* című munkája élére

Teleki Domokos, a lelkes erdélyi ifjú, a marosvásárhelyi könyvtár, a híres „téka” alapítójának, gróf Teleki Sámuel kancellárnak a fia. Lentebb az ajánlásban pedig ez olvasható: „Az Erdélyi Díszes Magyar Társaságnak, melyben a hazának oszlopai, becsüllött tudósai és nagyra igyekező fiai a tudományok gyarapítására és az anyai nyelv pallérozására s terjesztésére, ezáltal pedig *a nemzeti karakternek* állandó fenntartására s ékesítésére egybeszövetkeztek: az ide foglalt tudósításokat ajánlja az Iró.”

Életrajzírója, Éder Zoltán szerint 1773-ban született székelyföldi arisztokrata fiú tizenöt éves korától a bécsi egyetemet látogatta, tizennyolc évesen pedig a pesti egyetemre járt. „Tagja volt a lipcsei gazdászati, a jénai természetvizsgáló társaságnak, az újonnan alakult jénai ásványtani társaság pedig őt választotta első elnökének.” Húszévesen kezdett széles e hazában utazni, úti beszámolóit huszonhárom éves korában jelentette meg, két évvel később, 1798-ban pedig már – a magyar tudományosság pótolhatatlan veszteségére – eltávozott az élők sorából. Egyik leglelkesebb munkatársa volt – s ez művéből is kiolvasható – az Aranka György szervezte Erdélyi Magyar Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaságnak, apjának kellett fegyelmeznie őt, hogy a tudományok mellett egészségének is szenteljen némi figyelmet. Hasztalan.

Az 1793-ban „Magyarország felső részeiben” és még ugyanebben az évben „Erdély egy részében” tett utazását követően Teleki Domokos harmadik útja Dél-Magyarországra vezetett. A telet még Budán töltötte, de ismeretlen útitársával 1794. május 2-án elindult, és Kecskeméten, Szegeden át délnek vette útját, hogy Torontál, majd Bács-Bodrog vármegyén és Szlavónia egy részén áthaladva, utazását a Bánságban fejezze be. Az ifjú erdélyi arisztokrata korábbi utazásaihoz hasonlóan, most is mindenre ügyel, a városi hivatalokban, a magisztrátusokon, a parókiákon és a levéltárakban a település, a város okmányait tanulmányozza, és bőségesen idéz azokból. Híreket gyűjt a lakosság körében, és tetemesen hagyatkozik a népi emlékezetre. Kecskeméten lejegyezte a beszélő köntös, a későbbi Mikszáth-regény korai történetét, és a nem sokkal korábbi tüzesetet is megörökítette. Szegedben viszont csalódott, sehol sem találta Mátyás királyunk egyik kedvelt városának a nyomát, de még láthatta az azóta nyomtalanul eltűnt szegedi vár bástyáit és falait. Magyarkanizsánál kelt át a Tiszán, s amit ettől kezdve papírra vetett, páratlan értékű dokumentuma a vidék történetének. Lelkesedett a vidék megműveléséért folytatott emberi erőfeszítésekért, de szóvá tette és elítélte az új földbirtokosok hazafiatlan magatartását, azt, hogy a magyar jobbágyok helyett oláhokat telepítettek a birtokaikra. „Hetzfeldről fél napi mulatásom után elmentem Törökbecsére, onnan Bács vármegyébe igyekezvén. Mentem eszerint per Nagyikinda és Beodra Törökbecsére, egy commerciumra nézve az ott való nagy konkurenciáért nevezetes helyre. Fekszik ez a Tisza mellett, amelynek partján tágos kikötőhelye vagyon. Mezőváros. Itt a Tisza partján számos nagy hajókat láthatni, melyek a Tiszán fel a Dunáról, a Száváról és a Dráváról jönnek ide a gabonának és dohányynak vásárlása végett: mely terméseket az egész Banátusból, sőt feljebből is ide hordják öszve és nagy bőségben eladják. A vevők rendszerint Slavóniából és Croatiából,

a Littoraléből és Olaszországból is jönnek (ennek előtte Törökországból is jöttek), és sok hajóikat a gabonával és dohánnyal itt terhelvén, ezzel ismét visszatérnek. Törökbecsénél a Tiszán hidason általmenvén, jöttem per Magyarbecse. Sz[ent]tamás (ezek ráccokkal elegyes magyar helységek, amilyen Bács vármegyében sok vagyon.) Német-, vagyis Újverbászra az itten kezdett hajókázó kanálisnak megtekintésére.” Közben Kiss József személyesen mutatta meg neki hatalmas művét, az épülő Ferencz-csatornát, amelynek láttán Teleki Domokos hosszan értekezett a hajózási részvénytársaság jelentőségéről. Útja során mindvégig csodálta a kora tavaszi szép arcát mutató, virágzó tájat, s kiváló történeti érzékkel bocsátkozott a múlt eseményeinek fejtegetésébe. Kiskőszegnél lépett Baranya földjére – ettől kezdve feljegyzéseiben kibomlik a Dráva-vidék pazar látványa.

„Battináról Eszeknek mentünk, Hercegszőlősön által. Eszekig Baranya vármegye. Az út egy kis darabig a battinai hegyek alatt, azután pedig térségen és erdön, Türje nevű falutól fogva pedig Eszekig egy töltésen megyen el. Ez egy derék és szép töltés, mely egy szélesen elterjedt mocsáros helyen van keresztülvé. Hosszasága szinte egy órát tart, és éppen a Dráva partján végződik, ahol egy nagy emlékeztető oszlop vagyon II. József császárnak és Mária Terézia királynénak emelve (melyen mind a két uralkodónak félképei köbe faragva látszanak) a töltés csináltatásának és az Eszek mellett lévő mocsarak kiszáritásának emlékezetére.

A Dráván, mely itt elfoly, az ember hídon általmenvén, mindjárt Eszek várába ér, mely ezen víznek partján egy kies térségen fekszik. Már e[z] Slavonia.

Eszeknek más két részei, úm. az alsó- és felsőváros, a vártól egy fél mérföldnyi távolságra fekszenek, jobb és bal felől a Dráva mellett, úgy, hogy a várat éppen közbulveszik. A várba megszállván, egy kevés kinyugovás után a várat és a két várost bejártuk. A vár egy a legerősebbek közül az országban. A legerősebb várak pedig Magyarországon: Pétervárad, Eszek, Tömösvár, Arad. Erősítéseinek egy része a Dráván túl is fekszik a várral éppen szembe, és annak nagy oltalmazására szolgál. A várban nagyobbára mind szép és derék épületek vagynak, melyek közül a piacon lévő nagy kaszárnya tekintet érdemel: az utcák csinosak és nemigen egyenetlenek, kövel is rakottak. Az egynehány várbeli kaszárnyákban pedig és a föld alatt lévő kazamatákban harmincezer fegyveres ember férhet. A lakosok majd csaknem mind németek.

A felsővár, melybe a városból egy szép allé vezet, a jobb és csinosabb mezővárosok közé számláltathatnak. Az árnyékos utcák, minthogy a házak előtt majd mindenütt nagy hársfák vagynak ültetve, a városnak, mely különben szép és nagy épületekben szűkölködik, sok kellemetességet adnak. Az alsóváros, mely a vártól hasonló messzeségnyre van, mint a felsőváros, ehhez hasonló, csakhogy épületeire nézve alább való ennél. A lakosok, kiknek számok mindössze mintegy nyolcezerre megyen a két városban, ráccokkal elegyes tótok, kik részint katolikusok, részint görög vallásúak, vagynak kevesebb számmal németek és legkevesebben magyarok is. Verőce vármegyének a felsővárosban vagyon vármegyeháza, és némely vármegye tisztjei itten laknak, itt vagyon egy provin-

ciális kommisszariátus is. Eszek egészen, mind a vár, mind a két város, k. kamara jószágá, és a többi kamarai városok módjára vagyon igazgatása.

Eszeknek egész vidékit az elterjedt sík térség, a szélesen folyó Dráva vize, a házak felett tetejüket kiemelő sok fák és a vár háta megett a két város között hosszan elnyúló kertek gyönyörűségessé teszik. Itt állott a régi időkben ama római híres kolónia, Mursia, melyet Adrianus császár épített volt, és amely egy tartománybéli tisztartónak volt helye, ki innen az akkori Pannoniának egy részit igazgatta. A Nagy Konstantin császár idejében itt egy püspökség is volt. Ez a város a Napnyugati Császárságnak romlásáig virágzott, és sok barbarus népek pusztításaik miatt egy csekély faluvá lett. A Magyar Birodalomhoz foglaltatván azután Slavonia, egy a magyar királyok közül itt egy várat építtetett a Drávánál, melyet Eszeknek nevezett. I. Ferdinánd császár és király itt egy erős hidat építtetett a vízen keresztül, de amely a török háborúban elrontatott. I. Leopold a várat rendes erősséggé formáltatta; az újabb időkben pedig a mostani derék hidat építtetett a Dráván keresztül.”

Évekkel később, 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény IX, számában H- szignó mögé bújva Hoblik Márton jelentette meg az egyedülállóan szép és gazdag történeti forrásanyagra épített *Eszék' Viszontagságairól* című értekezését, melyben a vár története mellett a környék vízszabályozással kapcsolatos eseményeit is részletesen bemutatta. Szólt egyébeken mellett a Teleki Domokos által is említett császári emlékműről, mi több, annak latin nyelvű feliratát is megörökítette. Teleki Domokos azonban Szerém vármegye felé folytatta az útját.

„Eszekről továbbfolytatván utamat, téren és imitt-amott erdős helyeken mentem. Vukovár egy derék mezőváros a Vuka vizének a Dunába szakadásánál. Szerém vármegyének fő helye. A lakosoknak, kik katolikusok és görög óhitű rác-tótok és kevesebben németek is, mintegy négyezerre megyen számok. Ezen helyben nagy kereskedés és sok kézi mesterségi szorgalom vagyon. Majd minden háznál áruló- vagy kereskedőboltot vagy dolgozóműhelyet lát az ember. A mesteremberek műhelyeinek nagy és nyitott ajtajai vagynak mindenütt, úgyhogy az utcákról lehet a dolgozókat szemlélni: ez Tótországnak más városaiban is hasonlóképpen vagyon. Úgy mondatik, hogy Vukovárról jó kereskedés úzetik sokféle árukkal Erdélybe. Régibb időkben ez a város erősített hely is volt, de annak mostan csak nyoma látszik. Vukovárt a hozzá tartozó szép jószágokkal együtt a g. Elz familia bírja. [...]

Újvidékről folytatott utunkban Péterváradon által Karlovicra jöttünk. Ez egy népes mezőváros, majd mind rácok lakják. Itt vagyon lakása az orientálishi rítust tartó tót-rác, görög és oláh eklésiák mertopolitájának, azaz fő püspökjének az egész Magyar Birodalomban s minden austriai tartományokban. A mostani metropolita Stratimirovics úr őexell.-ja. Kívánja minden hazafi, hogy mind ilyen püspökjei legyenek a nevezett vallásúaknak. Kinek is tiszteletére lévén, megnéztük ez alkalmatossággal a metropolitai templomot és az őexell.-ja bibliotékáját. A metropolitai templomot azelőtt nemrégén építtetette az előbbeni érsek úr; kívülről jól mutatja magát az épület, belülről pedig rác

gusztus szerént ítélvén szépnek vagy inkább cifrának lehet mondani, minthogy számtalan sok szép festésekkel és aranyozásokkal ékeskedik. A bibliotékája az érsek úrnak nem nagy, de válogatott könyvekből áll, némely igen ritka és megjegyzésre méltó könyveket és kizírásokat is látni. Ezen utolsóbbak közül említem Brankovicznak, szerviai despotának Égerbe való (Csehországba) fogságában írott, Serviának és az maga idejébéli magyarországi s erdélyi dolgoknak történetét, mely is a maga tulajdon keze írása, és igen nevezetes. [...] Karlovic emlékezetes azon békekötésről, melyet itten I. Leopold cs. és király 1699-ben a törökökkel kötött, amely által Bosniának és Serviának nagy részei a Magyar Koronához visszakapcsoltattak, de amely országok bírásától a possarovici békeség által, melyet IV. Károly császár és király kötött, a Magyar Korona ismét elesett. [...]

Karlovicról továbbfolytattuk utunkat, jöttünk per Idia Pászovára, hol is éjszakai szállásunkat vettük. Ez a Pászova evangélikus helység, többnyire mind tótokból áll, vagynak azonban kevés ott megtelepedett evang. magyarok is, akik Békés vármegyéből származtak oda. Vagynak Slavóniában még több protestáns helységek is, úm. még egy Újpászova nevű evang. helység, és ezenkívül Verőce vármegyébe nyolc reform. magyar helységek, kik azonban tót-rácokkal elegyesek, és a magyar nyelvet nem tisztán beszélik. A számlált helyiségeken kívül több protestáns helységek Slavóniában nincsenek, mivel ezen országoknak törvénye azt tartja, hogy a protestánsoknak szabad vallásbéli gyakorlások ne legyen. Azonban azoknak az egynéhány eklésiáknak, akik magokat megtarthatták, megengedettett a vallásbéli szabadság. Csodálni lehet, hogy azt a törvényt, mely szerint a protestánsok Slavóniából mintegy eltűntek vagynak, a közelebbi múlt 1791-béli országgyűlésén is (azonban az előbb említett tolerantialis klauzulával) megerősítették a slavoniai státusok. Pászova határnok katonahelység és a Pétevárától fogva Zemlinik lenyúlik.”

Innen Teleki Domokos Zimony felé vette az útját, részletesen bemutatta a Duna és a Száva torkolatánál lévő, katonailag szigorúan őrzött szerbiai határátkelőt, majd Pancsován keresztül Bánátus földjére lépett, hogy a korabeli magyar nyelv minden szépségét bemutatva, máig egyedülálló részletességgel mutassa be a legendás katonai határőrvidék valóságát. Elragadó az a részletekre is ügyelő, széles látókör, mellyel a húszas éveinek elején járó ifjú vándor az általa tapasztaltakat írásban megörökíti. Korábbi, felvidéki útja során a bányavidék gazdasági mutatóit tárgyalta, és miközben percentet számolt, az érc megmunkálásának szakmai bemutatását is elvégezte. Erdélyben a székely lakóházat mutatta be olyan szakszerűen, hogy a néprajztudomány ma is szívesen hivatkozik rá, Torontálban a közigazgatás újjászervezésért folytatott hatalmas erőfeszítéseket méltatta, és a termőföld visszahódításának jelentőségét értékelte, Szlavóniában pedig az ott élő népek életét igyekezett kimerítő részletességgel megrajzolni. Igazi tudósi elhivatottságának lényegét azonban a Bánát történetének tárgyalásakor mutatta meg az olvasóinak. Ekkor már birtokában volt annak a hatalmas gazdaságtudományi felkészültségnek és ismeretnek, amelyet a negyedik útjáról, az 1795-ben az akkori Horvátországban tett utazásáról számot adó művében, az *Egy nemes ifjúnak Magyarország túl a Dunán fekvő alsó részén, Hor-*

vátországon, a magyar Littoralén és Triest városán keresztül 1795-ben tett utazás című beszámolójában csodálhat meg a kései olvasó. Amit Teleki Domokos ebben a fejezetben a magyar gabonakereskedelem fő útvonaláról, a folyami búzaszállításról, a károlyvárosi kereskedelmi központról, a hegyeket átszelő Károly-útról, s ezt követően Fiuma (sic!) gazdasági jelentőségéről papírra vetett, arra négy évtizeddel később, 1840-ben Horváth Mihály egy teljes ipar- és kereskedés-történeti monográfiát építhetett. Mi, késői csodálói azonban itt elköszönünk e kedves szlavónországi látogatóunktól.

„Újpászován és Battanicán által Zemlinbe érkeztünk. Itt a kommandáns Oberster úr igen szívesen fogadván, kivitt a Sáva hegyire (németül Sau-Spitze), mely is a Belgráddal áltellenbe lévő partnak az a része, amely a Száva vizinek a Dunába szakadásánál vagyon, ahonnan Belgrádnak egy részét és éjszaki s napnyugati fekvését jól lehetett látni. Azután a kontumácot [vesztegzárat] is megnéztük, amely Zemlinhez ragad ugyan, de egy kerítés által el van különözve a helységtől. A kontumác sok alkalmas épületekből áll; majd mindenkor tele szokott lenni, minthogy a török földről a Magyar Birodalomba való általjárás Zemlinnél felett nagy. Zemlin egy derék mezőváros, sok jó épületei vagynak, és lakosokban nem szűkölködik, kiknek számok kilencezerre megyen. Pallizádákkal [palánkokkal] és árkokkal van körülvéve; fekvése pedig éppen a Duna partján vagyon, részint téren, részint dombos helyen. Régen egy kisvára is volt, melynek még most is lehet düledékeit látni; ez a helységben feküdt, egy magosacska helyen: a török háborúban egy obszervatórium volt itt fából épülve. Mínekelőtte az ember Zemlinbe érne, a majorokon megyen keresztül, melyeket egy falucskának mondhatnák. A Zemlin lakosai rácok és németek, zsidók, örmények, görögök és más gyülevészség. A kereskedésből élnek, különösen pedig Belgrádnak szükségeire gondoskodnak, és gyakran igen nagy hasznot látnak a belgrádiak nagy szükségekben. Ez a hely a maga nagy kereskedéséről méltán megjegyezhető, s tekintetet érdemel. Ugyanis mintegy középpontban fekszik Bécs és Konstantinápoly között, és mindennek, ami ide vagy oda megyen, itt kell átvitetni. Azért is minden Német- és Magyarországból. Másfelől pedig Törökországból jövő árúknak és portékáknak fő letévő helye (depozitóriuma), melynek letételére sok magazinumjaik vagynak mind az itt, mind a távol lakó kereskedőknek.”

Hofmannsegg, a nyílt szívű szászországi természetbúvár

Tekei Domokos és Gróf Hofmannsegg, az erdélyi és a szászországi arisztokrata kedélyes útítársak lehettek volna, ha együtt járják be azt az utat, amit 1794-ben mindketten megtettek Magyarország déli vármegyéiben. Eredetileg természetrajzi gyűjtőútnak indult az előkelő német gróf magyarországi utazása, hiszen Német-, Francia- és Spanyolországi, valamint Portugáliai bogarászását követően a kontinens elhíresült lápvidékéről, Dél-Magyarországról gyűjtött ásvány-, rovar- és madárkülönlegességekkel szerette volna gazdagítani messze földön híres gyűjteményét. Történt azonban, hogy utazónk saját

tájékozatlansága okán Pécssett rövid időre áristomba került. Csak addig, amíg a helyi hatóságok megkeresésére Bécsből hitelt érdemlően igazolták személyének kilétét, s azt az utazásra feljogosító útleveélben is rögzítették. Pécs notabilitása azonban e rövid időre sem hagyta magára a grófot, magával vitte minden helyi mulatságra, bevonta őt minden helyi eseménybe. Az urak és az ifjú hölgyek eközben olyan varázslatos világot teremtettek az egyébként „fogságra ítelt” német gróf köré, hogy az hónapokra ott felejtette magát a körükben – magyar ruhát öltött magára, és megtanulta a magyar nyelvet. Egy évvel később, amikor eredeti szándékának megfelelően folytatta az utazását, s a Titel-környéki sajkás határörvidéken barangolt, a következőket vetette papírra: „Magyarnyelvi tudásomnak itt épen semmi hasznát nem vettem, az emberek itt nem tudnak másként mint ráczul; azért úgy örültem, ha véletlenül egy magyarra akadtam, mint egy évvel előbb, ha némettel találkoztam. E vágy oly nyelv után, melyből egy évvel ezelőtt még semmit sem tudtam, előttem elég komikusnak látszott. Leginkább kellett nevetnem, ha vadászommal vadászatra mentünk; egy magyar kocsis volt ilyenkor velünk és egy rácz vezető, ki olaszul beszélt. Hogy mi négyen magunkat egymással megérthessük, négy nyelvre volt szükségünk és én mind a hárommal tudtam beszélni, egyikkel németül, másikkal olaszul, a harmadikkal magyarul.”

Hofmannsegg grófunk útja során egy-egy nagyobb állomáshelyén levelet írt szeretett nagynénjéhez, melyben tüzetesen beszámolt magyarországi élményeiről. A levélbe foglaltak a korabeli magyar valóság páratlanul értékes leírását tartalmazzák. Az utazó részletesen leírja az utazás körülményeit, az út menti fogadók világát, a lovas szállítóeszközök megszerzésének fortélyait, a paraszti huncutságot, a katonai szigort és a mindenütt terelvényesedő bürokratikus ügyintézés keserűségét. *Szegeden a Tiszánál, 1794. május 31-én* megcímzett levelében a bácskai pusztaságnak és a magyar szállásoknak olyan pazar leírását adta, amelyből néprajzosaink sok-sok nemzedéke tanulhatott: A Dunán átkelve „Bezdán mindjárt az első helység, a mely roppant terjedelmű pusztáival – melyeken szarvasmarhát tenyésztenek – a többi ily nemű helyeket felülmulja. Az egész vidék legelő, melynek termékenysége oly nagy, hogy jó években embermagasságú fű nő rajta; nagy szárazság idején azonban néha a marhának is alig van mit ennie. Körülbelül 2-3000 szarvasmarha van itt, továbbá juhok, lovak, sertések s mindez egyetlen uraságé. Egy ilyen gazdaságban van egy számadó, és annak több alárendeltje, kik hasonlóan aligha valamivel jobban élnek, mint marháik. Ezelőtt aligha volt az embereknek rendes lakásuk, legfeljebb kunyhó vagy ilyesféle; de most már a juhásznak is elég jó állandó lakása van, s itt-ott gyakran lehet kisebb házakat is látni. A pusztá főrahelye a szállás. Innen visznek ki hetenkint a juhászoknak kenyeret, szalonnát, főzeléket a legelőre. Hús úgysis elég van, mert a nyáját nem lehet mindig pontosan számon tartani. Különben a farkasok igen jó kifogásul szolgálnak nekik. Legjobban szeretik az emberek a fiatal csikókat. E pásztorok vad életmódja gyakran az utasra nézve is veszélyes, mert a gyilkolás nem esik nehezőkre. Félreeső csárdákat nagyon veszélyes éji szállásul választani, ha az ember egyedül van és nincs fölfegy-

verkezve. A ki itt nem tud magyarul, az igen kellemetlenül érezheti magát. Most már elég folyékonyan beszélek. Szerencsére a köznép oly jól sőt még tisztábban beszéli a nyelvet, mint a legelőkelőbb emberek. Még a nagy komondorok is, melyeket az emberek a marhák mellett tartanak, igen félelmesek; kivált, ha éjjel négy-öt ilyen vad dühösen csikorgatja a fogát. Oly nagyok, akár a farkas, bodrosak és fehérek s a mi lovainkat bizonynyal kihoznák a türelemből; de az itteniek, úgy látszik, már megszokták, mert habár szájaik felé ugranak is, de mégse nem félnek tőlük. Szántóföld a pusztában csak annyi van, a mennyi a kenyérre épen elég, de mégis úgy hiszem, hogy itt-ott a lakások körül dohányt is termesztenek, melynek tenyésztése sok százezer forint jövedelmet nyújt az országnak.”

Grófunk már az Al-Duna vidékén járt, amikor 1794 őszén váratlanul – leveleiben nem részletezett okokból eredően – félbeszakította utazását, és Bécsbe utazott. Feltételezhető, hogy a Martinovicsék letartóztatását követő napokban a magyar határőrvidéken bogarászó német gróf jelenléte a hatóságoknak is szemet szúrt, s tudósunk – felmérve a helyzet súlyát – tervezett útjának felénél visszafordult, s Bécsbe utazott. Hogy utazása mégse legyen hiábavaló, a nagynénjéhez írt leveleit hamarosan sajtó alá rendezte, és 1800-ban Görlitzben könyv formájában is megjelentette. Majdnem egy évszázadnak kellett elmúlnia ahhoz, hogy e végtelenül hasznos és tudományos szempontból is értékes úti beszámoló magyarul is közkinccsé váljon; Berkeszi Istváné az érdem, hogy felfedezte a német nyelvű könyvecskét, lefordította magyarra, és az érdektelennek ítélt részek elhagyásával 1897-ben *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben* címmel a Franklin-Társulat közreműködésével megjelentette.

A szászországi tudós vándor, miután 1794-ben közel két hónapot töltött Szegeden, ismét Pécsnek vette az irányt. Így érkezett a Dráva vidékére, s mint mindenütt az útja során, most is élvezte az eléje táruló látványt. Eszéken írott levelének sarkában ott áll a dátum: „1794. június 13-ától végeig.” A főispáni igazolások bonyodalmának és a fogatos járművek biztosításának részletes leírását követően ez olvasható a levélben: „Ha jól halad az ember, naponkint 12-16 mérföldet is megtehet. Szegedről kiindulva, nem tehettem másként, mint a legrosszabb módot választva utalvány nélkül indulni meg egyedül a jó szerencsére bízva magamat s valóban Eszékig nem is volt semmiféle kellemetlenségem, pedig ez húsz mérföldnyi út. [1794.] Július 5-én érkeztem ide. A városon kívül még az alsó és felső város van. Már tavaly is a várban laktam, az idén is ugyanazon vendéglőben szállottam meg. Másnap reggel hozzám jött Rosenberg tábornok hadparancsnok segéd-tisztje és kérdezősködött útlevelém felől. Én éppen már magam készültem a tábornokhoz menni s ezt meg is mondtam. A tábornok igen udvariasan fogadott, de csodálkozott, hogy a mostani időben utazom ez országban, útlevelemet jónak találta és asztalához hívott meg. Társalgásba ereszkedtünk s rövid idő alatt igen jól megismerkedtünk.

[...] Eszék város a Dráva mellett fekszik, mely olyan nagy mint a mi Elbánk, egy egészen csupasz vidéken, de amely még nem olyan sűrű és szikár, mint Szeged vidéke, hanem beláthatlan rétek, szép zöld legelők környezik, melyek bokrokkal és erdőkkel váltakoznak

és a szemnek kellemes látványt nyújtanak. Ha a vízállás magas, úgy a csak valamennyire mélyebben fekvő helyek is el vannak öntve és így keletkeznek a különben oly sűrűen lakott mocsarak. Az idén majdnem mindenütt száraz lábbal lehetett járni s a víz visszahúzódott a tulajdonképpeni mocsarakba, tavakba és árkokba, de amelyeket elég nehéz megközelíteni. Az észéki oldalon van Szlavónia, vele szemben Magyarország. Szlavónia szebb, zöldebb és változatosabb, mint Magyarország legtöbb vidéke és lakói éppen olyan műveltek. Eszéknek három része van: a vár, az alsó és felső város. A vár majdnem olyan nagy, mint Neustadt Drezdában. A helyőrség s ami ezzel jár, adja népességének legnagyobb részét, vagy legalább is élénkségét. Itt minden egészen német és német lábon áll. Itt lakik a tábornok. A felső város egy negyedóra járásnyira van a várostól a folyó mentében fölfelé, némileg rosszabbul van építve, de nagyobb és igen festőiesen néz ki, mert sok kert van körülötte. Itt vannak a megyei és más királyi hivatalok, mint a fő-sóhivatal stb., némi nemesség is van s e miatt már inkább magyaros. Az alsó város éppen oly távolságra van a vártól a folyó alsóbb folyása mentében. Leginkább rácz kereskedők lakják. Ide ritkán jön az ember, legfeljebb, ha valami venni valója van, mit sokkal előnyösebben vehet, mint a várban. Ezerkétszáz francia fogoly is van itt, de közülük egy sincs tiszt. Helyzetükhöz képest elég jó dolguk van, meg van engedve nekik, hogy őrség felügyelete alatt csapatonként menjenek ki a várból a vásárra egyetmást bevásárolni és kazamatáik körül sétálni. Kezdetben igen sokan haltak el közülök, most már alig van száz beteg. Az itteni vidék lerajzolását nem tartom érdemesnek, mert semmi különöst nem nyújt. Annál több dolgot fog majd adni Péterváradnál Belgrádban. Mindkettőt megnézem a következő héten.”

[Szlavónia] 1794. július 8-i levelében ez olvasható: „Végre mégiscsak eljutottam a muzulmann urak szomszédságába. Tegnap este érkeztem Zimonyba. Ezzel szemben a Száva másik partján fekszik Belgrád. Amint Eszékéről kiindultam, a második állomáson már egy másik alispánnál kellett jelentkezniem előfogatra szóló utalványért, mivel itt kezdődik Szerém vármegye, mely egész Belgrádig tart. Szerémmegye tulajdonképpen Szlavóniával van egybe kebelezve, de azért mégis egy külön kis tartománynak tekintik és a címe »hercegség«. Igen termékeny, szép vidék, valóságos paradicsom. – Valóban szépen kezdődött. Az első helység Vukovár, egy nagyobb patak torkolatánál fekszik, mely a Dunába ömlik s ez több folyó-munkálatokra nyújt alkalmat. Így például láttam vásznat fehéríteni a parton, a mely erősen emlékeztetett szeretett hazámra. Csónakok és halász-szerelvények élénkítették a partot. A vidék szép és mindenütt változatos és így kellemesebb mint majdnem a legtöbb magyarországi vidék és mégis igen sok hiányzott ahhoz, hogy valóságos paradicsomnak mondhatnám. Az éjszakát egy nagyobb faluban töltöttem és másnap délben megérkeztem Péterváradra. Ez egy hajóhíddal van Ujvidékkel összekapcsolva. Ujvidék jelentékeny kereskedelmi hely s építési módjára nézve a többi magyarországi csupasz városokhoz nagyon hasonlít, ámbár mégis valamivel jobban épült, népesebb és élénkebb. Itt leginkább rácz kereskedők laknak, mint egyáltalában az egész Szlavóniát és a Szerémséget illirek lakják, kik magyarul semmit

nem értenek. Itt tehát megint nem használ magyar nyelvi tudományom s így kénytelen vagyok ráczul tanulni, a mely mégis sokkal könnyebb, mint a magyar. Ha hazamegyek, kíváncsi vagyok megtudni, mennyi hasonlósága van a mi vend nyelvünkkel. Bizonytal igen sok, Különben ez Európának egyik legfőbb nyelve, mert azzal át lehet utazni Cseh-, Morva-, Lengyel-, Orosz- és fél Magyarországot, valamint Horvát-, Szlavon-, Görög- és Törökországot és épen nem hangzik rosszul.

A várban rögtön jelentkeztem Genet tábornoknál, ki Szlavónia hadparancsnoka. A határőrvidék berendezéséről írtam már neked, de arról még nem, hogy többféle hadparancsnokság van, melynek az őrvidék egyes részei alá vannak rendelve, s e hadparancsnokságnak ismét az általános magyarországiak alá tartoznak, így a horvátországi, szlavóniai, bánáti és erdélyi. A tábornok igen udvarias volt, megvizsgálta útlevelimeket s azután egy ajánlatot írt érdekemben Zimonyba, mely még az ő parancsnokságához tartozik és Pancsovára, mely utamban az első helység a bánáti határvidéken. [...]

Azután a vidéken voltunk Kameniczán, mely egy órajársnyira van Péterváradhoz. Itt lakik kísérőm apósa Marczibáni (előttünk bizonytal furcsa egy név), egy udvarias, becsületes férfiú, kinek úgy 50.000 tallér évi jövedelme van, és mégis olyan egyszerűen él, mint egy egyszerű vidéki nemes. Itt két napig kellett maradnunk s még akkor is alig akartak elbocsátani. Kamenicza igen nagy mezőváros, 500 háza van s vagy 3-4000 lakosa. A házak amphitheatralis alakban vannak a Dunapartra építve. Mögötte a hegyek lépcsőzetesen emelkednek és mind szőlővel vannak beültetve, a völgyek pedig középmagasságú szilvafákkal, A szilvatermelésből slivoviczát főznek, de nekem ez ital nem ízlik. Itt az országban nagyon isszák és külföldre is szállítják. Rozsneműeket az emberek épen nem vetnek, csakis szilvatermesztéssel foglalkoznak és halásznak. A rozstot Bács megyéből kapják, de egy sajátságos intézkedés következtében nekik nem szabad kenyeret sütniük, ezt egy újvidéki bérlő cselekszi. Ez nagyon nyomasztónak látszik.

A szőlőhegyek megett más hegyek is emelkednek, melyek erdővel vannak benöve. Egy kis paraszt szekérrel egy óra alatt értem fel a meredek hegy tetejére. Egy ló volt csak a kocsi két rúdja közé fogva, a másik mellette vontatott. E járművet itt taligának hívták. A magasból igen jó kilátás nyílt. Először is az úgynevezett Kralova-Stoliczára, a Duna másik oldalán látható az egész Bács- és Torontálmegyének egy része 10-12 mérföldnyi távolságra. A hegycsúcs másik oldaláról a Szerémség nagy részét lehet látni, melyen sok szép és nagy hegység fekszik, Belgrádot is lehet látni mintegy nyolcz mérföldnyi távolságban. Mögötte és jobbra a Szávától láthatók a szerb és bosnyák határhegységek. A hegyekből igen jó forrásvíz ered, melyekből néhányat a tulajdonos szökőkutakra használt fel, melyek most kertjének díszjeiül szolgálnak. Nem igen láttam még helyet, hol angolkertet olyan könnyen lehetne alakítani mint itt. Búcsúzásakor jó házigazdám egy igen nagy keselyűt ajándékozott nekem; ezek Európának legnagyobb szárnyasai. Szívesen vittem volna élve is haza, mert szelíd volt. Ezek e vidéken laknak ép úgy a nagy sasok három faja is, melyek harminczával, negyvenével röpködnek néhány ezernyi magasságban.”

Bánát területén Hofmanssegg grófunk már katonai kísérettel folytatta az útját, hosszan részletezte azokat a veszélyeket, melyek a Fehértemplom utáni hegyvidéken, Mehádija felé közeledve a gyanútlan utazót fenyegették. Bár olykor ő is beleborzongott, láthatóan élvezte a veszélyt, illetve a fennálló veszély következtében az előkelő utasnak szentelt figyelmet. Azután egyszerre szűkszavú lett – s innentől megszakad az úti beszámoló. A szászországi tudós ekkor hallhatott a pesti letartóztatásokról, elképzelhető, hogy a hatóságok iránta tanúsított magatartása is megváltozott. Úgy fordult Bécs felé, hogy hátrahagyott szolgálai vitték utána úti poggyászát és az összegyűjtött természettudományi anyagot. „Csak tőlem függene most, hogy igen hamar második hazát találjak itt; legalább mondhatom, hogy Baranyavármegyében annyira otthon vagyok, mint Szászország bármely részében” – írta még Eszéken, 1794. júniusában kelt levelében. Vajon e pánikszerű menekülés után hogyan őrizte meg emlékezetében e nemes szász tudós az általa bebarangolt vidék magyarjait? Annyi bizonyos, hogy ezen a tájon később is szívesen idézték fel emlékét. Berkeszi István, könyve magyar nyelvű pártfogója 1890-ben a Temesvárott megjelenő Történelmi és Régészeti Értesítőben három folytatásban *Múlt századi külföldi utazók feljegyzései Temesvárról és Délmagyarországról* címmel ismertette Johann Lehmann és Hofmannsegg figyelmet érdemlő művét. A birodalomnak kellett összeomolnia és újabb száz esztendőnek elmúlnia ahhoz, hogy az olvasók figyelmé ismét feléje forduljon.

John Paget, az előkelő angol rajongó

Asszonyszív hozta őt Magyarországra, és a hűség és szeretet marasztalta őt haláláig, választott erdélyi otthonában. John Paget, a szépreményű angol orvosnövendék párizsi tanulmányai után előbb Németországba, onnan pedig Olaszországba utazott, hogy Róma híres orvostudorai mellett gyarapítsa tudását. Ám a velencei farsangi karnevál regényes fordulatot hozott az életébe – megismerkedett a nála hét évvel idősebb, első férjétől éppen válni készülő Wesselényi Polixéniával, Wesselényi Miklós unokahúgával. Kora minden tekintetben különös nőalakja feltételezhetően elbűvölte az angol ifjút, mert 1835 tavasza már Pozsonyban találta őt, ahol 1832 óta ülésezett a diéta. A liberális elveket valló Jonh Paget a magyar reformkor meghatározó alakjainak táborába csöppent, Széchenyi Istvánnal, Wesselényi Miklóssal, Kossuth Lajossal, Dessewffy Auréllal cserélhetett naponta véleményt, vitathatta meg a nemzet történelmivé érett gondjait, s ezzel a forradalom előtti Magyarország legbelső politikai eseményeinek a beavatottja, résztvevője lett. Közben 1835 és 1836 során rengeteget utazott, bejárta Magyarország, Erdély és a csatolt tartományok minden eldugott zugát, arisztokrata családok vendége volt, parasztporták összevisszaságából próbált következtetéseket levonni, gazdálkodási mutatókat böngészett, figyelte a kisvárosok áruforgalmát, alkudozott a piacon, utazott marasztaló sártengerben, és hallgatta az elbűvölő parasztmuzsikát. Pár év alatt a magyar táj legava-

több ismerőjévé, egyszersmind legőszintébb bírálójává vált – véleményét, meglátásait pontos feljegyzésekben örökítette meg. Az angol liberális gondolkodó jegyzetei azonban nem naplószerűek, inkább csak emlékeztető sorok, feltehetően egy később megírandó könyvhöz – de ez akkor még számára sem volt egyértelmű. Egy-egy vidékre többször is ellátogatott, s a kirándulásai során készített jegyzetei alapján később foglalta össze ragyogó országjelentését.

Wesselényi Polixéniával 1837-ben Rómában kötött házasságot, majd két évi európai utazás után a házaspár Kolozsvárra és a közben vásárolt aranyosgyéresi birtokon telepedett le, ahol rövid pár év leforgása alatt a számára igen tetsző mintagazdaságot hozott létre: lovakat tenyésztett, meghonosította a vetésforgót és a szőlőművelést. Tette ezt saját kedvtelésére. 1847-ben Jonh Paget a magyar országgyűléstől honosítást nyert, ettől kezdve élhetett a Paget János névvel is. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc tragikus bukása után családjával együtt Angliába menekült, s csak 1855 júniusában tért vissza az addigra teljesen elpusztított erdélyi otthonába. Aranyosgyéresi feladatai között első volt, hogy a halastóból kihalásza könyvtárának még megmaradt köteteit.

Jonh Paget Párizsban, felesége kedvéért látott hozzá a magyarországi és erdélyi élményeit összefoglaló mű megírásához. Saját bevallása szerint számára nem az okozott gondot, hogy mit örökítsen meg a látottakból, sokkal inkább az, hogy mit ne foglaljon a műbe, mi az, amit tanácsos inkább elhallgatni, nehogy a könyvet a bécsi udvar a magyar politikai élet vezető személyei ellen felhasználjon. Kétkötetes, több mint kilencszáz oldalas munkája *Hungary and Transylvania; with Remarks on their Condition, Social, Political and Economical* címmel 1839 őszén Londonban látott napvilágot, s az azóta eltelt százhetven év során mindvégig megőrizte aktualitását, megmaradt a magyarságról alkotott legőszintébb és legteljesebb angol nyelvű forrásműnek. Az első kiadást még a szabadságharc idején, 1849-ben követte a második, rá egy évvel, 1850-ben a harmadik, 1855-ben pedig a negyedik kiadása is megjelent. Amerikában először Kossuth Lajos ottjártakor, 1850-ben, másodszer pedig 1871-ben adták ki a könyvet. Sokáig az egyedüli könyv volt, amely hírünket elvitte a nagyvilágba. S bár munkája alapján szerzőjét 1868-ban a Magyar Történelmi Társaság tagjainak sorába választották, egészen 1987-ig kellett arra várni, hogy *Magyarország és Erdély* címen a magyar olvasó is kezébe vehesse az angol gondolkodó immár történelmi értékű művének kivonatos változatát.

Különös értéke John Paget könyvének, hogy a Magyarországról alkotott határozott politikai elképzelése világosan kiolvasható belőle. Az angol liberális gondolkodó mindvégig Széchenyi híve volt – ebből eredően később politikai törekvéseiben Deák Ferencet támogatta –, s annak *Hitel* című munkájával, az abba foglalt liberális polgári fejlődésről alkotott elgondolásokkal maradéktalanul egyetértett. Magyarország legfőbb gondjának a nemzetiségi kérdést tekintette, de mélységesen hitt abban, hogy a liberális polgári fejlődés önmagában is megoldja a Kárpát-medencében egyre magasabbra tornyosuló gondokat. Könyve megjelenését követően tíz évvel egy levert forradalom keserűségében a

saját sorsán kellett megtapasztalnia, hogy a „soknemzetiségű ország nemhogy nem vált magyar állammennetté, de Isten csodája, hogy egyáltalán fennmaradt”. A magyarság fél évszázadnyi haladékot kapott, hogy még egy kísérletet tegyen a saját nemzeti sorsa rendezésére – hasztalan.

Műve bevezetőjében a szerző felsorolta azt a hatalmas irodalmat, amelyből a magyar történelemmel kapcsolatos ismereteit szerezte. A kor legkiválóbb magyar tudósainak – köztük Csaplovics Jánosnak – német vagy angol nyelven megjelent könyvei ezek, és persze Széchenyi István művei, amelyek megszületésének viszont már maga is tanúja lehetett. Széchenyit egyébként 1835-ben a Zrínyi gőzhajón az Al-Dunáig, a magyar határörvidékig kísérte, ekkor vetette papírra Szlavóniáról szóló feljegyzéseit is.

Egy komolyabb megfenekléstől eltekintve zavartalan és eseménytelen volt a dunai utazás. Az angol utazó számára döbbenetes volt végignézni a hajóvontatók erőfeszítéseit, mély együttérzéssel örökölte meg keserves munkájukat. Később azon is eltöprengett, miért van az, hogy a magyar hajósok egyáltalán nem használják a szél erejét, magyar földön nincsenek vitorlás teherszállító hajók, ezen a területen is mindent az olcsó emberi munkaerővel oldanak meg. „Másnap utunk már nem volt annyira egyhangú – olvasható a feljegyzésekben. – Dél körül elhaladtunk a Dráva torkolata mellett: ez a folyó is jól hajózhatónak látszott. Jelenleg alig használják erre, de lehetetlen nem látni, milyen ragyogó lehetőségeket kínál. Magyarország belsejéből terjeszkedve, útjában elhalad Szlavónia és Horvátország északi határán, felső szakaszán átszeli egész Stájerországot, olyan népcsoportokat kötve így össze, melyeknek lakóhelye minden tengeri kikötőtől távol esik, így aztán a folyami közlekedés komoly előnyökkel járna számukra: mindez, néhány éven belül, megtaníthatná őket, hogy éljenek a lehetőségekkel. A táj változatos volt: hol egy várrom, hol egy dombocská emelkedett ki a síkságból, melyre a parasztságot sietve szőlőkerteket telepítettek. Erdőd vára, két erős, kerek tornyával, valósággal festői látvány, de igen rossz állapotban van, már-már csak romhalmaz. A Dráva torkolatától továbbhaladva, nyugat felől Szlavónia partjai tűntek fel, ez a vidék igen termékenynek látszik, s kitűnően is művelik. A szlavónok, akár csak a horvátok, a szláv népcsoportokhoz tartoznak, és szinte kivétel nélkül a görögkeleti vagy római katolikus egyház hívei. Azt hiszem, e területek és Magyarország többi része közt az az egyetlen különbség, hogy itt kizárják a protestánsokat a földbirtoklásból vagy bármiféle kiváltságból. [...] A vukovári kolostor szép látvány a folyóról nézve. A városnak van némi selyempipara.

Ahogy a folyó kissé elkanyarodott, Palánka romjait pillantottuk meg, majd rövid idő múltán Illok várát. Hatalmas épület, bár, úgy láttam, kissé elhanyagolt. A vár Odeschalchi hercege, akinek óriási birtokai vannak erre felé. Az alacsony hegyors, a nyugati part mentén, egy darabig még kísért bennünket, s a két hegy közt feltáruló réseken át zöld mezőket és ezüst patakokat, fehérre meszelt házacskákat és fantasztikus formájú templomokat láttunk: mindez valóban gyönyörű volt. Hét óra körül annyira besötétedett, hogy balesettől lehetett tartani, így hát Futakkal szemközt lehorgonyoztunk éjszakára. Másnap reggel,

még alighogy ébredtünk, felverték, nézzük meg a péterváradai erődöt. Egyenesen a fejünk felett, ott tornyosult a dombon, bástyaival és tornyaival, villogtatva tűzfegyvereit, ahogy illik, a másik oldalon pedig a *tête du pont* és egyéb kimondhatatlan nevű külső védművek sorakoztak. Bár a modern erődök vajmi kevés építészeti szépséggel dicsekedhetnek, a pétervárad, gyönyörű fekvésével, igazán impozáns látvány. Úgy tudom, erősnek tartják, s a pont, ahol áll, hadászati kulcsfontosságú. Az erődítmény tízezer katonára befogadására alkalmas. A túloldalon fekvő Újvidéket főként görögök lakják; jelentős kereskedőváros.

[...] A pontot, ahol Zimony áll, mintha maga a természet jelölte volna ki, hogy város épüljön rajta. Két hatalmas folyó ömlik itt egybe: a Duna és a Száva, s az általuk alkotott könyökben fekszik a város. Mi sem természetesebb, mint hogy itt van a raktára mindazoknak az árucikkeknek, melyekre a folyó két partján lakóknak szükségük van. Széchenyi gróf azt mondja, hogy a Száva is hajózható, s biztos benne, hogy akárcsak a Dunán, rövidesen itt is megindul a gőzhajóközlekedés. Ha valóban így lesz, Zimony életében új korszak köszönt majd be. Jelenleg főként a Száva túlsó partján fekvő Szerbiával áll összeköttetésben, s tízezer lakójának nagy része is szerb. A belváros utcáinak legtöbbször egészen tűrhető, de a Duna menti rész valami hihetetlenül nyomorúságosan fest, ami azt illeti, a hajóról jóformán nem is lehet mást látni, csak a cigányvárost, nagy csomó sárkunyhót a domboldalban. A gőzhajózás bevezetése előtt Zimonyból indultak az utasok Konstantinápoly felé, s visszatérőben itt kerültek karanténba. A futárok még mindig ezt az útvonalat használják, az utazók azonban jobb szeretik a gőzhajó nyújtotta kényelmet azoknál a hányattatásoknál, amelyekkel a Balkánon át vezető kimerítő társasutazás jár. [...] Tovább haladva, újra csak megpillantottunk valamit, ami felkeltette csodálkozásunkat és kíváncsiságunkat. A magyar part mentén, egymástól talán úgy fél mérföldnyire, apró épületek sorakoztak. Némelyik fából készült s oszlopok tartották, másik részük egyszerű sárkunyhó volt. Mindegyik előtt egy-egy ór álldogált. A magyar katonai határőrség őrbódéi voltak.”

Ha Teleki Domokos ifjú erdélyi magyar arisztokrata a nemzete iránti kötelességének érezte a hazája megismerését és a megszerzett ismeretek terjesztését, John Paget, az előkelő angol liberális gondolkodóból lett magyar hazafi a tapasztalatairól számot adó könyve élére Dante gondolatát írta fel: „Oh boldog Magyarország! csak ne hagyja magát félrevezetni már.” A gondolat akár Széchenyi Istvántól is eredhetett volna, annyi bizonyos, hogy az 1892-ben nyolcvannégy éves korában Kolozsvárott elhunyt, magyarrá lett angolnak teljesületlen óhaja maradt. Emberi nagyságát Jósika Miklós *Az élet útjai*, Jókai Mór pedig *Egy az Isten* című regényében örökítette meg.

Georges Perrot, a fölényes francia idegen

Egy lelkes erdélyi honfiú, egy előkelő szász tudós és egy elszánt angol demokrata után egy francia utazó is felkereste a történelmi Magyarország déli vármegyéit. Róla tudunk legkevesebbet, utazása a maga korában egyébként sem számított már különösebb ese-

ménynek. Georges Perrot, az élénk francia szellem – akit végig az útján politikai szándékok vezettek – 1868 őszén járt a dél-baranyai területen és a határörvidéken, élményeit és tapasztalatait megörökítő könyve 1870-ben jelent meg Párizsban. Művére felfigyelt Sámi Lajos, aki annak kivonatos magyar fordítását *Egy francia utazó déli Magyarországról* címmel még abban az esztendőben öt folytatásban tette közzé a Vasárnapi Ujság lapjain, amely mindmáig ebben a formában maradt az utókorra.

Georges Perrot már a modern kor embere, zszurnaliszta, aki a különöset, a színeset, a szenzációt keresi. 1868 a magyar–horvát kiegyezés éve, Európa politikacsinaló bo-szorkánykonyháiban hátradőltek a hatalmasok, úgy tűnt sikerült elhárítani egy újabb konfliktus-forrás keltette háborús veszélyt. És bár még tartottak a Fiume státusza körüli tárgyalások, a Zágrábban győztesként ünnepelt magyarpárti horvát politikusok újra Pesten tárgyaltak – úgy tűnt tehát nem lesz magyar–horvát háború. De mi rejlik a felszín alatt, a magyar politika tényleg leszerelte a balkáni népek ellenállását? Izzik-e továbbra is a hamu alatt a horvát kérdés, s ami ennél is fontosabb – s aminek jelentőségét néhány év múlva a történelem is igazolta –: mi lesz Bosznia sorsa? Forrongnak-e a muzulmánok, érezhető-e a katonai feszültség a határörvidéken? Várható-e, hogy a kiegyezést ellenző, az önállóságért küzdő horvát nemzeti erők szövetségesre lelnek a Balkánon? S hogyan szól bele Szerbia a politikai élet alakulásába? Egy párizsi zszurnalisztát, aki talán az áltagosnál kissé jártasabb a balkáni történelemben, mindenképpen ezek a kérdések foglalkoztatták akkoriban. És bár Párizsból nézve Magyarország az elnyomó, zszarnoki hatalom, mindenképpen kényelmesebb és kevesebb veszéllyel jár magyar oldalon beutazni a határörvidéket, s a granicsárok biztos erődítményeinek lőréssein át kukucskálni be a „bozsnyák müzulmánok” titokzatos világába. Georges Perrot-t tehát nem Magyarország érdekelte, ő kifejezetten a feszültségtől terhes határovezetre volt kíváncsi, ezért 1868. szeptember elsején Pesten hajóra ült, és lefelé haladt a Dunán. Útközben megcsodálta az őt a Rajnára emlékeztető vízimalmokat, melyeket ugyan festőinek talált, de mégis relikviáknak, az ipari társadalom elavult kellékeinek tekintette őket.

Eszéken az előtte járó utazókhoz, Teleki Domokoshoz és Hofmannsegghez hasonlóan, a város hármastagoltságára figyel fel. Ő, a francia utazó, a vízi malmokhoz hasonlóan az eszéki várat is feleslegesnek tartja, s mint haszontalan kacatot, legszívesebben azonnal eltüntetné azt. „E várat Savoyai Jenő herczeg építette, hogy a törökök ellen a Száva völgyét megvédje, de biz annak még eddig nem sok hasznát vették. Ágyúi, miként nékem többen mondták, soha nem tüzeltek 1848-ig, mikoris a magyarok ama horvát csapatok ijesztgetésére sütogették el néha, melyek a Dráva hídján Magyarországba törni fenyegetöztek. A józan ész ma már azt követelné, hogy a haszontalan kötömeget lerombolják; ezáltal a három városrészt, melyek mindenikét terjedelmes kertek és szántóföldek környezik, s melyek közül most mindeniknek külön s a másikéra féltékeny érdekei vannak, apránként közelebb jutnának egymáshoz, s idővel talán egyesülnének is. (Lám, a francia békepolitikai elképzelések kicsiben is megmutatkoznak! – M. F.) De a bécsi had-

ügyminiszter nem így gondolkozik, ő még mindig sajnálkozva gondol a régi szép időkre, mikor a birodalom legtisztább jövedelmi forrását is elnyelte volna ama vitéz hadsereg fenntartása, amely dicsően megpaskoltatá magát Solferinó és Szadova mellett. [...] a míg e változás meg nem történik, a míg a különböző városrészek és ezeknek most még szerte ágazó érdekei össze nem fűződnek, addig Eszék 14.000 lakója daczára sem lehet egyéb egy nagy falunál.

Megérkezésem után való napon elindultam bejárni Eszék regényes környékét. Bármi egyhangúnak látszik is e vidék egyelőre, és a láthatáron sem folyót, sem hegyeket, sem semmiféle más nevezetes pontot nem vehetünk észre, mely a meglátogatásra érdemesnek mutatkoznék: mindazáltal első tekintetre feltűnik egy átalakulófélben lévő társadalom igyekvő erőlködése, azonnal fölfedezhetjük a tünező félben lévő múlt érdekes nyomait, és jelentkezni látjuk a szebb jövő reményeit és ígérését.” Vajon merre járhatott a lelkes francia utazó, ha Eszék környékén folyót nem talált, de annál gyakrabban találkozott a tünező múlt emlékeivel? És hogyan tüneedett a múlt, ha az eszéki vár, legnagyobb szomorúságára, még mindig rendületlenül állott? Az sem egészen egyértelmű, hogy mi a véleménye Georges Perrot-nak az Eszék környéki falvakról. „Hála a vidék termékenységének s a lakosok szorgalmának, az Eszék szomszédságában lévő falvak kinézése néhány év óta teljesen megváltozott. A régi házak, melyek még most is nagy számmal díszlenek a falvakban, melyeken áthaladtunk, szalmafedeleikkel és a falaikhoz támaszkodó disznóolakkal, szerfölött parasztos és nyomorult látványt nyújtanak, némelyiket csakis az imádság tartja úgy ahogy, de mellettök már mindenfelé igen tiszta és csinos házak emelkednek, téglából építve, szép fehérre meszelve, s imitt-amott vakolat-művekkel díszítve, fedeleik szép vörös cserépből vannak, melyek a napfényben messzire kicsillognak a fák sűrű lombjai közül. Az itteni paraszt igen jól tudja értékesíteni földje termékeit, s ha pedig napszámba megy, igen jól megfizetteti magát.” Ezt követően szerzőnk részletesen bemutatja a táj lakóinak öltözködését, hovatovább azt is elmondja, hogy az asszonyok őt „Attikának albániai származású nőit” juttatták az eszébe. Öltözködésük inkább hasonlít a szerbiai és a „bozsnjákországi” nők viseletére, mint a hagyományos európai öltözködésre.

„Mindazon öltönyök, melyeket a nők viselnek, saját iparuk művei és egyes ujjaik munkái, melyeket a hosszú téli estéken készítenek. Az útfélen több nőt vettünk észre, a mint a kendert tilolták, még pedig a milyen egyszerű, épp oly sajátos gép segítségével. Mozogható vágókés alakú készülék az, csakhogy fából, mely egy kis állvány közepére van megerősítve. A tiloló nő mellett egy kis gyermek tolja egyenlő arányban a kender kévétet a fa-vágókés alá, mellyel azoknak megszáradt szárait a nő pozdorjává töri. Hogy pedig a tiloló nő nagyon hamar el ne fáradjon, egy vízszintes fakaróhoz támaszkodik, mely függélyesen álló karókra van keresztbe fektetve.” S hogy e kezdetleges gép mekkora hatást tett a francia utazóra, bizonyítja az is, hogy útítársa, Theodore Valerio rajzban is megörökítette a kender tilolását. Megcsodálják a kukorica tárolására használt hatalmas

kasokat is, amelyek fonott mogyorófavesszőből készülnek, s amelyet ugyancsak lerajzoltak. Találkoznak vándorcigányokkal is, akiknek életkedvét és derűjét hosszasan ecsetelik, mégis, az első dolog, ami igazán ámulatba ejti a franciát, az az Eszék környéki cserfaerdők gazdagsága, ám elcsodálkozik azon, hogy a környék embere mennyire nem becsüli a fát; úgy teremt magának művelhető földterületet, hogy egyszerűen fölégeti az erdőt. Az erdő mélyén lakó „favágó népséget” azonban már nincs idejük meglátogatni, pedig hallották, hogy azoknak különös kenyérsütő kemencéjük van. Mindazonáltal utazónk kifejti, hogy az itt készült hordódonga milyen jótékony hatással van a francia gazdasági fejlődésre.

Georges Perrot és rajzoló társa Magyar-Brodba ért, ahol elhatározták, hogy átmennek a „Száva túlsó partján fekvő Török-Brodba”. Ott elmerülnek a piac forgatagában, viszont nem nyerik el tetszésüket a kacér, ám eléggé bibircsókós török kocsmaitáncosnók. Útjuk tovább vezet a „bozsnjákországi” határőrvidékre, de igazán érdekeset nem nyújtanak az olvasónak – az érdeklődő idegen kellő távolságtartásával és a gyaratmosítók fölényével szemlélik a vidéket. Persze nem zárható ki, hogy francia olvasói számára nagy élvezetet jelentett a magyar-bozsnják határőrvidékről készült úti beszámoló, de hogy a Vasárnapi Ujság olvasói semmi újat nem találtak benne, az egészen bizonyos.

A megidézett négy utazó – Teleki Domokos, Hofmannsegg gróf, John Paget és Georges Perrot műveiben – bár nagyjából egyazon utat járták be – nem különül el élesen Baranya és Szlavónia területe, mi több, olykor Szerém vármegyéről vagy egészen általános formában a határőrvidékről esik szó. Határőrvidéken járt Teleki Domokos is, amikor a Bánátus al-dunai vidékén bolyongott, Hofmannsegg is, amikor a Sajkás-vidéken vagy az Orsovát Mehádiával összekötő kalandos utat a haramiáktól rettegve katonai kísérettel tette meg, de a határőrvidékre volt kíváncsi Georges Perrot is, amikor Brodnál nyugatnak fordult, és a Száva mentén Zágráb felé haladt. Ez önmagában is arról árulkodik, hogy a török kiűzése után, az oszmán világ itt maradt terhes örökségének a súlya alatt milyen nehezen rendeződtek a viszonyok Magyarország déli vármegyéinek maradék területein. És mégis, a korabeli kiforratlanságban is milyen irigylésre méltóan gazdag volt az akkori, XVIII. század végi, XIX. századi világ. A népéletnek volt valami elragadó bája, valami patinás derűje – minden önmagában volt értelmezhető, és minden a kibontakozást, a beteljesülést engedte remélni. Mint ahogyan az 1867-es (és 1868-as) kiegyezést követően mindenki azt hitte, hogy Szent István birodalma újra a régi fényében ragyog. Mekkora elvakultság rejlett a dagadó önbizalom mögött.

Az útirajzok részleteiben benne van szinte minden, ami a XIX. század végén született hatalmas vármegyei monográfiákban olyan bámulatba ejtő pazarságában mutatta meg magát. Az úttörő szerepét vállaló, lelkes tudós, Haas Mihály *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben* (1845) című munkája mélyén még a korai számvetés reményteli derűje munkál, a Várady Ferencz szerkesztette *Baranya multja és jelenje* (1896 és 1897)

című kétkötetes monográfia azonban már a várúr büszke széttekintése a birtokán, mint ahogyan *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című „honismereti monográfia-sorozat” XXI. kötetét, egyben *Szent István koronája országainak* VIII. könyvét, *A Horvát-Szlavonország* (1901) című gyűjteményes munkát is a sokszínűség boldog öntudata jellemezte. De Eszékről már a millennium ünnepi hangulatában sem született várostörténeti monográfia, ami semmivel sem igazolható mulasztása a kornak, főleg akkor, ha tudjuk, hogy 1905-ben Zrínyi Károly tollából a sokkal mostohább sorsú város, *Csáktornya monográfiája* is megjelent. A XX. század már adósunk maradt a nagy művek megalkotásával, s vagyunk jó néhányan, akik érezzük ennek hiányát. Pesty Frigyes, *Az eltűnt régi vármegyék* című könyv szerzője emlékének is adózna, aki vállalná a hiány akár részbeni pótlását.

Idézett művek

- Teleki Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmértetésével együtt*; kiadatott g. T. D. által – nyomattatott Bécsben, MDCCXCVI; Újabb kiadás: Teleki Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása*; Budapest – Balassi Kiadó, 1993. 197 p.
- *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793-1794-ben*; Budapest – Franklin-Társulat, 1887. 142 p. – Hasonmás kiadás: Pannónia Könyvek, Pécs, 1988.
- John Paget: *Magyarország és Erdély*; Budapest – Helikon Kiadó, 1987. 348 p.
- [Georges Perrot]: *Egy francia utazó déli Magyarországról I-V.* (közétette Sámi Lajos); Vasárnapi Újság, 1870. május 8., 231–233. p.; május 15., 243–245. p.; május 22., 261–263. p.; május 29., 272–274. p. és június 5., 286–287. p. – Georges Perrot művéről K.[alapis] Z.[oltán] írt rövid ismertetőt a Magyar Képes Újság 1985. augusztus 8. számában.

Nyilas Atilla

Nosztalgia

*Dosztojevszkij-montázsok Devecseriné
Guthi Erzsébet, Makai Imre és Szabó Endre
fordításaiból*

A nedves hó kapcsán

Ma esik a hó, csaknem sárga, nedves, zavaros, mint ez a história. – Nagyvonalú ember a mi romantikusunk, a legszélhámósabb összes szélhámósaink közt. Egy hős túlságosan is magas ahhoz, hogy teljességgel besározza magát, hát valamelyest nyugodtan sározhatja. „Gyerünk!”

Iskolánkban különösen ostobává torzulnak az arcok. Zverkov, látva zavaromat, komolyan azt képzelte, hogy fel kell bátorítania. „Mi az, tán hozzávágjak egy üveget?” „Ej, uraim, ez nem járja. Inkább elmondom, hogyan házasodtam meg kis híján tegnapelőtt.” „Vajon?” „Hajts.”

Éles fájdalommal hasít szívembe a felismerés, hogy elmúlik tíz, húsz, negyven év, és akkor is megalázva gondolok majd vissza életemnek e legnevetesegebb, legszörnyűbb pillanataira. „*Kutya kötelességem* pofon vágni Zverkovot! Tehát – eldöntöttem.” „Hajts, kocsis, hajts!”

Még a bódulat alatt is állandóan megmarad emlékezetemben egy pont, amely körül rémlátásaim cammognak, miközben feltevéseim egész visszataszító ostobaságát tisztábban és világosabban látom, mint bárki más a kerek világon. „Hajts, kocsis, hajts, te fickó, hajts!”

„Mi lesz, ha bevitetnek az őrszobára?!” Már-
már sírva fakadtam, habár pontosan tudtam:
ez a Szilvióból és Lermontov Álarcosbáljából
való. Ekkor olyannyira elszégyelltem magam,
hogy megállítottam a fogatot, kikászálódtam
a nyálkás hóba, és lecövekeltem az út közepén.

„Uramistenem! Hát hogyan lehetne ezt abba-
hagyni?! Ilyen sértések után?! Nem!” Megint
belevetettem magam a szánba. „Badarság, és
ami a fő: *túlzás*. Hiszen ez már nem is vezeklés,
hanem irodalom! Elvégeztetett. Többé-kevésbé
mind nyomorékok vagyunk. Hajts, hajts, oda!”

A figuráns

Megfogadtam, asszonyom, hogy soha ön előtt –
éppen ön előtt – játszani nem fogok, de most a
szívem mást gondolt. Talán nem apadt még ki

belőlem a régi erő, a régi hév, az első ihletettség.
Ha játékomban dicséretre méltónak tarthatja a
pontosságot, a kidolgozott mechanizmust, hát

ernyedetlen fáradásomnak, tehetségem világos
felismerésének, szerénységemnek köszönhetem
mindezt. Az évek folyamán leginkább kóristákkal,

táncosokkal, csoportjelenetek néma szereplőivel
barátkoztam, az igazi tehetségeket kerültem, –
érthetetlen apáthia vett erőt rajtam, tűrhetetlen,

szomorú, magamnak is megfoghatatlan csend
lepett meg. Oly szívdobogással, zsibbadással
hoztam szobámba a könyvet, mintha sejtettem

volna: életemben nagy fordulat fog bekövetkezni.
Ellenállhatatlan kíváncsisággal, félelemmel és
örömmel ütöttem fel, mint akik találomra nyitnak

rá a Szentírás valamely versére, hogy magamra olvassam a kinyitott lapot. Igyekeztem valami gondolatot megkapni a szemem előtt feltűnedező

mondatokban. Vannak pillanatok, melyekben a szellemi és lelki erők betegesen megfeszülnek s a feleszmélés élénk lángjával lobbannak fel; a

szív saját égő, elvakító reménységétől felhevülve mintha kihíná a végzetet minden titkával, még ha ezek oly viharosak is. Úgy látszik, a sors állított

meg az új élet küszöbén, melybe annyira vágytam belépni, melyről éjjel-nappal ábrándoztam, s mielőtt rábocsát az ismeretlen útra, felvezetett egy

magaslatra, múltamat varázsos panorámában, fényes, csalogató perspektívában tárván elé. Soha én tehozzád fel nem emelkedhettem, soha!

Csak arra szorítkozhattam, hogy szemléljem a te határtalan szerelmedet. Szenvedélyem nem volt szerelem; nem mertelek én téged szeretni.

Marej muzsik

[Kabdebó Lórántnak]

Húsvét második napja volt. Átmelegedett a levegő, magasan állt a nap. Nem tudom, miért, kora gyerekségem egyik mozzanata bukkant fel emlékezetemben – augusztusi nap a falunkban, derűs és száraz, de kissé hűvös, szeles: közeleg a nyár vége, nem-soká Moszkvába kell utazni, kínlódhatok egész télen az unalmas francia leckékkel.

Átvágok a szérűskerten, leereszkelem az árokba, felkapaszkodom a túloldali sűrű cserjésbe. Megyek-mendegélek, egyszerre csak látom, nem messze a meredek domboldalon magányos muzsik szánt, időnként lovacskáját noszogatja: „No csak! No!”
Én is dolgozom: mogyoró vesszőt török le, hogy legyen mivel csapkodnom a békákat.

A mély csendben hirtelen tisztán kivehető kiáltást hallok: „Farkas! Jön a farkas!”
Felsikoltok, a rémülettől magamon kívül szaladok ki a szántóra, egyenesen neki a muzsiknak. „Nahát, így megijedni! No de ilyet! – csóválja fejét. – Nincsen semmi baj, galambocskám. Ejnye, te fiú, haj, haj! – simogatja meg arcomat. – Elég már!

Krisztus vigyáz rád, vess szépen keresztet! Ejnye, no” – nyújtja vastag, feketekörmű, földtől maszatos ujját, lágyan megérintve rángatózó ajkamat. Majd tizlépésenként visszanezdek, követ tekintetével, bólogat – és íme, mire fölkeltem a priccsról, eltűnt szívemből minden harag. Bizony, többet szenvedtek ott a lengyelek a mieinknél is.

Hutvágner Éva

Két szituációs gyakorlat

Első szituáció madárral Az apróság magyarázata

Tehát a részletek. Az alaphelyzet.
Szituáció a kertben.
Lehetsz benne nyomott Lady Machbeth,
vagy a fa alá temetett
tigriscsíkos kandúrmacska,
a megdagadt árnyék a délutánban,
vagy tükörképed, korban hozzád illő.
Rendezd be a teret.
Rakj bele nagy madarakat
– ezek nem te vagy –
sárgát, barnát, mást ne,
mert nem illik színében semmi sem a kertbe,
csak a fű (zöld) – túrható két kézzel –
hangyák, miegymás,
így állunk ezzel a képpel.

Aztán mégse,
gondold meg
(magad) ne rakd bele mégsem,
a francba az egészszel,
magad helyébe szalmát rakj,
pár marékkal,
sárgát, mert illik a madárhoz,
aztán ne nyúlj bele többször.
Nem illik képnek lenned, az magánügy.
Esetleg hangnak.

Vagy az se,
a fák alatt, ha eltalálnád és kikevernéd
a színt, amit ott mondogatnak,
talán senki lennél,
talán olyan aki hallgat,

de mindez
az egészhez mérten semmi
madárnak talán
kéne lenni

Második szituáció agyaggal A magánügy magyarázata

Vigyázz, parányit késik minden:
A ház, fa gerendáival
és a kert körülötte.
A meggy a mák a szilva.
(fű, madár, széna)

Borzalmas hármásokba tömörültek a tárgyak,
(félelmetes)
és nem érteni hogy mik- mivé válnak,
ha súlypontján már nem illik össze minden.
De ezt a világot nem én teremtettem,
(semmi közöm)
így a habozást sem, azt a pillanatnyit,
mielőtt szétrepednek a nagy triászok:
asztal, lap, árnyék – minden szétesik.
De ez nem világvége, ezt jobb, ha megértjük végre.

Ez is, lássuk be, nem három vers, kettő.
Így is működik a legtöbb,
főleg mert a színeink kifogyasztva,
a tubusok kiürültek,
(nincs más választásunk)
Tudom, nem örülünk a harmadiknyi űrnek,
hát megformázzuk:
agyag, kerámia ;
és helyreállítva érezzük a rendet,
amire nem is emlékezhetünk.

Harmadik – rejtett – szituáció
A Jolly joker magyarázata

Hát nyugodtan csak, pánikra nincs okunk:
itt a harmadik vers.
Egyrészt a habozó pillanatban vagyunk,
(mi lakunk a résben. Értettük?)
meghaladtam a kortársakat,
tehát semmi félelem, még a hármas uralkodik.
Én rég por-hamu-muskátli leszek,
mire szétesik;
és azután is kibővíjtük eggyel.
Agyagból, szénből.
(kerámiamadár)
(A remény, ami mindenhez passzol,
és simogatja azt a kis ostoba fejed,
ha elalszol.)

Nagy Zsuka

nem csinálsz házat

*„és most itt állok hitetlen”
(Ady Endre)*

lecsukod szemed, arcod évgyűrű,
élősködő, száj, fül, orr, szem,
a konyhában füst, a kőre bor,
valami régi, beidegzült
mozdulat, egy tervrajzért nyúl,
rég nem csináltál házat –
ülsz a sámlin, idegen kezed,
arcod, a mozdulat,
nem maradt, nem, semmi, csak
harc, öntudat, a dülöngélő lábad,
megszelídíteni nem tudtad soha,
most, bánod: nem csináltál nekem házat –
Szindbád, Latinovits, Huszárik, Nagy,
és milliő porcica – (ha a porcicád lehetnék) –

és nincs küszöb mit átléphetek,
mindig az a hetedik szoba,
lopott napszakok, foglalt a reggel,
a dél, alkonyat, egy gyilkos áll a tükör előtt,
ki magának sem csinált házat,
szakállát kékre festi egy vasárnap,
és vasalatlan inget vesz fel reggel

ugyanúgy

és mindig ugyanúgy, ugyanazokkal a
mozdulatokkal, ugyanazokon
a helyeken, ugyanazokon
a szavakon, ugyanúgy,
sohasem másképp,
hanyagabbul, könnyebben,
keményebben, mindig ugyanúgy:
– hozzánevelsz a halálhoz –

hajnóczy hajnalok

mikor pohár fröccs csak a felkelő nap,
mikor csak slágert maszátol a négy fal,
az apostolok vén szakálás sztárok,
mikor jézus mennyasszonyára vadásznak,
mikor minden délben kifeszítenek
és azt mondják: te vagy a macska –
mikor 2szer2 mindig öt,
mikor akinek nincs annak már sosem lesz,
mikor la fountane (is) kinyalhatja,
mikor, nagymama beszáll,

akkor jó helyen jársz, hazaértél –

adytum körút

egymással szemben áll
két barát, bár egyik sem
volt szerzetes,
hamburgert esznek,
tormával marhát,
a bőröndben egy földrész,
a kofferben múlt századelő,
és mindkét táskában ékkő
újságpapírban egy ország –
ha óbudán jársz, ha san diegoban...
anyanyelv-zsoltár és biblia-írógép,
két sötét kabát, kalapok,
és hosszúra vágva
az éjszakát tűnnek el,
a sikátorban nővel üzletel,
a másik a sarokban vizel,
a körúton két férfi botorkál,
benczi csak húzza, csak...
újságpapír-országot fúj a szél,
a próféta magyarul beszél –

Bakos Kiss Károly

Dsida

Angyalbeszéd a szád
 Örök „ifjú poéta”
 Napeső se kell
 Puha séta
 Tavak lapja se már
 Csak a
 Zsoltárok
 Psalmusok
 Isten-vágya reszket...

Mint szőlőgerezdet
 Isznak visznek
 Bár utódaid
 A szépbeszéden élők

Mert ládd-e a szónkat
 A rongy idő kimarja
 A tájból
 Utána bárhol
 Nincstelen a
 Lélek
 Kell hát a bátor
 A nem-akármi ének
 Nem-akármi mámor...

Mint szőlőgerezdet
 Isznak visznek
 Már utódaid
 A szépbeszéden élők

Bár honnod már
 Az érdemelt
 Öröklét
 Bár élő bokraink
 Ágait letörték
 Te túlvilági nyelven
 Sűgöd a világba
 Azt hogy soha
 De sohasem hiába...

Székelyhidi Ágoston

Nemzet, anyanyelv, anyaország

*Kazinczy Ferenc emlékezete születésének 250. évfordulóján
és a magyar nyelv évében*

Kazinczy Ferencre emlékezünk születésének 250. évfordulóján, ugyanakkor a magyar nyelv évét ünnepeljük. Ezek az alkalmak egybetartoznak. Anyanyelvünk nemzeti üggyé emelését Kazinczy Ferenc kezdeményezte, és most nekünk ezt a nemzeti ügyet kell mérlegre tennünk. A magyar nyelv éve 2009-ben úgy ünnep, hogy bajokat tár fel, és feladatokat tűz ki. Kazinczy Ferenc nemzetépítő munkássága ebben érvényes példának és mércének számít.

Példa és mérce – de hát miben is? Ezernyi foglalkozás, szakma, érdek, irányultság, kapcsolat ezernyi szükségletére és területére szakadozó világunk veti fel ezt a kételkedő kérdést. Mindenekelőtt erre kell választ találnunk. A meggyőző válasz maga is Kazinczy Ferencztől ered. Kudarcok és sikerek, viták és közös szándékok alapján nemzet és anyanyelv viszonyát 1819-ben így összegzi: „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb díszje a nemzetnek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője.” Az anyanyelv létmódját és szerepét itt nem máshoz, mint a „nemzeti lélekhez” köti. Később is a lélekre hivatkozik: „A nyelv dolgában nem a szokás a főtörvény, hanem a nyelvi ideálja, hogy a nyelv az legyen, a minnek lennie kell, a minnek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindennek, a mit a lélek gondol és érez.” Látszólag szűkítést, sőt egyoldalúságot érünk tetten ebben a meghatározásban. Kazinczy Ferenc azonban mindig a nyelv, az anyanyelv teljességében gondolkodott. Ha az anyanyelvi ügyét a „nemzeti lélekhez” kötötte, a kölcsönös kiteljesedést tette mércévé. A nemzeti közösség az anyanyelvtől, az anyanyelvi a nemzeti közösségből meríthet indítékot és erőt a kiteljesedéshez – erről volt és erről van szó.

Történelmileg is itt köthetjük össze a szálakat. Kazinczy Ferenc hosszú pályáján, az 1780-as évektől haláláig, 1831-ig szüntelenül a nemzeti alárendeltség és a szellemi lezártság nyavalyáival küszködött. Közösségvállalásból és felelősségtudatból ezért aztán végig nemzeti és szellemi szabadságjogokat képviselt. A maga módján mindezt a magyar anyanyelv szabadságjogába sűrítette bele. Ez a törekvés akkor átfogta a nemzet és az ország egész életét, vele együtt az önkényuralmat gyakorló Habsburg Birodalmat, ezáltal Európát.

Európa épp az 1780-as évektől a nemzeti közösségek ébredésének világtörténelmi korszakváltásába lépett. Nemzeti közösségekről beszélünk, vagyis emberi, család-

di, települési, térségi, szellemi, vallási közösségekről. Ezeket a közösségeket a saját önazonosság, önkifejezés, önrendelkezés hajtóerői mozgatták. Nevezetesen tehát ezekben a körökben az működött, „a mit a lélek gondol és érez”, és ami természete szerint az anyanyelvben ölt alakot. A nemzeti közösségek ébredésének világtörténelmi korszakváltása a Habsburg Birodalom keretében ezért jelent meg az anyanyelvi szabadságjogok követelésében. A császári udvar maga is így járt el. II. József 1784-ben a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé. A magyar országgyűlés először 1789-ben Pozsonyban határozott az anyanyelv belső, testületi használatáról, majd 1792-ben a hivatalos használatot Erdélyre terjesztette ki. A birodalmon belül a szerb, a cseh, a horvát, a román nemzeti közösség képviselői 1791–92-ben léptek színre az anyanyelvi szabadságjogáért. Bizony, Európát az anyanyelvek szabadságjogának mozgalmi formálták a birodalmak Európájából a nemzetek Európájává. Ott és akkor az anyanyelvek világtörténelmi főszereplőként mutatkoztak meg.

Térjünk vissza azonban a mi nagyon érzelmes, nagyon elszánt és nagyon gyakorlatias Kazinczy Ferencünkhöz. Gyakorlatiassága abban vált meghatározóvá, ahogy minden más közül a lelki vagy érzelmi, erkölcsi, szellemi indítékokat emelte ki. Jól számított. A Habsburg Birodalomba zárt magyarság európai léptékű megújódását elsősorban belső erőforrások táplálhatták. Az anyanyelvet pedig együtt látta belső erőforrásnak és a megújuló nemzet fontos alkotórészenek. Ezt a kölcsönös kiteljesedést kívánta, ezzel mért, erre törekedett. Nyelvszemléletét és nyelvalkító munkásságát ez a teljesség jellemezte. Költőként, elbeszélőként, műfordítóként, szerkesztőként, no meg nyelvészként a szellemi, művészi, szakmai teljesítmény összhangzó elemeivel végül ezt a nyelvszemléletet és nyelvalkítást szolgálta. Ha kellett, saját tévedéseinek belátása és helyesbítése árán. Az anyanyelv kiteljesítésének szolgálata a harcok nyelvújítót akár a konok hagyományőrökkel is megbékéltette.

Elévülhetetlen példát és mércét állított az anyanyelv teljességével és teljességében. Személyes érzelmessége, elszántsága és gyakorlatiassága is ebben a nyelvszemléletben és nyelvalkításban találkozott. Íme: „A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával. Elbontja a szép játékot, a ki a színeket a magok nemeire akarja osztani. Hadd játsszák játékokat itt is a törvény, a szokás, az analógia, az euphonia, az ízlés, a régiség, az újság, a magyarság, az idegenség, a hideg józanság, a poetai szállongás, s hagyjuk a czirkalmat és lineát máshova... Jól és szépen az ír, a ki tüzes ortzhologus és tüzes neologus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával... A mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a több nyelvek között, mint a phoenix az ég madarainak számában; s e miatt, s azért is, hogy minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit; valamint azért, hogy ez a görög nyelv bájjait, a rómaiak méltóságát, az olasznak hevét, a francziának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét igen nagy mértékben már most is utolérheti – ezt

a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk.”

Lám, ez a felszólítás is a szeretetre, a lélekre bízva az anyanyelv ügyét. Hihetünk, és higgyünk is Kazinczy Ferencnek. Eddig nem esett szó politikai, jogi, intézményi, gazdasági feltételekről – épp avégett, hogy tisztán előtáruljon az anyanyelv közvetlen emberi és közösségi kölcsönössége. Ebben a tükörben mutatkozhat meg most már a hasonlóság és a különbség is a nemzeti nyelv történelmi kiteljesedése, illetve jelene között. Hitelesebb lehet így a kép és a következtetés. El kell jutnunk odáig, hogy mérlegre tegyük különböző magyar csoportok és közösségek felelősségét az anyanyelv mai és holnapi állapotáért.

Nos, a kiteljesedés korszakában az anyanyelvért felelősséget vállaló személyiségek ugyan hol jobban, hol rosszabbul tették dolgukat, de területileg egységes nyelvi közösségre számíhattak. Ez a magyar nyelvi közösség a történelmi országhatáron belül élt, habár román, szlovák, német, szerbhorvát szintén nyelvi közösségek társaságában. Ismerünk például egy térképet 1844-ből, amikor a magyar országgyűlés az anyanyelvet általánossá és hivatalossá tette – a regionális oktatási felügyelőségek az anyanyelv tanítására iskolák százait jelölték ki Nagykanizsától Csíksomlyóig, Késmárktól Pétervárig. Trianontól, 1920-tól ezt a területileg egységes nyelvi közösséget a világpolitika szétszakította, és több idegen ország fennhatósága alá kényszerítette. Ezek a nyelvi részközösségek, egyben nemzetrészek kisebbségi helyzetbe szorultak, elszigetelve különböző többségi nemzeti és nyelvi közösségekben. Idővel aztán ez a folyamat még tovább tagolódott. Közép-Európában 1989–1992 után a nemzetfejlődés megint új államokat létesített. Az elszakított magyar nemzetrészek és nyelvi részközösségek az országhatáron túl jelenleg nyolc szomszédos államban keresik boldogulásukat: Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Moldvában, Szerbiában, Horvátországban, Szlavóniában. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek a közösségek őshonosként éltek és élnek a történelmi szállásterületen. A nyugati világ magyar nemzedékei menekülteként, száműzöttekként, kivándoroltként szóródtak szét és telepedtek le.

Ország, nemzet, anyanyelv szétbomlásával új történelmi szereplő jelent meg – az anyaország. Az anyaország fogalma, eszmei és valóságos alakja különlegesen viszonyul az anyanyelvhez. Az országhatáron kívülre kényszerített nemzeti és anyanyelvi közösségek környezetét többségi idegen államok és nyelvek jelentik. Ezt az együttélést az adott államokban a kisebbségbe kényszerített magyar nemzetrészek és nyelvi közösségek szabadságjoga határozza meg, ám ugyanakkor az anyaország felelősségvállalása. Ebből az alaphelyzetből kell kiindulnunk.

Ami az anyanyelvi szabadságjogokat illeti, bizonyítsanak a tények. Az 1967 óta világszerte elfogadott Kloss-féle ötfokozatú minősítés ebben legmagasabb szintnek az érintett államon belül az egyenrangú hivatalos státust nevezi meg, legalacso-

nyabbnak pedig a nyelvhasználat tiltását. Fájdalom, még a legalacsonyabb szint, a legrosszabb körülmény is vonatkozik egy kisebbségbe kényszerített közösségünkre, a moldvai magyarokra. A legmagasabb, legkedvezőbb jogállással viszont sehol sem találkozunk. Marad a megszorító középső szint: „a kisebbségi nyelvhasználat különféle hatósági engedélyezése, a hivatalos státus alatt.” Mindez amúgy alkotmányos demokráciákban, az Európai Unió hatókörében zajlik. De hát idegen nemzetek, idegen államok törvényhozásának viselkedéséről beszélünk.

Kilencven év alatt még egymást követő nemzedék élte és éli meg az önazonosság szabadságjogának ezt a szűkítését, olykor megtagadását. A személyes nemzeti hűség-re és a közösségi képességre a kisebbségi sors többletterheket rótt és ró. Közben ezekben a térségekben az anyanyelv szétfejlődése indult el. Az anyanyelvnek ezeket a szétfejlődő ágait a többségi környezettel és nyelvvel való együttélés alakítja – a házasságtól a törvényhozásig, a piactól az egyetemig és a médiáig, a munkahelytől a vallásig. A szókincsben és a nyelvi regiszterekben szétfejlődő ágak mind szűkebb körre szorítják az anyanyelv belső egységességét. Igaz, a magas szintű irodalmi nyelvnek épp a nyelvi kisebbségi közösségekben van nagyobb keletje. A határon túli nemzeti közösségek beszélői viszont most már a legszélesebb körben az elszürkülő, lebomló vegyes köznyelvet használják. De a beszélők maguk is fogyatkoznak. Egyebek mellett a szakmai beilleszkedés és a pályafutás követelménye, a munkaerő szabad áramlása, a vegyes családok és a hatalmi-hivatali ütközések hatására terjed a nyelvvelhagyás, a nyelvcsere, a beolvadás. Különösen a magyar szórványok kopnak, töredeznek.

Ezek alapján kell szembenéznünk az anyaország felelősségével. Ennek a felelősségnek az iránya és a mércéje itt nyilván abban áll, hogy a határon túli magyar közösségeket hozzásegítse az anyanyelv teljességének visszaszerzéséhez – a lehetséges teljesség önkéntes visszaszerzéséhez. Ha anyaországot mondunk, most főleg a hazai értelmiségi és politikai közszereplőket értjük rajta. Magam is egy vagyok a sorban, tapasztalatom és véleményem ezt fejezi ki. A hazai értelmiségi és politikai közszereplők 1918–20 óta két úton járnak – vagy a nemzeti önrendelkezés vagy a nemzetek feletti kapcsolattartás elsőbbségét vallják. De bizony ezek az elsőbbségi törekvések nem egyszer kizárólagosságba fordultak és fordulnak. Az 1989–90-es közjogi rendszerváltozás után ez a két oldal együttműködhetett volna az anyaország említett felelősségvállalásában. Nem így történt. Az anyaország felelősségét a határon túli magyarok iránt a főleg és elsősorban nemzeti önrendelkezés hívei képviselik.

Itthon a felelősségvállalás törvénybe foglalásának és intézményesítésének bővítését tűzték célul, valamint általában a nemzettudat és a közösségvállalás mélyítését. A kisebbségi nemzeti közösségeket a számukra szükséges esélyek intézményi keretének megteremtésében támogatják. A külpolitikában és a diplomáciában a nemzeti és nyelvi kisebbségi szabadságjogok rendszerszerű érvényesítésén dolgoznak. De a

nemzeti önrendelkezés ezen közszereplői minduntalan gáncsoskodásba, támadásba, nyílt rombolásba ütköznek – itt, az anyaországban. Kazinczy Ferencsel szólva „a nemzeti lélek” Magyarországon azért nem bátortalanodik el. A nemzeti önrendelkezés anyaországi hívei az irodalomban, a tudományban, a művészetben, a médiában, a közéletben és az emberi kapcsolatokban következetesen képviselik a nyelvi és a kulturális nemzet egyetemességét. Más kérdés, hogy most, a magyar nyelv évében, az édes anyanyelv teljességének és egységességének veszélyeztetettsége idején mit tartunk az anyaország felelősségvállalásának hazai ellenzőiről. Nyíltan romboló, nyíltan támadó döntéseik és lépéseik bizony nemzetáramlással értek fel például a védettséget jelentő kettős állampolgárság megakadályozásában, a Magyar Állandó Értekezlet és az Illyés Közalapítvány megszüntetésében. Súlyos a vád, de ki kell ezt mondanom, mivelhogy túl nagy a tét. Ha az anyaországi értelmiségi és politikai közszereplők nem fokozzák erőfeszítéseiket a mindenoldalú támogatásban, a határon túli magyar beszélők közössége tovább fogyatkozik. Ez aztán a magyar önazonosság, a nemzethez tartozás körét szűkíti.

Idézzük fel ezen a helyen Kazinczy Ferenc örökérvényű gondolatát anyanyelv és nemzet viszonyáról: „A nyelv ... a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője.” A magyar nyelv kiteljesedésének szakaszában, 1819-ben írta ezeket a szavakat. Csaknem kétszáz évvel később, 1999-ben megjelent egy moldvai csángó asszony, bizonyos László Józsefné hasonló vallomása erről. Ezt az asszonyt a magyar anyanyelv szeretete, féltése, megmentése indította: „Ojan szók vannak, hogy béesik a szüvihez az embernek. S bé kell tedd es! Élessen ki kell mondd azt a szót, s bé kell tedd az embernek a szüvihez. Met ha élessen s lassan megmondod, akkor neki jólesik, s ha nem, ő nem érti meg, átolmejen a szüve mellett”. Ez a magyar nyelvi közösség most már a szétmorzsolódás küszöbére sodródott. László Józsefné szerint még az tarthatná meg őket, ha szívükben, azaz „nemzeti lelkükben” erősödnének, épp a nyelv, az anyanyelv által.

Ez a legkisebb magyar történelmi nyelvi közösség a Kárpát-medencében. A sorsa azonban az egyetemes nemzet és az egyetemes anyanyelv sorsát érinti. Ha ez a nyelvi közösség elhal, egy kicsit mindannyiunkban elhal a „nemzeti lélek”. Nem engedhetjük, hogy így legyen. A magyar nyelv éve ezért főleg az anyaország értelmiségi és politikai közszereplőinek felelősségére figyelmeztet, ezt a felelősséget állítja mércéül a nyilvánosság elé. Kazinczy Ferenc áldott emlékezetét pedig őrizzük, ápoljuk és tudatosítsuk – nehogy „átolmejen a magyarok szüve mellett”!

Ünnepi beszéd Kazinczy Ferenc szülőházánál, Érsemjénben, 2009. július 3-án.

Zimányi Árpád

Nyelv, nyelvhasználat, nyelvváltozás

Számvetés a magyar nyelv évében

Szép csöndesen telnek a magyar nyelv évének napjai. Legalábbis abból a szempontból, hogy az ilyesféle jeles alkalmakat – napokat, heteket, éveket, egyszerűen ünnepeket – látványosabban szokták megülni. A nagyobb nyilvánosság pedig mindeddig nemigen részesült az ünneplés örömeiből. Igaz, kedve sem, ereje sem nagyon lett volna, ha közállapotainkat nézzük, de hát éppen az ilyen események kellenének a léleknek, a szívnek meg a társadalomnak is, hogy erőt merítsünk múltunkból és magunkból.

Pedig nevezetes évforduló kötődik 2009-hez. Azért választottam a magyar nyelv évének, mert 250 évvel ezelőtt született Kazinczy Ferenc, akinek nyelvújító munkásságáról – némi derűlátással merem remélni – még a humán műveltséggel kevésbé megáldott honfitársaink is hallottak valamit. A széphalmi mester kiterjedt tevékenységének egésze persze nem fér bele a nemzeti köztudatba, de személye és a nevétől elválaszthatatlan nyelvújítás fogalma legalább felidézhető jelképpé vált s maradt a mai Magyarországon is. Erősítheti mindezt, hogy a zarándokhellyé vált Széphalom tavaly óta már nemcsak a Mauzózeum miatt látogatható. A magyar nyelv hetének rendezvénysorozatában ugyanis felavatták a Magyar Nyelv Múzeumát. Méltó helyet kapott ez a sajátos kiállítás, amely a maga nemében egyedülálló határainkon innen és túl.

Szóval mégiscsak nevezetes évforduló 2009, a magyar nyelv éve. Ennek kapcsán tartsunk némi önvizsgálatot, vajon milyen állapotban leledzik nyelvünk a kommunikáció, a kommunikátorok és a média korában. A szenttelen és pragmatikus nyelvhasználó, illetve a nyelvészek egy része értéksemlegesen közelíti meg ezt a kérdést, míg mások, a hagyományos felfogás hívei összevetik a múlt és a jelen nyelvállapotát, és ebből szűrik le megállapításaikat. Nincs mit csodálkozni azon, hogy az ilyen összevetés eredménye nemcsak napjainkban, hanem általánosságban is kedvezőtlen képet mutat. A nyelvváltozást annak átélői, közvetlen tanúi szinte törvényszerűen romlásnak-rombolásnak élik meg, hiszen a megszokott formák eltűnése, átalakulása a múlt egy darabjának elvesztésével egyenértékű.

Az utóbbi évtizedekben átértékelődött, sőt háttérbe szorult a nyelvi műveltség. Azért érdekes ez a változás, mert életünk legtöbb területén mind erőteljesebb alapkövetelmény a pusztán tájékozottságon messze túlmutató elmélyült tudás, legyen szó akár informatikai ismeretekről, adózási, jogi szabályokról vagy egyéb társadalmi, életvitelbeli tényezőkről. Túlszabályozott korunkban a nyelvi

kultúra azon kevés területek közé tartozik, amelyben a szabálykövetés parancsa sokat veszített erejéből. Korábbi hagyományos értékeink, mint a szép beszéd, a választékos fogalmazás, a stílusosság hovatovább avított dolgoknak tűnnek. Pedig felsorolni sem tudjuk azokat a foglalkozásokat, ahol az alkalmazás előfeltétele a hatásos kommunikációs készség. Az utóbbinak persze nincs mindig köze az igényes nyelvhasználat követelményeihez: a nyelvi műveltség mai fogalomköre – a korábbi gyakorlattal szemben – nem szűkül le az irodalmi nyelvre: manapság a mindenkori helyzethez illő nyelvhasználat, az úgynevezett nyelvi és stilisztikai adekvátság, helyénvalóság fogalma került előtérbe, ami a korábinál szélesebb és színesebb nyelvi terepet foglal magában.

Korunkban – az egységesüléssel szemben – ismét a nyelvhasználat erőteljes differenciálódása érvényesül. Történelmi léptékű változásról van szó, mivel több évszázados folyamat váltott előjelet. A 15. században indult meg a nyelvi egységesülés, melynek csúcspontja a nyelvújítás kora, és legfőbb eredménye a nemzeti nyelv, ezen belül az irodalmi nyelv és a nyelvjárásokon felülemelkedő – valójában inkább azokat összekötő, kiegyenlítő – egységes köznyelv kialakulása. Az utóbbi évtizedekben viszont a nyelvi sokszínűség nyert teret és mind nagyobb nyilvánosságot. A sajtó, a rádió és a televízió immár nem az irodalmi nyelv, a normatív nyelvhasználat – mai szakszóval: sztenderd – terepe, hanem mindenféle nyelvi réteg és stílusforma közvetítője. Sőt: legkevésbé talán a hagyományos irodalmi nyelv érvényesül. Paradoxon, de a differenciálódás mellett továbbra is beszélhetünk egységesülésről, normateremtésről, sztenderdizációról. Nem az irodalmi nyelvben és a köznyelvben, hanem a szaknyelvekben, amelyek művelése, magyarázása háttérben folyó, látványos eredményekkel nem mindig kecsegtető fáradozás.

A legszembetűnőbb dolog talán az, hogy a nyelvváltozás üteme rendkívüli mértékben felgyorsult. Ezt érzi mindenki, aki panaszkodik napjaink nyelvhasználatára, a fiatalok beszédére, az újságírók stílusára, a televíziók szinkronfordításaira. A gyors ütemű átalakulás óhatatlan következménye, hogy mértéke hovatovább átlépi a társadalmi elfogadhatóság küszöbét. Mivel a közönsévség lényege az akadály nélküli gondolatcsere és -követítés, illetve a megértés, zavaró mértékűvé mégsem válhat a nyelvváltozás. Ezt elsősorban a természetes önszabályozási, öntisztulási folyamatok teszik lehetővé, másodsorban pedig a – napjainkban gyengülni látszó vagy inkább átértékelődő – tudatos beavatkozás, a nyelvművelés és a nyelvi tervezés.

Melyek azok a területek, ahol leginkább szembeötlő nyelvhasználatunk átalakulása? A válasz megfogalmazásakor a bőség zavarával küzdünk. Ugyanis nem szorítkozhatunk csupán egy-két jelenségre, hanem nyelvünk tárházának kifogyhatatlan kínálatából kell szemelgetnünk, még ha vázlatos képet kívánunk is adni a 21. század elejéről, tehát a legfrissebb és legégetőbb kérdésekről.

Kezdjük egy olyan szóhasználati, stilisztikai jelenséggel, amelyet az árnyalatok eltűnésének nevezhetünk. Időszerű példával világítsuk meg, hogy mit rejt ez a fogalom. A közelmúltban történt tragikus fürdőbaleset következményeiről beszámolva, a közszolgálati rádió hírműsoraiban folyamatosan azt hallhattuk, hogy „*foglalkoztatás* körében elkövetett, halált okozó veszélyeztetés” ügyében nyomoz a rendőrség, holott helyesen „*foglalkozás* körében” elkövetett cselekményről kellett volna beszélni. Ugyanitt lehettünk fültanúi korábban annak, hogy az egyik nemzetközi konfliktus kapcsán következetesen „*emberiség* elleni bűnök”-et emlegettek. Mint tudjuk, az „*emberiség* elleni bűnök” nemzetközi jogi kategória. Az efféle csekély különbségek nem szűrnak szemet, egyáltalán nem feltűnőek, ám a pontos fogalmazás velejárói. Mégis a lazuló nyelvhasználatban rendre előfordul a hasonló alakú, de eltérő jelentésű szavak felcserélése: *helység* – *helyiség*, *helyt ad* – *helyet ad*, *létére* – *létén*, *törvénykezés* – *törvényhozás*. Kötött szókapcsolatainkban, így szólásainkban, közmondásainkban is visszatérő jelenség szövegük módosulása. Jól hangzik, hogy a tárgyaló felek „*egymás kezéből vették ki a kilincset*”, de hát a megszokott forma: „*egymásnak adták a kilincset*”. Pár évtizede még nem létezett a „*gátat szab*”, hiszen „*határt szabtunk*” és „*gátat vetettünk*”, manapság viszont az utóbbi kettő keveredéséből nemcsak kialakult, de szóban és írásban egyaránt rögzülni látszik az előbbi szókapcsolat. A jövő nemzedéke talán már így fogja megtanulni, és előbb-utóbb szótáraink is ezt tartalmazzák.

A közeli jelentések összemosódása mellett ugyancsak erőteljesen érvényesül a szavak jelentésváltozása. A korábban csupán szaknyelvi *kommunikál* és a *kommunikáció* mára köznyelvünk részei lettek, némi jelentésbővüléssel. Többek között a következő magyar megfelelőket helyettesítik: *közöl*, *közvetít*, *kifejez*, *mond*, *beszél*, *jelez*, *üzen*, *átad*, *sugall*, *nyilatkozik*, *kijelent*, *bejelent*, illetőleg *közlés*, *tájékoztatás*, *üzenetátadás*, *üzenettovábbítás*, *információátadás*, *információcsere*, *összeköttetés*, *kapcsolat*, *érintkezés*. Szinte észrevétlenül, de hasonló szerteágazó módon bővült *abszolút* szavunk használati köre. Alig néhány évtizede szótáraink és nyelvművelő kézikönyveink még alakilag is elkülönítették az *abszolút* melléknevet az *abszolúte* határozószótól. Az előbbi alapjelentése: *teljes*, *tökéletes*, *feltétlen*, míg az utóbbié: *teljesen*, *teljességgel*, *teljes mértékben*, *egészen*, *korlátlanul*, *egyáltalán*, *mindentől függetlenül*, *biztosan*. Mára ez a különbségtétel szinte teljesen eltűnt (*abszolúte eltűnt!*), és mindkét értelemben, pontosabban mindenféle értelemben az *abszolút* szerepel. Gyakran felelőszóként, igenlő értelemben is használatos, ez pedig igazi újdonság: *Az új lemezekkel terveztek-e megújulást?* – *Abszolút.* (= Igen. Hogyne.)

Igazi nyelvgazdagító elemünk az igekötő. Segítségével igen egyszerűen újabbnál újabb jelentéseket, árnyalatokat hozhatunk létre, de befolyásolhatjuk, színezhettük magát a stílust is. Szemünk előtt alakult ki a *be* igekötővel tucatnyi új alakulat,

amelyek többsége az ifúsági nyelv és a bizalmas szóhasználat körébe tartozott, néhány azonban már a köznyelvet ostromolja. A nyelvváltozás elevenségét bizonyítja, hogy megszokott, hagyományos formákat váltanak fel, így ellenérzést is kiváltanak. Közülük – kialakulását tekintve – időben az első, ugyanakkor a leginkább elterjedt a *vállal*, *elvállal* helyett alkalmazott *bevállal*, de jöttek az újabbak, mint a *beájul*, *behal*, *bealszik*, *befenyít*, *befigyel*, *bejósol*, *besért*, *beszól*, *bepróbál*, *bekérdez*, *beújít*. Körükben is érvényesül a nyelv önszabályozó szerepe és a társadalmi szűrő, ami gátat vet általános elterjedésüknek.

Más nyelvváltozatoknak is megvannak a maguk képzett vagy igekötős újdonságai, manapság kiváltképp a sajtónyelvnek. Szemléletes, tömör, ugyanakkor egyedi szóalkotás a *felbankárosodás*, közismert fogalom a *feltőkésítés* és a *piacosodás*, az *elfeketedés* a gazdaság át nem látható voltára utal, a *lehalazás* – a *lehalászás* mintájára keletkezett – szakszó. A hivatalos nyelv furcsa leleménye az *előmegvalósíthatóság*. Az idegen szavaknak is nagyon hamar kialakul képzett változatuk, s így egyre jobban beépülnek nyelvünkbe: *mobilozás*, *jetskizés*, *e-mailezik*, *plázázik*, *blogol*.

Áttekintésünket folytassuk részletesebben az idegenszerűségekkel. Ez önmagában is hatalmas terület, és az újdonságok sora itt kifogyhatatlan. Mielőtt egyedül napjaink velejárájának vélnénk ezt a folyamatot, szögezzük le, hogy mindig is létezett a nyelvek kölcsönhatása, gondoljunk csak a magyart érő szláv, latin és német hatásra. Az angolnak köszönhetően manapság nem közvetlen szomszédunktól veszünk át nyelvi elemeket, hanem a legnagyobb világnyelvből, korunk nemzetközi közvetítő közegéből. Egyszerű szókölcönzés helyett olyan összetett hatásrendszerrel beszélhetünk, amely a nyelv minden szintjén érvényesül. Imént a szavakat említettük, ez az a terület, amelyet mindenki érzékel, és saját véleménye szerint értékeli. Éppen ezért most itt bővebben nem is térünk ki rá. Az idegenszerűségek érvényesülnek a kiejtésben (pl. idegenszerű dallam, hangsúly, vagy egyes szavaknak a korábbi magyaros helyett idegen ejtésmódja), a helyesírásban (a nagy kezdőbetűs kifejezések terjedése), egyes toldalékolási, alaktani jelenségekben (idegenszerű vonzatok, képzők), a nyelvtani szerkezetekben, a nyelvi szokásokban (idegenszerű köszönési, udvariassági formák, szólásmondások, keresztnévadás).

A felsoroltak közül vessünk egy pillantást az alaktani jelenségekre és a nyelvtani szerkezetekben megjelenő anglicizmusokra, mivel mindkettő a kevésbé ismert rejtett hatások közé tartozik. Angol tükörfordítások révén latinos formák váltanak föl magyar képzővel létrehozott szavakat: *evakuálás* helyett *evakuáció*, *kvalifikálás* helyett *kvalifikáció*, hasonlóan: *emírség* – *emirátus*, *partnerség* – *partneritás*, *szponzorálás* – *szponzoráció*. A több nyelvet – jelesül az angolt, a latint és a magyart – egyaránt érintő ilyen áttételes folyamatok mellett igen jellemzőek a közvetlen kölcsönzések is. Típuspéldájuk az *e-mail* – *e-level*, amelynek rendkívül

gyorsan egész szócsaládja alakult ki: *e-commerce* – *e-kereskedelem*, *e-shopping* – *e-bevásárlás*, valamint *e-bank*, *e-közigazgatás*, *e-tankönyv*. Szőrendi idegenszerűségeink között számos olyan létezik, mint a *Suzuki Kovács*, *Honda Szabó* vagy a *Vitamin C* – mindahány közös jellemzője a fordított szórend. Tágabb összefüggésekbe helyezve: ezekben az egyszerű kifejezésekben az uráli-finnugor nyelvek szórendje áll szemben az indoeurópai nyelvekével. A vonzatszerkezet megváltozását példázza a már említett *kommunikál* ige, amely a legutóbbi időkig nem kaphatott tárgyi bővítményt. Angol hatásra, fordítások révén kialakult a tárgyas *valamit kommunikál*, *azt kommunikálja* szerkezet, a korábbi tárgyatlan ige mellett (*az ember kommunikál*). Nyelvészeti szempontból az ilyen változásokat jelentősebbnek, azaz mélyebbnek tartjuk, mint az idegen szavak puszta átvételét. Azok ugyanis beleilleszkedhetnek nyelvünkbe, alkalmazkodhatnak sajátosságainkhoz, így jövevényszókká válhatnak.

Egy-egy nyelv szólásaiban tükröződik az adott kultúrkör és szokásrendszer. Mégis természetes folyamat a kötött szókapcsolatok átvétele, kölcsönzése. Hagyományos szólásaink, közmondásaink jelentős része más európai nyelvekből, kultúrákból származik. A legújabb átvételek közé tartozik a bizalmas nyelvhasználatban az *el vagyok havazva* kifejezés. Belső fejleményünknek látszik, de írásos adatok tanúsága szerint is alig két évtizeden belül jelent meg, és angol tükörfordításokra vezethető vissza.

Csak ízelítőt adtunk a mai magyar nyelv állapotáról. Ha pontosítani akarjuk az iménti megállapítást, hozzá kell tenni, hogy természetszerűleg a mai magyarországi nyelvhasználatra szorítkoztunk. A határon túli magyarság nyelvezete ugyanis – részben – másféle hatásoknak van kitéve, és eltérő sajátosságokat mutat, akár a szórványban élőket, akár Kárpát-medencei nemzettársainkat nézzük. Körükben ugyanis a Trianon óta eltelt közel egy évszázad a magyarországitól eltérő folyamatokat is elindított. A határok részleges eltűnése, a kulturális értékek szabad(abb) áramlása és az anyaországi médiumok elérése azonban már kezdi kiegyenlíteni az esetleges különfejlődést.

Horváth Ödön

Leírhatatlan

Vannak boldogok;
ők mindig mosolyognak,
akár az Isten.

Te szent Száj, aki
szavak nélkül szólalsz meg
a szívünk mélyén.

Valaki, akit
a világ még nem ismer
közöttünk lakik

Egyre erősebb
boldog közelségének
kiáradása.

Aki Neki él,
aki másokat szolgál,
milyen bölcs is az.

Az igaz Tudás:
a bennünk élő Ige
felismerése.

Hogyha magadban
vagy és senki nem zavar,
Ő szólal benned.

Hogyha majd egyszer
földi létünk véget ér,
Ő őrzi álmunk.

Bálint Péter

Anyám: a tanító néni

Anyám időskori intelmeiben és olykor áhítatos, máskor színpadiasan kimért, deklamáló hanglejtésében nagyanyám szavaira és színpadiasságára ismertem, visszhangoztak fülemben képtelenségnek tűnő közhelyei, amelyek mulatságosságukkal és fölfoghatatlan jelentésükkel felbosszantották a környezetében élőket. Ahhoz a második világháború előtt született nemzedékhez tartozott, amelyik a szörnyű családi tragédiák elhallgatását és az örökös félelmet s a félelem következtében kialakított félre- és mellébeszélést, sopánkodást és aggályoskodást kapta örökségül, s ettől az irtózatosságtól képtelennek bizonyult szabadulni. Senkit és semmit sem merészeltek néven nevezni, mintha a néven nevezés egyet jelentett volna a lebuktatással, a feljelentéssel, a megnevezett eredeti kilétének azonosításával, márpedig sokan nevet változtattak, ősi családi nevet magyarosítottak, más személy bőrébe bújtak, miként az utóbbi esetre anyai nagyapám esete szolgáltatott példát. Az orosz hadifogság végén kórházba került Ungváron, s mivel 1948-ban, a választások előtt nem engedték haza a tiszteket, egy halott kiskatona okmányaival szökött át a határon, kórházi vagonban, bebugyolált fejjel, hogy az itthoni klinikán mentsék meg az életét. Nagyapám katonabarátait, tisztviselőtársait és a család környezetében felbukkanókat valamilyen feltűnő viselkedése, szokása vagy tulajdonsága alapján szólították; anyám és fiatalabb testvérei élvezték ezt a maszkabált, kitalálósdit, s további ragadványneveket illesztettek a felnőttek mókás megnevezéséhez. A „bajszos bácsiból” ekként lett „harcsabajszos és szotyiköpködő bácsi”; a „hórihorgasból” valamiképpen „tasziszlábú bácsi”, holott a tasziszlábú szó jelentésével aligha voltak tisztában a gyerekek, nyilván hallották valakitől; a „tulipánárusból” a „virágokhoz beszélő mádám”.

Különös módon, negyven esztendei tanítás után, anyám újra elveszítette névmemóriáját, s egészen kínos helyzeteket teremtett azáltal, hogy az embereket újra csak egyfajta ragadványnevek alapján tudta beazonosítani, s ha egy valamikori diákjával találkozott, szemrebbenés nélkül beszélgetett el vele, „fiacskámnak” vagy „kedveskémnek” szólította egyiket vagy másikat, a nemük szerint, s otthon aztán már mint a „kajlafülűről”, a „boltosnő nyafkájáról” beszélt nekünk, akiknek mindegy is lett volna, kiről beszél, Kisről vagy Nagyról, de az a mód, ahogy rögvest egy jellemző történetet kerekített az emlékezetéből megidézett köré, ami nyomán a becenevét kapta társaitól vagy anyámtól, csipkelődésre ingerelt engem s apámat is. „Tanítónéni”, így szólította mindenki, ha megállították az utcán vagy a piacon, falun szokás ez, s az alföldi mezővárosokban mi sem különbözött ebben a szokásban más vidéki városoktól, s hogy nem egészen rossz emléket őriztek róla,

a kedvesség, a tisztelet, az érdeklődés őszintesége igazolta előttem. Ám örökké elképesztett, hogy anyám éppolyan felületes, épületességük ellenére mulatságos életigazságokat mondott búcsúzásként vagy tanácsként számukra, mint amilyeneket nekem is szokott, s kamaszkorom óta kivert a veríték megszívlelendő bölcseleteitől. „Hiába, fiacskám, az ember már csak ott szeretne meghalni, ahol született. Az ősök mellé temetkezni, egy kriptába, szép hagyomány.” „Tudod, kedvesem, kis gyerek kis gond, nagy gyerek még nagyobb. Gyerek nélkül viszont egy fabatkát sem ér, akármit is mondanak”. „Mélyen egyetérték a tanító nénivel, mindenben, kár, hogy megváltozott ez a világ, s nem épp jó irányba”.

A „tanító néniből” amúgy egy sótlan, gyakorta siránkozó, boldogtalanságát levetkezni képtelen, mindennek az árnyoldalát látó s az utóbbi időben már csak a közelítő halálra készülő asszony képe rémlik föl előttem. „Múmiaarc. Halálkészültség.” Emlékszem, olyan precízen követelte meg egy-egy memoriter felmondását, hogy az írásjeleket is hozzá kellett mondanom a szöveghez, „A pontosság kedvéért, Marcikám, jegyezd meg jól, a pontosság”. Ma már tudom, hogy ez a fajta precizitás az irodalmi élmények hiányát vagy az élménnyel azonosulni nem tudását takarta, s ha rá hagyatkoztam volna, egyetlen versre, szövegre sem tudnék undor és berzenkedés nélkül gondolni. Hiába is intett, hogy a memoriter felmondásához nem kell „színészkedni”, mindig is törekedtem egyfajta teátrális átélésre, talán, hogy őt bosszantsam, vagy sajátos élményemnek hangot adjak, fennhangon. Az irkából nem hiányozhatott a sorvezető, „számárvezető, az olyan szeleburdiaknak, mint te vagy olykor, Marcikám, mondd, mi lenne, ha csak öt percig figyelnél a kötelességeidre?”; maszatos kézzel nem foghattam a leckém megírásához, szappannal és körömkefével alaposan meg kellett tisztálkodnom, „A körömödet is, Marcikám, el ne feledd, azt a fekete kis pitykot előcsalogatni, addig dörzsöld a kefével, míg el nem tűnik!”; a töltőtollat pontosan abban a szögben kellett fognom, ahogy megmutatta, nehogy pacát ejtsek a fehér lapra, „Ne nyomd olyan erősen a tollat, átszakítod a lapot!”; s ha a füzet valamelyik sarkában számárfület talált vagy valamiféle rajzocskát, hajlamos voltam ugyanis efféle szórakozottságra, a favonalzóval körmöst kaptam tőle, „Mihez tartás végett, megértetted, Marci? Felelj, s ne durcászkodj!”. A nap legkülönbözőbb időszakában kérdezte tőlem a szorzótáblát, s mint egy papagáj ismételttem, hogy „egyszer egy az egy, kétszer, háromszor, négyszer egy”; később is próbára tett, a leghelyzetlenebb helyzetekben képes volt ellenőrző kérdésekkel meglepni, tudásomról kikérdezni, s leforrázva álltam előtte, megszeppenülten, hogy ostobának néz, ezért szerettem volna más végösszeget kibökní, csak hogy kizökkentsem magabiztosságából, amit a nála lévő fegyvelmezőeszköz nyomatékosított. „Gyűlölöm a számokat, a prímekeket és törteket!”

Ugyanabba az elemibe jártam, ahol anyám tanított, mérhetetlenül gyűlöltem, hogy a hírem, a tetteim és feleléseim híre mindig megelőzött engem, előttem járt

széleseben, s anyám már a szünetben elővett, a tanári előtti folyosón sopánkodott kifogásolt magaviseletem és trehányaságom miatt, aminek híre kellemetlenül érintette, úgyhogy valóságos megváltás volt megszabadulni a „kezei alól”. „Hagyd a gyereket önállóan lenni!”, intette apám, de anyám szemében az önállóság az ellenőrizhetetlenséget, a számonkérhetetlenséget, az eltévelyedést és bünt jelentette; maga sem gondolt bele, ebbéli meggyőződésével mily’ mértékben azonosult a kommunisták elvárásaival, ha ugyanis belegondolt volna, minden bizonynal épp az ellenkezőjét vallotta volna. Konok volt és következetes; igaz, olykor nem látta át rögtön, hogy rászedik, mivelhogy a maga részéről nem mutatott jártasságot a taktikázásban, a körmönfont beszédben, s mindig csak utólag döbrent rá, hogy némelyek jégre akarták vinni, vagy ármánykodtak körötte. Anyám a maga módján kiszámítható volt, aki ismerte azt a néhány vesszőparipáját és rigolyáját, melyet a tanítóskodása során és a családban kialakított, könnyen tudta kezelni; s persze lehetett számítani is rá, kolléganői „zongoracipelőnek” titulálták, aki a munkaközösségben minden feladatot elvállalt, hiba nélkül elvégzett, csak a vezetőséget nem, azt sem bánta, ha emiatt összenevettek a háta mögött, s gúny tárgyává tették munkabírásáért és szolgálatkészségéért. „A tanító néni miért nem párttag? Ha az volna, nem kellene mindent lenyelnie. Még a fiatalok is kihasználják, nem kéne, hogy így legyen”, mondta az iskola egyik takarítónője, ahogy anyám mondta el otthon apámnak, s tudtuk, hogy ez is azon költői kérdések közé tartozik, amilyenekre nem szokott válaszolni. Az apácázárdában töltött évek után, az érettségi előtti év, amikor kényszerűségből átírátták az újonnan létrehozott állami gimnáziumba, ahonnan a tanítóképzőbe mehetett, nemcsak törést okozott az életében, hanem örökös megfelelési kényszert, engedelmisséget, önfegyelmet, a véleménynyilvánítással szembeni óvatosságot alakított ki jellemében, s a törés az idő múlásával komoly konfliktusokhoz és meghasonlásokhoz vezetett, amiről sohasem beszélt előttünk, inkább félre- és mellébeszélt, védekezésképpen.

Nyelvtant és irodalmat is tanított, ellenben, ha „kommunikációs stratégiáról”, „szövegalkotásról és szövegértésről” hallott beszélni, elfintorította az orrát, s olyasfajta érthetetlen locsogásnak tartotta az erről szóló beszédet, amely megméltelyezi a gyermekek életét. „Hogy is mondják, az okosok, fiacskám: metakommunikáció? Hát ez valami olyan fenséges dolog, ami nélkül eddig is jól megvoltunk.” Azt sem tudnám megmondani, hogy miféle véleménnyel volt Anna Karenináról vagy mondjuk Emma Bováryról; gyanítom, mind az asszonyi hűtlenség, mind az írónak tulajdonított erkölcstelenség kiverte nála a biztosítékot, s undorral tette le a regényt, ha egyáltalán végigolvasta, sohasem tudtam erről kifaggatni, pedig könyvtárában fellelhetőek voltak e regények, s ennél még frivolabbak is, amit persze a magam részéről cseppet sem bántam, hogy titokban falhattam valamennyit. Mindemellett szívesen meghallgattam volna anyám véleményét az effajta művek-

ról, még ha elképesztő dolgokat és ítéleteket is mondott volna róluk, legalább a saját anyámmal tisztában lehettem volna. Ma már látom, hogy magával viszi a sírba mindazon ki nem mondott esztétikai véleményét, amelyek mögé rejtezett, s amelyekből életstratégiát kovácsolt magának. A velem való ellenkezései, az esztétikai okfejtéseimmel szembeni ellenérzései inkább a bosszantásomra, megfeddéseimre szolgáltak, semmint egyfajta párbeszéd fonálának a felvételére, mindig kitért ugyanis a műalkotások esztétikai alapon történő megvitatása elől, s vagy megvető hallgatásba menekült, vagy számomra értékelhetetlen kijelentéseket tett, amikből inkább csak heves összeszólalkozás következhetett volna, ha hagyom rászedni magam.

Bármennyire a nyelvemen volt, nem mondhattam a ritkuló hajú, bajszot eresztő, az ízületi fájdalmaktól meggörnyedt anyámnak, hogy „Igen, beteg vagyok, okádni volna kedvem magamtól, szédülök, és a szívem is hevesebben kalimpál a megszokottnál. Egyébként a kutya is behúzza a farkát dolga végeztével”, mert tőle megszokott módon végeláthatatlan faggatózásba kezdett volna, mindig tudni szerette az igazat, hogy az általa megtalálni hitt igazságra fényt derítve nyomban közönyös legyen iránta, és szabad utat engedjen képzelődéseinek, az igazság kiszínezésének. De az igazat, hogy egy magnetikus vonzású fiatalasszonnyal töltöttem néhány feledhetetlen órát, és nem volt hol megmosakodnom, illetve a mocskos mellékhelyiségben még vizelni sem volt kedvem, nem vallhattam meg, mert csalásom szörnyűségén sopánkodott volna, effajta épületes beszéddel traktálva eszemet: „Szegény hitvesed, nem ezt érdemli tőled. Olyan, dolgos, becsületes, önfeláldozó asszony, ilyet nem találsz még egyet az életben. Te pedig kockáztatod a szeretetét, a csábító kis lotyókkal megalázod őt, fájdalmat okozol a gyöngéd szívének. Meglásd, még a végén össze is szedsz valamifajta betegséget. Na, akkor jól nézünk ki!”

Nem mondhattam el, hogy Annával akkor először bújtam össze, s ahogy én meg tudom ítélni bizonyos *jelekből*, igazán megbízható és becsületes fiatalasszony, nem az a fajta, akitől bármiféle ocsmány betegséget összeszed az ember, az ocsmány és sorsrontó nemi betegségek gombamód terjedésének idején, mert rögtön avval érvelt volna „Megbízható és becsületes! Ugyan már, hogy is lehetne az, fiam, aki egy nős emberrel csak úgy összefekszik. Az ilyet egészen másnak szokás mondani. Az én időmben cemenének, kapcarongynak hívták az ilyen asszonyokat.” Kegyetlen kritikusa volt nőtársainak, akik gátlástalanul áthágták kikezdhethetetlen értékrendje határait, akik a család biztonságából bátorkodtak kilépni a gyanús rivaldafénybe, akik meglehetősen behatárolt gondolkodását megbotránkoztatták kendőzetlenül nyílt és szabados beszédükkel, akik nem voltak rest saját férjük helyett egy nős férfi mellett boldogságot keresni, s akik mindezen botránysos viselkedésük ellenére sem éreztek büntudatot, ami anyám szerint lelketlenségüket és romlottságukat

bizonyította. Mielőtt megfogalmazta volna mondandóját, hangot adott volna véleményének, arcára kiült és egyértelműen olvashatóvá vált lesújtó vagy feloldozó, megmásíthatatlan vagy hirtelen haragjában fakadt véleménye. „Az arca: ítélőtábla. Az a típusú nő, akinek meg sem kell szólalnia, hogy pontosan tudjuk, miről mit gondol. Gondolatolvasóvá, arcleolvasóvá váltam mellette.”

Akaratlan arcrezdülései és kialakított arcjátékai bizonyos esetekben leleplezték, kínos helyzetbe hozták, máskor a szürkeség oltalmát kínálták föl neki, mert az eltelt évtizedek alatt megtanulta, hogyan kerülje el az emberek titkaiban, magánéletében, szokásaiban és vélekedésében kutakodni, összefüggéseket keresni szándékozók, akik egy saját logika mentén írtak jelentéseket különböző hivatalokba. Kiismertem nem túlságosan bonyolult mesterkedéseit, s olykor kedvem támadt évelődni vele, nem elvetemültségből, mint oly sok más korombeli, akik szégyellték, hogy falusi édesanyjuk képtelen tájékozódni a modern világban, helytelenül ejti ki a divatos angol szavakat, meglehetősen maradi elképzeléssel rendelkezik a pénz szerepéről; évelődésem inkább saját bizonytalanságaim álcája volt. Mintha az ötvenhez közeledve semmi sem akaródzott volna olyan egyértelmű, bizonyos és megfellebbezhetetlennek lenni, mint volt akárcsak egy évtizeddel korábban, mindamelllett, hogy a rögeszmém és rigolyáim a magam számára is a kétségbevonhatatlanságot sugalmazták. „Tán a te idődben, mama, a nők nem tették-e próbára csáberejüket, hogy titkolt vágyaikat kiélve uralkodhassanak a férfi lappangó szenvedélyén, gyengeségén?” De cseppet sem hoztam zavarba, kihúzta magát az én töpörödött, aszalt szilvára emlékeztető anyám, s öntudatosan tette föl az unalomig ismert lemezeit, amelyek neveltetésem szerves részét képezték, s oly sokszor hallottam őket, hogy tagadhatatlanul is neveltetésem szerves részévé váltak, hiába hadakoztam ellenük. „Már hogyne, a te Baltazár bácsikád, aki egy zsidó nőt vett feleségül, mindig hitvese barátnőinél keresett enyhülést, valahányszor csak, hogy is mondjam, a tisztulás napjait élte Klára asszony. S még csak bűnös dolognak sem tartották ezt a félrehúzást, mintha természetes lett volna ez a szédelgés”. Tudtam, hogy anyám puritán szemléletét sértette a családi legendáriumban botránykönek elkönyvelt különc és élveteg bácsikám titokzatos magánélete.

Részlet a szerző Hangok csupán című regényéből

Bertha Zoltán

Csillagfény és homály közt

Bálint Péter tanulmánykötetéről

A kitűnő debreceni próza- és esszéíró Bálint Péter legújabb tanulmánykötetét is az a miskolci Felsőmagyarország Kiadó jelentette meg (2007-ben), amely már első tanulmánygyűjteményét, az 1994-es *Arcok és ál-arcok* címűt is közreadta. Mintha ahhoz az állomásához ért volna tehát ez a koncentrikusan bővülő, nagyívűen és rendkívüli termékenységgel gazdagodó pálya, amely egyfajta számvetést is jelent az eddigi irodalom- és kultúrtörténeti témák újragondolásával, összegző áttekintésével. Mert a két könyv között a szerző napvilágot látott számos más elméleti kötete is döntően olyan életművekkel és esztétikai problémákkal foglalkozott, amelyek szinte igénylik a folytonos szembesülést és újraértelmezést. Füst Milán, Szentkuthy Miklós, Hamvas Béla különleges teljesítményei, az irodalmi napló- és levélírás műhelytitkai, a bölcseleti próza modern világirodalmi hagyományai és törekvései: mind olyan területei ezeknek az elemző vizsgálódásoknak, amelyek sohasem hagyhatják nyugton a velük érintkező, hatásukról értekező elmét.

Az új kötetben is felvonulnak tehát a kedvencek s a mestereknek tartott prózaírói fenomének, de bővül is a kör a huszadik századi magyar irodalom számos meghatározó alkotójával. Különleges szellemi nyitottság és elfogulatlanság vezérli az esszéírót, amikor a narrációrétegző modernség, a lélektani-analitikus tradicionalitás, a klasszszicizáló intellektualitás, a mitizáló, filozofikus elvonatkoztatás, a nemzeti érzelmű értékörzés, az archaikus népi-kulturális örökségmegújítás, a regionális sajátosságokkal az egyetemes kultúrantropológiai-metafizikai távlatokat összeegyeztető szintézisjelleg, a bátran megélenkített hagyományelvűség vagy éppen az experimentális-avantgarde formajáték olyannyira sokféle és mégis oly sok közös szellemi-spirituális magasztot bejáró jelenségdimenzióját is hasonló fogékonysággal boncolgatja; amikor a művek mögött az alkotó személyiséget, az eszmeierkölcsei erőfeszítés jellegzetességeit, a legszélesebb európai és magyar kulturális kontextusokba ágyazódó vonatkozásokat, a különböző kultúrtájak légkörét, atmoszferikus jelenvalóságait is felidézi, árnyaltan felderíti. A megrajzolt portrék személyközeli vallomások („a személyesség és a személyes érintettség közvetlenül jelenik meg”; „Bálint Péter a felhúzott sisakrostély híve, kitarulkozik mindenkori olvasója előtt” – írja erről kritikai recenziójában Fekete J. József /*Forrás*, 2008/1-2./), szubjektív és egyidejűleg láttató erejű művészetteoretikus okfejtések sugallatos lenyomatai. Beléjük sűrűsödnek a felvázolt alkotói pálya legkarakteresebb vonásai, a művészi-poétikai önreprezentáció legsajátabb értékminőségei, de a

hozzájuk viszonyuló szépíró szerző létérdekeltségű konfesszionális megnyilatkozásformái is. Saját prózairói attitűdjének megerősítését, igazolását is keresi és találja meg ezekben a példaállító szellemóriásokban Bálint Péter, amikor problémakitágító éleslátással és szövetségteremtő igyekezettel feltérképezi a személyiség önélevezoncolásának egzisztenciális stádiumait, a mű megteremtésének végtelenül bonyodalmas és idegtépő pszichikai előfeltételeit, az önsorsmagyarázat érzelmi és intellektuális megpróbáltatásainak soktényezős összetevőit, az emberi és művészi létkísérletek beláthatatlan mélységekbe és magasságokba vezető útjait. Ez a céltudatos érdeklődési irány jelöli ki az esszé tanulmányok egyik legmarkánsabb tematikai körét: az írói napló, memoár, önéletírás, emlékezéspróza, krónikás beszámoló, levélregény, a szépirodalmi igényű magánlevél, a belletrisztikus levelezés szövevényes területeit. Mert leginkább ezek azok a műfaji övezetek és poétikai dimenziók, amelyekben az írógyéniség szubjektív létmeghatározottságainak és objektív tanúságtévő erőfeszítéseinek az eredményei és következményei a legelevenebben kitapinthatók. Bálint Pétert talán leginkább az izgatja, hogy milyen viszonyban áll a művész hétköznapi és rendkívüli, valóságos és fiktív, testközeli és artistikusan átvalósított önmagával, lelki inspirációival, örök szellemi nyughatatlanságával, tapasztalati és műveltségi, ösztönös és tudati, individuális és sorsközösségi élménybirodalmával. Hogy térben és időben miféle vonzalmak és választások, rejtélyek és bizonyosságok, efemer mulandóságok és állandó determinációk játszanak szerepet az írói önkép-alakzatok kikristályosításában, a változatos önszemléleti jellegminőségek felmutatásában, az egyetemes lét- és embertani érdekű tanulság- és üzenetformák kialakításában. Mert ha vannak összeszikkasztó érintkezési, átfedési szférái a közvetlen életempíriának és az átesztétizáltan elkülönülő nyelv műalkotásnak, intim megfigyeléseknek és gondolati univerzalitásnak, primer realitásnak és közvetett, áttételező jelentéskonstituálódásnak: akkor azok éppen az elsődleges élettényekhez dokumentárisan is kötődő leírásokban, kommentárokból, sorsinterpretációkban ragadhatók meg.

Az írói levelezés indítékairól és mibenlétéről (mondhatni: pszicho-fenomenológiájáról és művészetelméletéről), számtalan eltérő válfajáról külön kötetekben is értekező Bálint Péter most is lebilincselően érdekes mozzanatokot tár fel egyes szerzők levélírási szokásaival kapcsolatban. Az extravagáns Szentkuthy Miklós vagy az erudíció fátyolos-illúziótlan bölcsességével megnyilatkozó Somlyó György leveleiből például az derül ki, hogy az idősebb mesterek mennyire tiszta szívvel és lélekkel tudták fogadni a hozzájuk közelítő fiatalabb pályatársat – aki éppen a hozzájuk fűződő személyes kapcsolatáról is részletesen számot ad e könyv lapjain. Villódzó humor és derű, játékos önirónia és sziporkázó szellemesség, a kiforrott de sohasem véglegesen megállapodott világlátásból merítő sajtyszerű elhivatottság teszi oly rokonszenvenné az ilyen megnyilvánulásokat, mint ahogy a tényiro-

dalmi megszólalások egyéb változataiban is: a beszélgetés, az interjú, az emlékidézés közegében. A dúsan kibomló vallomástételek persze további kritikai felfejtést igényelnek: mert az őszinteség, a társalgási nyíltság, a konfesszionális hitelesség értékeit ugyan nem csorbítja, de általában igencsak megrétegi a próteuszi szerepjáték bizonyos belső-külső elvárások szerinti érvényesülése. Vagyis az író nemcsak azt mondja, amit az adott pillanatban gondol, hanem amit a szövegalkítás során a reménye, hite, képzelete, emocionális emlékezete különféleképpen motivál. Elbeszélte történet és reflexív öntanúsítás kavargó vagy kibogozhatatlan ellentmondásai úgy tapinthatók ki például Szentkuthy „színjátszó tehetséggel, tanáros előadóképességgel és vitriolos humorral” prezentált önvallomásaiban, hogy ha ráérzünk: a „bohócos” „különc”-szerepet önérzetesen vállaló „fantasztá” a maga örökös provokációkkal kikényszerített helyzetének nemcsak a jellemzésére, hanem az eltúlzására, védekező igazolására is folyton mozgósítja intellektuális energiáit. Ami tehát a legközvetlenebb önportréban megrajzolódik: már azonnal a művészi átvetítés és a jelentésmódosító önteremtés transzformációinak rendeződik alá.

Ekképpen válik izgalmassá minden valóságirodalmi referencialitása mellett a stilizáló önábrázolás és önkifejezés nehézségeivel megküzdő napló, jegyzet, a távolabbi vagy a legközelebbi (napi) múltra vonatkozó tényközlő emlékirás egész alkotáslélektani indítékrendszere is. Hogy mit és milyen mértékben tesz nyilvánossá a szerző a saját életéből, milyen módszerekkel fed fel vagy leplez el bizonyos mozzanatokot, s a szövegi tárgyiasítás folyamatában milyen eszközökkel éri el a konstruktív önállítás eredendő célját: a létismereti magamegnyugtatás és egyetemesítés dezindividualizációs kiteljesítését. Oldani a magányt, megosztani a létgyötrelmeket, felszaggatni régmúlt sebeket és élményeket, okokat és törvényszerűségeket keresni és közben revelációszerű megfigyelésekre jutni, tanúbizonyosságot tenni a gyökerében problematikus emberlét és emberlény minden látható sokféleségében azonos mögöttes sorslényegéről: a naplóíró elemi magatartásformáihoz tartozó jelenségek. Márai például identitás és másság, utazás és önmegőrzés, kaland és felfedezés, otthontudat és elszakadás változékonyságával birkózik naplóiban, s az önkéntes száműzetés, a nyelvi elszigetelődés vállalásával egyszermind a kegyetlen számvetés végpontjait is bejárja. „Emigráns, otthontalan magyar írónak lenni, külföldön”: végzetes reménytelenség ez szerinte, amely az elidegenedés traumái között csak fokozódik, s csak a „nyelvi haza” feltétlen értéképpzétével enyhülhet (mert a szörnyű politikai állapotaiban és kiszolgáltatottságában vergődő valóságos anyaország is inkább rémísztt, mint vonz). „A naplóíró mindig az író teljes fegyverzetével írja szövegeit” – állapítja meg Bálint Péter, s ezért lehetnek látszólag marginális jelentőségű feljegyzéseik is teljes értékű alkotások. Márai naplóira különösen érvényes ez a tézis, hiszen világgép és stílus öt-

vözete nála ezekben a műformákban is maradandó (sőt, valóban, olykor talán még prózai műveinél is maradandóbb) remekeket tud létrehozni. Mint ahogy („kassai”, „napnyugati”) „őrjáratos” könyveiben is világszemléleti szintézisét adja a polgári és a művészi értékrend iránti elkötelezettségének, az eszményi európai kultúra és civilizáció alapját képező műveltségideálokhoz való ragaszkodásának. „Az igazi polgár szerencsés vegyülete a művésznek és a katonának, alkotó és megtartó, álmódó és megőrző” – idézi tőle a tanulmányíró, sokrétűen taglalva a Márai-féle távlatos történelmi, erkölcsi, spirituális helyzet- és önértékelés szellemi összetevőit, az otthonvesztés és az általános hanyatlás végzettségűnek érzett keserű tapasztalatával szembenező írástudó megrendítő üzeneteit, hogy végül rámutasson a kijegecesedett önaffirmáció mély igazságtartalmaira: „ha akarnám, se lehetnék más, mint magyar, keresztény, polgár és európai.”

„Szellemi önépítésében, az írói mesterség gyakorlásában, a következetes műteremtésben és szüntelen vallomáskényszerben” közel áll Máraihoz André Gide, hiszen a naplóírás mindkettejük számára „egyszerre életpótlék és a montaigne-i bölcselkedés tárházának egyfajta gyarapítása”, összegzés az európai lét alkotásairól és veszteségeiről. A világirodalom, azon belül is a Stendhaltól Valéryig, Prousttól Mauriac-ig, Genet-től Yourcenarig terjedő modern francia líra, dráma, esszé és elbeszélőpróza kiváló ismerője, Bálint Péter, aki összehasonlító utalásaiban is gyakran hivatkozik az ilyenféle európai párhuzamokra, s aki némileg kevesli is a magyar irodalomban a kíméletlen őszinteségű és bátorságú önfeltárásnak ezt a típusú vallomásos viviszekcióját, amely máshol erőteljesebben jelentkezik vagy érvényesül, most, Márai tükrében Gide-ről szólva igazán elemében érezheti magát. Olyannyira, hogy a kétféle alkat hasonlóságait, illetve a „szemérmes” és „extrovertált” Márai meg a „celebrális”, „introvertált”, sőt „nárcisztikus” Gide közötti különbségeket sorolva még át is tekinti, pontosítja, kommentálja a Gide-re vonatkozó szakirodalmat, de Márait is kiigazítja, ha felületesen (vagy ellentmondásosan: egyszer „féllelmesen őszintének”, máskor „émelyítően őszintétlennek” találva őt) szól francia elődjéről.

A személyes veretű non-fiction műfajok mellett kitüntetett figyelem esik a történetmondó elbeszélő alakzatok egy másik aboriginális csoportjára is: a mesei, mitikus, folklorisztikus narratívák területére is. Füst Milán egy ötvenes évekbeli kisregényének (*Pilli története*) az értelmezése kapcsán az író sajátos mesei elemekkel fűszerezett lírai-újromantikus, mitizáló-példázatos jellemrajzoló és cselekményszöves eljárásaira ismerünk rá, s általában a tündérmesei szimbólumképzés összeférhetőségére a modern prózaművészet mitizáló tendenciáival. Benedek Elek egyik főművében, az *Édes anyaföldem!* című népelet- és személyiségtörténeti krónikájában – e „lírai hangvétellű, a székely, s rajta keresztül az egész magyarság identitás- és értéktudatát felvázoló, a társadalmi és történelmi nyomo-

rúságot szenvedélyes átéltséggel megelevenítő” önéletrajzi vagy fejlődésregényben vagy „regéjében” – pedig a szóbeliségen, az oralitáson alapuló ősi és virtuóz mesemondói attitűd összeépülését csodálhatjuk meg a dokumentatív és szociografikus tanúságtévés, a korképfestő tudósítás hitelességével – a tanulmányíró regényelméleti perspektívájú kalauzolása révén. Hasonló poétikai karakterjegyeket figyelhetünk meg azután egy másik kis nép, a máramarosi zsidóközösség sajátos sorsáról szóló regényben, amelyet Schön Dezső írt a két háború között *Istenkérésők a Kárpátok alatt* címmel. A meseszöveg itt is autentikus eseményábrázolással szervesül, „a teológiai disputa az írói fikcióval, a lélekemelő csoda a valóság elviselhetetlen nyomorúságával, a korrajz az újságíró igényes riportkészítésével”. A „haszidizmus magyar hajtását” felmutató mű a legenda, a monda, a mítosz, az eposz, az anekdota, a novella sokszínű epikai mozaikját rakja össze, hogy ebben a bőségében váljék nemcsak irodalom-, hanem „eszméltető és vitára ösztökélő” eszme-, vallás- és mentalitástörténeti érdekű alkotássá is. Bálint Péter felfedezés-számba menő műértékelése éppúgy nem nélkülözi az identitáskérdések finom felfejtését, mint ahogy Komor András *Fischmann S. utódai* című regényének a részletes bemutatása során sem. Ez a húszas évek végi család- vagy nemzedékregény ugyanis a korabeli zsidóság társadalmi dilemmáinak és alternatíváinak az illúziótlan demonstrálását kísérel meg, az asszimiláció, a tradícióvállalás vagy -tagadás, a sorsválasztás, a helyzetkihasználás csapdái és útvesztői között. A kritikai identitástudat jelentős teljesítménye ez a könyv, hangsúlyozza az elemző, Móricz Zsigmonddal egybehangzóan, aki úgy nyilatkozott róla 1930-ban, hogy „érdekes és jelentékeny”, sőt „kordöntő” kvalitású mű, mert a zsidóság valódi arcát mutatja, „gáncs és félelem” nélkül, mindenfajta hazugságtól mentesen.

A szellem szabadságának, a hatalom szeretete helyett a szeretet hatalmának, a sajátos egyéni-közösségi kisvilág és kortalan emberiségkultúra organikus egységének a lehetőségei mint izgató kérdések vonulnak végig szinte minden íráson e kötetben. Az értékképző regionalitás az egyetemes szellemi horizontokkal a jellegadó példaemberek bizonyosága szerint problémátlanul érintkezhet, viszont a vidékies szűkkeblűség sokszor keseríti meg e kivételes nagyságok életét. Ezért válhatik gyakran ambivalenssé a művész és a környezete közti viszony, az örökös önmarcangoló tépelődés, önsorsfaggatás nehéz terheit és kínjait ruházva rájuk. A debreceniség hagyományai között például ilyenformán tarthatjuk számon Csokonai alakját, akiről nemrég a zseni és a világ kapcsolatának parabolikus látomásával telített nagyszabású historikus-biografikus regényfikcióban is megvallotta meggyőződését a prózaíró Bálint Péter. A *„Végbúcsúmat tiszta szívvel fogadjátok” (Hátrahagyott följegyzéseim)* (2007) című naplóregényes Csokonai-átképzés olyan retrospektív belső monológ, amely a költő életpályájának érzékletesen részletgazdag egészét vetíti elénk – a vagabundus szellemóriás világlátásának,

művészetének, gondolkodásmódjának, műveltségének s a korszakot meghatározó szellemi folyamatoknak (például a francia felvilágosodásnak) a tényapróságaiiban és atmoszférájában egyaránt valós, illetve fantáziával feldúsított tablójaként. A tanulmánykötetben pedig az önéletrajzi számvetés elvi szempontjairól szóló önálló okfejtés mellett külön fejezetben olvashatunk arról, hogy miképpen is zajlott ez a Csokonaival történő lelki, bölcseleti, morális és poétikai (sőt részint konkrétan kontextuális) azonosulás. Mert a revitalizáló írásmód pszichikai motivációiba a megelevenített szereplőjével bizonyos sorsközösséget érző mai író viaskodása is belejátszik: a helyét a szülőföldi közegben és a nagyvilág szellemi áramlatai között egyaránt vívódva – a megnemértettség sérüléseivel, konfliktusaival is megküzdve – kereső alkotóművész inspiratív létgondja. „A visszatekintés és visszakeresés gesztusa egyszerre kínálja az önreflexió és kiigazítás, az újraértelmezés és átrendezés lehetőségét, ami a tervezett és valóra váltott létlehetőségek közötti válogatás és áttűnés-teremtés páratlan játékaul is szolgált; egy, a valóság ellenében vagy mentén konstruált élet megírását tette meg tétként a haldokló Csokonai-magam” – olvashatjuk erről.

Külön megvilágító erővel vizsgálnak hasonló problémakört a Gulyás Pállal foglalkozó koncepciózus tanulmányok. A népiség archaikus mélységeit a mítoszi teljességigénnyel a felszínre hozó költő – Németh László, Kerényi Károly és mások elismert debreceni barátja – szűkebb hazájában szintén az otthonosság és otthontalanság, a sorsvállalás és a magány, a szenvedés és a misztikus lényeglátás feszültségei között őrlődött, s Bálint Péter eszmefuttatásai szerint máig nem kapta meg a neki járó irodalomtörténeti megbecsülést. Holott részben hagyománybetetőző, részben újdonságértékű karakterjegyekkel markírozott költői műve a legjobbak között jelöli ki a helyét. Ezt azért a mértékadó kritikusok (a kortársak és az utókorriak egyaránt) mindig is szem előtt tartották – a két világháború közötti népi líra vonulatait átfogó, *A tárgyias költészettől a mitologizmusig* című alapvető, 1981-es kézikönyvében Pomogáts Béla például Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István mellett külön egyenrangú fejezetben értékeli Gulyás tudós mitologizmusát, amellyel a „poeta doctus” hatalmas tárgy- és nyelvismeret birtokában „aknáta ki a világirodalomnak és a világfolklórnak egy különleges, a magyar művelődéstörténetben mindaddig alig szerepet kapott örökségét: az archaikus mítoszokat és naiv eposzokat”. Gulyás kanonikus pozícióját tehát egyedül a hozzá nem értés és a szakszerűtlenség (olykor persze az irigység meg a bornírt tájékozatlanság) veszélyeztetheti, azonban Bálint Péter mostani mélyfúrásai során a további kutatásokat ösztönző újfajta összefüggések is fölsejlenek a létszemléleti remitologizáció korszerű tendenciáihoz kapcsolódóan. A „pokoljáró”, a hadészi világokat ismerő lírikus, aki Debrecent „porrengeteg”-nek és „tájakat összekötő” „ó-kikötő”-nek is látta, kívülről befelé törekedett újító energiákat felszívni („Itt állok az Alföld

csendjében, / nem ismerek embert, barátot, / s látom a nemzeteknek sorsát, / közelednek a látomások”), nem egyszerű mitikus képzeteket varázsol újjá, hanem mintegy a mitologikus gondolkodás lényegszerkezetét teremti élővé, a tradicionális transzcendentalizmus, a szerves kozmogónia, a misztikus átvalósulás, a ritmikusan vég nélkül ismétlődő újjászületés jegyében; „elrévül és felszabadít, megnevez és összeilleszt, ráolvas és vigíliát tart.” Csokonai sorsrokonaként ő is nádasházba szorult européer volt, természet és kultúra misztériumának szelíd samanisztikus képviselője, orphikus lélek, aki – mint az alapos (többek között a *Garabonciás éj* című lírai remekre vonatkozó) verselemzésekben most nyomatékosan kiderül – Hamvas, Várkonyi, Weöres, Kodolányi és mások kortársaként a véges létrétegek lebontásával és az abszolút végtelen visszakeresésével, helyreállításával (restitúciójával) a „kettős természetű szellemi mozgást elvégezte”.

Ennek a tempósan rezdülékeny, finom alföldi sorsérzékenységnek későbbi jellegadó alakja volt Kiss Tamás, aki a harmadik nyugatos nemzedék újklasszicizmusának áramában tudta a gyökeres nép- és nemzetszeretet, az európai és világkulturális nyitottság, a keresztyén-biblikus hitvallás, a poétai nemeslelkűség összes értékélesztését egyesíteni. Életes portrét fest róla is Bálint Péter, miközben műveit, köztük Csokonai-könyvét is tüzetesen szemügyre veszi, s mintegy a debreceniség általános érvényű ars poeticáját is körvonalazza. Azt a paradoxont, amely minden eltántorító kicsinyes körülmény ellenére is szilárd kitartásra készít az évszázados örökség legösztönzőbb értékei mellett: a spirituális lényegvalóságokhoz kötődő hűség, a folyton megújító emelkedésre szólító fénix-tümemény szellemében.

Mítosz, mese – gyermekirodalom: szorosan összekapcsolódó terrénumok, s Bálint Péter, aki számos gyermekköltészeti, mesehermeneutikai tanulmány, illetve szaktanulmánykötet szerzője-szerkesztője, elméleti konferenciák szervezője, s aki a hajdúböszörményi főiskolán egész gyerekliteratúra-kutatóközpontot létesített, most is megosztja nézeteit például Szabó Lőrinc gyerekverseiről. És izgalmasan, merthogy valóban mélyre ható vizsgálódással lehet csak a „hidegen nézés” – a racionális önanalízis – mesterének az elbűvölő gyereklíróját együtt értelmezni a második nyugatos nemzedéki logikai-intellektuális beállítottságból fakadó esszéizálódás-prózaszerűsödés vagy a rafinált közvetlenség, az élőbeszédhez közelítés tendenciáival. S hogy mi szikrázik föl ebből az összetettségéből, azt többek között a Lóci-versek árnyalatos jelentéstartalmi feltárása közvetíti. Azzal a summázatos megállapítással, hogy „az élethelyzetek következetesebb, kegyetlenebb, részletezőbb, póztalanabb feltárását, a férfi- és apaszerepek kíméletlenebb és elbűvölőbb leleplezését” aligha találjuk meg másnál, mint Szabó Lőrincnél. A magasrendű gyereklírával vagy meseirodalommal viszont csak a legkiválóbb művészi illusztrációk férnek össze – s Bálint Péter széptani megfigyelések sorozatával

hangsúlyozza is a mesekönyvek rajzaival kapcsolatban, hogy azok jó esetben a mitikus átképzés révén kiteljesítik a történetmondás értelmét, ihletik és kitágítják a kulturális örökség egész birodalmával történő szembesülést. Szóbeliség és vizualitás az igényes mai képeskönyvekben éppúgy lép termékeny kölcsönhatásba, mint a szakrális-folklorisztikus ősiségben. Ezért nem másodlagos az illusztrátor munkája, hanem inkább a beavatás része – ha Reich Károly, Würtz Ádám vagy Kass János nivójára emelkedik. Kass János művészetéről egyébként több fejezet is szól, részint az elmélyült műelemzés, részint a személyes barátság hangján. Különösen azok az észrevételek emlékeztetnek, amelyek a grafikuművész áttetsző vonalvezetésének egyszerre érzékletes és absztraháló sejtelmességére utalnak. Egy ilyen hajszálfinom tenyéren ülő, rebbenékeny madárkát ábrázoló sugallatos rajz díszíti egyébként e tanulmánykötet címlapját is. Bálint Péter képzőművészeti, festészeti szakértelmét pedig további írások tárják elénk: Kondor Béláról, az ő mágikus Csokonai-képéről (amely szerint a költő „egyszerre volt hős és bolond, balga és bölcs, földönfutó és égiekkel játszó lantos, s hogy itt járt, alig néhányan tudták csupán”), vagy az elvont halfigurákat (a halság archetípusait) formázó fiatal szobrászról, Lestyán Goda Jánosról. A tág szemhatárral megcsodált művészársaknál is méltatott „léttisztaság” jegyében és igézetében születnek ezek az általános kultúrtörténeti háttérrel mozgósító írások, nagy figyelmet szentelve a gyökeresség és az egyetemes létérzékelés minden dimenziójának. Akkor is, amikor a filmezés egy tárgyyszerűségében küldetésteljesítő ágára pillantva, a Gulyás fivérek etnografikus – s így „a közösségi emlékezet szerves működésének” lendületet adó, az erdélyi tájhazáknak az utolsó fázisban emléket állító – dokumentumfilmjei kerülnek szóba, vagy amikor a nemzedéktárs Fekete J. József világirodalmi összefüggéseket mozgató s az úttörő jelentőségű Szentkuthy-olvasatai kívánják meg az elismerő értékelést.

Rousseau, Csokonai, Gulyás Pál és annyi klasszikusunk nyomán gyakran felbukkan a kert, a kertművelés lelki, kultúrfilozófiai metaforája. A hovatartozását vállaló szabad személyiség autentikus magatartásformája ez a szakadatlan műveltséggyarapító igyekezet: kötődés és emelkedés egymást erősítő szellemi áramában – az értékek örök égboltja alatt, ahogy Németh László fogalmazta. Bálint Péter könyve erre az értéktiszteletre és emberi megigazulásra tekintve gyűjti össze eszményei javát: nemcsak tudományos, hanem morális és szépirodalmi értelemben is maradandó olvasmányélményt kínálva.

Lászlóffy Csaba

Párhuzamos valóságoknak, lám, egy a vége

„Mit értek vajon »élet« alatt?”

(Szentkuthy Miklós: Az egyetlen metafora felé)

A tárgyak vaksága? Vagy inkább
a perverzítást, hallucinációt
nem ismerő banalitás?

Ösztöneink sejtelve:
az éjféli tragédiáját
éberem figyelő.

Hol a határ a két
valóság között?
A varangyos békának
a láb s az undok iszap
lehet, hogy mennyország.

Érzékenységed könnyeket fakaszt.
Utálatod némi büszkeséggel tölt el;
vagy mint a békaseggel, unatkozol.

Felfújt hólyag

A katarzis is pótszer
nem óv csak mint az ószer
összehord minden bűnt és
hiányérzetet (fűtés
nélküli szobasarkot
gyanakvón lakva alkot
az agy magának kényes
egyensúlyrendszer) érezz
lelkifurdalást fojtott
szorongást rút koboldok-

vigyor gyötör: az ocsmány
sors mindent elorozván
mint rossz lencse a vízben
(ne tudd hogy *hány az Isten!*)
ugrálsz? kihullsz a rostán
úgyis lehúz a posvány

kurafik bálgúnárok
új cégér alatt állók
kialkudott világba
sodros göbös fonálra
fűzött fénynek csak árnya
csak visszája fonákja
s benned is ami szónak
számított: felfújt hólyag
élődsi falánk féreg
csak *szipoly* semmi lélek

Az Ezeregyéjszaka fenyegetéseiből

*„Tankok vagy traktorok hasogatják most a Kánaánt”
(Antun Soljan)*

Láthatatlan légmozgás, vagy erősebb földlökések;
ellenmozgásban minden, ami nem lexikális, halott
szótári anyag – a hiedelmek fanatikus folyondár-
biztonsága, középkori tűzvészek s a testiség szégyen-
érzetének szaga; az agykontrollra ítélt jövő süket döngései.
A görög szigetekről levált töredékek: fölismerhetetlen
halotti maszkok (a győztes Miltiadészé, vagy a Aiszóposzé?)
– talán csak a télbe fagyott fantáziajáték gerincuszonyai.

Vidám, rigózöld-dallamfutamok és elaszott, ragyás
gyümölcs-gubók – amit Erósz balszerencséje rejt,
vagy fogva tart a fekete moha... Villanygyújtás előtt
a dolgozószoba sötét terében egy szorongató érzés:
menteni kéne a kétségbevonhatatlan tudást s a tapasztalást,
az egyedi memória szemhéjad alá szorult sugarait a számítógép
mindent üres papírlapokká profanáló gonosz vírusai elől,
mint bomló hajzuhatagban elvesző hangfoszlányokat.

Virágvasárnapi intelem

Enikőnek

Virágvasárnap. Hó. De hisz
fagyban is hevíthet a hit.
Szedném, szállingózóban is,
a honfibúnak szirmait.

Nem pátosz, csak egy kis remény
az ezredforduló után –
lásd, nem követnek; csak a fény,
s egy sánta, agg véreb csupán.

Figyeld a meddő napokat,
amint holtakként bomlanak;
agancsom elhagyott s a Nap
távolodik – már te se vagy.

Húsod dombján hamu a csend,
lányé kod beledi moha,
tomporod íve tovaleng.
Béke és unalom hona.

Szép örültségek! Az időt
faggatja véred és velőd:
lehetnék olaj az örök
mécsesben az oltár előtt? –

Virágvasárnap nyílna rám
(kétség, ne rontsd Ádám eszét!);
s állnék *tisztán és ostobán*,
míg tart a szent Hegyi Beszéd.

Németh István Péter

Tapolcai levélinterjú a Bazalthegy költőjével, Konczek Józseffel

Anno Domini 2002. szüret előtt

Aligha kell bemutatnom Tapolca Olvasóinak Konczek Józsefet, de gondolok most a legfiatalabbakra is, kik már személyesen nem ismerhették a városunkbéli volt diákot, az *Elérhetetlen föld* című antológiák költőjét, a legendás *Kilencek* nemzedékhez tartozó alkotót, tanárt, újságíró. (Verseivel a következő antológiákban szerepelt még: *Tiszta szívvel; Örökösök; Évek, sugarak; Sor; Tengerlátó.*) A hatvanas években a Batsányi-gimnázium elvégzése után került a fővárosba, az irodalmi életbe. Szépírási és költeményei leggyakrabban rangos irodalmi folyóiratokban láttak napvilágot, az *Alföldben* (Debrecenben), a *Napjainkban* (amíg volt *Napjaink* Miskolcon), az *Életünkben* (Szombathelyen), az *Új Írásban* (Budapesten), az *Élet és Irodalomban* (szintén a fővárosban), a *Palócföldben* (Balassagyarmaton), az *Új Horizontban* (Veszprémben) és a *Tiszatájban* (Szegeden). A kilencvenes években újonnan alakult orgánumokba is írt: a *Poliszba*, a *Céhbe* és a *Napútba*. Határon túli redakciók is szívesen fogadták munkáit: a kárpátaljai *Netpansíp* hasábjain olvashattuk ihletett darabjait. Több könyve jelent meg: *Galambok, galambok a történelemben* (Bp. 1984. versek.); *Tisztelve Arany Jánost – Szalonta Mihályhoz, magamhoz és hívőkhöz zárójelekkel és utóírással; Damó* (Bp. 2001. Regény).

Regénye egyben saját és nemzedéke sorsának is kulcsregénye. Akik Weöres *Psychéjét* és Csokonai Lili *Tizenhét hattyúk* című szerepbravúrokkal, félálarcosan elbeszélte életrekonstrukcióit ismerik és szeretik, nem fognak csalódní Konczek lírai prózájában sem.

Az író-költő 1994-ben munkássága elismeréseként átvehette a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí keresztjét.

Őszelő van, Szent Mihály hava. Közéleg a szüret, s nem tudtam megállni, hogy a szerzőtől, aki már első verseskötővének 2. versében megidézte a Szent György-hegyet, ne tudakolódzzak bazalthegyi élményei után. (Hisz aki ezeket a verssorokat írta, annak a szempillája mögé egy életre bevésődtek a tanúhegy körvonalai, formái, semmi más geológiai képződményhez nem fogható részletszépsegei is:

*Ujjaim bögyében nyögve kelt a nap,
mert ő
orgonasíp-hideg bordáim közé
tüzes csíkot csókolt.*

Íme itt áll Konczek József gyermekkorról, lávarétegről, szőlőről, borról és versről szóló konfessziója! A tapolcai olvasók után bizonytalansággal fogadják mindazok, akik föllapozzák az AGRIÁ-t.

– *Mi köt a Szentgyörgy-hegyhez?*

– Leginkább azok a jó rendetlenkedések, amelyeket 13-14 éves koromban az osztálytársaimmal műveltünk a hegyen. A kőszakok alatt, ahol a bazaltfolyás – vagyis a hasonló kövek nagy kupaca, kisebb dombja – van, a lakodalmi tál nagyságú lapos kövek igen alkalmasak rá, hogy az ember a köveken lecsússzon a bazaltfolyás aljába. A dolog technikája nem egyszerű, ugyanis az éles peremű „tányér” szélébe két oldalt tíz körömmel kell kapaszkodni, máskülönben lesodródik a nyári szánkázó. Azt ne mondjam, hogy az ujjhegyeire is vigyázni kell. Azért mondom jelen időben, mert meg vagyok győződve róla, hogy ezt ma ugyanígy tudják és mívelik is a hegy mai csintalanjai. A hegyen egyébként sok játékot játszottunk. Van egy bokor, amit Paptökösnek hívtunk. A termése zöldes puffancs, ha ráütöttünk, pukkant egyet. Ezzel igen jól lehetett ijesztgetni egymást. De még jobban a pincekulcsból csinált robbanópetárdával. Serfőző Simon *Gyermekidő* című kiskamaszregényében teljesen hiteles a leírás, hogyan kell ezt csinálni. Ami – tekintve, hogy egyidősek vagyunk, a hatvanadikat töltjük ez évben, s egymástól távol éltünk, ő Zagyvarékasán, én Tapolcán – azt mutatja, hogy a tér nem akadály, ha nemzedéki jegyek alakulnak ki. Azt hiszem, mondom, hogy az idő sem. Bár, ahogy eszembe jut a Turistaház felé vezető út mentén a két csoda tiszta forrás sorsa, talán azt kell gondoljam, hogy a mai gyerekek nem úgy szeretik a hegyet, mint mi. Vigyáztunk a nagy betonteknőbe gyűlt kristálytisza finom forrásvízre, a behajlás kút belső falán felirat volt, hogy aki szennyezi, az tíz pengő büntetést fizet. A felirat bizonyosan megvolt még úgy 1960-ig. Mondom, a forrás kiszáradása eleinte a rendetlenkedés, a szemetelés, majd talán a vízviszonyok megváltozása miatt következhetett be. Nem tudom, mennyi vád illeti a mai gyerekeket ott a hegyen. Azt hiszem, hogy mi „jól rosszkodtunk”. A szőlőt is szépen loptuk, vigyázva, nem összetaposva az egézetet.

Ez idő tájt már dolgoztam is a hegyen. Először gyomláltam a többiekkel együtt, a testvéreimmel is, a kezünk irgalmatlanul bedagadt, de mentünk másnap is. Jó volt az a pénz. A napszámot az ember a kisinge zsebébe tette, és boldogan zizegett a papír húszas estefelé. A Tóban fürödtünk meg, késő este is. Másnap a bedagadt kezemet sokszor áztattam a hegyre vezető pincéknél lévő esőfogó kádakban, hogy kilazuljanak az izmok. Volt egy mérce: ha az ember a decis poharat a markával meg tudta fogni, vagyis jól begömbíteni a markát, akkor már gyomlálni is tudott.

A hegyen másként telt az idő, más dimenziói voltak az életnek. Azok a napi ismétlődő események, hogy mikor tűnik el az árnyék (délben), mikor kezd a barackfa árnya a soron négykézláb csúszkálva a gyomláló gyerekekhez érni, hűsíteni

valamit a nagy nyárban, ezek a rítusok egységes és jó ritmust adtak a napoknak. Később, amikor nyaranta Pesten a zuglói Asztalos Ktsz-ben nyers ajtókat hordtunk kézben, majd kiskocsin, ott lestem ilyen figyelemmel a nap múlását, de ott a műhelycsarnok szabvány órájának lapján. Amikor pedig a hegyen „megérkezett” a tücsökciripelés meg az enyhe szellő csodája... A hegy a természet normális világa, a büntelen szabadság, ahol mondom, gyümölcsöt lopni is szabad volt, de annak is megvan a módja, azt mondom, etikája. Közvetlenül a hegy mindig ilyen összefüggésekben éled meg bennem. Például, ha álmodom róla, s sokszor.

– *Több verset is szenteltél a „Bazalthegy”-nek...*

Az foglalkoztatott, hogy a hegy milyen nagy. És a sárkánymonda, amelyről verset is írtam, s irgalmatlan hosszúsága ellenére Juhász Ferenc közölte az új Írásban. Kiss Benedek barátomnak már beszéltem róla, hogy jó lenne, ha csinálnánk egy közös kis Tapolca-Szent György-hegyi könyvet, amelyben a verseink, a szöveges visszaemlékezéseink is benne lehetnének. Bence úgy nyolc-tíz éves lehetett, amikor először járt Tapolcán, az akkor itt élt – azt hiszem – nagynénjénél vagy nagybátyjánál... Nemrég, amikor Tapolcán közös irodalmi fellépésünk volt, fel is emlegettük ezt az időt, az ötvenes évekbeli gyerekkorunkban emlékezhettünk egymásra – én rá legalábbis – aztán az egyetemen, Pesten, a bölcsészkaron jobban összekerültünk, ám azt, hogy milyen régóta ismerjük egymást, csak nemrég vetjük számba. Ezt azért mesélem, mert Kiss Benedeknek van egy szép verse a Szent György-hegyi rizlingről. Egyáltalán, a lírájában az ihlető hegyi környezet nagyon jelen van, hiszen a szőlője a hegy Szigliget felé néző oldalán van, s igen jó a bora. Hogy a táj hazájában mi foglalkoztat, majd a készülő kötet jobban elmondja, hiszen az, hogy a tájjal maradtam, vallomás. Ennek a magyar tájnak minden fűszálmoccanása, szellőlibbenése arcokat idéz nekem a régi és a közeli múltból, s a legjobban akkor érzem magam, ha átengedhetem magamat annak a kapcsolatnak, amit nem pontosan a nyelvileg megfogalmazott érzések jellemeznek, ám ez a hangulat vagy révülés bármikor beszélő ihletbe váltható, így jó verset írni, de ez nagyon is megy nekem, igyekszem nem túlzásba vinni. A harmadik kérdésre rövid és egyértelmű a válaszom: szeretem a jó bort. Annak ellenére, hogy a gyomorfekély évtizedek óta kínoz, mégis iszom, mert jó. De pálinkát nem iszom és nem dohányszom. Ám a borról lemondani lehetetlenség. Azt hiszem, a Kiss Bencével való kapcsolatról is beszéltem (a negyedik kérdésre válaszolva). Szüreteltünk együtt, nem sokszor, de egyik szüretelésünket a Duna Tv is megörökítette, amikor Sipos István nemzedéktársunk, a Duna Tv rendezője filmet készített a *Kilencekről*, a kilenc barátról, költőkről, az *Elérhetetlen föld* antológiák szerzőiről. Bence szőlőjében a filmen én voltam a puttonyos.

– *Szívesen lennél-e szőlősgazda itt?*

– Szőlősgazdának lenni? Nehéz dolog. Öcsémet idézem, aki átvehetné 79 éves,

csodálatos édesanyám nehéz munkájával rendben tartott 200 négyszögölnyi kis szőlőnk, amit még apám takarított össze a nyugdíjából. Hogy aztán öcsém nem akar szőlősgazda lenni, azért, mert tudja, hogy az bizony nem merő romantika. Nem is tudom, mi lesz a sorsa a szőlőcskének. Egyelőre én sem akarok szőlősgazda lenni. Kiss Bence különben olyan minőséget termel, hogy azzal versenyezni nem volna könnyű.

– *Mit mesélnél a régvolt emberekről...?*

– Sok mesélnivaló volna. A régi hegy, ahogyan én tudom, gyerekkorom óta ismert olyan magányosan élő asszonyokat, akik télre valósággal befalazták magukat a pincébe, mint, mondjuk, a csigabiga. Ha nincs eső, elédegeltek tavaszig, őrizték a bort, volt talán macskájuk, kutyájuk, de a természettel együtt téli álmat aludtak. Ez nagyon izgatott mindig. Hogy valaki ennyire alávetette magát a természeti ritmusnak.

A hegyben voltak betörők. A bort a padláson át gumicsövön szívták le éjszaka az útra, ahol a szekér állt a hordóval. Egyszer a rendőrkutya szagon megtalálta a szomszédot, aki az éjszakai tolvaj volt, s az úgy megijedt, hogy kikiabálta a konyhaajtaja mögül a rendőröknek, hogy mindent bevallok, csak a kutyát fogják le.

Volt gyilkosság is. A legenda úgy tudta, hogy pénzért, borért az 1956-os őszi nagy felbolydulásban vért is követelt a goromba akarát, messziről jött bűnözőkről vélt tudni a nép...

A hegyiekről volt egy adoma is, nem tudom, igaz-e. Állítólag a tapolcai Reptér kiürülésekor a jó Szent György-hegyi szekeresek, akik heti piacon voltak benn a városban, nem annyira a géppisztolyokat vagy a nyeles gránátokat igyekeztek elhordani a katonai raktárakból szekérszám, mint inkább a drága jó borjúbőr tisztí csizmákat, a hegyen igen alkalmas vattakabátokat, sőt nadrágokat s a gázálarcnak a gumicsövét, mert az megfelel a bor leszívására is. (S most ne jusson eszembe Simon István két sógora a versből, akik a lopott rézcsövet pálinkafőzésre használták, s mikor a bíró kimondta az ítéletet, egyikük felsóhajt: Jó, jó, de honnan veszünk eztán ollan prima rézcsövet...? [S. I.: *Pálinkások esete*])

Egyszóval, a hegyiek a békepolitika realitásai iránt igen fogékonyak voltak, ami akkor is jó, ha nem éppen igaz. De a hegyről nem lehet röviden beszélni. Legyen elég most talán csak ennyit. És egy jó pohár bort kívánok a Kedves Olvasónak!

Koncsek József

Csoportkép

Voltunk mi együtt –
Mint valami tényéron a feltét.

Máskülönben kellemesen melles asszonyokkal,
máskülönben kancafarú gizgazokkal.

A ránkháborodott háború lelkét
öles vaskereszttel verte agyon a kispap.

A versek néha túlfőttek, mint a rizshab.

Így voltunk.

„Így voltunk már, így voltunk,
rajtad most már kifogtunk...”

Kilenc csikót befogtunk,
kilenc gebét kifogtunk,
nyihogtunk vagy nyafogtunk,
pisszeltünk vagy passzoltunk.

Mi a Kilencek voltunk.
És nem vacak vicc voltunk.

A kenyérről

(Áldás)

...áldja meg isten azt, aki jó kenyeret gyárt!
Mert ambrózia, nektár, sok finom délszaki fűszer,
ánizs meg borsfű meg ménta meg drága levelendula,
kapor, kakukkfű
illata érhet föl a ruganyos, foszlós kenyérrrel,
s gömbölyül markomba önként.

Virgoncmód fordul meg a fogam alatt,
friss, mint egy angyali lány,
apránként közelítem,
nyögdécselve, nyalintva, csettintgetve,
dúdolom is neki: jöszte csak, öleljelek,
csókolgassam a csücsköd!

Jöjjetek el hozzánk, magas istenek,
s bár csak egy vékony szelettel
hadd kínáljalak, tiszteljétek a boldogságot,
drága Héra, de Héliosoz s Hosztia is, kik őrzői vagytok a tűznek,
s ti, kik a termőföldet tápláljátok vízzel, szeilénoszok!

Koré! Ki magát a földet teríti le csirázó búzának: fejlődjék,

És ti is, kedves lányok a kis szigetekről, kik szép karotokkal
méltóak vagytok
dagasztani.

Egy buzgó internacionalistának

Csak annyi volna a Szózat? Irodalmi „műfaj”?
Nem Vörösmarty Mihály Szózata?
Lehet, hogy ezer nyűg-baj,
de nem csupán nemzetközi részlet a haza.

A népek mindenekelőtt
önmagukkal azonosak itt vagy Afrikában,
Ázsiában, bárhol,
múltidő a vérre szomjas törzsek,
az idegen légiók
világa,
és nem vagyunk köröző keselyűk
holmi internáci butafóriából.

És te „harci szózatoddal” ölni
küldesz. Máig se szünt
benned, hogy „a föld fog sarkából kidőlni,
semmikvagyunk, s minden leszünk”...

Én azt mondom, hogy ha
a föld fog sarkából kidőlni,
holnap
egy személtlapátra való
atomhulladék leszünk –

(Hazádnak rendületlenül
légy híve, oh magyar!
Bennem a Szózat örök életű,
de nem csatadal.

Renn Oszkár

Hágók és fatemplomok

Kárpátalja visszacsatolása után apámat Miskolcra váratlanul Ungvárra, a Határvidéki Rendőr-főkapitányságra vezényelték szolgálattételre. A gyors költöztetés után édesanyám, húgom és én, 1940 nyarán, vonaton utaztunk Sátoraljaújhely és Csap érintésével Ungvárra, ahol az állomáson apám várt bennünket. A Felvidék és Kárpátalja visszacsatolásával már nem kellett Nyíregyháza felé kerülni és kétszer is átvonatozni a Tiszát Tokajnál és Záhonynál.

Csaknem hét évtizeddel később egy baráti társasággal utaztam át a záhonyi Tisza-hídon, amely évtizedekig a magyar–szovjet közlekedés és áruszállítás stratégiai hídja volt, jól megerősítve, tankok, lövegek és egyéb hadieszközök sok ezer tonnányi, népünket megfojtó terheinek szállítására. A híd végén egy sorompós ellenőrzés után az ukrán utas- és vámellenőrzés következett. A csapi határon félreállítva a parkolóba, türelemmel várakoztunk a határátlépési ceremónia lebonyolítására. A kis autóbusz beléptetésére, útlevelünk és külön belépési papírok kitöltésére. Baráti társaságunk ügyintéző vezetője, a húsz éve áttelepült, ungvári születésű orvos barátom idegeskedés nélkül oroszul válaszolta meg a csomagokat sokalló kérdéseket, aztán egy mosoly kíséretében, egy nagyvonalú, engedélyező intéssel kapta kezébe az útleveléket. Indulhattunk Ungvár felé. A kis honismereti utazó gyülekezet tagjai a nem oly régmúlt rendszerek maradvány határátlépési szorongásait kisóhajtva magukból, lelküket már a kárpátaljai várakozásokra hangolhatták. Eddig Kárpátalján, a csapat tagjai közül csak az orvos házaspár barátaim (ők már sokszor) és én (gyermekkoromban) jártam.

Ungváron, hét évtized után

A város felé haladva egyre izgatottabb lettem. Erőlködtem, élményeim és a kapcsolódó tájrészleteket, épületeket és műtárgyakat megkíséreltem emlékezetemből előhívni, a 68 évvel korábbi Ungvárt a mai városban valahol megtalálni. Annak idején, második elemista kisdíákként, a Kincstári Római Katolikus Népiskolába jártam, és arra emlékeztem, hogy lakásunktól, a Szlovák utcából fél órát kellett gyalogolni az iskoláig, amely valahol a Drugeth Gimnázium környékén volt. Barátom bizonyos volt, hogy ennyi év után nem ismerem fel semmit, mert Ungvár teljesen átalakult, megváltozott. Akkor lehetett harmincezer lakosa, most százharmincezer ember él itt és ennek megfelelően a magyarok is sajnos jóval kisebb arányban.

Figyeltem az utat a városközpont felé. Nem ugrott be egyetlen ismerős épület

képe sem. Rövid kávészünet után a buszos városnézés során örömteli pillanataim is következtek. Biztonsággal mutattam az akkori Kormányzósági Palotára, ahol apám dolgozott a negyedik emeleten, és én gyakran szórakoztam az „örökjáró páternosztér” lifttel. A nagy tér (gyermeki képzeletemben még hatalmasabbnak rögzült) oldalán felismertem a Törvényházat is, feltehetően azért, mert akkor vörös színű volt, jelenleg sárga. Az Ung partján felfedezni véltem az egykori korzót, melynek sétaútját vékony törzsű, megnyírt, fiatal fák szegélyezték, köztük karókra és huzalokra futtatott rózsák nyíltak. A képzeletemben maradt gyönyörű Ung-part valóban megváltozott. A fák törzse 60-80 cm-re vastagodott, és hatalmasá nőtt lombkoronájuk sora a nagy tér felől már teljesen eltakarta a folyót. A gyermekként megcsodált, művészien kirakott mozaikjárdák (kis fekete és fehér kockakövekből kirakott köszönyegek) csak itt-ott maradtak épen, az eredeti állapot helyreállításával senki sem törődött.

Nem volt nehéz felismernem a görög katolikus székesegyházat (hosszú ideig nem működhetett mint görög katolikus), a püspöki palotát, a gimnáziumot és a zsinagógát. (Ma hangversenyterem) Az ungvári vár hosszú, magas fala és árka, hidas bejáratával felvillant emlékeimben, de belsejéből nem tudtam felidézni semmit. Figyeltem minden nagyobb épületre, kerestem az iskolámat, a Szobranci utat, amelyen naponta közlekedtem, de sajnos nem fedeztem fel egyebet a régműltből. Az Ung gyalogos hídjának közepén, a „Túlahídon” (ahogy az ungváriak mondják) szemlélődve kerestem még gondolatban régi emlékeket, a magyarul beszélő korzózókat, az elegáns repülőtiszteket kis törrel az oldalukon, és az alakulatban vonuló csendőriskola növendékeket. A hídról a mélybe pillantva láthattam a folyó ma is tiszta vizét, ma is sok hallal. De magyar szót a sétálók közül már nem hallottam.

Fatemplomok az Ung völgyében

A kis busz a társasággal tempósan haladt északi irányba, Ungvártól távolodva, az elhatározott úti cél felé. A 19 fős csapat már évek óta készült egy kárpátaljai kirándulásra, és elfogadták a helyismerettel rendelkező orvos házaspár javaslatát tavaszi utazásra a történelmi hágókhoz. Véleményük szerint május közepén a legszebb a tavaszában pompázó Kárpátalja. Ilyenkor érzi igazán az anyaországi magyar, hogy mit vesztett hazája a háborúk során. Barátom idegenvezetésével mindent megtudtunk az Ung folyóról és völgyéről.

Ungvárról északnak haladva az első látványosság az Ung völgyében, a folyó keleti partján magasodó hegyen épített nevickei vár. Romjaiból is meg lehet csodálni épületszerkezetét, elképzelni egykori fényűző termeit. A várat Mátyás király uralkodása alatt építették, és hosszú időn át a Drugeth grófok uralták, de I. Rákóczi

György erdélyi fejedelem stratégiai okokból lebontatta. Helyét jól választották ki, mert bástyáiról az egész völgyet be lehetett látni és ellenőrizni.

Az Ung Nevickénél felduzzasztott és lassított folyású, de északabbra már felveszi vadvíz jellegét. Hol szétterül, sekély vizét kavicságyon rohantatja, hol keskenyül és gyors, de mély sodrásával bontja a kanyarulatok falát, míg sziklába nem ütközik. A gyors folyás és a tavaszi hóolvadási áradások mederalakító munkája szüntelenül működik. A sodort és a lerakott kövek méretéből lehet következtetni az időnként lezúduló félelmetes vízmennyiségre. A valamikor régen, bravúrral épített vasútvonal a folyóvölgyben kíséri csaknem eredetéig az Ungot, hogy aztán kacskaringós, alagutakkal kialakított pályájával átvezessen a Beszkideken, és leereszkedjen Galíciába.

A két nagyobb település, Perecseny és Nagyberezna (nevükre még emlékeztem), egy-egy mellékfolyó Ungba érkezésénél, a völgyek találkozásánál épült ki. Az előbbinél a Turja folyó ömlik az Ungba, az utóbbinál az Utcás folyó bővíti az egyre kevesebb vizet szállító Ung vízhozamát, és itt van a hosszú határszakasz egyetlen átkelő helye Szlovákia (Ugar) felé. Nagybereznába a folyó már kelet felől érkezik, és fentebb ömlik belé a Lyuta-patak sziklás medre mélyén zubogva, gyönyörű vadregényes völgyében, délről a Róna havas, északról a Keleti-Beszkidék hegyvonulata között.

Ebben a környezetben intézett el nekünk a barátom egy felejthetetlen szálláshelyet, Viharoson, a Szép Orom hegycsúcs oldalában. A tájba simuló szálloda teljes komfortjával (étterem, terasz, úszómedence, szauna, park, óriási virágos sétamező, hatalmas nyírfaerdő stb.) állt rendelkezésünkre. A többhektáros területet, a fél hegyoldalt, egy Magyarországon vállalkozó, visszatérő, pesti üzletember vásárolta meg. Szerelmes lett a lenyűgöző szépségű tájba, és fából építtetett egy 30 szobás, egyemeletes szállodát. Már néhány éve működteti, családi vállalkozásban, első sorban magyar vendégeknek és barátoknak – felesége szerint – hobbiból.

Az 585 méter tengerszint feletti magasságban felépült, az ezer méter feletti hegycsúcs erdőségéből eredő, kis zuhogóival zenélő patak mellett létrehozott óriás tanyából, napfelkelte után tüneményes látványt nyújtott a szemben, jóval ezer méter fölé emelkedő, hegyi mezőkkel, ligetekkel és erdőkkel borított hegyvonulat. Hátunkban a lankás, mezei virágjaiban tobzódó rétet megszakította a kis patak magasba vezető, erdőben eltűnő horhosa.

A vállalkozó kedvű csapat egy terepjáró autóval indult a szemközt magasodó Beszkidek hegyeire megnézni a nevezetes Árpád-védvonal még felfedezhető nyomait. Az autóból kiszállva, meglehetősen meredek és fárasztó, másfél kilométeres hegymászás után az utódok katonaeleik lövészárkaiba hasáltak, és a hegytetőről felidézhatték azt a látványt, melyet láthattak halálosan kimerült és reménytelen katonáink a második világháború végjátékának ezen a színterén. Barátom

elmondta, hogy a nagy nehézségekkel kiépített Árpád-vonal a védelemben végül jelentős szerepet nem kapott, mert a szovjet erők döntő támadása és Kárpát-medencébe vonulásuk a keleti hágókon és szorosokon következett be.

A fárasztó túra után folytattuk utunkat az Ung völgyében. A folyó egyre vékonyabb lett, patakként kerülgette a sziklákat és köveket. Ismét erőlködve kutattam emlékeimben a három vagy négy zsindeyes fatemplomot, melyeket apám megmutatott, és melyekre hangsúlyozottan felhívta a figyelmemet.

Apám a Rendőr-főkapitányság bünyügyi osztályán dolgozott mint detektívfelügyelő. Jól beszélt németül, ruszinul, szlovákul és valamelyest románul. Sokat járt vidékre, nagy terület tartozott hozzá, és hamarosan otthonosan mozgott a hegyek között, a ruszin lakosság körében is. Néha elvitt magával hivatali útjaira, és megmutatott szép vidékeket, fatemplomokat, fa- és kötélhidakat, vízeséseket és jó horgászhelyeket. Az Ung völgyét kétszer is végigutazta velem, de a mellékfolyók és patakok völgyeibe is elvitt néhány faluba. Ezekből leginkább a nagy szegénység hagyott nyomot bennem. Ilyenkor a sofőr rendőr vigyázott rám, míg az ügyeit intézte. Emlékeimben ezekből az utazásokból alig maradt meg valami. A folyó gyermeki szememnek jóval nagyobbak látszott, de akkor is tele volt a meder nagy kövekkel, víz elbújt a sziklák alatt. Az egykori cseh-szlovák vagy talán magyar, köves, makadámút két oldalát fasorok szegélyezték. Az új, korszerűsített utat, amelyet a régivel párhuzamosan szélesebbre építettek, már csak kísérte a maradék dupla fasor, közte a „senki földjével”, melyen itt-ott állatokat legeltettek.

Csaknem hét évtized után az első fatemplom képe Sóslakon „beugrott”. Nagy öröömre be is mehettünk a templomba, mert messze hangzó ének áradt a kitért ajtók mögül. Gyönyörűen zengő alkalmi vegyeskórus énekelt a görögkeleti istentiszteleten. A dombon álló templomban éppen valaki emlékére rendelt, hétközbenei istentiszteletet celebráltak, 10-12 helyi énekessel és egy szép hangú pópával, aki a szentélyben láthatatlanul előénekelte a hívők kórusának. A gyönyörű templom érdekessége, hogy eredetileg Lengyelországban építették fel, és csak a 19. század első felében állították fel mai helyén. A zsindeyes építőművészet e remekét a legutóbbi felújítás során, bádoggal burkolt tornyokkal igénytelenül elcsúfították. Korábban görög katolikus templom volt, ám a hatalom csak pravoszlávként engedte működését.

Nem akartam az istentiszteletet zavarni, és az előtérben megálltam. A kitért ajtón a templom belső teréből egy éneklő asszony barátságosan integetett, belépésre biztatva, miközben együtt énekelt a többiekkel. Kissé meglepett a bántó erősségű „túlvilágítás”, a falakon, a mennyezeten, a kis ikonosztázon felfüggesztett kegytárgyak tömege. Mintha a szegény vidék minden tagja engesztelésül vagy hálájául, valamivel a templom díszítéséhez hozzá akart volna járulni. Az újmódi arany- és ezüstcsillogás minden falfelületet beborított, a régmúlt emlékei itt nem voltak

felfedezhetők. Keresztet vetettem, és kihátráltam, köszönetet bólintva a hívogató asszonynak.

Néhány kilométeres buszozás után a második templomemlék is feltűnt. A csontoszi zsindeyes műremeknél is megálltunk. A három, pagodaszerű, hibátlan zsindeyes toronnyal épült gyönyörű templom valószínűleg a 17. században készült el valahol Galíciában, és Csontos temetőkertjének dombján állították fel. Körbejártuk temetőjét. A templom melletti sírkövek ma is tanúsítják a magyarság több évszázados jelenlétét. Találtunk néhány sírkövet magyar nevekkal és friss virágokkal. A tartalékszindelyeket a templom oldaleresze alá rakták sorba. Megcsodálhattuk a zsindeleyhasítók több ezer remekét, mert eleinte nem is akartuk elhinni, hogy válogatott fából, kézi munkával, fejszével, ilyen pontossággal hasítják a faépület építészet legfontosabb burkolólapjait.

A leszűkült völgyben a települések egyutcásak, és a házak több kilométer hosszan szóródnak az út mentén. A harmadik templom, az uzsoki, már messziről látszott. Nagy tisztáson, csak egy, Erdélyben megszokott, ívelt tetőlemezzel védett kőkereszt, bádog Krisztussal őrizte a csodaépítményt. A sötét, zsindeleyezett burkolatból a fehér ablakok bántóan rikítottak. Ez a templom 1745-ben a helyszínen épült, hármas tagolású, és szentélyében több száz éves ikonok és egy 17. századi szentségtartó is látható.

Az Uzsoki-hágó

Az egyre meredekebb úton lassan vette a kanyarokat az autóbusz. Az utasok nem társalogtak, gyönyörködtek a vidék szépségében. A szerpentinekből visszavisszanézve a magasból, már arra gondoltak, hogy az Ung-völgyi tavaszba még valamikor, hosszabb időre, vissza kellene térni.

Felérkeztünk a nyeregbe, a nevezetes hágóra, a 889 méter magasságban átvezető, sok évszázados történelmi Uzsoki-hágóra, utazásunk egyik célpontjára. A hágót átlépni szándékozó találkozik két határral. Egy örök, természetes határral, a hegynyergen átvezető országút legmagasabb pontján. Meglepetésünkre egy másik, épített határt is találtunk sorompóval, őrházzal, katonákkal és okmányellenőrzéssel. Mintha az északi oldalról a nagy táblán egy külön ország neve állt volna: „Zakarpatszkaja Oblaszty” („Kárpátontúli Terület”) Az Uzsoki-hágó a történelem folyamán sokféle határátlépő hely volt, de arra nem gondoltunk, hogy egy országon belül is vannak még belső utasellenőrzések. Mindenesetre a posztos ellenőrzite útleveleinket. A lengyel határ néhány száz méterre ma is megközelíti a hágót. Az átjáró jelentősége a történelem során igazolódott: lengyel–magyar kereskedelmi és hadi út, az Osztrák–Magyar Monarchiában út Galícia felé, a két világháborúban stratégiai útvonal, hegyi vasútvonal stb.

Mi ezúttal nem érzékeltük a hágó jelentőségét, mert többórás ott-tartózkodásunk alatt egyetlen gépkocsi, egy megviselt Lada haladt át az ellenőrző pont előtt. Az egyenruhás posztos egy intéssel engedte útjára a lejtő felé az ukrán rendszámú autót. Autóbuszunk árván maradt a köves, hepehupás parkolóhelyen. Kiszálltunk, vizsgálgattuk a cirill betűs feliratokat, maradék orosz tudásunkat próbára téve, egy kis tábla iránymutatását követve, kis parkba tértünk, ahol egy katonai síremléket találtunk. Ápolt és rendezett környezetben üzent nekünk ez a csaknem százéves, sértetlen kőpiramis, tetején keresztel. Bölcsességet, megértést és egyben marandóságot, minden nép e vidéken harcoló, hősi halált halt katonájának emlékeztétét. Az értelmetlen vérontások, a hatalmi vágyak kielégítésének áldozatai közös emlékművet kaptak. Az első világháború galíciai halottainak, köztük talán az egi Hatvanasezred és a Tizeshonvédek elesetteinek emléke is kapott néhány áhítatpercet csendes merengésünkben. Az emlékmű előtt, melyen magyarul is olvashattuk a gránittáblába vésve:

EZT A KATONATEMETŐT AZ OROSZ HADVEZETŐSÉG
ALAPÍTOTTA 1914 ŐSZÉN
A VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSE UTÁN A KÖRNYÉKEN
LÉVŐ SÍROK EBBE A TEMETŐBE LETTEK ÁTTELEPÍTVE
6 OROSZ, 6 OSZTRÁK–MAGYAR KATONATISZT
ÉS 351 OROSZ ÉS OSZTRÁK–MAGYAR KATONA
ALUSSZA ITT ÖRÖK ÁLMÁT.
EMLÉKÜK ŐRIZTESSÉK TISZTELETBEN!

A galíciai kitérő

A sorompónyitás után, a vízvázasztó tetőn „átbukva” a nekünk „Kárpáton túlra”, lefelé gurultunk a Javorinka-patak völgyén. Egy csapásra idegenebb lett a táj, az utak, a házak, a felhők és a színek. Itt léptünk ki a nekünk rendelt és elfogadott otthonunkból, mint sok évszázadon át híres eleink, a Báthoryk, Rákóczik, Bethlenek, Balassi Bálint és még sokan mások, akik menekültek, barátkozni és szövetkezni jöttek-mentek, vagy a szerelem üzte-hívta őket lengyel vagy orosz földre.

Ritkán lakott vidék a Beszkidek északi lejtője. Alig néhány települést kötnek össze az elhanyagolt utak. Egy-egy magányos tehén, egy-két kecske vagy birka társaságában legelészett az út mentén, egymástól fél kilométerekre épített egyszerű házak közelében. A tavasz ide még később érkezett, és a gyümölcsfák nagy része még nem virágozott. Az egykori galíciai vidéken buszozva, nagyon figyelni kellett az útjelző táblákra és a néhány éves félreérthető térképre is, hogy megtaláljuk azt az utat, amelyen visszajuthatunk a Kárpát-medencébe. A környék legnagyobb

faluját, Tuholkát eltévedés nélkül megtaláltuk. A „magyarok útja” a Vereckei-hágóra Klimec faluból indul fel a hegyvonulatra, egy hajtűkanyaros, szerpentines, eléggé elhanyagolt út. Ma már nem főforgalmi útvonal, évekkal ezelőtt egy új nyomvonal kijelölésével kikerülték a kapaszkodó nehézségeit. Napjainkban hegyi raliversenyeket rendeznek az autópróbáló kanyarokban, a meredek, egyenes szakaszokon. Egy ilyen verseny bennünket is várakoztatott.

A galíciai vidéken utazva a várakozás alatt, és a vereckei szerpentineken felfelé haladva a társaság egyre inkább a Verecke-mítosz hatása alá került. Vélhetően mindannyian jártunk már Ópusztaszeren, megcsodáltuk a Feszty-körképet, és képzeletünkben megjelent a tájon átözönlő, hazát kereső magyarság hegyre kapaszkodó tömege. A mítosz hatását fokozta az útitársak között kiosztott irodalmi összeállítás, melyet izzó magyarlelkű doktornőnk készített a kárpátjai utazásra, s melyhez a busz lejátszóján CD-ről zenét és dalokat is szolgáltatott. A hágó közelében utat záró rendőrautó csak alig zökkentette ki hangulatából a kis busz magyarjait és az engedélyezett felfelé út előtt a várakozás az új honfoglaló lelkek várakozása lett.

A Vereckei-hágó

A hosszú emelkedőn lassan felhajtva, a már célba ért versenyzők között a hegynyereg parkolójában megálltunk. A buszból kilépve, a déli naptól hunyorgó szemünk a magaslatról belátható, végtelenbe hullámzó hegyekre, a mélységben szélesedő völgyre irányult. Közvetlenül előttünk, a parkoló szélén, egy új keletű emlékmű kevés figyelmet kapott a társaságtól, mert barátom vezetésével azonnal elindultunk 300-400 méteres felfelé sétánkra célunkhoz, a magyar Vereckei Emlékműhöz, hitünk szerint Árpád fejedelem annak idején kb. 1113 éve elfoglalt harcálláspontjára. A sétaúton végig a mélyben zöldellő és virágosodó völgy látványa bilincselte le a távolba bámészkodó és közben az egyenetlen ösvényen bukdácsoló zarándokokat. A látvány gyönyörűsége egy-egy pontnál szusszanásnyira megállította a csoportot, szépséget belélegezni és fényképezni. A látótető már messziről izgalomba hozta a csapatot, vártuk a sokszor tervezett találkozást a kínlódva létesült Vereckei Emlékművel, honfoglalásunk sokszor megrongált és meggyalázott emlékhelyével.

Északról, a hajdani bevonulás irányából közelítve, a kemény sziklahasítékokból összerakott és cemenhabarccsal kötött, hatalmas kapuszerű alakzat átjárati nyílásán keresztül láthattam meg a Latorca egyre szélesedő völgyét, a párás végtelenbe tűnve. Képzeletemben ezt láthatta Árpád fejedelem is. Hosszasan időzhetett itt lovának hátán ülve, elámulva, mint mi, a mai magyar utódok, akik Gácsország-Etelközből érkeztek a belépés szent helyére. A kapunyíláson áthaladva, egy pilla-

natra megállított és kerülésre készített az átjáró közepére elhelyezett, bevéssett kereszttel megjelölt, hatalmas gránitkocka. Ez a pillanat mondatott magamban egy szívdobbanásnyi fohászt: „Itthon vagyok, hála neked Uram.”

Az érzések és gondolatok kavarogtak a kis magyar csapat tagjaiban, amikor körbejárták a furcsa, masszív kőépítményt, amely valamilyen erőt mégis sugárzott. Egyeseknél a honfoglalás képzelt népadata, vezérének hazát foglaló döntése játszódtott le, visszalépve az időkapun, talán a Feszty-körkép hatására. Másoknál az otthonmaradás, a hazaelhagyás és a visszatérés sorskérdései kaptak szimbólumot a kapunál. Többeknél a magyar történelem keserű pillanataként megélt, a trianoni békediktátum következményével határon kívülre került történelmi hágó kitörölhetetlen emléke kísértett. De néhányan arra is gondolhattak, hogy egyszer ez a Kárpát-karéj övezte ideális otthont kínáló táj testvériségben élő népeknek az emberi megértés szigete lesz, a háborgó, ellentéteket gerjesztő világban.

Erős szél fújt, szemből a völgy felől, süvített a kőtorony körül. A barátokat a doktornő összetartásra hívta. Körbe állt a kis csapat, megfogtuk egymás kezét. Énekeltük a Himnuszt, meghatódva, ki remegő hangon, ki sírással küszködve, ki lehalkulva, lefelé fordulva. Meghallgattuk Vörösmarty Szózatát, megrendülve, a szavalattal együtt suttogva az iskolai tanulmányokból még memóriánkban maradt verssorokat. Gondolatait és lelkét kitérő útitárs doktornőnk elmondta még Reményik Sándor „Keserű szívvel” című versét (...„Az ország szíve, Magyarország szíve, Ma már a végeken dobog”...), melyhez záradékként a középkori latin mondást idézte:

*Extra Hungariam non est vita!
Si est vita, non est ita!
(Magyarországon kívül nincs élet!
Ha van élet, az nem olyan!)*

Megcsendesedett kis csapatunk. Megmozdultunk. Átkötöttük nemzeti színű szalaggal az egyik óriás kőlábat. A koszorút is rögzítettük. Néma, csoportos főhajtással tiszteleltünk.

Később még sokan jöttek. Fiúk, lányok, öregek, magyar zarándokok a Kárpát-medencéből, a Felvidékről és nagy örömmre, Egerből, a Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnáziumból. A hely szelleme, a „genius loci” minden magyarnak áhítatot sugallt, bármilyen hangulatban kezdte megmászni a lejtőt.

Búcsúpillantásunk ott maradt a meggyötört, számtalan helyen bányászkalapáccsal deformált, vörös festékekkel leöntött, de sérüléseivel is létező emlékművön. A felejthetetlen élményt magunkkal vittük.

Már a völgybe néztünk, a harsogó tavaszt éppen megélt Latorca-völgybe, az ezeregyszáz éves leereszkedő, kanyargós útra. Kis buszunk a legalacsonyabb se-

bességfokozatban gurult-zötyögött a mélybe, a még mindig gondolataikba merült utasaival. Nem szabadulva történelmünk és népünk érdemtelen veszteségeinek alig megérthető nyomasztó tudatával.

Munkács vára

A várral ismerkedő társaság a munkácsi vár egyik északi bástyáján a mellvédre támaszkodva a panorámában gyönyörködött. Alattuk terült el a város és a kanyargó Latorca, melynek fénylő csíkja a hegyek között, Verecke irányában tűnt el. A várfokon felettük magasodott az új emlékoszlop, melyet a közelmúltban építettek a magyar szabadságharc emlékére. Elődjét, az 1896-ban avatott, 33 méter magas emlékművet a csehszlovák hatóságok 1924-ben lebontatták. Az új 10-12 méter magas oszlop tetején egy kiterjesztett szárnyú turulmadár karddal vigyázza az egykori történelmi magyar várost.

A nem lankadó társaság – amíg a Latorca kanyargó medre és változatos völgye buszunkat a Latorca-vidék fővárosához vezette, és mire messziről feltűnt a tájat egyértelműen uraló Munkács vára – megismerkedhetett a vár történetével. Barátom bemutatta a tulajdonosok hosszú sorát, sok történelmi családnévvel (Hunyadi, Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Zrínyi, Thököly stb.), a gazdaváltozások okait. Az egri Dobó István is a tulajdonosok között szerepel, bár jogos tulajdonát, Ferdinánd király 1560-as adományát, nem tudta átvenni, mivel az éppen az Erdélyi Fejedelemségé volt. A vár jelentősége megnőtt a Rákóczi-szabadságharc idején, amikor a felkelés központja volt 1711-ig. Szomorú története akkor kezdődött, amikor II. József császár politikai börtönt létesített a várban, mely több mint 100 évig működött. (Kazinczy Ferenc is itt raboskodott.) A három teraszra épült vár (fellegvára 68 méter magasán) a 14. századtól épült, és folyamatosan erősítették. Az erődöt Zrínyi Ilona hosszú évekig eredményesen védte meg a császári erőktől.

Még néhány évvel ezelőtt, ismerőseim rokoni látogatásokról hazatérve, többször is beszámoltak a munkácsi vár leromlott, elhanyagolt állapotáról. Vári barangolásunk első benyomásai kedvezőek voltak. A vár jelentős részét felújították és bemutatható állapotba hozták. Éreztünk is némi magyar történelmi atmoszférát. Pedig vezetőnk tájékoztatott bennünket, hogy Munkács ma már egyáltalán nem magyar város. 1910-ben még a lakosok 73%-a vallotta magát magyarnak, ma már arányuk elenyésző. Ennek ellenére meglepő volt, hogy a magyar emlékek domináltak a várban. Bemutatásuk, karbantartásuk tiszteletet parancsolt. Nem láttunk vandál rongálásokat, a magyar koszorúk, a nemzetiszínű szalagok sértetlenül díszítették az emlékhelyeket.

Örömmel láttuk a Magyar Szent Korona munkácsi menekítésének emlékező márványtábláját; Petőfi Sándor látogatásának emléktábláját (1847. július 12.) és

mellszobrát; Zrínyi Ilona bronz domborművét; A Rákócziak fejedelmi kőcímerét; Kazinczy Ferenc emléktábláját; Zrínyi Ilona és az ifjú Rákóczi Ferenc bronzszobrát, közelükben az emléktáblákat.

A restaurált termék helytörténeti múzeumnak adnak teret, és a vár kápolnáját is a múlt évben felújították. Eredeti berendezése megsemmisült, mint kápolna már nem funkcionál. Ma művészi ikonok és egykorú metszetek bemutatójával szolgál. A vár legnagyobb szobra az árkádos udvar díszhelyén áll. Korjatovics Tódor litván fejedelem emlékére, aki a várat Zsigmond királyunktól ajándékba kapta és kiválóan megerősítette.

A helyszínen vásárolható kis füzetecske magyarul is bemutatja a nevezetes vár történetét. Barátom szerint sok hibával és félretájékoztatással. A turulus emlékmű alatti gyors átolvasás után azt mégis meg lehetett állapítani, hogy ez a leírás sem tudott lényeges ukrán és orosz vonatkozásokat bemutatni Munkács várának történetében, de kénytelen volt írni igen sok magyar vonatkozású eseményről és személyiségről. Az ismertetés a huszadik század vártörténetét röviden elintézi: Kaszárnya volt, majd 1962–1978 között ipari szakközépiskola, traktoros iskola működött a várban. 1973-tól létesítették a múzeumot állandó helytörténeti kiállítással.

Az idegenné átalakult városban néhány percre még megálltunk Munkácsy Mihály emléktáblájánál, amelyet tisztelői a szülőháza helyén épített ház falára helyeztek el. A Rákóczi-kastélyt (az 1667-ben épült „Fejérházat”) is felkerestük, és megcsodáltuk első emeletén a rögzített nagyméretű, dombormű-keretes emléktábláját:

II. RÁKÓCZI FERENC

vezérlő Fejedelem dicső emlékének!
Kibujdosása kétszázados évfordulóján
emelte Munkács város közönsége

1711–1911

Eszményképe maradsz Rákóczi a honszeretnek,
Szellemed él köztünk s védi e drága hazát.
Ős hajlékod előtt kegyelettel jár a magyar nép,
Munkács béke ölén nagy neved áldva virul.

Megálltunk néhány percre a Sztálini Terror Áldozatainak falánál, ahol 149 áldozat fekete kőbe vésett neve alatt egy ukrán és egy magyar, nemzetiszínű szalaggal átkötött koszorú emlékeztetett a Szibériába, a Gulágra, a „málenkij robotra” elhurcoltakra.

Ungvárhoz és utazásunk végéhez közeledve, barátom még emlékráadás okán el-

vezetett bennünket Kárpátalja leghíresebb műemlékéhez. Biztos volt abban, hogy mindannyian emlékezni fogunk „a gerényi Rotundára”.

Az őszi vártemplom

Gerény mára már egybeépült település Ungvárral. Valamikor a 13–14. században önálló vára volt, melyet még IV. Béla királyunk építtetett. Korunkra már csak a vártemplom maradt meg, és állta a háborús történelem viharait, a várnak még a romjai is eltűntek. A templom is csak az utóbbi évtizedben kapott némi figyelmet. Már csaknem romos állapotából restaurálták, mert különösen értékes freskói a 14. századból, Ungvár környéki, kárpátaljai, Kárpátontúli területi (Zakarpatszkaja Oblaszty) kiemelt jelentőségű műemlékké emelték. Turistáknak csak Rotundának mutatják be a templomot, mert szentélye körfalazattal, hatszögű kupolával bizánci stílusjegyeket visel, román kori sajátosságokkal. Ma is működő templom, új bútorzattal, gondozott állapotban. Papja ugyan állítja, hogy most kellene még néhány milliót költeni a felújításra, de hát szűkös az egyházi pénzforrás. A fiatal pap jól beszél magyarul, jó barátságban van és rendszeresen találkozik a kisvárdai lelkésszel.

A templom minden felekezeti temploma. A görög és római katolikus, a görögkeleti, az unitárius imádkozók is befogadottak az ősi szentegyházba. Magyarul már sajnos nem tartanak istentiszteletet. A fiatal pap úgy érzi, hogy itt a népek, a felekezetek megtalálják a kereszténységben a békét és a szeretet összetartó erejét.

A templom mögött percekig bámultam az ősi szentély-épületrészt és elmerengtem. Szüleim 68 évvel ezelőtt talán egyszer vittek el ebbe a templomba. Talán ők sem jártak ide rendszeresen. Emlékezetemben semmi nem maradt a gyönyörű épületről és környékéről. De a templom melletti tölgy óriás lombkoronájával és csaknem méteres átmérőjű, természet alkotta, bámulatosan formagazdag rajzolatú, göcsörtös törzsével már akkor is élt, őrizhette a régi vártemplomot, és vékonyka növendékfaként láthatott engem.

Hatvannyolc évvel ezelőtt...

Bene Zoltán

Otthon

Szomor Zsolt leült az asztalához. Nem kapcsolta be a számítógépét, mert ezúttal nem riportot, nem tudósítást, nem kis színeset vagy ilyesmit, hanem tárcát kívánt írni. És a tárcát töltőtollal írta mindig, bele egy vonalas füzetbe. Olyanba, amelyet az alsó tagozatos iskolások használnak. Csak miután lekörmölte, gépelte be két ujjal a számítógépbe. Már azt is tudta, hogy ennek a tárcának, amihez mindjárt hozzáfog, *Belül* lesz a címe. Ezt be is írta a füzetbe, egy új oldal tetejére. Egy időben kockás (szabatosan négyzettrácsos) füzetet használt, újabban azonban ilyen gyárilag megvonalazottat, kék borítójút. Nem az a sajátosan indigókék *irka* volt, amelyet gyerekkorában használt, de azért kék színben pompázott ez is. Szerette. A kéket is, a vonalakat is. Elolvasta a címet, a tinta még meg sem száradt. Kinézett az ablakon. Egy sudár nyárfa koronája egészen idáig fölnyújtózott, a hatodik emeletig, ahol lakott. Az egyik ágon balkáni gerle, egy másikon három varjú. Szomor Zsolt kedvtelve nézegette a madarakat, ahogy meghajlik a testük súlya alatt az ág. Elmélázott, a levegő tartozékairól a víz tartozékai ötlöttek eszébe: hajók, halak, delfinek, bálnák. Róni kezdte a sorokat:

Miközben mereven nézte a sötétet, erősen szorongott, hogy az étellel telik majd meg, és a torkának ugrik gonoszul. Azonban a sötétség nem elevenedett meg, s ő lassan-lassan lehiggadt. Sokszor volt már egyedül, de soha még ilyen végtelen magányba nem csöppent. Ha megmoccan, a szorosan köréje simuló puhaság átrendeződött, máris másként ölelte magába, mint egy szempillantással korábban, s mintha a szaga is megváltozott volna egyik pillanatról a másikra. Éjszínű, nyirkos mindenség dióhéjában maga volt a bél. Úgy gubbasztott a lélekző térben, akár anyaméhben az embrió. Egyszerre különös, édeskés szaga lett ennek a bolyhos áthatolhatatlanságnak, olykor nyomasztó, olykor bódító, olykor nyugtalanító, sőt: néha izgató. Mintha ütemesen lüktetett és rezgett volna az egész fénytelenység. Néha úgy érezte, megfojtja ez a lágy bársony, a torkát szorongatja, a tüdejét horpasztja – utána viszont inkább kellemesnek találta, hogy belemérülhet, hogy teljesen átadhatja magát neki. Az arcán meleg nedvességet érzett, önkéntelenül markolászó kezei nyákot tapintottak, egész teste nyálkássá vált, s mintha a levegő, amit belélegzett, mintha még az is folyadék lett volna. Átadta magát a fény hiányának, hagyta, hogy elringassa a minden zugot kitöltő, langyos lágyság. Talán elszenderedett, lehet, el is ájult.

A cet felemelkedett, hogy levegőt vegyen. A gőz hangosan süvített ki orrnyílásain. Tisztán érzékelte gyomrában az élő testet, minden zsigerével tudta, hogy ott van. Igyekezett megóvni, és biztonságban elszállítani oda, ahová rendeltetett. Az élő

test mit sem sejtett a cet kiszabott szándékairól, voltaképpen azt sem tudta már, hogy egy tengermélyi óriás gyomrába került. Álmodott éppen, túl az életen, ám a halálon még innen. Álmában megint hallotta a hangot: Kelj fel, menj Ninivébe, a nagy városba, és kiálts ellene, mert gonoszságuk felhatolt élémbe! És amint hallotta újra a szózatot, motyogni kezdett. Ninive. Az Úré a szabadítás. És a cet a part felé fordult, hogy kivesse magából Jónást.

Felemelte a fejét, a tollat gondosan elfektette az asztalon. Monitor, naptár, tolltartóvá alakított konzervdoboz, papírok, füzet, hamutartó, öngyújtó, ősrégi vekker. Számba vette az asztalt. Újra kezébe fogta a tollat, lapozott a füzetben. Tinta által érintetlen, vonalazott oldalak. Farkaszemet szeretett volna nézni a papírral, de valahogy nem találta a tekintetét. A papírét. Az ablakra pillantott: a varjak eltűntek, a balkáni gerle hol jobbra, hol balra hajtotta aprócska fejét, kíváncsian figyelte a világot. Szomor Zsolt újra írni kezdett. Címet még nem tudott, de a sorok egymás alá kanyarodtak.

Kisfiú vagyok. Izzad a tenyerem, moziban ülök, nézem a filmet. Kisfiú vagyok, izzad a tenyerem a moziban, ahol nézem a filmet. A vásznon hozzám hasonló gyerekek szaladgálnak, veszekszenek, viháncolnak. Hozzám hasonló gyerekekről szól a film, amit nézek izzadó tenyérrel a füledt moziban, a szakadozott huzatú, kényelmetlen széken feszengve (töri a fenekem). A filmbéli, hozzám hasonló gyerekek egyike váratlanul lelép a vásznonról, hozzám jön, és bemutatkozik: Hektor vagyok. – Ez az álom kísértette heteken keresztül Dét. Egészen addig, míg el nem fogadta Hektort mint élete szerves részét. Mint állandó jelenlétet, olykor görbe, olykor egyenes tükröt. Létezőt. Attól fogva Hektor vele élt, mindenhová kísérte, akár az árnyék. Testvér volt és barát, egyszerre. Annyira volt testvér, amennyire barát és fordítva. Aztán egy reggel megérkezett Viktor, hogy hárman legyenek azontúl. Hármasban fociztak hát esténként az udvaron, hármasban jártak ki a sportközpontba is, hogy a többiekkel rúgják a bőrt, hármasban bicikliztek, hármasban csatangoltak. Legálább hármasban.

Szomor Zsolt felemelte a toll hegyét a papírról. Még mindig nem tudta, mi lesz ebből. Völgyek vagy hegyek, vagy marad a síkvidék, a nagy, széles, ormótlan alföld. Tanyákkal, rusztikus gémeskutakkal. Kóbor kutyákkal, kukoricatábla-őzekkel. Nem tudta, ezek is elérkeznek-e. Remélte, nem. Azért írt tovább.

Egy nap beállítottak az iskolába valamiféle férfiak. Váratlanul jöttek, kiválasztottak néhány fiút, akiknek verset kellett mondaniuk. Dé is mondott, flegmán, rosszul. Félszegen, esetlenül. Később derült ki, hogy a férfiak egy filmhez kerestek szereplőket, s egyet találtak is abban az osztályban, az övében. Nem Dét. Sajnálta, hogy nem tudta időben a szándékot, és nem kért tanácsot Hektortól. Akkor talán jobban szavalt volna, úgy, ahogy valójában tudott. Otthon. Egyedül, helyesebben hármasban. De nem kért tanácsot, nem volt jövőbelátó, nem volt szemfüles. Lema-

radt, pontosabban kimaradt a filmből. Aztán kimaradt az iskolából is, mármint abból az iskolából, amelyikbe hatéves kora óta járt. Szülei másik városba költöztek, ennél fogva ő is oda költözött. Várost és iskolát váltott. Kicsit életet is. Irányt. Lehetőséget. Módszert. Módot. És abban a másik városban egy reggel arra ébredt, hogy Hektor és Viktor már nincsenek vele, és azon a reggelen a másik város nem volt idegen többé és nem volt többé másik. Hektor és Viktor elhagyta, mint Schlemihl Pétert az árnyéka. Nem érzett bánatot, hogy társai elmúltak mellőle, és nem érzett örömet sem. Elfogadta, hogy Hektor és Viktor mégsem hozzá, hanem korábbi lakóhelyéhez kötődnek. Mégis. Nem testvérek, nem barátok. Vagy csak ideig-óráig lehettek azok, a szükség szabta (idő-? és hely-?) határokon belül.

Megint félbeszakította magát. Félbeszakította az a régi nyár, az a teherautó, ami úgy zúgott és annyira rázott. A platóján gubbasztott, a szülei franciaágyán. A ponyva alól ki-kilesett, az útburkolaton egymásba futó fehér csíkokra, az út szélén elrohanó fákra, szántóföldekre. Szerencsére a tanyákra nem emlékezett. Gémeskút sehoh, az őzek messze jártak. De arra emlékezett, hogy félt. Nem a semmibe vesző és újra meg újra előbukkanó fehér csíkoktól, nem a szántóföldektől, nem a teherautótól, sokkal inkább az út céljától. Úgy érezte, durván kiszakítják megszokott közegéből, viszik egy alig ismert helyre, ismeretlenek közé. Nem akart menni. Azt gondolta, a helye ott van, ahol addig élt.

Évtizedek múltán látogatott csak vissza (véletlenül) abba a faluba, ahonnan gyermekként elkerült. Ahol Hektor kilépett a szerepéből, egyenesen bele egy másikba, amely már hozzá kötötte (látszólag). Hektort azonban már nem találta ott, amint Viktort sem. Ebből világossá vált, hogy nemcsak hozzá nem tartoztak elszakíthatatlanul, de a helyhez sem. (Talán) időhöz. Erre gondolt Dé, miközben rótt a majdnem-elfelejtett közterületeket. Felületesen gondolkozott a problémán, mert istenigazából nem érdekelt, hogy nem találta meg egykori képzeletbeli-valóságos hozzátartozóit, hiszen jóformán nem is kereste őket, csak felmerült egy halvány lehetőség, ám azon nyomban vissza is süllyedt a semmibe. Találta viszont – bár szintén nem kereste – Annát, akibe nyolcévesen szerelmes volt. (Legalábbis így hívták azt az érzést akkoriban. Csak később derült ki, hogy tévesen: nem jó szót találtak az érzésre, vagy nem jó érzéssel rendelkeztek a szóhoz. Ugyanakkor – saját megfogalmazásuk szerint – mindenki szerelmes volt valakibe a korosztályában. Következésképpen mindenki tévedett. Sokan rá se jöttek soha. Dé igen.) Anna, ahogy emlékezett rá, nyolcévesen kedves, kerek arcú, ragyogó mosolyú, copfos, szép kislány volt. Kellemes illata volt mindig, akár a frissen mosott ruháknak a szárítókötélen. Évtizedekkel később is kerek arcú maradt, de már nyomokban is alig lehetett felfedezni ebben az arcban a hajdanit. Haja a fejbőréhez tapadt, félhosszúra növesztette, zsírosan csüngött alá. Testes asszony vált belőle, metszőfogai feketéltettek, szeme tompán, nedvesen csillogott. A közelébe kerülve

az izzadságszag és a dohányszag keveredett az alkohol szagával. Két gyereke volt és egy férje, aki valahol külföldön dolgozott, havonta küldte az apanázst, háromhavonta jött maga is, egy hétig maradt. Dé szánta Annát. Azt hallotta, a gimnáziumban még jól nézett ki és jól is tanult. Hordozott magában lehetőségeket. Utána ment csak tönkre. Dé úgy vélte, a genetika és a körülmények sajátos összjátéka (-esküvése?) folytán.

Ez nem olyan régen történt, gondolta Szomor Zsolt. Az újságírásból kifolyólag vetődött vissza arra a helyre, ahol gyerekkorában pár évig lakott. Ahonnan aztán Sz.-re érkezett egy nyáron, egy teherautó platóján. Azon a nyáron nem először érkezett Sz.-re. Korábbi nyarakon látogatóban, üdülésképpen többször járt már a városban, ami ennél fogva nem volt teljesen idegen számára. Csak abban az értelemben volt az, hogy azontúl ott kellett élnie. Tízévesen pedig az ember megsínyli a lakóhelyváltást. Megsínylette Szomor Zsolt is. Úgy az érkezés nyarát követő ősz elejéig egyfolytában sínylette. Az jutott eszébe, hogy történelmietlen ugyan minden „mi lett volna, ha” kezdetű mondat, mégis állította, hogy amennyiben bármely más városba kerül, az jobban megviselte volna. Ezt a meggyőződését pedig csak megerősítette a nemrégiben tett látogatás gyerekkori lakóhelyén.

Egy másik nővel is találkozott, amikor Annával. Emlékezett erre a kislányra is: csúf volt, határozottan csúf. Valahogy mégis kinyílt később. Olyannyira, hogy amikor Dé visszalátogatásakor meglátta, emlékeire hagyatkozva nem ismert volna rá. Az emlékekben élő csúnya lány kifejezetten széppé lett. Átváltozott, akár a hernyó. Ez is a genetika és a körülmények sajátos összjátéka, gondolta Dé, és nem értette, miért érdekes ez számára. Változik a világ, ezt tudta eddig is, nem nagy felismerés...

Szomor Zsolt az ablakra pillantott: a varjak nem jöttek vissza, a balkáni gerle még mindig hol jobbra, hol balra hajtotta aprócska fejét, kíváncsian figyelte a világot, viszont egy fajtársa gubbasztott mellette. Gerlepár, villant át Szomor Zsolt agyán...

Kisfiú vagyok, moziban ülök Annával, fogom a kezét. Filmet nézünk Annával egy moziban, nyolcévesek vagyunk, fekete-fehér a világ, csak a film színes, mexikóiak és amerikai revolverhősök lövöldöznek egymásra. Nyolcévesek vagyunk, dörrennek a lövések, pereg a film, s mikor egyszer oldalra fordulok, hogy Anna szemébe nézsek, egy elhízott, ápolatlan asszonyt látok a helyén, orromat bűz facsarja, és üvöltve menekülök kifelé a filmszínházból. – Ez az álom egyszer zaklatta csak Dét, a vonaton, hazafelé. Egyszer álmodta csak az álmát, szabadulni mégis alig tudott tőle. Az álom későbbi szakaszában felbukkant a másik, a megszépült nő is, de nőies idomai fölött rusnya, nyolcéves feje imbolygott. Dé percekig borzongott, miután fölébredt. Úgy kászálódott le a peronra, mint aki holtrészeg. Éppen hogy hazatalált...

A madarak elröpültek. A fa koronája moccanatlan az ablak előtt, mögötte az ég kékje, néhány felhő, távolban repülő. Szomor Zsolt belelendült.

Másnap komoran kelt ki ágyából, és fogmosás közben úgy határozott, nem mozdul ki a lakásból. Olvasni kezdett, táncoltak a betűk a szeme előtt. Bekapcsolta a televíziót, végignézte a filmet, amire a szereplőket válogatták annak idején. Nem tetszett. Olyannyira nem, hogy már-már bosszantotta, sőt, csaknem dühítette. Ezért aztán eszébe sem ötlött, micsoda fatális véletlen, hogy éppen akkor tűzte műsorra éppen az a csatorna, amelyikre kapcsolt. Láta a filmben hajdani osztálytársát, a kiválasztottat, mezítelenül szaladgálni egy réten, és hálát adott a sorsnak, hogy nem ő rohangászik apró, a futás ritmusának engedelmessé, nevésségesen ide-oda ver(g)ődő, nyolcesztendőös pöccsel a kamera, azon keresztül többezernyi nézőközönség vizsla tekintete előtt. Elképzelte, ahogy le kell vetkőznie a stáb szeme láttára, aztán a prömiert követően minden ismerős, barát, haver, szomszéd (stb.) rajta csámcsog, riheg-röhög. Az sem vigasztalta volna, hogy sokan mások szintén mezítelenül nyargalásztak abban a filmben. Egykori osztálytársáról sem tudta elképzelni, hogy rá ez a tény megnyugtatóan hatott a forgatás idején. Hiszen fel tudta még idézni, amikor a folyóparti erdőben csámborogva rájuk jött a szükség: éppen ez a – később filmben pucérkodó – fiú vonult a legmélyebbre a bozótba, mondván, nem tudok szarni, ha néztek! (Egyébként Dé sem tudott.)

Én sem tudok, gondolta Szomor Zsolt. A szarás intim dolog. Akkor én volnék Dé? Szomor Zsolt eltűnődött. Kétségtelenül köze van Déhez, nem csupán a papíron, nem csupán a toll által. Elhessegette a gondolatot, akár egy gerlepárt a faágról...

Dé ült az ágya szélén, zsongott a feje. Tudatosult benne minden. Előző nap elaludt a vonaton, nem szállt le azon az állomáson, ahol kellett volna, így keveredett vissza a rég elhagyott városba, aznap pedig éppen azt a filmet látta a ritkán bekapcsolt televízióban, amelyiknek réges-régen részt vett a castingján. Elképzélése sem volt arról, miért kísérti mindez: Anna, Hektor, Viktor, filmszereplő-válogatás, gyerekkori pillanatképek, arcok. Mikor annak idején másik városba költöztek, egy ideig gyakran nosztalgizott az elhagyott terek, emberek, kapcsolatok fölött, ám a másik város hamarosan egyikké, egyetlené alakult, és legyőzte a régit, amely elmerült, akár Atlantisz (mire kigondolta, már érezte, hogy erősen sántít ez a hasonlat, de semmissé már nem tehet); elmerült, vagy inkább mélyebbre költözött. Előelőbukkant ugyan utána is, mind halványabban, meghatározhatatlanabban. Soha nem fordult meg a fejében, hogy vissza kellene látogatnia, vagy kapcsolato(ka)t teremthetne, újíthatna. Nem is állt szándékában efféle. És a véletlen (vagy valami egyéb?) ennek ellenére visszavezette, visszavetette. Nem értette. Véletlen vagy egyéb? Esetlegesség? Sodródás? Sors?

Kétség sem férhet hozzá, hogy Flaubert és Bovaryné egyazon személy. Ottlik Géza vagy Bébé vagy Medve, vagy mindkettő. Leginkább mindkettő. Szomor Zsolt tisztában volt azzal, hogy ő Dé. Ahogyan Gárdonyi Bornemissza Gergely és

Jumurdzsák, Dobó és Mecsey és Cecey Éva és a török szultán. Éppen úgy, nem másként. Nem kevésbé, nem jobban. Befejezte az írást, hogy másnap reggel majd kitépje ezeket az oldalakat és összegyűrve lehúzza a végén.

Dé ült az ágya szélén, kiürítette magából a gondolatokat. Próbált koncentrálni, összpontosítani. Tudatosítani a folyamatot. Ha van folyamat. És ha tudatosítható. Behunyta a szemét, figyelte a szuszogását, a levegőt, ahogy rezdül körülötte. Érezte, hogy nincs egyedül. Félénken, óvatosan nyitotta ki a bal szemét (azzal jobban látott), a teste mozdulatlanságba dermedt. Kinyílt a szem, a látótérbe benyomult a szoba fele. Szőnyeg, szék, asztal, könyvespolc, tévéállvány, tévé. Nagyon lassan kinyitotta a jobb szemét is: szőnyeg, könyvespolc, hi-fi, szekrény és két alak a szekrénynek dőlve. Igen. Két határozott alak. Dé korabeli férfiak, borostásak, véznák.

Kétség nem férhet hozzá: Hektor és Viktor. Olyan vagyok, mint nyolcévesen, motyogta Dé. Öregszem, tette hozzá. Öregszem.

Szomor Zsolt becsukta a füzetet, felállt. A konyhába ment, főzött egy kávét. Megitta. Mindkét adagot. Szerette a kávét. Ha csak tehetne, ivott. Cigarettára gyújtott, visszament a szobába, elolvasta a *Belül* című tárcát. Nem tetszett. Az azonban nyilvánvaló, hogy nem csak Dé, de Jónás is ő. Ő sem menekülhet a sorsa elől. Nem menekülhetett Sz. elől sem. Annak idején, a teherautó platójáról lekaszálódván hetek, hónapok alatt vált benne végérvényessé és visszavonhatatlanná a sz.-iség. De lehet, hogy egy pillanat műve volt csupán. Nem emlékezett már, mennyi időbe telt. (Nem sokba.) Mindenesetre hamar elnyomta addigi identitását. Később kiderült, hogy ezt, a sz.-i identitást nem tudja felülírni benne semmi. Amikor később évekig élt a várostól távol, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ez tarthatatlan állapot. Menekülni próbált egy nyilvánvaló kötődés elől. Sikertelenül. Akkorra röghöz kötött volt. Vissza is tért a röghöz. Felvállalta, hogy ez az egyetlen hely, ahol otthon lehet. Mert hasonlítanak egymásra: mindketten vidékiesek, kisszerűek, félműveltek, fél talentummal bírók. Becsukta a füzetet, készen állt. Az ablak előtt barázdált bőrű cet lógázta a farkúszóját egy faágon. Különös, de hatalmas teste alatt meg sem hajlott a vékony gally. A hátán gerlepár turbékolt. Szomor Zsolt mosolyogva nézte, s mikor újra cigarettára gyújtott, odabiccentett a két, sarokban álldogáló alaknak.

Posta Marianna

Haikuk

Valóra

Ketyeg, ahogy jár:
szív, számla és karóra,
de valótlan vált...

Ultrahang

Egyre hevesebb
szívem mellett a szíved
egyre kevesebb.

Gondviselés

Árnyalak falon
de váza a válladon
elheverhet-e?

Istenes

Éji katonán
álomból, fényed újra
keresztbe vackol.

A tékozló

Sistereg és fen
az Ég, hű csillagait
így pazarolja.

Történelem

Görgeti sátrát,
távokat csomóz egybe
az ember(i)ség.

Kikelet

Tavaszcvaró fűz
a szív, tétova óda.
Álmod: virágagy.

Jel(tel)en

I.

Hóban felejtett
parázként a szó lobban
talpaink alatt.

II.

Bogarak, kotta,
összefolyva – dó, ré, mi –
elmenetelnek.

III.

Kicsi nekem ez
a haiku-egymegegy:
nem férek bele.

G. Komoróczy Emőke

Benke László: Otthonkereső

(*Hét Krajcár Kiadó, 2008.*)

Benke László *Otthonkereső* című regénye voltaképpen ugyanannak az élményanyagnak új szempontú feldolgozása, amely korábbi műveinek is ihletője volt. Mégis az újdonság erejével hat, mert mindaz szintetizálódik, magasabb szintre emelkedik benne, amit költészetében (*A kihalt játszótér, 1993; Halálig szomjazom, 2001; Veszteség, 2005, szociográfiáiban (Gyalogos riportok, 1995; És hirtelen leszáll az este, 2003, valamint önéletrajzi regényében (Sértők és sérültek, 2000) már többféleképpen is megfogalmazott. A saját-élet háttérében megrendítő társadalomkép bomlik ki, amelyből világosan kirajzolódik az elmúlt félszázadban a paraszti sorból kiemelkedett értelmes munkások tipikusnak mondható útja és lélektani csapdahelyzete (odahagyva a tradicionális életforma biztos támpontjait, az urbánus viszonyok között nem, vagy csak nagyon nehezen sikerült úgy kialakítaniuk életkereteiket, hogy önmagukkal harmóniában maradhassanak). Ez egyéni sorsukra éppúgy érvényes, mint társadalmi helyzetükre. E tekintetben a rendszerváltás sem hozott lényegi változást: a „valahol utat tévesztettünk” nyomasztó súlya mind az egyént, mind társadalmi bázisát depresszióssá tette; s a nemzet jövőjét érintő alapkérdésekben nem sikerült egyetértésre jutniuk a különböző háttérű, szociális helyzetű és érdekű, politikai indíttatású csoportoknak.*

Benke László arra döbben rá (s döbbenti rá olvasóit), hogy a szeretethiányos lét elsorvasztja az ember belső erőit, megbénítja cselekvőképességét, fölbomlasztja közösségi kötelekeit – így a társadalom fokozatosan atomjaira hull, és a „mindenki mindenki ellen” (nem pedig a „mindenki mindenkiért”!) törvényszerűsége emelkedik érvényre. Ő maga is csak idősödven és tapasztalatokkal gazdagodván ismerte ezt föl, s ébredt rá arra, hogy csakis az egymás iránti figyelem, egymás kölcsönös segítése s a merev benső, lelki gátak tudatos lebontása biztosíthatja a konszenzust (akár az egyes személyek, csoportok, akár a pártok között!). Ha ez hiányzik, akkor a „sátáni” elvek (gyűlölet, békétlenség, boldogtalanság) lesznek úrrá. E felismerés készíti arra, hogy – csalódván a rendszerváltás eltorzult folyamatában – újrafogalmazza korábbi élményeit, tapasztalatait, s felmutassa hőse útját – küzdelmeit, csalódásait át – a benső békeesség elnyeréséig, a hazatalálásig. Ez ad minőségi többletet munkájának a korábbiakhoz képest. A gyermekkor Édenéből elindult a maga „pokoljárására”, amelynek végén az időskori megnyugvás, a sok-sok megpróbáltatáson túljutott ember derűje, a harmónia édene várja. Így lett regénye az otthonkeresés, otthonra találás eposza.

A mozaikszerű emlékképeket szigorúan megkomponált szerkezet fogja egybe, amely lineárisan vezet végig az „eltűnt Idő” folyamatán. A korábban szétzilálódott sorsok,

életutak a mű végére rendeződnek, összetalálkoznak egymással, s minden értelmet és magyarázatot kap. A *Radnótitól* és *Csanádi Imrétől* vett két mottó arra utal, hogy bármilyen nehézségek közepette – akár súlyos fenyegetettség árnyékában – élünk is, nem mondhatunk le arról, hogy egy biztos ponton megvessük lábunk, s próbáljunk békességet teremteni környezetünkben, környezetünkkel. Csakis a rendezett élet adhat biztonságos hátteret magasabb törekvéseinkhez (is).

Az elbeszélés egyes szám harmadik személyben folyik – az író némileg elhatárolja magát főhősétől (alteregó-figurájától); egyrészt azért, hogy tárgyilagosabban kezelhesse, másrészt viszont nyilván azért, mert el akarja kerülni a „vallomások” jelleget; hiszen nem önmagát szeretné megmintázni, hanem egy típust próbál hitelesen megformálni: a parasztfiúból lett munkás-értelmiség (értelmes munkás) jellegzetes típusát.

Főhőse neve – *Magyar János* – már önmagában véve is sokat elárul karakteréről (beszélő név, amely rengeteg irodalmi asszociációt ébreszt, *Móra* Czipős Kis Jánosától *Ady* Mesebeli Jánosáig). Bizonyos csodaváró asszociációk (a „révbe-jutás” álma) is kötődnek e névhez (Petőfi János Vitéze); ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egy *Magyar* Jánosnak csakis küzdelmes élete lehet. A kis somogyi falvak (mint Vrácsik) lassú sorvadása, az ott élők gondterhelt sorsa, öregségükre megoldhatatlan élethelyzete, a múlt és a jelen nehézségei – mind-mind benne vannak e névben. A hazai kistelepülések voltaképpen már a földterületek államosítását követően (1948 után) kezdtek kiürülni – hangsúlyozza az író –, aminek oka elsősorban a nagygazdák „kulákká” nyilvánítása, a parasztság kifosztása volt; aki tehetett, menekült, sorsára hagyva földjét, gazdaságát (s ez a folyamat most – más okból – a rendszerváltás után még inkább felgyorsult). A régi szép kerteken, tiszta udvarokon a halál ütött tanyát; „kihalt játszóterek”, bedőlt falú házak – elhagyatottság, lepusztultság mindenütt. Ha van is még lakosság – az zömmel segélyekből élő cigány. Ki tudja, lesz-e még „feltámadása” ezeknek a falvaknak? „A titkoztos zaboskerti erdő fenyeveseit nem zúgatják gyantás szelek, az akácok kinek is bontanák ki mézédés fűrtjeiket.”

Magyar János maga is vétkesnek érzi magát e sorvadásban, hiszen ő is elmenekült egykoron innen; s most, úton hazafelé beteg, idős édesanyjához, a vonat mintha szemrehányóan kattogná fülébe: „anyám / hazám / anyám / hazám”. Talán már egyikük sincs meg – legalábbis mindkettő a sír felé halad. Keserűen gondolja végig életét – mire volt jó az a sok küzdelem?! Mi lett belőle s a többi „mezítlábasból” – akikkel közös a sorsa? Hatvanéves korára évek óta munkanélküli, felesége elhagyta, fiai felnőttek, élnek a saját életüket, barátai egy része már halott – s most ő és a bátyja, Jóska, a tanár, tehetetlenül nézik édesanyjuk halálba készülődését. Hiába töpreng azonban a múlton – jóvátenni már semmit nem lehet. „Az önzés, az önféltés vezetett az általános romláshoz – gondolja; – megszoktuk, hogy jó süketnek és vaknak lenni. [...] Mi szerencsétlen talpasok féltünk attól, hogy önállóan gondolkodni, cselekedni kelljen – így a birodalomváltással ugyanazok vittek be az erdőbe minket, akik minden jóságot, szépséget, igazságot folyton elárulnak, s mindenből hasznot húznak.” „Nem maradt más nekünk, mint a tehetetlen,

a folyton mardosó, lassan, de biztosan ölő szegyen. Miattuk és magunk miatt. Az egész miatt”. A „Krisztus-sorsúak”, az Élet keresztjére feszítettek most is, mint mindig, kisem-mizve és félresodorva, tehetetlenül nézik a politika nagy álarcosbálját, a gátlástalanok harácsolását, a magukfajta lassú pusztulását.

Gondolatban összeveti a régi falut (gyermekkora színterét) a maival – természetesen mindenben a régi javára; holott egykor azzal a reménnyel menekült el onnan, hogy majd egy szebb, boldogabb „új világ” kialakításának lesz cselekvő részese. *Akkor még* a faluban tiszta erkölcsű, dolgos és gondos családok éltek, „volt a falunak népiskolája és köztisztviselőként álló néptanítója”, és voltak olyan törekvő gyerekek, mint Magyar Jancsi. Azok, akiket ez a tanító tanított Isten és a haza szeretetére „még ma is rendületlenül hisznek Istenben és a hazában”. *És ma?* „Ma nincs a falunak se népiskolája, se néptanítója”, s lassan nincs is kit tanítani – márpedig „így nem sokáig lesz falu sem, magyar sem.” *Akkor még* minden vasárnap templomba ment a család, énekeltek a *Boldogasszony anyánkat*, Jóska – Jancsi bátyja – ministrált, s anyjuk, akit „az égi királynővel” azonosítottak, még fiatal szépségében tündökölt. *És most?* Törékennyé vált, gyermekivé lesoványodott anyja már-már magatehetetlenül fekszik otthon, elhagyatva – hisz hűséges párja, akivel ötvenkét éven át boldog házasságban élt, jóban-rosszban kitartva egymás mellett – már tíz éve halott; fiai távol élnek, mindketten elváltak, nincs asszonyuk, aki öreg édesanyjuk gondját viselhetné.

János elérzékenyülve gondol szülei egymást kölcsönösen erősítő, megtartó kapcsolatára s arra, hogy mennyi féltő gonddal, küszködéssel, milyen szeretettel nevelték fel fiaikat – akiket, mikor felnőttek, elrabolt tőlük a város. Anyja igazi nagycsaládban nőtt fel Sárdon; heten voltak testvérek, s minden este „gyönyörűséges imát mondtak Názáreti Jézushoz”, „aki szent vérével és halálával” megváltott mindnyájunkat. *Akkor még* az eleven hit s a belőle fakadó remény és szeretet megtartotta a családot erkölcsben, tisztaságban, egymás jóakarató segítésében. A kis Máriát – János édesanyját – tizennyolc éves korában kérte meg a szomszéd falubeli (vrácsiki) vidám, dolgos legény, Magyar József, muskátlival a gomblyukában, ahogy azt a kislány előre megálmodta magának. És közösen vállalták az Élet nehézségeit, küzdelmeit. János elérzékenyülve gondol vissza arra a végtelen nyugalomra és egyetértő békességre, ami körülvette a családot. Téli estéken jó volt a kemence kuckójában üldögélni, míg apja kukoricát morzsol, anyja csendben foltozgatott vagy sütött; nyáron jó volt szüleivel hazabaktatni a mezőről „virágzó akácok illatában, hullámzó vetésben, kalászos aranyló rengetegében, napraforgók ragyogásában, szirmos arcuk lángolásában”. Ők valóban a Paradicsomban éltek, teljes egységben Istennel és a Természettel. János tudja: ezt a békét, az összetartozás melegét kapták útravalóul a szülőktől, „hogy soha ne engedje el őket egészen a hol tisztán ragyogó, hol meg porban fuldokló szülőföld”. Bennük meg sem fordult olyan gondolat, hogy „nincs miért élni” – ugyanúgy, mint ahogy az öreg, évszázados zaboskerti tölgyben sem, amely immár kivágásra vár, és mégis életszeretetre tanítja a szomszédos ifjú tölgytársakat. Az

Élet fenntartásának, továbbadásának kötelessége a Természet alaptörvénye: ahol ez már nem evidencia, ott előbb-utóbb meg is hal az Élet!

Az író őszintén szembenéz azzal a folyamattal, amely a tradicionális életforma felbomlásához vezetett. Az urbanizáció vonzása erős volt a falusi gyerekek szemében, csábította őket a város talmi csillogása, a „könnyebb élet” reménye. A pesti egyetemen tanuló Jóska – aki hét évvel volt idősebb öccsénél – „úriember” lett; mikor haza-hazalátogatott, testvére szinte irigyelte, s önmagát titkon Toldi Miklós helyzetébe képzelte, míg bátyjára Toldi György, a „rókalelkű bátyja” szerepét osztotta. Mikor Jóska nősült, s a család „hetedhét országra szóló lakodalmat” csapott, Jancsi megalázottnak érezte magát. Bár korábban nem akarta szüleit magukra hagyni (mindig azzal biztatta őket: belőle is olyan „dógzós” /dolgozó/ ember lesz, mint amilyenek ők), tizenöt éves korában mégis azzal állt elő: megy ő is Pestre munkát keresni, nem kell neki a ház, a mező – „fulladjon meg az egész porfészek!” Édesanyja sírt, rimánkodott: („Fiam, mi lesz belőled, te nem tanultál!”), de ő hajthatatlan volt: „Ti sem akartátok, hogy tanuljak. Ti is elhittétek, hogy „dógzós” ember leszek” – s azzal becsapta a kaput maga után. Akkor nem tudta még, hogy így is „dógzós” ember lesz belőle, csak másként, más viszonyok között... Azt az életformát, amelyet szülei biztosítottak /volna/ számára, nem akarta folytatni – inkább nekivágott hát a bizonytalannak, remélvén, hogy a városban mindenképpen szabadabb sorsra jut.

Hőse hányódásait, cél- s útkeresését az író a *Munkakereső* című fejezetben örökíti meg: két idősíkot vetítve egymásra: 1958-beli Pestre jövetelét, valamint 1990 utáni hasonló élethelyzetét, amikor – újra munka nélkül – végigjárta a régi helyeket. Akkor csakhamar talált munkát: a kovácműhelybe vették fel csilletologatónak, s bár nem volt könnyű a dolga, mégis örömmel végezte – tisztelte az öreg szakikat, s jól érezte magát a hasonszórú (többnyire vidékről bejáró) emberek között. „Tizenöt éves korában világmegváltó reménységgel érkezett ide [...], egy boldogabb és szabadabb hazáról álmodott, ahol az emberi értékeket megbecsülik. [...] A szakmával való első találkozása olyan volt, mint az első szerelem. Gyönyörű és felejthetetlen.” „Mesebeli János”-ként azt remélte: mindent megkap az élettől, amire vágyik... és most végigjárva ugyanazokat a helyeket, már senkit és semmit nem talált ott: a munkások utcára kerültek, az üzemek felbomlottak, s ő „megalázott munkanélküliként” ténferegve, olyan „elárvultan” kereste hajdani munkatársait a lepusztult angyalföldi Kapagyárban, ahogy Csepelen. „Vád és büntudat járta át: – Árulás! Tört képzelt a kezébe – de kit is ölhetne meg a kiebrudalt ember – legfeljebb önmagát”. Reményvesztetten didergett: „mint a bűnös, behúzta vállát, sarkonfordult, átment az üres műhelyen és gyáruvaron. [...] Félt, hogy megbolondul. Összekeveredett benne az idő, nem tudta visszatartani emlékeit.” Voltaképpen ez a trauma, az ország s önmaga reménytelen léthelyzetével való szembesülés készteti arra, hogy visszapergesse az időt, s felfejtse életének azokat a fontos mozzanatait, amelyek láncszerűen összefonódva meghatározták, alakították későbbi útját. Immár a végpont felé közeledve, felteszi magának a kérdést: végül is mit ér az élet, mire való az a célkergető

lótás-futás? Olyanok vagyunk mindnyájan – gondolja – mint a peronon várakozó utasok, akik „a megérkezés és elindulás pályaudvarán“ türelmetlenül álldogálnak: „mint ha egyetlen pontból jöttünk volna, s mintha ugyanoda tartanánk”. A sok-sok robogás, hajsza után utunk végén „mi, emberek, utasok, várakozók és megérkezők – lakatosok, kovácsok, mérnökök – végre megállhatunk. Összerogyhatunk, mint a nagyapánk. Megtettük kötelességünket, szétszedhetnek, kiselejtezhet bennünket a selejtezési bizottság. [...] Suhoghat felettünk fekete kaszád, Uram!”

Az ország s a maga helyzetével való szembenézés készíti arra Magyar Jánost, hogy végiggondolja, mit hol hibázott, mi miért történt; hogy lehet, hogy annyi idő korára teljesen szétzilálódott az élete?

Az első szerelem gyönyörű emlékét erős érzelmi telítettségű képekben idézi fel. Alig-hogy feljött Pestre, magányos bolyongásai közben az idegen városban véletlenül egy strandra tévedt, ahol egy hozzá hasonló csitri (mindketten tizenöt évesek!) hamvas barackvirágszerű szépségével nyomban elvarázsolta őt, s első látásra fellobbant köztük a szerelem. A következő tavaszon „Margitka szüleinek barackosában, tizenhat éves korukban örök hűséget fogadtak egymásnak. [...] Ott álltak egymás mellett, egymásba fonódva, s felnyújtóztak a barackfa vércsepp szirmaihoz. [...] Aztán remegve fonódtak össze a szíromágyon. Tizenkilenc éves korukban templomban is megesküdtek. Húsz évesek voltak – a kicsi Árpád egy hónapos –, amikor Jancsit elvitték katonának.”

Élménymozaikok sora – kisebb-nagyobb időugrásokkal – tolul fel János emlékeztetésében. Az öneszmélés fontos pillanata volt számára 1968. aug. 19. – Csehszlovákia lerochanása, mikor a „testvér-csapatok” bevonultak Prágába (köztük mi, magyarok is!). Érezte: „valamilyen megbocsáthatatlan és jóvátehetetlen gyalázat történt.” A műhelyben is nyomott volt a hangulat – a párttagokkal utólag elfogadtatták a szégyenletes megszállás tényét; ő fuldokolt az undortól, majd szándékosan „elveszítette” tagkönyvét, amiért kizárták a pártból. Rossz közérzettel, mint akit megverték, indult haza, s a szokottnál korábban megérkezve, feleségét „in flagranti” érte egy orosz tiszttel. A kettős megaláztatást nem tudta elviselni – csakhamar elváltak, „de még sokáig éltek közös lakásban, külön-külön, vérontás nélkül”. Hiszen ahhoz, hogy Margitka elköltözzön, sok pénzre volt szükség (szüleivel közösen építkezett, s vitte magával kislát). Az áldozatot természetesen János szülei hozták meg: eladták vrácsiki házukat, kifizették menyüket, s 1970-ben zokszó nélkül, de végeredményben földönfutókká válva felköltöztek fiukhoz Pestre.

Áldozatuk gyümölcse csakhamar megkeseredett szájukban. János időközben új aszszonyt hozott a házhoz – tizennyolc éves unokatestvérét, Terikét Sádról; s a kétszobás lakás így kissé szűknek bizonyult a négy felnőtt számára. Az ifjasszony olykor-olykor elégedetlenkedett helyzetével – holott a szülők még mindig gondoskodni próbáltak róluk, (Terike sokáig nem talált munkát, János két műszakban köszörűsként dolgozott ekkor már Csepelen) – az éléskamra tele volt a Vrácsikról hozott finomságokkal. Az apa 62 évesen kora hajnaltól késő estig dolgozott a Vásárcsarnokban, súlyos ládákat rakodott,

cipelt egész nap; '71 tavaszától már a mama is ment vele, napi 8-10 órán át tojást válogatott, s még utána otthon ízletes vacsorát főzött-tálalt a családnak. Spórolták a pénzt, hogy a vrácsiki házukból maradt összeget, kiegészítve keresetükkel, új, nagyobb lakást vehessenek a fiatalokkal közösen. Terike védelmében János egy ízben azt találta mondani szüleinek: „Az a baj, hogy közös ajtón kell bejárni veletek!” – mire apját elöntötte a harag és a szégyen: „Na, jól van, gyere mama, hazamegyünk.”

Ismerős, a korszakra jellemző alaphelyzet ez: a hatvanas-hetvenes évek fiataljainak zöme úgy viselkedett, mintha a szülőktől még felnőttkorukban is feltétel nélkül „járna” nekik a segítség. Az idős szülők pedig minden áldozatra készek voltak gyermekeikért, akik ezt viszonzni nem tudták, nem is nagyon akarták; a „hála szót ez a nemzedék törölte a szótárából!”

A szülők aztán – némi keresgélés után – Sárdon egy alkalmas telket találtak, ahol 1972-ben építkezni kezdtek. Két éven át ingáztak Pest és Sárd között, mire felépítettek egy modern, szép, háromszobás házat, fürdőszobával, nagy verandával. Pénzüket beosztották, mindent ők maguk fizettek – s 1974-ben, még húsvét előtt (mielőtt unokájuk megszületett volna) békében le is költöztek. „Ugyanabban az utcában laktak, ahol Magyar József muskátlival a gomblyukában 40 éve megkérte annak a 18 éves lánynak a kezét, aki követte őt békében-háborúban. S követte most is.”

Az író nem ecseteli hosszadalmasan az ifjú pár házasságának zátonyra futását; inkább csak tárgyilagosan egymás mellé sorakoztatja a tényeket. Húsz éven át együtt maradtak; két fiuk született: Ádám és Sanyi. De ez a házasság se bírta ki a ráarakódott életterheket; a rendszerváltás forgotagában kettétört addigra már megromlott életük. Pedig János „még felnőtt korában is boldog szerelemlről, családról, okos gyerekekről álmodott; barátságáról, szabad hazáról, szabad népről, kicsit több pénzről, becsületről, tiszta erkölcsről, boldog emberről és boldog Istenről. De folyton magára maradt álmaival a boldogtalan.”

Magános kóborlásaiban aztán egyszerre két asszonyra, „két egymással ellentétes szabadító angyalra” talált; János mindkettőt szerette, s nem tudott választani köztük. Szmélyiségüket és kapcsolatuk jellegét analizálva az író egy új, de általános jelenségre világít rá: a női Teljesség (amit Petőfi így fogalmazott meg hajdan: „lányom, anyám, húgom, szeretőm, hitvesem”) ma már csak vágyálom; a szeretet otthonosságát csak igen kevesen tudják tartósan megteremteni (nyilván ez is oka a házasságok gyakori felbomlásának). Az előző nemzedékekkel együtt mintha lassan kihalna a nőkből az *anya* és *feleség* együttes szereptudata. *Judit* múzeumi könyvtáros volt; János úgy érezte, végre szellemi társra talált. Sokat utaztak, járták az országot „kéz a kézben, hegyeken-völgyeken”; sok izgalmas természeti és kulturális élményben volt részük. „Felhőtlen lett volna a boldogságuk, ha János el tudta volna felejteni a gyerekeit.” Csakhogy ő túlzóan aggodalmaskodott értük, féltette őket. „Olyan lett, mint anyja, s ezen igen csodálkozott. [...] Voltaképpen félt egyedül, félt a szeretetlenségtől. Nem érezte magát úgy egész embernek.” S volt is

oka az aggodalomra – bár nem tudta ekkor még: Sanyi fia „végzetes bajba keveredett” – mire szülei rájöttek, már a drog rabja volt. A másik kedves, *Anna*, háromgyerekes elvált asszony, nem tudott és nem akart „osztózni”, nem viselte el, hogy rajta kívül más nő is legyen János életében. Első házassága fülledt és zavaros története némiképp teher-tétel volt kapcsolatukon, s túlságosan erotikus beállítódását se igazán kedvelte János; polgárian berendezett lakásában pedig némileg idegennek érezte magát. Ő mellette az szóló mégis, hogy kettejük fiaival egyetlen nagy családot alkothatnának. János úgy érezte: Anna inkább tudna meleg otthont teremteni, mint Judit.

Aztán az idők folyamán „Anna végképp elrontotta benne Jutkát, Jutka elrontotta benne Annát. Ő meg elrontotta magát mindkettejükben. Elromlott bennük a szeretet is, valamennyien az élvezetet keresték, felelősséget azonban nem vállaltak egymásért”. Hiába: ha a test és a lélek különválnak egy kapcsolatban, az megromlik és gyűlöletbe fordul... János most ismeri fel: annakidején mennyi boldogtalanságot, fájdalmat okozott családjának, szüleinek – ő is felelős mindazért, ami történt (történik) velük.

Halottak napján gyertyát gyújtott, és tűnődve nézte a lángot: „Hogyan lehetne öszszefogni széthullt családunkat? –Élőket és holtakat, barátainkat és ellenségeinket, akiket szerettünk, szeretünk és szeretnünk kellene.” Szorongva gondolt a közeledő karácsonyra: „Jézuskám, én hogyan lehetnék ott mindenütt?” Felidézte magában a szociális otthont, ahova bátyjával, Jóskával bevitték nyolcvanadik életévén túljutott özvegy édesanyjukat, aki fokozatosan levált már az életről: majd’ tíz éve elhunyt férjét siratta, egyedül képtelen volt elvégezni a ház körüli teendőket, kertjét is elhanyagolta; aztán elesett, súlyos gerinctörésével már mozogni is alig tudott. Hiába hívta magukhoz legidősebb unokája, Árpád, hogy dédunokái körében megnyugodjon, megpihenjen – nem akarta odahagyni Sárdot, a temetőt (férje sírját). Végül úgy elgyengült, hogy már nem tudott egyedül maradni semmiképp – s mivel gondozónőre nem akadtak, be kellett vinni őt a „gondozóházba”. De nem volt ott maradása: hazavágyott férje nyughelyének közelébe, otthonába.

Az író lélektanilag hitelesen, mély empátiával jeleníti meg János belső vívódásait, aki végül is úgy dönt: visszaviszi édesanyját Sárdra. Számptalan hirdetés ad fel, hogy megfelelő gondozónőt találjon – de a jelentkezőket mind „haszonlesőnek”, szeretetlennek látja (hiába, manapság már kevesen ismerik a „felebarát”, a felebaráti szeretet fogalmát!). Végül volt felesége, Terike – aki időközben hazaköltözött Sárdra, beteg édesanyjához – szívvel-lélekkel elvállalja anyósa gondozását; s az idősebb asszony otthon valóban szépen javulni kezd. Amíg egyszer újra el nem esik. Testén fájdalmas zúzódások keletkeznek, s ettől kezdve állapota napról napra romlik, végül már ételt sem vesz magához. Mikor János november derekán hazajön, rögtön látja: itt nincs segítség. Nyolcvanhárom éves édesanyja voltaképpen *nem akar* már élni; tudatosan hárítja el a táplálékot. Ágyához ül, simogatja-becézgeti, s közben arra gondol, mennyire könnyebb lenne teljes szívvel-lélekkel hinni a túlvilágban!

S ettől kezdve rohannak a percek, órák – az író megrendülten és megrendítően írja le a haldoklás folyamatát. Másnap megérkezik az idősebb fiú is; kihívják a papot – utolsó kenet, Miatyánk. Jóska aztán megy is vissza: dolga van. „Nem mer maradni. Fél a haláltól” – gondolja öccse. „Apánk halálakor is ránk hagyta a nehezét.” János most érzi csak igazán, mit jelent(tett) neki az anyja. Meg-megsimogatja verejtékező homlokát, csendesen vigasztalja-biztatja: „Itt vagyok, mind itt vagyunk veled – most itt vagyunk, aztán majd ott is együtt leszünk... Eljönnek mind, akiket szeretsz.” És sorolja, sorolja az unokák-dédunokák, az élő és holt menyek és gyerekeik nevét – képzeletben megtelik a szoba szeretteikkel. És itt van már, eljött a papa is, aki odaát régóta vár párjára „muskátlival a gomblyukában”; jönnek rég elhunyt szülei, apósa, anyósa, testvérei, nagybácsik, nagynénik, végül a túlvilági hét testvér legidősebbike mondja: jön „a mi Mariskánk, megjött tiszta fehérben a mi legkisebb hűgünk!”

Itt van Mariann is, akire János „végső és kétségbeesett bolyongásai közben” októberben talált rá. „Ó, ha időben elhozhattam volna őt, hoztam volna hozzád boldogan, úgy vigyázott volna rád, ahogy saját édesanyjára vigyáz, s ahogy Terike vigyázott rád, te édes, te kicsi, te jó anya...”

E megrázó erejű látomásban kitágul a tér/idő, egybemosódnak ég és föld határai. A nagycsaládba egyaránt beletartoznak élők és holtak – spirituális énjük jelen van a haldokló ágya körül. János érzi: a szeretet gyógyítja a lélek sebeit, megkönnyíti a haldokló útját a túlvilágra. A fénylő vízió-özönben anyja mindinkább átszellemlül, s végül szinte észrevétlenül távozik. Fia megcsókolja hűlő arcát-homlokát-kezet; vár egy kicsit mintha még lenne mondanivalója, aztán felsóhajt: „Milyen mélyen este lett!” 2001. november 17. – Fél kilenc múlt öt perccel. Majd kimegy a kertbe – „s felemelt arccal úgy állt meg a szikrázóan csillagos ég alatt egyedül, mint aki látni akarja anyját, amint angyal képében e világból elsuhan”. Aztán felfohászodik a Mindenség Urához: „Hiszem, mert hinni akarom, hogy az én drága jó anyám benned megtalálja igazi Gondviselőjét.” Majd rápillantva az üres házra, édesanyjuk utolsó ajándékára: „Isten báránya! Édesanyánk a halálával is előbbre viszi az életünket.”

A temetés csendben zajlott – a koporsó egyik oldalán Jóska, János és párja, Mariann állt; a túloldalán a három unoka: Ádám, Sándor, Árpád. Az apa szíve elszorult legkisebb fia láttán, aki „szakadt ruhában, sápadt és sovány arcával” álldogált ott, egykedvűen, „ócska, töredezett, rojtos bőrkabátjában”. Lám, a sír szélére jutott ő is – szenvedélybetegségének hatása alatt élő roncs vált belőle”. Apja érte is fohászodik: „Hiszen ő még nem is élt, Uram, ne bánts, segíts neki!” A pap hangja betöltötte a temetőt. Az író a *Halotti Beszéd* „modernizált” részleteit (Móricz Zsigmond olvasatában) applikálja a szövegbe, így még megrendítőbb a búcsúztató: „Egy ember se múlhatja el a vermet. Bizony mind ahhoz járók vagyunk...”

Aztán eltelt pár esztendő, s lassanként elrendeződött az egész család élete. Mintha az anyá mindnyájukat „megváltotta” volna halálával. Az örökségből mindenkinek jutott, s

ki-ki elkezdhetette felépíteni a saját életét. János végleges (és most először hozzáillő) társra talált Mariannban; kialakították közös otthonukat. Régi lakása Ádámra szállt; Terike és Sanyi Sárdon rendezkedett be.

A zárókép biztató és bizakodó. János hazalátogat Sárdra, s ahogy a Zaboskerti erdőnél megáll kocsijával, látja ám, hogy vidám, fiatal favágók dolgoznak ott, s köztük van az ő egészségtől, erőtől duzzadó legkisebb – „eltévelyedett” – fia. Lám, meggyógyult, s most segíti felújítani anyja szülőházát; van munkája, talpra állt, megfőrfiasodott. Meséli, hogy szobafogsága idején, míg betegségéből gyógyult, sokat olvasott, tanult – s a költészetből, könyvekből merített erőt („az ember mélyebben átélheti helyzetét segítségükkel”). Már világosan látja maga is: „Azért nyúltam a kábítószerhez, mert szabad és boldog akartam lenni. És rab lettem és boldogtalan.” Tisztában van vele: szüleinek köszönheti újjászületését, második életét is. És a Jóistennek...

Magyar János tehát sok-sok lelki szenvedés árán felismerte: csakis a szeretet gyógyít! Szépen lassan rendeződtek az elrontott dolgok; lám, elvált felesége mindent megtett anyjáért, fiáért – s most új életet kezdenek együtt. Ő pedig Mariannal kölcsönös szeretetben, egymást védve – óva – segítve él. A Szeretet mindenható – de hiánya: maga a pokol! Az örökös viszály megrontja, elpusztítja a Jövő csíráit – ahogy a családban, úgy az országban is. De hogy lehetne egyetértésre jutni közös dolgainkban? – teszi fel János a kérdést magamagának. És erre nem tud válaszolni – hiszen az emberek többsége csak közvetlen (látszat)érdekeiben gondolkodik, s többségük nem is akarja a *közös* jót.

Benke László regénye egy család szerteágazó életének tükrében voltaképpen diagnózist ad a nemzet életére, az ország állapotára vonatkozóan is. A retrospektív látásmód lehetővé teszi, hogy felismerje és tudatosítsa (önmagában és olvasóiban) mindazon tragikus vétségeket, amelyek önmagunk s mások életének szétrombolásához vezet(het)nek. Ha önérdekeink, indulataink az erősebbek, s nem az Egész működését tartjuk szem előtt (azaz nem figyelünk mások, a *másik* ember érdekeire, érzelmi álláspontjára), akkor nem is lehet bennünk – köztünk – környezetünkben békesség. A meztelen érdekharcban minden magasabb – lelki – érték felmorzsolódik, s végül elpusztítják azt is, ami számunkra a legfontosabb. A regény konklúziója: „győzni” (úrrá lenni helyzetünk, viszonyaink fölött) harccal nem, csupán a szeretet erejével lehetséges. Aki ezt nem ismeri fel, az maga is a szeretetlenség áldozata. Az író mintha némi reményt csillantana fel regénye végén: ha hőse egyéni életét rendbe lehetett hozni, akkor talán az országét is, a kölcsönös megértés és jóakarató együttműködés útján. Egyetértés híján – családi, nemzeti szinten – valóban a „pokolba” kerülünk, s egyre meszebbre tolódnak a „földi Paradicsom”-ról szőtt álmaink a valóságtól. S hogy ezt felismerjük, tudatosítsuk magunkban – ebben ad hiteles segítséget nekünk Benke László regénye; hiszen hőse nemcsak kereste, de meg is találta otthonát...

Benke László

Találkozás az erdőn

Olyan kiszolgáltatottja lett az érzéseinek anyja temetésén, hogy évek múlva is szorongás kísérte emlékezéseit. Szinte szégyellte magát azért is, hogy férfi létére olyan aggódó természetet örökölt, amilyen anyjáié volt. Kitörölhetetlenül élt és dolgozott benne, hogy az ő Sándor fia igen feltűnően, ágról szakadtn állt a gyászba öltözött falu népe előtt! A nap lemenőben nézett vissza élőkre és holtakra, ő pedig egyre csak anyja haldokló falevél-arcát látta maga előtt, meg a fiáét. Anyja elmúlásnak kiszolgáltatott arcán azóta is átdereng Sándor irgalmatlanul meggyötört arca. Olyan volt akkor, amilyen nagyanyja volt a halála előtti napokban.

A vonaton is azt látta, amit az erdőn. A fények még csak februáriak, de olyan élesen villannak a tar ágakon és erős törzseken, mint ezer és ezer tőr. A temetőben is megállt a nap a lombjukat vesztő novemberi fák magasában, s égő szemmel nézett le a felravatalozott koporsó körül összegyűlt emberekre. Három fia – Ádám, Sándor és Árpád – egymás mellett állt anyja koporsójának túloldalán. Szakadt ruhájában, sápadt és sovány arcával Sándor állt középen, szenvedélybetegségének hatása alatt élő roncs lett belőle. Testvérei karolták, hogy álljon meg valahogy a lábán. Utolsó pillanatban érkeztek meg Pestről, a pap éppen fohászkodott, kezdte a szertartást. Ő a koporsó innenső oldalán állt a bátyja mellett, Mariannal, élete párjával az oldalán, nappal szemben és szemben a fiaival. Akarhat az Isten akkora tehetetlen és kibírhatatlan fájdalmat az ember fiának vállára tenni? Ő nem lehet olyan kegyetlen, nem taszíthatja el magától a fekete báránnyt sem. Anyját magához szólította, de azt nem akarhatja, hogy a fia is kövesse.

Hiszen ő még nem is élt, Uram, ne bánts, segíts neki!

Hogyne érezte volna, hogy ő is felelős meg a fia is az, de az Istentől is elfogadhatatlan, természet ellen való büntett, hogy gyorsan kövesse egymást anyja és fia. Az forgott a fejében, hogy az élő lelkiismeret elől semmit sem lehet eltitkolni e világon, azt sem lehet eltitkolni a temetésre összegyűlt falu népe előtt, mindenki látja, hogy Sándor a sír szélére jutott.

Anyját már tegnap elsíratta, nem érte fájt a lelke, hanem a fiáért jajongott és átkozódott, tőle telhető fegyelemben. Félt az igazságtól, attól, hogy a gyerek valamilyen bünszövetkezetbe keveredett, egy ismeretlen és gátlástalan banda áldozata lett, megtámadták és megrontották az életét, emberellenes bünt követtek el ellene, így lett a gyilkos heroin áldozata. A szabadság nevében nyilvánosan és gátlástalanul hirdetik, hogy a „lány drogokat” engedélyezni kell, a heroint nem, de azt sem büntették volna, ha terjesztik. A felkészületlen és mindenre kíváncsi fiatalok számára mégis azt sugallták, hogy a szabadsághoz a drogozás szabadsága is hoz-

zátartozik. A magyar pártok képviselői és az újságírók éveken át elvitatkoztak a kábítószereséről, miközben a hatalom mindent megosztó pártpolitizálása úgy nehezedett rá az ország népére, ahogy a gyilkos kábulat a narkománokra.

Éppen most kellett ez, amikor végre jobban élhetnénk?

Anyja temetésén volt elég ok sírásra és fogcsikorgatásra, ott az sem lett volna feltűnő, ha éppen jajveszékkel. Az tűnhetett fel inkább, hogy nem ejt egy könnyet sem. Túl erős volt benne a fájdalom és a bosszúvágy. Dermedten gondolta el, hogy a fiában anyját, apját, önmagát, volt feleségét, fiának testvéreit, fiának fiát, egész családját kellene elsiratni, s azután megkeresni a gyilkosokat, bosszút állni a megrontott életekért, elmulasztott lehetőségekért, az elrabolt jövőért. Anyja temetésén fegyelmezett tudott maradni. Fegyelmezettségében és sápadtságában az volt akkor János számára a legerősebb és legfontosabb érzés, hogy a falu velük érez, a falu népe holtában is szereti és becsüli az ő családját, a Magyar családot.

Annyira el volt foglalva saját érzéseivel, hogy alig tudott odafigyelni a temetési szertartást végző papra:

„Látjátok felebarátaim szemetekkel mik vagyunk. Bizony por és hamu vagyunk.

Mennyi malasztban teremtette eleve Isten a mi őszünket, Ádámot és adta volt neki a paradicsomot házává. S megmondotta: a paradicsomban levő minden gyümölcsből szabad élnie, egy fa gyümölcse híján. Megmondotta neki, miért ne ennék: Bizony mely napon eendel e fa gyümölcséből, halálnak halálával halsz. Hallá halálát teremtő Istentül, de megfeledé. Engedett az ördög inteteinek és évék a tiltott gyümölcsből és a gyümölcsben halált évék...”¹

Mint akit pellengérré állítottak, Sándor úgy állt, egykedvűen a többiek közt, ócska, töredezett, rojtos bőrkabátban. Mint akinek a számára megszűnt a külvilág, mint akinek elment az esze. Szemmel láthatóan nehezen tartották a testvérei. Olykor megpróbálta kihúzni magát, legtöbbször mégis inkább rogyant kérdőjel volt a tartása. Mint aki figyelmeztetni akar: Vigyázzatok, nehogy úgy járjatok, ahogy én állok itt a halál előtt.”

A pap hangja ismét betöltötte a temetőt.

„S lám nemcsak magának, de mind az ő fájának halált évék.

Haraguvék Isten és ide veté őt ez munkás világba bele. S ez lön halálnak és pokolnak fészke s minden ő nemének.

Kik azok? Mi vagyunk. Hogy ti is látjátok szemetekkel. Bizony és egy ember sem mulhatja el a vermet. Bizony mind ahhoz járók vagyunk.”²

„Ez munkás világba bele”... – visszhangozta János az erdőben, s megkönnyebbedő lélekkel gondolt arra, hogy az évek eloltották benne a bosszúszomjat. Talán valóban meggyógyult a fia, s ha ez igaz, megbocsájt ő akkor minden bűnösnek.

^{1, 2} Részletek a *Halotti beszédből*, Móricz Zsigmond olvasatában

Már nagyon szerette volna a fiát közelről látni, érezni és magához ölelni.

Amikor elindult hozzá Pestről, azt gondolta, ha a gyerek nem jöhet, mert nincs pénze, akkor ő látogatja meg az életét tékozló fiút. Az erdőben aztán többször is nagyokat dobbant a szíve. Amint elindult abba az irányba, amerről fűrészek sivalkodása, fejszék csattogása hallatszott, már nem szomorúság, hanem alig ki-fejezhető öröm szorongatta a torkát. Dolgozik a fia! Őt meg a vágy hozza haza a szülőföldjére, a találkozás reménye és közeli öröme. Szerette volna magához ölelni az egész erdőt, szülőföldje fáit és fiait, kivétel nélkül és egyszerre mind, hogy egyenként és együtt minden fa és minden bokor megértse és segítse az ő akaratát. Azt, hogy élni kell. S mert bajaink forrása közös, és valóban az, az összefogásnak és az összefogásban rejlő gyógyulásnak is közösnek kell lennie.

Szerette volna elkiáltani: „Itthon vagyok, veletek vagyok! Én ültettek benneteket, én dajkáltalak titeket a nadalosi, nagybajomi, sárdi, vrácsiki lányokkal és legényekkel. Tudjátok-e, mit érzek? Van róla fogalmatok, milyen boldoggá tesztek? Hogy micsoda szépségek vagytok, milyen naggyá tettetek!”

Ilyeneket gondolt magában, s ment előre a hangok irányába. Meghagyták neki a faluban, hogy az erdei útról letérve a piros traktort keresse. Ahogy aztán a traktor színe elő-elóvillant a fák közül, elmosolyodott magában: „Tehát ezek a mai gyerekek traktorral járnak az erdőre, nem úgy, mint mi, negyvenöt-ötven évvel ezelőtt, biciklivel.”

Micsoda boldogság volt valamikor, hogy a bicikli kereke nagyokat farolt az erdei utak sárga homokjában – bezzeg a traktor nem farol! De ha bedöglük a szervoszivattyúja, úgy jár, ahogy a piros traktor. Nagy híre van a faluban! Hogy büzlött tőle az egész erdő, nekiment minden fának, mint a részeg. Azt beszéltek nevetve, hogy a tölgyek és a cserfák akkorákat ütöttek hatalmas ágaikkal a szédelgőn, csak úgy recscentek-roppantak a bordái. Ott gebedt meg a sűrűben. Most már végképp nem lehet kormányozni. Sándor azt mondta telefonon, hogy ő és a barátai, a sárdi, a vrácsiki, a nadalosi és a nagybajomi favágók mind ott harcoltak a megőrült traktossal. Hihetetlenül hihetlenebb történeteket találtak ki a faluban, hogy a fák és a bokrok az utolsó tüskéjükig hősiiesen küzdöttek az elszabadult őrüttel szemben, az asszonyok és lányok pedig körmenetben imádkoztak, nehogy az a „dilynós jószág” szakadékba vigye az országot.

Ment előre és egyre beljebb az erdőben János, s azt füttyögte, amit a madarak, hogy itthon lenni jó. Tudja ezt minden fa és minden bokor, és meg is fogja mutatni valamennyi, hogy újjászületünk. Még csak február van, még kopár az élet, lombtalanok a fák, de Sándornak is hamarosan jobbra fordul a sorsa, ha Magyarországé jobbra fordul. Talán nem marad reménytelen a jövő. Majd csak lesz munkája az ő fiának is! Bár hiába írt a gazdag embernek levelet, hiába kért munkát Sanyinak, választ sem kapott. De hogyan is juthatott eszébe, hogy a gazdag emberhez

forduljon? Azt képzelte, hogy a gazdag minden munkanélkülين segíthet? János sok-sok éjszakát átgyötrődött: „Isten elhagyhatta gyerekeit, hagyhatta kínok közt szenvedni és meghalni a keresztfán, de én nem hagyhatom el a fiaimat.”

Megállt egy kicsit a fák alatt, hallgatózott; Árpád jutott eszébe. Eltűnődött, hogy ő hagyta-e el elsőszülött fiát, vagy inkább a gyerek hagyta el őt. Gyerek? Elmúlt negyvenéves. Mégis bizonyos volt benne: örülne ő is, ha itt lenne apjával. Ádám is örülne, hogy ilyen nagy-nagy erdőben találja meg rég látott testvérét.

Azon is eltűnődött, hogyan mondja el Sanyinak, hogy melyik testvére hogyan fogadta az elképzelést: családi összefogással kellene újjáépíteni anyja házát a faluvégén. Akkor is úgy, ha elváltak. Hiszen a gyerekeiktől nem válhatnak el soha.

Először Árpádnak, legidősebb fiának adta elő az elképzelését. – Csak nehogy elrontsátok ezt is! – tette hozzá félreérthetően. Árpád erre belevörösödve ordított rá apjára.

– Mit rontottunk el mi? Én akkor is segítettem, amikor te már nem tudtál segíteni, és az édesanyja sem segíthetett rajta.

Árpád előkapta féltestvére néhány fényképét a fiókból:

– Nézd meg! – üvöltött újra. – Itt a fiad! Így nézett ki az árokban, beszipózva! Szinte halott. Tudod hányszor szedtük össze? Nekem te nem mondhatod, hogy elrontottuk a dolgot. Milyen jögon beszélsz így? Ki rontott el itt valamit? Töröttél te velem valaha is? Ki vagy te nekem?

– Ne kiabálj! – emelte meg ő is a hangját. – Az apád vagyok, akármilyenek is tartasz. Majd belerúghatsz a síromba, ha végképp elbújok előled.

– Ne gyere nekem ezzel a dumával! Melyik fiadat tudtad magad mellé állítani?

Akkor is érezte, de itt az erdőben értette meg jobban, hogy jajkiáltás tört fel Árpádból. A félárvaság, a féltestvéri féltékenység, az apahiány jajkiáltása. Ő is megijedt valamitől, azért üvöltött fel. Megremegett benne a fájdalommal kövült szeretet.

Apja ekkor tisztán látta, hogy benne soha nem csalódik. Árpád nemcsak ígerte, hogy segíti feltenni a tetőt is, bevezette a régi házba a vizet, beszerelte a fürdőszoba és a konyha vízvezetékeit. Ádám pedig éveken át pénzzel segítette öccsét, anyját és nagyanyját. Ők hárman negyvenezer forintból éltek. Sándor évekig nem volt alkalmas munkára, nem volt semmiféle jövedelme. Apja előbb az örökségből, azután a nyugdíjából segítette fiát. Ádám hol ötezer forinttal, hol tízzel, hússzal enyhítette mindennapi gondjaikat. Legutóbb hatszázezer forintot küldött nekik. – Könnyen adtam – somolygott magában –, apámtól kaptam, kölcsön... Megállapodtak, hogy havi részletekben visszafizeti a tartozást. Apja meg azt gondolta, jól van, gyerekek, tiétek lesz az is.

János hálás szeretettel gondolt anyjára és apjára. Ők a halálukkal is az életet segítették. A házuk eladásából származó örökség jól kitarzott, egészen a nyugdí-

jazásáig. Maradt még egymillió forintja. Mit csináljon vele? Őrizze a bankban? Nem adnak érte semmit. Egy mozdulattal odaadta fiának, ő meg több mint a felét továbbadta anyjának, hogy ő is felsóhajthasson egy kicsit. Mariann is segítette Ádámot háromszázezer forint kölcsönrel, hogy bebútorozhassa lakását, szépen fogadhassa az új jövevényt, a kis Ádámot.

– Jó felé haladok? – nézett körül János. A fűrészek és fejszék csattogása köröskörül visszhangot vert az erdőben. – Ha a Magyar család apraja-nagyja összefogna a faluvégi ház újjáépítéséért, akkor példát mutathatnánk az egész országnak.

Alighogy kigondolta ezt, megpillantotta fiát és a többi favágót.

– Édes gyerekem! – dörmögte, s hitetlenkedve bámulta erős, egészséges, izmos alakját. Hogy ő, aki ott állt a sír szélén, micsoda ember lett! Kamaszkorában még hajlott háta, vállban előregörnyedt gerince kiegyenesedett, kinőtte magát, kigyógyult a szenvedélybetegségéből, férfi lett belőle. Már csak néhány lépés választotta el Sándortól. Nézte, hogy két kézzel tartja és irányítja a 64-es motoros láncfűrész, s mint aki mélyen tiszteli a hatalmas és gyönyörű fát, fél térdre ereszkedve, éppen megküzd vele. A motorzajban odalépett a fia háta mögé:

– *„Ejh, dönts a tőkét ne siránozz, ne szisszenj minden kis szilánkhoz!”*³ – érintette meg a vállát.

– Apám! – fordult hátra örvendezve, szélesen mosolyogva Sándor. – Te hogy kerülsz ide?

– Látni akartalak. Már nagyon hiányoztál.

– Hát te aztán vagy valamilyen! És hogy találtál ide?

– Úgy ismerem ezt az erdőt, mint a tenyeremet! – hengegett.

Kiörvendezték magukat, aztán Sándor odakiáltott a társainak, hogy ő egy kicsit most megáll a munkával.

– Megjött az apám! – ingatta fejét, és olyan csodálkozva nevetett, mint aki nem akar hinni a szemének.

– Megéheztél, ugye? Hoztam valamit. Kicsit leülhetünk?

– Oda... – intett Sanyi a lefűrészelt csonkokra.

Apja kicsomagolta a paprikás szalonnát, kenyeret, vastag húsú piros paprikát és paradicsomot vett elő a táskájából, késsel, szalvétával meg is terített szépen.

– Láss hozzá, egyél csak, majd beszélgetünk. Anyád is mondta – látom, valóban jól vagy. Megféríasodtál.

– Itthon vagyok – nevetett apjára a fia, ő meg örömmel állapította meg, hogy éppen úgy csillog a szeme, ahogy kicsi korában. Sándor jóízűen falatozott, apja pedig elégedetten nézte a fiát.

– Nekem kellene itt lennem! Nem is tudod, mekkora honvágy van bennem.

³ József Attila: *Favágó*

- A favágás iránt van honvágyad? – viccelődött Sanyi.
- Tudod te, mit beszélek. Sajnálak, hogy nehéz munkát kell végezned.
- Nem is olyan nehéz. És ne sajnálj! Ez jó munka. Visszaadja az önbecsülésem.
- De itt nem vagy szabad!
- Szabadabb vagyok, mint Ábel Amerikában! Csak itt lehetek szabad. Ez a hazám! *„Ezernyi fajta népbetegség, szapora csecsemőhalál, árvaság, korai öregség, elmebaj, egyke és sivár bűn, öngyilkosság, lelki restség, mely, hitetlen, csodára vár, nem elegendő, hogy kitéssék: föl kéne szabadulni már!”⁴*
- Hogy te miket tudsz!
- Volt rá időm a fogságomban. Nem is tudod, mennyi József Attila-verset olvastam és tanultam meg a kis szobában. Adyt, Aranyt, Radnótit is. Volt idő, nem kettő, hogy *rághattam szegyenemben ökleim...*⁵ Káin utódai vagyunk. De az a feladatunk, hogy végre valóban testvérek legyünk.
- Az iskolában Radnóti volt a kedvenced. És mondd csak – segítenek kibírni a költők a szabadsághiányt?
- Érlelnék a szabadságra. Az ember mélyebben átélheti helyzetét a segítségükkel. Azt is, hogy mire van szükségünk. Én kihagytam a tanulást az életemből, és majdnem úgy dőltem ki, mint a fák. Most aztán fordítva élek. Dolgozom és tanulok. Amikor elvették az eszemet, nem tudtam, mit teszek, mekkora bűnt követek el. Azért nyúltam a kábítószerhez, mert szabad és boldog akartam lenni. És rab lettem és boldogtalan.
- Vagy és vagyok. Vagyok és vagy. Itt jó volt gyerekek lenni. Csemetének lenni, ahogy errefelé mondják. Csemetém, gyermekem... Csemetekertben nőttünk fel. Csemetekertben neveltünk kis fenyőket, juharokat, gyertyánokat, tölgyeket. Tudod, hogy mi telepítettük ezeket az erdőket?
- Tudom. Hallottam a faluban.
- Itt azonosultam az erdővel. És itt vágtam ki belőle magamat.
- Majd én is kivágom magam. De velük együtt! – intett a társai felé. – Másképp nem megy.
- Sándor összecsomagolta a maradékot, s kínálta apját, hogy ő is egyen.
- Én ettem az úton. Kínáld meg a barátaidat is. Van még a táskámban két jókora darab szalonna. Még sok van előttetek! De azt tudod-e, hogy mit köszönhetsz anyádnak?
- Az életemet. Mindent. Mindent neki... nektek köszönhetek. És a Jóistennek. Jó itt nekem. Nagyon jó barátaim vannak – intett a favágók felé. – A faluban is sokan szeretnek. Befogadtak. Az volt az első megrázó élményem, hogy itt min-

⁴ József Attila: *Hazám*

⁵ Radnóti Miklós: *Töredék*

denki köszön. Eleinte sokszor megdobbant a szívem, hogy észrevettek. Visszaköszöntem. Itt éreztem meg először, hogy vagyok valaki. Már több mint öt éve... Nem kérek Budapestből. De onnan is eljöttek hozzám régi barátaim. Örültünk egymásnak.

– Jönnek majd ők is?

– A tetőre gondolsz?

– Arra.

– Jönnek mindenhol. Főleg ezek a favágók! Kivágjuk magunkat... Ki bizony! A polgármester is megígérte, hogy szerez nekem munkát a gyárban, Kaposban.

– Testvéreid is jönnek. Segítenek újjáépíteni a házat.

– Mondták. Beszéltem velük. Tavasszal új tető alá hozzuk a házunkat. A régít lebontjuk, ahogy a régi kormányt, és újat teszünk fel – nevetett. – De magyar kormányt! Cigány, zsidó, sváb, horvát, akármicsoda – jöhet mind! Mind magyar, ha magyarhoz méltóan viselkedik. És a magyar sem az, ha méltatlan az ember nevére. Évek óta járunk az erdőre, a tetőszerkezetet is az erdő adja. Fele bér, fele fa. Így jutottunk gerendához, szarufához, léchez. Láttad a házat belülről?

– Láttam. Nagyon szép. Büszkék lehettek rá és magatokra. Anyád a mamának is visszaadta az életkedvét. Meg neked is.

– Az én kis cselédem, anyám. Ő lehet igazán büszke arra, amit tett. Itthon is meg Bécsben. Hihetetlen, mennyi mindennel bírt. Betegen. Csak gyógyuljon meg ő is! Előbb ő tartotta távol a pusztulást a háztól, aztán meg én, amikor fejszét fogtam, és kijöttem ide az erdőre a többiekkel.

János gyönyörködve nézte megerősödött fiát, amint jóízűen falatozik, eszegeti a kenyeret és szalonnát. Hálát érzett a fiáért, fia életéért, a felesége iránt érzett hálát a szívében. Megértette, hogy elválásuk után Terikének Budapest nem adott mást, csak hazavezető utat. Ugyanazt adta anyjának és gyerekének, szenvedélybetegségéből gyógyulni akaró fiának. Terike bízott az öreg szülőházban, és bízott a fiában, aki eljött őutána, az édesanyja után. Haza.

Ahogy a fiától hallotta, János úgy képzelte maga elé gyereke anyját, volt feleségét, aki az újra megtalált szülőház udvarán a hazatérés örömeivel mondja édesanyjának és fiának:

– Ez az otthonunk. Mégis itt van, ahol kezdettől fogva megvolt. És ez nem is lehet másképp. Ez a hajlék hűséges maradt hozzánk, visszafogad bennünket. Ez a szülőházam, fiam! Így van, édesanyám?

– Bizony így van, kislányom.

Terike úgy beszélt, ahogy a lelke diktálta, s ez békességgel és hittel töltötte el.

– Már tudom, hogy csak jól és jobban kellett volna szeretni, csak jól és jobban kellett volna élni és dolgozni érte.

A ház újjáépítése, az otthon visszahódítása Terike életének új értelmet adott.

Megértette, hogy nem térhet ki a sors elől, s nem várt örömét lelte az építkezésben. Arra is a kényszer vitte rá, hogy elfogadja egy régi ismerőse ajánlatát. Elment Bécsbe cselédnek. Dolgozott szakadásig ott is a családjáért, anyjáért, fiáért, önmagáért. Egy idős, Parkinson-kórban szenvedő embernek és feleségének viselte gondját. Bevásárolt, főzött, mosott, takarított, húzta-vonta, mosdatta, öltöztette, etette a beteg öreget. Reggeltől estéig, estétől reggelig felügyelte és gondozta a kilencven éves embert.

A rokkantnyugdíjas, cukorbeteg, szívritmuszavarral küszködő Terike kéthetenként hazament faluvégi házába, hazavitte a keresetét, s ahogy a pénzéből telt, végezték a belső felújításokat. Így éltette magában, anyjában és fiában a reményt. Szedte a gyógyszereket, hogy megelőzze az infarktust, hogy ne kapjon agyvérzést. Bízott benne, hogy ő is meg a fia is meggyógyul, hogy előbb-utóbb Sándor is képes lesz munkát vállalni. Évek múltak el kimondhatatlan szegénységben, szomorúságban és vergődésben, a hol itt, hol ott fölvert áthidaló bankkölcsönök és az uzorakamatok törlesztésével. Ahogy aztán a gyerek kigyógyult szenvedélybetegségéből, hosszú önmegtartóztatás után ahogy megszűnt az anyagtól való fizikai függése, nagy belső erővel fokozatosan kerekedett felül a lelki függőségen is. Hitte az anyja és hitte a fia is, hogy ha elmúlnak a világtól való érthető és érthetetlen féltelmek és rettegések, előmerészkedik kis szobájából, fokozatosan visszanyeri önbizalmát, elvesztett személyiségét. S ha már elhiszi, hogy többé nem megvetés és önmegvetés az osztályrésze, akkor barátokra talál a faluban. Így is lett. Olyan emberekre talált, akiket becsülhet, és akik őt is becsülik. Akik felsegítik az elesettet, hogy járni tudjon újra. Dolgozni akart, munkához jutott, és dolgozik is. Hasonlít a többihez és különbözik is tőlük, olyan egyedi példány, amilyen nincs több és nem is lesz e világon.

– Élsz, fiam, ez a legfontosabb – biztatta apja a fiát. – Évekig én is munka nélkül voltam. Segélyen tengődtem. Keservesen értem el a nyugdíjas kort, de most már jó. Megtaláltuk az otthonunkat, jól élünk Mariannal. Meglátod, ti is rendbe jöttök.

– Mennem kell, apám – fogta fűrészt a gyerek –, nekünk még sok dolgunk van.

Örültek egymásnak, és úgy váltak el, megnyugodva és bizakodva, mint akiket kicseréltek. Úgy lett, ahogy lennie kellett. Apja is ment a maga útján, a fia is hazatalált. Apja és anyja szülőföldjén találta meg otthonát, házát és hazáját.

Bozók Ferenc

Tengerszem

Tiszta vizű, üde, kék hegyi tó.
Óvja a jég, s puha hótakaró.
Mint fal képen a Mária-kép,
égszínű és fagyos, és meseszép.
Mária, tengeri csillag, a könnyed
türkizes, ékszeres, éteri, könnyed.

Hiányjelek

Verseink hiányjelek,
hiány fakasztja őket,
mert a van kevés, mivel
a nincs, de lenni kéne
vérzi át üres lapunk.

Láttam hegyeid

Láttam hegyeid, jártam a havon és nyárban.
Vágylak, Te legyél gyilkosom, akit úgy vártam.
Árad, feketül, dúsul az anyaföld bennem,
jőjj, hisz neked is fáj, ugye, ha megölsz engem.

Tölgyfa

Gyapjas, kusza, üde bárány.
Élet csicsereg az ágán.
Lángol üde, kusza lombja,
zöld tűz, csavarog a holdba.
Gyémánt levele egészség,
sáros gyökere a vénség.
Harsog, hiteti hogy élet,
suttog: közeleg a véged.
Tested megadod a földnek.
Meghalsz, gyökerek ölelnek.

Devecseri Zoltán

Negyedik parancsolat

– „átirat” Radnóti Miklós 100. születésnapjára –

Tiszteld az Időtlen Időt,
– apádat-anyádat,
s minden énekes prófétáját,
ki a semmiből hitet fakasztott,
a mindenütt velünk – levőket:

Tiszteld, akiket szólni küldött
közénk a teremtő,
kinek már bölcsője is ballada,
derékalja – siratóéneke,
s *adott* anyja lett az Ország –,
kapott fia Ő a szülőhazának
(minek általa neveztetett)!

Tiszteld a *fél*ni *nem merő*ket,
– szentek rejtőznek előlünk –
alig hallható suttogás
sebet gyógyító varázs-szavát!

Emlékezd a zsoldár-fakasztókat,
a büntelen születettet,
öccsét – anyját – apját ha siratja,
a mindenütt veletek levőket...

*

Az álom remekműveit
eltünteti
az este gyalulatlan kerítése,
miképp a szenvedést is – –

*

Tiszteld a madárlátta asszonyt,
– virrasztó kezét a vállára küldte,
midőn elillant az őriző angyal
ama karddal; fönn *a hegyek közt*
nem óvhatta már – –

Tiszteld azt, aki földadja,
s aki szavaival szembeszáll,
pontos versekkel szól és száll a szó
száz éven túlra is majd,
száll, szól, hogy odaérjen!

Tiszteld, akit a teremtő
közénk szólni küldött!

Csermajor,
2009. április 30. – május 5.

Váradi-Kusztos Györgyi

Összegező gondolatok Ignác Rózsa életművének megítéléséről

Ignác Rózsa nevét először szülővárosában, a Székelyföld keleti csücskén fekvő, borvízkútjairól, „pokolsaráról” (reumagyógyító iszapvulkánjáról) ismert Kovásznán hallottam. Hatalmas gyümölcsössel körülvett szülőháza tizenegy évig volt családjunk otthona. Ott került első ízben kezembe a *Levelek Erdélyből* és a *Családi mondanakör* című elbeszéléskötete. Az író remek megfigyelő- és lényegkiemelő-készségét tanúsító karcolatai, novellái emlékeztetése maradtak számomra találó jellemrajzaik, szellemes humoruk, eleven stílusuk, a különböző embereket, helyeket körülvevő sajátos atmoszféra érzékletes megjelenítése révén.

Később a csángóság történetével, néprajzával foglalkozó írások között találtam rá Ignác Rózsa *Született Moldovában* című regényére. A könyv két szempontból is érdekesnek tűnt. Egyrészt a csángó téma irodalmi feldolgozásának újdonsága, másrészt a valamikori népszerűség és az 1948 utáni – politikai okokból történő – zúzdára ítélet miatt.

Mivel életműve ma nem tartozik az irodalmi alkotások mércéjéül szolgáló kánonok mintaszerűnek ítélt, mértékadó szövegei közé, fent említett regényének korabeli kedvező fogadtatása, illetve a '90-es magyar irodalomtörténet Ignác-művekre vonatkozó lektúr-minősítése figyelmet elkerülhetetlenül a *kánon*, *kanonizáció*, *irodalmi kánonképződéssel* kapcsolatos elméleti kérdésekre irányította, szem előtt tartva Rohonyi Zoltán megfogalmazását: „(...)kánonról akkor beszéljünk, ha az irodalom önmozgásként értett oldala (receptió, intertextualitás) összekapcsolódik az intézményes autorizáció (kritika, iskola, irodalomtörténet) formáival.”¹ Itt és most csupán jelezni szeretném a problémakör fontosságát és tájékozódásom irányát.

Előadásom ezúttal a kanonizáció intézményes – ha tetszik, hatalmi – aspektusa felől közelíti meg az Ignác-életmű irodalmi megítélésének történetét. Az 1948 előtti népszerűsége, a '48-at követő elhallgattatásra, '56, majd '89 utáni megítélésre vonatkozó megállapítások a szöveggondozás, értelemgondozás, a cenzúra működését veszik figyelembe.

Hogy milyen helyet jelölt ki Ignác Rózsa számára a magyarországi irodalomtörténet-írás egykor és ma, nyomon követhető – és ez a legrovidebb út – az

¹ Rohonyi Zoltán: *Kánon és kanonizáció*. A XIX. századi irodalom értelmezési kereteihez. In: *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*. Bp., Kijárat K., 2000. 10. o.

1942-től Magyarországon kiadott, magukat a magyar irodalom története(i)ként definiáló összegező munkák, valamint általános lexikonok vonatkozó megállapításáiban. Másrészt – és számomra ez az izgalmasabb út – az írásairól (pl. a *Született Moldovában* című regényéről) megjelent ismertetőkből, kritikákból.

Könyvei rövid ideig ugyan (1937–1948), de a „naiv irodalmi recepció” közösségi szintjén mindenképpen, sőt mondhatni intézményesen is kanonizált alkotásoknak számítottak. Irodalomtörténet-könyv [pl. a *Várkonyié*, aki *Az újabb magyar irodalom* című (1942-ben megjelent) könyvében így ír Ignác Rózsa stílusáról, regényeinek tartalmi, tematikus sajátosságairól: „Még az oly dinamikus, túlfűtött stílusú erdélyi elbeszélők közt is új hangot tud megütni, még drámaibb, lendülőbb és hevesebb, ragyogást és sötétséget váltogató, (...) s neki köszönhetjük, hogy egy szinte elfeledett magyar törzsnek, a csángóknak életéről minden lényegeset megtudtunk, s fölébredt lelkiismerettel tartjuk számon sorsukat.”²], irodalmi folyóiratok foglalkoztak munkáival. A magyar prózaírás egyéni stílusú folytatóját látták benne. Az író visszatekintései szerint egykor még iskolai tananyag is volt (pl. a Nyíregyházi Tanítóképzőben).

Művei fogadtatásának egyik legjellegzetesebb példajaként említhető az egykor igen népszerű, sok kiadást megért *Született Moldovában* regény recenziója. Megmutatja, hogy milyen jellegű és színvonalú folyóiratok foglalkoztak az író munkáival, kik voltak kritikusai, milyen olvasói elvárással közeledtek írásaihoz, milyen szempontokat érvényesítettek kritikáikban.

Különböző pártállású politikai napilapok³, irodalmi folyóiratok⁴, katolikus⁵ és protestáns⁶ lapok egyaránt írtak kritikát e regényről. Elsősorban az író téma-választásának újdonságára, történelmi időszerűségére, hiányt pótló jellegére irányítják az olvasók figyelmét. Valamennyien kiemelik a csángóság életét bemuta-

² Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom 1880–1940.*, Bp., Szukits-kiadás (?), 1942. 525–526.o.

³ Például a szociáldemokrata Népszava, mely az irodalmi rovatában szociáldemokrata írók művei mellett Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc írásait is megjelentette; az 1938-ban alapított, majd 1944-ben a német megszállás után betiltott liberális Magyar Nemzet

⁴ Például az MTA támogatásával megjelenő tudományos és irodalmi folyóirat: a Budapesti Szemle; a magyarság sorskérdéseinek nagy teret biztosító pécsi irodalmi, művészeti és társadalomtudományi havi folyóirat: a Sorsunk (1941–1948); a Szegeden havonta megjelenő irodalmi, művészeti, közművelődési és tudományos havi folyóirat: a Délvidéki Szemle (1942–1944)

⁵ például a katolikus szépirodalmi és kritikai képes hetilap: az *Élet* (1909–1944); a Possonyi László szerkesztette szintén katolikus irodalmi, tudományos havi folyóirat: a *Vigilia* (1935–)

⁶ például a kálvinista folyóiratként induló, 1939-től világnézeti és társadalompolitikai hetilap: a *Magyar Út* (1934–1944), melynek szerzői a népi írók, illetve az erdélyi, felvidéki és a vidéki városok szellemi életének képviselői

tó rész központi szerepét. (A rövidebb-hosszabb könyvismertetésekben a mű fő problémájaként megjelölt, időszerű kérdésnek tartott asszimiláció és a tragikum fogalmai egymásra utalva jelennek meg.⁷) Ezen írások – hogy csak néhányat említsek – Possonyi Lászlótól, a Vigilia szerkesztőjétől, Gálos Rezsőtől, a pécsi, majd a budapesti egyetem magántanárától származó recenziók, rövid elemzések kedvező fogadtatásról tanúskodnak. Természetesen akadt, aki írásainak érvényességét, hitelét is vitatta⁸, de *Kárpáthy Aurél*, *Schöpflin Aladár*, *Rhédey Tivadar*, *Hegedüs Lóránd*, *Hunyadi Sándor*, *Papp Jenő* vagy éppen *Várkonyi Nándor* méltatásai alapján egyetérthetünk az író ama megállapításával, miszerint 1948 előtt némi fenntartással, de az aktuális írói társadalom befogadta.

1948 után, az általam izgalmasnak nevezett nyomkövető úton – egy legalább tordai hasadék nagyságú – szakadék tátong, amennyiben a *Született Moldovában* című regényről (tudomásom szerint) 1948 és 1989 között nem jelent meg kritika, méltatás. 1948 és 1957 között az író saját munkáit nem publikálhatta. E majdnem évtizedes kényszerű némaság időszaka alatt az író műfordításokkal foglalkozott.

1957 után irodalmi munkásságáról az 1961-es *Új Magyar Lexikon*⁹ tudósít, elmarasztalva nacionalistának nevezett prózájáért. „Sok kedves írásomat alig vette észre a kritika (mondja 1973-ban Ignác Rózsa), de a leggyengébb – s persze megint a legkeresettebb – könyvem kapta a legtöbb lesújtó bírálatot [...]. Az egyik kiváló kritikus tollából arról értesülhettem, hogy „világnézet nélküli” író vagyok, „nacionalista” és „dzsentrofil”. Mit tudjak tenni én Uram és én Istenem? Gondoljam azt, hogy logikátlan egy nacionalistát világnézet nélkülinek tartani, vagy örvendezzem, hogy esetemben a nacionalizmus nem feltétlenül világnézet? Még XIX. századi értelemben sem voltam nacionalista soha [...]”¹⁰ – utasítja vissza Ignác Rózsa az őt érő egyik leggyakoribb – természetesen – vádként megfogalmazott állítást.

⁷ Nem véletlen, hogy aktuálisnak tekintették az asszimiláció kérdését, hiszen Magyarországon vitatéma volt politikusok, irodalmárok körében egyaránt. „Az asszimiláció kérdése bele van dobva a nyilvános vita tárgyai közé, s akarva, nem akarva számolni kell vele [...]. A vita nem csupán politikai, közlő érinti a kultúra s főképp az irodalom és művészet területeit, melyben mi írók élünk” – állapítja meg az „Asszimiláció és irodalom” című cikkében Schöpflin Aladár. In: Nyugat, 1939. I. sz. 281–293.

⁸ Horváth Béla: „A lecsapolt mocsár”. Szép Szó 1939. VIII. 79–80.

⁹ Új Magyar Lexikon. Szerk. Berei Andor. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961.

¹⁰ Hegyi Béla: „A Vigilia beszélgetése Ignác Rózsával”. Vigilia, 1973. VIII. 532.o.

1963-ban irodalmi tevékenységéről Benedek Marcell¹¹ ír a *Magyar Irodalmi Lexikonban*¹². (Tragikus életrajzi szemléletére, a két világháború közötti erdélyi nemzedék sorsának drámai megjelenítésére hívja fel a figyelmet, egyúttal azt is megállapítva, hogy a '45 után írt művei változatos tárgyúak, enyhültebb életfelfogást tükröznek.)

Az 1966-os irodalomtörténet 6. kötete¹³ már csak Reményik Zsigmond bibliográfiai adataként említi Ignác Rózsa nevét. Pomogáts Béla viszont 1982-ben *Az újabb magyar irodalom 1945–1981* című összefoglaló könyvében¹⁴ a Nyugat harmadik nemzedéke kapcsán tájékoztat az író irodalmi munkásságáról. Írásainak 1989 utáni irodalmi megítélésében meglehetősen eltérő álláspontok észlelhetők. A '89-es politikai fordulat lehetővé tette művei újrakiadását, addig kiadatlan írásainak hazai megjelentetését (l. Püski K., az erdélyi Pro Print K., amely az életmű kiadását is felvállalta). Politikai cenzúra – elvileg – többé nem jelenthet akadályt. Írásaira vonatkozó rekanonizációs törekvések az anyaországban és Erdélyben¹⁵ egyaránt észlelhetők.

¹¹ Benedek Marcell „fedezte fel” az író Ignác Rózst; ő volt első két regényének lektora is. L. Benedek Marcell: *„Az I. R. F. T. megalakulásának hiteles története”*. Esti Kurir, 1937. V. 4.

¹² Magyar Irodalmi Lexikon. Szerk. Benedek Marcell. Bp., 1963. I. 490.

¹³ A magyar irodalom története 1919-től napjainkig. VI. kötet. Szerk: Szabolcsi Miklós.

¹⁴ Pomogáts Béla: *Az újabb magyar irodalom története 1945–1981*. Bp., 1982.

¹⁵ Erre utalnak (a teljesség igénye nélkül) az alábbi adatok:

1995-ben Ignác Rózsa-írást tartalmazó alternatív tankönyv jelenik meg Kolozsváron. (Máthé András – Szász Mihálykó Mária: *Irodalmi olvasókönyv*. (Alternatív tankönyv az ötödik osztály számára.) Kolozsvár, 1995.)

Gödriné Molnár Márta 1997-ben, 81 oldalas, „I. fokozati tudományos-módszertani dolgozatának” témájául Ignác-regényeket választott „A regényesített szülőföldélmény Ignác Rózsa műveiben” címmel, elsősorban azért, mert megítélése szerint „a megvetés, megbélyegzés, elhallgatás után ideje volna, hogy tisztelet adassék művészetének, úgy, hogy ébren tartsuk emlékezetét elsősorban szülővárosában, Háromszéken, Erdélyben [...]”.

Az író munkásságának megbecsülése jeléül 1999-ben Kovásznán Ignác Rózsa-emlékszobát avattak. Az ünnepségről beszámoló *Háromszék* megyei lap közli Fábri Annának rövid írását *Magyar íróknak* címmel. Az életművet értékelő jelzőktől tartózkodó, semleges hangnemű cikk mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy mindig is számottevő volt az erdélyi eredetű írók aránya irodalmunkban. Megállapítja, hogy az olvasóközönségét a középosztályban kereső Ignác Rózsa erdélyi könyveivel érte el igazi nagy sikereit. Közérthetően, az irodalmi hagyományokhoz kapcsolódva örökítette meg „hazájának nyelvét, történeteit, hétköznapi és kiemelkedő hőseit”. (Kisgyörgy Zoltán és Benjámin: „In memoriam Ignác Rózsa”, *Háromszék*, Sepsiszentgyörgy, 1995. szept. 23.)

Ugyanakkor Görömbei András figyelmeztetett arra, hogy a jelenlegi szerteágazó irodalmi élet, a különböző elméleti iskolák gyors váltakozása, a könyvpiacra megjelenő írások töménytelen mennyisége is oka lehet annak, hogy a megérdemelnél még mindig kisebb figyelem fordul Ignác Rózsa munkái felé.

Bár az 1991-es *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*¹⁶, a 1994-ig megjelentetett *Magyar Életrajzi Lexikon*¹⁷ és az (1994-es, majd 2000-ben megjelent) *ÚMIL*¹⁸ tartalmaz Ignác Rózsa-szócikket, a 19 kötetes (1993–2004 között kiadott) *Magyar Nagylexikon*¹⁹ nem tud az íróról létezéséről.

A *magyar irodalom története (1945–1975)* 1990-es kiadása „kiátkozás” helyett „állást foglal” Ignác Rózsa életművével kapcsolatban is, mégpedig oly módon, hogy teljes egészében a belletrisztika, a problémátlan olvasmányok körébe utalja, talán tréfának szánt érveléssel. A ’40-es évekből mindössze három művét említi (*Keleti magyarok nyomában, Márványkikötő, Róza leányasszony*), melyek közül az utóbbit²⁰ mindent elsőprő bizonyítéknak tekinti arra nézve, hogy „az író elsősorban a színes, izgalmas jellemeket, teátrális helyzeteket kedveli, ami nem csoda, hiszen maga is a Nemzeti Színház tagja volt.”²¹

A *Magyar Irodalom Története*²² című 2007-es munka az ’56-os események kapcsán említi Ignác Rózsanak – a *Rendületlenülben* megjelent – *Igazat játszottak* című novelláját mint legkorábbi példát a „pesti srácok” mítoszra.

És ha már előadásom elején azt állítottam, hogy a *Született Moldovában* regény recepciója rálátást biztosít az Ignác–művek fogadtatására, akkor érdemes arra is figyelni, hogy ’89 után, erdélyi lapokban olvashatunk Ignác Rózsa műveivel, s konkrétan e regényével is foglalkozó írásokat.²³ Elsősorban Kántor Lajos 1999-ben a *Látóban* (és a *Kortársban*), valamint Sombori Sándor 1990-ben az *Ige* református gyülekezeti lapban megjelent cikkeire gondolok. Ez utóbbi írás ért-

¹⁶ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. Balogh Edgár. Bukarest, Kriterion Kiadó 1991.

¹⁷ *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., Akadémiai Kiadó 1994-ig.

¹⁸ *Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Szerk. Péter László. Bp. Akadémiai Kiadó 2000.

¹⁹ *Magyar Nagylexikon*. Főszerk. Élesztős László, Berényi Gábor, Bárany Lászlóné. Bp. Akadémiai Kiadó 2004-ig

²⁰ „Legközépszerűbb írásomnak a Róza leányasszonyt tartom. Mondjam-e, hogy jellemzően az egyik legolvasottabb, legnépszerűbb?” In: *Vigilia*, 1973. 8. sz. 532.

²¹ *A magyar irodalom története. 1945–1975*. III/1. Bp., 1990. 78.

²² *A Magyar Irodalom Története*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály. Bp., Gondolat Kiadó 2007.

²³ Sombori Sándor: „*Született Kovásznán*”. *Az Ige*. Kovászna, 1991. 10. sz. 6.

Kántor Lajos: „*Született Kovásznán és Fogarason*”. *Látó*, 1999. 10. évf. 12. sz. 136–139.

Kántor Lajos: „*Ignác Rózsa és az irodalomtörténet-írás*”. *Kortárs*, 1999. 43. évf. 12. sz. 93–98.

Lászlóffy Csaba: *Ignác Rózsa fiókgénye*. Helikon, Kolozsvár, 1999. 9. évf. 15. sz. 3.

hetetlennek tartja, hogy a kritika „ólmos fülekkel” és „behunyt szemmel” megy el az általa „regényeposznak”, egyszersmind Ignác Rózsa fő művének tekintett *Született Moldovában* mellett.

Úgy tűnik, hogy a regénnyel szembeni olvasói elvárások ötven év után is más és más indokkal, hangsúllyal, de – a hitelesség követelménye köré szerveződnek, mind a téma időszerűségét méltató, s a regény értékeit a szerző írói kvalitásaival magyarázó Somborinál, mind pedig az író helyzetrajzainak kitüntetett szerepéről értekező, s e vonatkozásban a szerzői életrajzra, élményre, az író motíváló lelki, alkati tényezőkre, az életmű fejlődésrajzára, irányzatokhoz, nemzedékhez való kapcsolatára figyelő – a fent említett regényre csak utaló – Kántornál Lajosnál, aki szerint a *Született Moldovában* hitelességből és megjelenítőerőben elmarad a *Keleti magyarok nyomában* regényes útirajzról.

Látható, hogy az egymással bizonyos tekintetben ellentétes megítélések szembeállításánál az egykori és a „mai” befogadók művel szembeni elvárásainak közös pontjai is megmutatkoznak.

Ignác Rózsa fia, a költő és chicagói nyelvészprofesszor Makkai Ádám vállaltan személyes hangú írásai az író Ignác Rózsáról (pl. a 2007-es *Székelyföld* c. folyóiratban, vagy az általa fiókgregényként emlegetett *Ünnepi férfiú*, és *A vádlott* című regények bevezetőjében), Kodolányi János, az akkor még kiadhatatlan *Ünnepi férfiú* című regényt felsőfokon méltató levele, Jókai Anna ajánlása az 1953-ban befejezett, de politikai okokból csak 1989 után kiadott *A vádlott* című regényhez, vagy Sturm László ez utóbbi könyv stílusával kapcsolatban kételyeket is megfogalmazó, de alapvetően Makkai Ádám bevezetőjének gondolatmenetét elfogadó 2007-es recenziója²⁴ mind-mind arról tanúskodnak, hogy az *Ünnepi férfiú* és *A vádlott* értő olvasói Ignác Rózsában nem csupán az irodalmi hagyományok egyéni stílusú folytatóját látják, de a merőben újat teremteni képes alkotót is.

Az Ignác-írások esztétikai színvonalának egyenlenségét hangsúlyozó bírálatok megfontolt véleménynyilvánításra intik az olvasmányos, élvezetes stílusú, minden bizonnyal szórakoztatni is akaró, de nem csak felszínes szórakozást nyújtó könyveitől fellelkesült olvasót. Ám ugyanezek a bírálatok életműve értékeinek felkutatására, helyzetrajzainak, említett regényeinek el- vagy éppen újraolvasására is ösztönözhetik a kései befogadót. És reményeim szerint ennek az előadásnak a meghallgatóit is.

²⁴ *Kortárs*. 51. évf. (2007. nov.) 11. sz. 123–126.

Király Farkas

Rajzok az amorfózisról

VIII. – Tollaskígyó előre sirat

„Buborékokban ereszkednek hozzánk.
Termetes rücskös gömböcök.
Sokan érnek földet, egyre többen.
Némelynek szeme van, villámszórásra jó.
Másokon száj nyílik, füstöt fújni, okádni tüzet.
Szavak – nos – fölösleges tömkeleg.
Kéz a kézben, haj a hajban,
fül a fülben, öl az ölben.
Család- és fátlanul, családfátlanul
buborékokban érkeznek közénk.
Sűrűsödik a tömeg, magva válik, hasad.
Szurokkrém, üvegfolyó, lávafagylalt.
Paszta, majd massa.

Buborékokban érkeznek.
Hívogatásukkal fel kell hagyni.
Míg nem minden verzió univerzális.”

És Tollaskígyó kúszva elrepült.
És Tollaskígyó röpülve kúszott el.

IX. – robo

szemet nyiss még
egyszer.



ládd:

kihúzták álmukban a fejükből
mind a képletekkel le nem írható
gondolatokat, és ellátták őket
mozdulatisméltó algoritmusokkal.

most mozognak. úgy járnak,
úgy emelnek és tesznek és vesznek
pont, mint a robotok. ők a ro
a robo robotok.

téglatestű gomolygások, felhők
elfajzott utódai tapadnak az éghez.
szemet nyiss: lámpásaikban hozzák
a táj ezután örök pepita képét
fáradhatatlan atomhajtású kerti törpék.

most vagy soha
most vagy soha
most vagy soha
most vagy soha
most vagy soha
most vagy soha

X. – térplasztikai műtét

Mint régen, a kéz határozott, ám
remeg, vibrál a környezet.
Ritkul a lényeg. Oldódik, hígul.
Erők ébrednek, hatnak,
ismerni őket honnan is?
Az emléktáp-akkumulátor
anyaga megöregszik,
sav folyik belőle
szét az idő fémjén.
Nem vesznek el a pontok,
csak helyet cserélnek.
Hosszan őrzött képek
lesznek mint a
rézbe mart káosz.
S még annál is inkább.
Összerakják a manók
az első nulltérpenészt.
Működik a prototípus,
jobban a vártnál.
Mérhetetlen a határfok,
micélium öli a műszert.
Új időt varrnak a térre.
Szabj a régiből, ha tudsz,
vitorlát, igen nagyot.
Fogd bele az idő szelét,
a tachionvihart.
Horgonyt, amid nincsen,
felvonnod sem kell.
– Jó utat.
– Egészségedre.

XI. – pureschomuv

Eltörnek a fiolák.
Ömlenek névtelen napok, szerek.
Körök ütik fel fejük – zavar a képben.
Égitesteket kerget-bolyongtat az idő,
(autó)gumikat vet ki magából a föld, az Anya.
Ki keresel házat, találj. Olyt,
melyhez semmi nyom nem vezet.
Udvarán gödröt áss,
öntözz, trágyázz.
Gondosan, óvatosan,
önmagad hasítva:
miből lettél, s leszel mivé, eszedben tartsd.
Ültesd el az origót azután.
Majd növekvő árnyékában tűnődj:
a zuhanás nem más,
mint fordított felemelkedés.

H. Szilasi Ágota

Felemelkedés és alászállás

Földi Péter festészetéről

Földi Péter *metafizikus falusi térben a hagyományt mint mélyre transzformálható nyersanyagot használva egy csodálatos vidéki álomvilágot, fantasztikus, mitikus, csetlő-botló állatokkal benépesített mesevilágot, rusztikusan szürreális, öntörvényű művészbirodalmat teremtett, mely falusias zamatával unikumként hat az egyre inkább urbanizáló-dó fővárosi művészszcénában.* E tömörített mondat általam formált kivonata Rieder Gábor rövid tudósításának, melyet Földi 2006. január 30. – 2006. március 24. között a budapesti Aulich Art Galériában megrendezett kiállítása kapcsán írt.¹ A kiállítás jelentős esemény volt a művész életében, akkor jelent meg reprezentatív könyvkatalógusa, s talán az ideig ez volt a legreprezentatívabb budapesti bemutatkozása. Számomra is fontos esemény volt, hiszen nagy izgalommal álltam ott a fővárosi szakma előtt, és olvastam fel az arra az alkalomra „költött” kiállításmegnyitó szövegemet, mely a megjelent könyvkatalógus előszavának aktualizált esszenciája volt: a művész méltatása mellett egy nagyszerű ember, a nem sokkal korábban elhunyt Supka Magdolna búcsúztatása.²

Volt idő, amikor Rieder Gábor minden szavával maradéktalanul egyet értettem volna, ám minél régebb óta élek Földi Péter festészetének hatósugarában, annál inkább érzem azt, hogy ezek, az amúgy mély értelmű szavak, nem elegendőek e művészet körvonalazására. Hogy miért? Magamnak úgy magyaráznám, hogy azért, mert már nem pusztán művészetről, nem pusztán valamiféle egyéntől függő öntörvényű művészbirodalom létrehozásáról van szó.

Művészettörténeti vitába nem kívánnék belebonyolódni, nem is Rieder Gábor gondolatmenetét kívánom megcáfolni vagy elemezni, nem is ezzel a szándékkal válogattam össze e dőlt betűvel kiemelt szavakat, s fabrikáltam belőlük némiképp értelmes mondatot, hiszen amit megfogalmaz, egy mélységesen igaz közelítési módja Földi Péter művészetének (a „szürreálissal” azért vitatkoznék). Mégis úgy érzem, hogy Ő ennnyivel el is intézte a dolgot, számomra és azok számára, akik e művészetet keresztül a világot magát szeretnék megérteni, azonban többről van szó. Földi egyszer úgy fogalmazott, hogy *Jóvarázslásról*.

Ahogy egyre mélyebbre ások e művészet szimbolikájában, egyre különlegesebb területekre vetődöm. Valóban úgy van, ahogy a művész egy interjúban felvázolta:

¹ A teljes szöveg olvasható: http://artportal.hu/aktualis/hirek/foldi_peter_kiallitas

² Művészettörténész – 1914–2005. Földi Péter mentora, szellemi társa az alkotásban. A kiállítás a művész neki szentelte *Hantmadrak élőhelye* címmel.

„...amikor kész egy kép, az egy idő múlva elszakad tőlem. Hogy kire milyen hatással van, az már majdnem nem tőlem függ... Igazából érettem van, mert szeretek festeni. Hogy éretted is van-e, azt te érzed... Én tehát egy szituációt teremtek, amiben, ha jó a kép, te megmérheted magad” (Földi Péter). S én már képtelen vagyok úgy megállni Földi Péter egy-egy képe előtt, hogy miután megpróbálom feltárni, hogy számára miért olyan fontos az adott téma megformálása, az adott világ megteremtése, s megpróbálom a művet elhelyezni az életmű egyre szétágazóbb, ágas-bogas rendszerében (idáig a kapcsolatteremtésben mint művészettörténész veszek részt), ne magamat mérjem meg bennük. S egyre inkább képtelen vagyok arra, hogy mindazt, ami érzésként vagy gondolatként előtölul művészetével kapcsolatban, kívülállóként, szakmai szöveggént fogalmazzam meg. A kényszer egyre erősebb az egyes-szám-első-személyre.

Ezt az írást Földi Péter egri kiállítása inspirálta, amely kiállításnak meg kellett valósulnia, s most volt itt az ideje. Ugyanis e tárlattal, mely a Keresztény Ifjúsági Klub Galériájában nyílt, a művész búcsút vett városunktól.³

Az egri főiskolán eltöltött diákévek után szülőfalujában, Somoskőújfaluban visszavonultan élt, majd amellet, hogy alkotó ereje megtört volna, 1992 és 2009 között az Eszterházy Károly Főiskola Rajz–Vizuális Kommunikáció Tanszékén tanított – mesterségre, világlátásra, emberségre. Fekete Mária és Csonka Erzsébet vállalták fel a kiállítás lebonyolítását, munkájuk elismerést érdemel. Mégis kikíváncozik belőlem, hogy hangot adjak annak az elégedetlenségemnek, hogy e reprezentatív, a mai hazai művészet élvonalába tartozó festészet a



Földi Péter: *Fanyűvők felesége*
(2007–2009)

³ Földi Péter kiállítása – Eger, Keresztény Ifjúsági Klub és Galéria – 2009. május 18.

város szinte legkisebb kiállítótermében, megvilágítatlan falai között kaphatott csak helyet valamiféle félreértelmezett, a helyi értékekre alig figyelő, egyre inkább felerősödő biznisszűzű művészetmenedzselési gyakorlat miatt.

Nem is vállalkoztak a rendezők és a művész másra, mint a terem adottságaihoz mérni a képeket, s betuszkolni a falak közé, amit csak lehet. De annak lehetőleg a legjavát, s azt, ami adott időben a legfontosabb. S most a legfontosabb két óriási kép volt, melyek ez év tavaszára készültek el. Két szakralitással telített kép, melyek az életműben legalább olyan fontos helyet fognak elfoglalni, mint a *Nyitva van az aranykapu*, 1983, s a kiállításon is látható *Karám*, 1982, a *Táltos boronával*, 1990, vagy a *Vetésforgó*, 1995–96, hogy csak néhány csúcspontot emeljek ki az életműből.

Az életműre visszatekintve számtalan mű profán tartalma e két új alkotás – *Fanyűvők felesége* és *Földemlék-Harmadnapon* – vonzásában szentséggel telítődik. Vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy rejtett szakralitásuk immáron nyilvánvalóvá vált. E művek új képértelmezési dimenziót nyitnak az egész munkásság megítélésében, kiteljesítve a korábbiakat egy olyan létszint kapujához vezetnek, melyet Földi Péter régóta nyitogat már. Ám nem kész, dogmatikusan lehatárolt vallási tanítások bölcséletét kutatja. Művein átszűrődő léthelyzetét csak a szabad gondolkodást méltányoló hittételek filozófiája mentén hajlandó mérlegre tenni. Ám egyre inkább igényli, hogy megmértessék, akár a pokolraszállás gyötrelmei árán is, hiszen a szellemi, morális magaslatokba való felemelkedést a legmélyebbről kell elkezdni, hogy igaz értéke legyen.

Min múlhat egy mű szakralitása? A vászonról egyszerűen leolvasható tartalom, a vallásos történetek s a szent iratokban megemlélt személyiségek ábrázolása tesz-e egy művet szakrálissá? S nevezhető-e egy mű valóban szakrálisnak pusztán azért, mert ezeket a témákat ábrázolja? Főleg manapság, amikor nagyrészüket, főleg a legnevesebb mesterek valamikori oltárképei eredeti funkciójukat veszítve múzeumok falain függnek? S miért érezzük úgy, hogy művészetnek és szakralitásnak össze kell tartoznia, hogy a valódi műalkotásban vagy általa kitárulkozik egy olyan világ, mely a legmagasabb rendű szentség felé nyit rést akár az alkotó, akár a befogadó számára? Ne értsenek félre, nem vallásosságról beszélek, hanem sokkal ősbibb tartalmakról, melyek az ember megdicsőülésének forrásai, s annak az embernek a LÉTÉRŐL, aki csillaganyagból született, s aki Isten(ek)ben feloldva helyezte el magát a kozmikus nagy forratagban, s aki a legmagasabb dolgok véghezvitelére hivatott.

A világ legfontosabb, az isteni megismerésre irányuló szellemi hagyományai két nagy és egymástól igen eltérő típusba sorolhatók. A felszálló, tisztán transzcendens, az EGY-et dicsőítő, hétköznapi világunktól elszakadni vágyó – túlvilági, valamint az alászállók szellemi útjára, mely a Sokat dicsőíti, s mindenestől evilági. Az egyik rendszerint puritán, aszketikus. Megtagadja a testet, az érzékelhető világot káprázatnak tartja, s az üdvözülést nem e világon keresi, így mindenkor ki akar szállni a létkörforgásból. A másik ünnepli a Földet, az érzékelhető világot, a testet, gyakran a szexuali-

tást, mely többé már nem bűn. Megnyilvánulását egynek tartja a Szellemmel, mely minden Napkeltében és születésben megtestesül. Tökéletesen immanens, s megvet mindent, ami transzcendens.

Platón s legtehetségesebb követője Plotinosz e két közelítés egységében, a bölcsesség (Isteni) és az együttérzés (Istenői) harmóniájában szemlélte a Kozmoszt, de erre az integrációra való törekvés jellemzi a keleti vallásfilozófiákat, a legmagasabb rendű bölcséseleteket, s a magyar táltoshit maradványokban fellelhető tanításait is. Ám a Nyugat ránk hagyományozott kultúráját Szent Ágostontól egészen Kopernikuszig csak a vegytiszta felszálló, bűnbánattal telített, a megváltás mítoszában

bízó, túlvilágra tekintő ideál uralta. A reneszánszban gyökerező s a transzcendens világképet csekély bölcsességgel széttörő felvilágosodás által a modernitás s korunk posztmodernitására vezető út pedig az alászállók uralmát hozta, mely ráadásul a szellemitől kiüresedett „síkvilágba” torkollott. – Ekképpen számunkra összeroskadt a Kozmosz.⁴

A síkvilági alászállás mátrixában élünk, s csupán a művészet maradt az a médium, az az eszköz, mely a modern ember életében még képes bizonyos formáiban felidézni a felemelkedő ág és a leszálló ág összefonódását. Hiszen a művész életútja Hamvas Béla és Kemény Katalin szavait idézve nem más, mint „a kinyílás mértéke a szellem iránt” – gondolatmenetünkben a felemelkedés –, s a „befogadott szellem szétsugárzásának képessége” – tehát az alászállás: végtére is az alkotó a szellemit nem kitalálja, hanem megtalálja a világban, majd szinte rituális átlényegülés folytán életre hívva megjeleníti azt.⁵



Földi Péter: Földemlék-Harmadnapon
(2007–2009)

⁴ Wilber, Ken: *A Működő Szellem rövid története*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2003. 22–23, 255–272.

⁵ Hamvas Béla – Kemény Katalin: *Szellemség a művészetben*. (1947) Pannónia Könyvek, Pécs, 1989. 50.

Így Földi Péter egyre univerzálisabbá táguló képtémái is arról a viszonyról szólnak, hogy a valóságból vett inspirációk által feltárt szituációk révén hogyan kötődhetünk a teljességhez, és hogyan szakadunk el tőle – arról, hogy a létezés ambivalens kettősége, a magasba röpítés (*Fanyűvők felesége*, 2007–2009) és a földi valóság igazsága (*Földemlék – Harmadnapon*, 2007–2009) miként válhat hitelessé, s miként válhat mindenki lelki és észbeli tulajdonává. S ez már nem művészettörténet, hanem életfilozófia-keresés. Meghívás egy olyan utazásra, ahol szembesülünk valónk lényegével a születés misztériumában és a halál árnyékában. A halál ugyan kifosztja az embert, elveszt tőle mindent, amit élete során felépített, amivel szellemileg és lelkileg rendelkezett. Saját teste és tudata feletti uralma is semmissé válik. Pokolraszállás, önmagunk valóságába való leereszkedés, önvallatás a végső elszámoláshoz, vagy megdicsőült mennybemenetel. Ám az elmúlás ellen van gyógyír: a születés. Születés és halál – az élet kapuinak ismétlődő váltakozása. Ez az önmagába zárt létezés. Ez Földi Péter művészetének általam vélelmezett lényege, s aki talán alkotás közben egyet gondol az alábbi táltos-bölcsességgel:

„Ne járva közelítsd Istent, mert nem leled sehol. Nézel jobbra, nézel balra, előre, hátra, magad elé, magad mögé, alád, föléd. Nem leled, és azt mondd nincs is! Nézz magadba, kövesd Őt bensődben, kövesd érzelmeiddel, kövesd tekinteteddel, eszeddel. Járd az Utat saját belső végtelenségeid terein. Az Út végén megtalálod Őt, s ha megtaláltad, te sem vagy többé, Ő sincs többé, mert elérvén egy leendsz Vele... Ha elkallódsz, Belőle veszel el, ezért ne kallódj el, ne vessz kárba, hanem gyarapítsd tudásodat, élesítsd eszedet, gyöngéddítsd lelkedet. Isten Minősége javul általad.”

Szakolczay Lajos

A végtelen tér látomása

Csáji Attila kiállítása a ProtopArtban

Csáji Attiláról előbb, régóta mester, a SZÜRENON (elnevezés és csoport), valamint a fényvel való foglalatostkodás – a molekulákat *én-térképpé* növesztő önkifejezés – jut az eszünkbe. Évtizedek óta megharcolta a saját útját: modern művészként, minthogy most már nem kaszabolja a politika, azt mond, azt cselekszik, amit akar. Eddig is, a kacskaringósan kanyargó drótsövények ellenére is azt tette, amit jónak látott – filozofikus *szívmotor* üzi-hajtja a jelekké avanszált *organikus rend* megszállottját –, ma pedig már semmi sem akadályozhatja meg, hogy újabb és újabb variációkkal kiteljesedjék az életmű.

Jóllehet a gazdag személyiség szétszakíthatatlan, képeit szemlélve nincs szükség minduntalan az avantgárd megnyilvánulásokkal a diktatúrát robbantó művész cselekedeteire – az utcakő *mozgó erkölcs* – hivatkozni. Különböző is a nonfiguratív mű – amelyben azért sosem *arctalan* az érzékenység – rejti, bújtatja, jelkombinációkba göngyöli a karakter nemzeti hovatarozásra, gondolkodásmódra utaló tulajdonságait. Ám a zárványok, a súroló fénytől még plasztikusabbá váló, gyakran a bezártság érzetét keltő, az anyag „rabbá szabadultan” emberi létformáját sugalló *rácsok* s az őket körülvevő megfeszített közeg elárulnak valamit a személyiség titkaiból.

Pontosabban arról a forrongásról, amely anyag és szellem őszállapotából – a hiedelemvilág törvényeit és a barlangi sziklarajzok komor következetességét is magába oldó konglomerátumból – ki akarja szakítani az egyértelműen a látványvilághoz tartozó *szépséget*, hogy gyakran bibliai jelképek (például a *corpus*) segítségével legbensőbb köreibe vonhassa.

A szenvedés és megtisztulás – paradox – csaknem mindig mozgásalakzatokhoz köthető eme szimbólumai azonban nemcsak drámát hordoznak, hanem valaminő visszafogott lírai áradás megtestesítői is. A földtől való szüntelen elszakadás (harántmozgás) illúziója attól csak még izgalmasabb, hogy szemérmesen bevallott líra keretezi. Csáji Attila – akár ösztönösen, akár tudatosan – jelekként is értelmezhető figuráiba, nem kevés érzelmi gesztussal, a természet gyökér-nászára emlékeztető organikus toposzokat ültet. Ezáltal nem csupán a felület lesz vonzóbb, de létünk megkövesedett emlékképei: a bezártsággal együtt járó kiszolgáltatottság és az öszszetartozás-tudatot támadó (funkcionális) durvaság ugyancsak oldódnak.

A színvilág és a képszerkezet szerint természetesen van kékes szürkében villogzó „hideg” (*Jelek, fehérben* – 1996) és barnás bronzban érett „forró” (*Bikanász a labirintusban* – 1994–95) *menetelés* is. Bár a plasztikailag is vonzó rajzos figurák

mindkét festményt szinte relief-hangulatúvá emelik, az elsőn nincs az alakoknak telítettsége. A másikon pedig olyannyira van, hogy szinte beleborzongunk a színnel kiváltképp mélyített aktus – persze illúzió az absztrakt képen cselekvést észlelni – kihívó természetességébe. (Ez utóbbin mesteri fogás az igencsak föltolt okkeres zöld horizont.)

A ProtopArt kiállításán jobbra az utóbbi évtized festményei (és egy régebbi kitűnő grafikai sorozat) szerepelnek, de – szerencsére – jelen van egy-két korai mű is. Hogy a kalligrafikus *Jelrács*-sorozat (*Üzenetek – Jelrácsok [Boglár]* – 1969; *Üzenetek – Jelrácsok XXIV.* – 1969) a maga tökélyével: a faktúra organikus szabadságstruktúrájával, az önkifejező írás keleti nyugalmat árasztó csendjével, a fémhatású felület (ezüst)fényt visszatükröző, csaknem szakrális voltával előrevetítette-e a későbbi nagy hatású képek (*Feljebb* – 2001; *Sziklák szent palástja* – 2001; *Testnélküli corpus* – 2005; *[F]elfordult világ* – 2006; *Szél tépte kövületek* – 2003), eme személyes jellegű, ám a történelmet, korvalóságunkat sem kizáró *világmagyarázatok* eszmei és strukturális telítettségét, nem tudhatni. De azt igen, hogy a fölszabadultságnak, a végtelen tér és az őt mozgató érzelemszerkezet látomásosságának ilyesfajta nyíltságra bizonyára hatással volt az azt követő időszakok munkáira is.

Az építkezés – a gondolatot és az érzelmet egyként az önkifejezés szolgálatába állító önmaga építés – azért is lebilincselő, mert az utazások (a homoksivatagok unikális fénybeivását mutató mesés Kelet) a földrajzi valóságon kívül valahol a bensőben is zajlottak. Ezért a *Quattara* (2001) nemcsak a fénylő-foszforeszkáló hegyek, a Líbiai-sivatagot időnként fölgújtó lámpások képzőművészileg kifejezhető emlékezéstartományát vetíti elénk, hanem a látványon túli látomás – a megbillent négyzet mint sajátságos éhezés- vagy szenvedéskarám – tudati-érzelmi érvényességét is. A festőművész pontosságára (a faktúra mint érzefölajzó *csend* precizitására) példa: a *Quattarán* még a legkisebb homokszemvonulatnak is ritmusa van. A faktúra azáltal él, hogy a tört okker, illetve a sárgás-szürkés érzelmi-hangulati színvilág valamiképp – sőt, határozottan – az alkotó melankolikus (mert *oda* alig vihető) szabadságvágyát is tükrözi.

Egyszer művelődéstörténeti adalékok (*Feljegyzések Narchos útjáról III.* – 2001), másszor a festőművészt is megindító írói maszkok (*Képzelt lények könyve – Borges tiszteletére* – 2005) adják az ihletet; ám ezek a járulékos elemek indítóölkésként csak annyira vannak jelen, amennyit megkövetel a későbbi – egy sosem volt világ archaizmusát vagy egy sosem volt instrumentum dallamrendszerét visszaadó – kompozíció adatolása. Csáji, ezért is mester, látomását bátran elemeli a valóságtól (a látott, olvasott, tapasztalt, szociológiailag és történelmileg hiteles élmény-kockáktól), s abban, hogy az egy kissé szürreális beütésű látványvilágát valaminő ősiség vagy sámánisztikus terrénum tájára viszi, kutató-felfedező énje is benne foglaltatik.

Értelmének (*érzelem*)térképén, jóllehet sosem mértani pontossággal, bizonyos

konstruktivista élmények is szerepelnek (*Háromszög és négyszög* – 2005), de gesztusecsetje megannyi indulatkilövással, rácsos színpáprázat-variációval adja tudunkra, hogy organikus-absztrakt festményein a haránt mozgású (jóllehet természetbe ágyazott) *földabroszok* tárgytörténeti korok archaikumából merítenek. Ha ezeken a festményeken valamilyen formában föltűnik a *corpus* – a *Rájuk süített a falakon a hajnal* című táblán szárnyas testként, a *Test nélküli corpus* című művön a piros-fekete megszakított glóriával is egy táj, egy kopjafa, egy életérzés szakrális földidézőjeként –, és ha a képszerkezet a megfeszítés bibliai jelképeit involválja, együtt látvány és látomás (nemegyszer a végtelenbe kötött, de helyileg, történelmileg nagyon is ismerős tér: *[F]elfordult világ*) poétikusságában is megejtő protestálása.

Egy absztrakt festői világon nincs értelme számon kérni – noha korábban drasztikusan megtették – azokat a valóságmozzanatokot, amelyek benne is vannak meg nincsenek is a létértelmezés ily katartikus poézisában. Csáji Attila építkező, súlypontjaikkal incselkedő, statikus és szerkezeteik szerint mégis *mozgó* struktúrái – lásd a grafikákat – olyan téralakzatok, amelyeknek szinte emberi arcuk van. Festményei pedig költői érzelemtényezők: a szabadossága ellenére is kristálytisza rend és valaminő transzba esett „szédület”, vagyis a káprázatnál valódiabb szabadságvágy megjelenítői.

Szirmai Péter

Külvárosi fények

Ha B.-ben sétálunk este, s megkívánunk egy cigarettát, de hiába tapogatjuk a zsebünket öngyújtó után, nem fogjuk elkövetni a hibát, hogy odamegyünk a törött támlájú padokon üldögélő kamaszokhoz, e félig ember félig állatszerű lényekhez, hogy tüzet kérjünk, inkább tovább osonunk, megfogadjuk: legközelebb becsúsztatjuk a zsebünkbe az öngyújtót, vagy lekapunk a polcra egy csomag gyufát, mert a kölyköknél könnyen erőszakba fordul át a kíváncsiság, a szemgödrök mélyén mohón izzani kezd a patkánytekintet, az ingyen szerzés öröme, s aztán elkapnak, megkéselnek, kirabolnak. Inkább eltesszük a cigarettát a többi közé, elrejtjük a kabátunkba a gyűrt dobozt, s elindulunk a toronyházak szürke karjai közt a kisbolt felé, hátha kapunk még a cseh barna sörből, bár tudjuk, jobb lett volna, ha nappal vásárolunk, ha nem szolgáltatjuk ki magunkat az éjszakának, a bizonytalanságnak. A boltban halkán köszönünk, nem maradunk némák, nehogy azt higgyék: megvetjük őket, nem hangoskodunk: nehogy tolakodásnak gondolják. Kiszámoljuk a pénzt előre, csendesen a pultra csúsztatjuk, az eladófiú keze ügyébe. Nem fűzünk kommentárt, nem bratyizunk velük, hisz könnyen kipuhatolják gyenge pontjainkat, s legközelebb ránk szállnak, hülyére vesznek, kifosztanak, inkább fogjuk az üveget és lelépünk, amilyen gyorsan csak tudunk! Mehetünk a bodyterem felé, arra van végre egy faszor, élvezhetjük a hársfák susogását a súlyzók ütemes csattogása közt, vagy indulhatunk ellenkező irányba, a műkörömtúdió felé, késő estig nyitva van, ott ülnek – mérnöki kifejezéssel élve – a beruházók a kivitelezőkre várva, egy kaszt, egy színvonal, de nem zavar minket, úgyse vesznek észre, csak a Mercedes hangjára gerjednek, de arra nagyon. Ha erre indulunk, szemben láthatjuk a bölcsőde földszintes épületét, az ablakok mögött a koszos, narancssárga függönyöket, ahogy ég mögöttük a villany, balra egy járda a főút felé, jobbra utcai játszósor (rugós lovacska, hinta, mászóka stb.) gyerekeknek. Nem hisszük, hogy egyedül lehetünk, itt esténként is van mozgás, fiatal munkások ülnek a játékokon (vagy ha esik, behúzódnak az árkádok alá), söröznek, évdőnek, s az ötödik üveg után már könnyen egymásnak feszül a kilátástalanság és a kétségbeesés... Ha verekedést látunk, nem avatkozunk be, nem gondoljuk, hogy eldönthetjük, kinek van igaza, aki ver, vagy akít vernek, fegyelmezzük magunkat, hogy a poros követ megfestő vér ne hasson meg minket, nem szólunk, mert *mindketten* ránk támadnak, s a sötét elnyeli az arcunk... Inkább hátrahúzódnunk, megkerüljük az összefonódott testeket, a lassan összegyülekező közönség gyűrűjét, a sugdolózó kíváncsiskodókat, tovább surranunk a sötét részen, ahová nem ér el az utcai lámpa sárgás fénye, bekanyarodunk a sarkon, a lépcsőházak közti átjáró közepén, a börtöncella nyílásaihoz hasonlatos ablakokkal tűzdelt aknaszerű vájaton fellátni a sötétedő égre, de nem időzünk sokat a látvánnyal, beugrunk a törött üvegű ajtó keretén, s ha szerencsénk van, a lépcsőházban nem vár senki, nem kell szóba elegyedni senkivel, s már csak hatemeletnyit kell utaznunk az összehugyozott, össze-vissza karcolt liftben, hogy visszameneküljünk az odunkba, és magunkra zárjuk az ajtót.

Kelemen Erzsébet

Vizuális metaoratórium

Pátkai, Pilinszky és a Pincér

Papp Tibor *Vendégszövegek (n)* című kötetének záró darabja a *Pátkai, Pilinszky és a Pincér (1985–2002)* című mű, amely Dukay Nagy Ádám szerint leginkább drámára emlékeztető alkotás.¹ G. Komoróczy Emőke három hangra komponált drámai dialógusnak nevezi,² Bodor Béla pedig olyan logo-metafizikai és meta-szemantikai horrorkomédiának tartja, amely a költő valamennyi kép- és szövegíró eljárását egye-síti.³ Mindhárom szerző tehát a drámai műnem sajátosságait véli felfedezni a műben. A műfaji meghatározás viszont kétséges marad.

A mű elején – a dráma szerkezeti jellemzőihez hasonlóan – szerzői instrukciókat és leírásokat találunk. A szereplők bemutatásával, a cselekmény helyszínének jelzésszerű meghatározásával egyaránt találkozunk. Pátkai Ervin szobrászművész a téren fekszik, sátorozott ágyon, múmiaként bepólyázva, Pilinszky lebegő fényességként van jelen a magasban, a Pincér pedig (aki „meghatározatlan lény”) haragos és fáradt, s a hangjára, amely oldalról hallatszik, mindig elsötétül a tér ellentétes oldala. Az antik görög tragédiákhoz hasonlóan a mű dialogikus részekből és kardalokból épül fel. A dialogicitás viszont itt abszurd módon nyilvánul meg: valódi párbeszédre nem kerül sor, hanem sokszor egymástól függetlenül, monológyszerűen hangoznak el a szereplők mondatai. S ha egy-egy „jelenet” során párbeszéddé is formálódnak a szereplői megnyilvánulások, az is inkább olyan, mint egy önmagukkal folytatott belső párbeszéd. Talán a költő megkettőzött éneje ez, amely állást szeretne foglalni abban, ahogy G. Komoróczy Emőke is írja, hogy „kinek van igaza – az istenhívőnek, avagy az Istentől elrugaszkodottnak?”⁴ A monológot ezért is tarthatjuk dialogikus szerkezetűnek: egy belső vita hangja jelenítődik meg az ének az önmagával folytatott párbeszédében – vagy Martin Buber kifejezésével élve –, az én és az *a priori* te dialógusában. A műben néhány helyen viszont valódi párbeszédre utaló jegyeket is találunk. Pilinszky például így szól Pátkaihoz: „Hajtsd meg végre a térded!” Pátkai válasza erre: „Nincsen térdem, a lábom

¹ Dukay Nagy Ádám: *Papp Tibor: Vendégszövegek (n)*. Összegyűjtött versek és vizuális költemények 1957–2002. *Szépirodalmi Figyelő*, 2003/6. 106.

² G. Komoróczy Emőke: „A költészet bomlasztó ereje nélkül mi a valóság?” Papp Tibor: *Vendégszövegek (n)*, Pannon Tükör, 2003/1. 44.

³ Bodor Béla: *Jöjj el, szöveg, légy vendégünk*. Papp Tibor: *Vendégszövegek (n)*, *Alföld*, 56. évfolyam, 2005/4.

⁴ G. Komoróczy Emőke: uo.

/ eltűnt. / Omlók. / Combom is eltűnt. / Nincsen erőm már..” Pátkai káromkodására pedig kétféle reakciót hallhatunk:

Pilinszky: „Ervinem! Állj meg, az égre!”

Pincér: „Ne hagyd magad!”

A Pincér erotikus beszédére is Pilinszky reagál határozott utasítással: „Hallgass!” Majd Pátkaihoz szól: „még visszahajolhatsz! / Ő [az Isten] a magasság-mélység termő füstje, gomolygó / friss párája az úrnek. Minden tőle fogamzik.”

A kórusból pedig kinő egy férfihang, aki a három szereplő és a kar szabályos hexameterekből álló megnyilvánulásai mellett „prózaverset, szabad sorokat” (Papp Tibor) mond, s ez a hang a kórusal időnként duettet alkot. A férfihang jelenlétét narrátor-ként aposztrofálhatjuk. S akárcsak a kórus, a narrátor is az író személyes megszólalását teszi lehetővé.

Megjelenített színpadi cselekmény valójában nincs a műben. A kar gyakori szerepeltetése, a narrátor felléptetése, valamint az elmélkedő jelleg inkább oratóriumi vonásokat kölcsönöz a darabnak. S ha a drámai műnem szakirodalmi leírásaiban Szerdahelyi István észrevételeit mérlegeljük, akkor a műfaji meghatározáshoz ennél a műnél is közelebb kerülhetünk. Az irodalomtörténeti és irodalomkritikai szóhasználatban ugyanis azokat a zene és ének nélküli alkotásokat, amelyek a fenti jellemzőkkel rendelkeznek (nevezetesen, hogy nincs színpadi cselekményük, a kórusnak kitüntetett szerepe van, narrátort léptetnek fel, jellemző az elmélkedő jelleg, a lírikus vonások stb.), oratóriumként határozzák meg. (Lásd: Pilinszky misztériumjátékait vagy Nagy László *Ég és Föld* című művét.)⁵

Az oratórium tárgya legtöbbször a szentek életéből merített téma, bibliai történet vagy allegorikusan megjelenített eszmék.⁶ A *Pátkai, Pilinszky és a Pincér* című művet ennek alapján a műfajon túlmutató oratóriumi változatnak tarthatjuk, azaz új műfaji kategóriát beiktatva drámai metaoratóriumnak nevezhetjük. Bibliai motívumok ugyanis előfordulnak benne (a világot teremtő Isten, Úr, Éva, a kísértő, a bűn, kárhozat jelentésben a sötétség, illetve a fényesség az üdvösséget jelöli), viszont Pilinszky tiszta beszéde mellett ezek a képek a másik két szereplő megnyilvánulásaiban eltorzulva jelennek meg. A kórus szövege is – Pátkai és a Pincér szövegéhez hasonlóan – gyakran dadaista elemekkel átszótt, pornográf vagy freudista „gondolat-salak”.⁷

Az irodalmi oratóriumból hiányzik a zene, az ének. Viszont Papp Tibor művében a zenés-táncos világ képzete – ironikus formában – ugyancsak megjelenítődik. Az „ott

⁵ Szerdahelyi István: *Műfajelmélet mindenkinek*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997. 113.

⁶ Uo.

⁷ Bodor Béla: uo.

kezdődik a” háromszori ismétlését a „Most kezdődik a, most kezdődik a, most kezdődik a tánc” kezdetű magyar nóta vendégszövegének tarthatjuk. S a refrénszerűen visszatérő szövegek is egy belső zenei összhangot teremtenek:

„mit mosolyogs obrász?

kutya szűköl

a gondolat ágyán”

A képi elemek pedig a vizuális költemények műfaji csoportjába emelik a drámai metaoratóriumot. A kórust ugyanis emberi szájak, a szereplőket számítógéppel átkonstruált fényképek jelölik. Pilinszky képének érdekessége, hogy bal arcának elmosódásával Papp Tibor vonásaira is ráismerhetünk. Ez nemcsak a költőtárs iránti tisztelet kifejeződése lehet, de a műben lévő intő-óvó szerepével való szerzői azonosulást is jelölheti. Portré helyett a Pincér viszont majdnem teljes alakban lép a színre. A feje alig határolódik el a nyakától, s az arca teljesen alakatlan. A kísértő, a gonosz, a rontó szellem arcnélkülisége ez, aki Pátkai lelkét akarja megszerezni: „Holt lelkek menedékét merre keresné?! / Túl a vizeken csak gombok nőnek, potrohos ernyők.” „Lépj a gödörbe, ugorj a boros hordóba ruhástól. / Éva terád vár. Tetted senki sem kérheti számon.” S már a mű első részében a kórus is ezzel a főszereplőt elbizonytalanító attitűddel szólal meg: „Ott / odaát még hang sincs. / Mit vársz? Gyúrd, ami itt van... / onnan senki sem jött még vissza... a szél szövi hírét.”

Pátkait tehát a mű főszereplőjének tarthatjuk. Őerte folyik ugyanis a küzdelem. „Most hova tartozom? / Ölben kő-arc. Lassan aszódó / tűz vagyok én is. Szén. A sötétség új pihenője” – állítja magáról határozottan. Ahogy a kórus is jellemzi, „félíg a földben / félíg az égen” van. A hitetlenségből („Éretlen volt, aki engem / megszült – tokjából kilökött a halál mezejére”) Pilinszky próbálja felrázni:

*„[Isten] Lelke-javából gyúrta az első ember alakját,
és orrába lehelte az életet ős-erejével.*

Pátkait elbizonytalanítja a kórus: abszurd módon Isten nemének firtatása, a torz istenkép juttatja el a Teremtőt gyalázó beszédig. Az Istent elutasító teremtményi magatartás gyakori oka az antropomorf megközelítés, a konvex vagy konkáv élet-tükörben eltorzult kép. S ha megfigyeljük, Istent káromló hangon csak Ervin beszél. A Pincér egyetlen alkalommal csatlakozik ehhez a hangnemhez. Akkor, amikor Pilinszkynek az Úr félelmére intő beszédére Pátkai mintha érdeklődéssel hirtelen kinyílna: „Meddig?”

Azaz meddig félje az Urat?⁸ A gonosz ekkor veszi el ravasz türelmét, s káromolja a világot őrző Teremtőt. A lélek megszerzésére törekvő Pincér ugyanis nagyon jól tudja, hogy erőszakkal nem ér célt, s csak a szabad akaraton, a szabad döntéssel kereszthet nyerheti meg igazán magának az embert. Számára az nem „érték”, ha a káromló beszédéhez csupán másik szólamként, imitáló módon csatlakozik az ember. Sokkal nagyobb nyereség számára az, ha a kísértő szónak engedve önszántából fogalmazza meg a lélek az Istent elutasító mondatokat. Viszont ne felejtjük el azt sem, hogy a káromlás nem az Isten létét vonja kétségbe, hanem elismerve Őt, közvetlenül a tisztelete ellen irányuló beszédnek a megnyilvánulási formája. A létét elfogadva a megtagadás, a megcsúfolás, a becsmérlés legsúlyosabb jele ez. Ezért is bántó az istenfélő embernek ezeket hallani, mert a Teremtőjével fordul szembe a teremtett.

Pedig a műben ez az utolsó alkalom az élet és halál között kiterítve az élet összegezésére, a megtérés pillanatára. Pátkai Ervin ugyanis inkubátorban fekszik. A balesetét, a műtermi gázrobbanás utáni élet-halál közti állapotot sugallja tehát a metaoratóriumi pozíció. Viszont hiába minden. Az ember nem tud másként dönteni az utolsó pillanatban sem. Csak úgy, ahogy addig élt. Talán a nagy kegyelmi pillanatok is erre épülnek. A nyitottságra. Ez a parányi megnyílás elég lenne ahhoz, hogy az Élet szava mellett dönthessen. A Pincér ezért is retten meg az Úr félelme iránt Pilinszkytól érdeklődő Pátkainak a kérdésétől: „Meddig?” Ez a hiányos kérdő mondat a kegyelmi állapot megteremtődésének a nyitó szituációja. Ettől a kegyelmi pillanattól riad meg a gonosz, s elvesztve türelmét, mutatja meg igazi arcát, az istengyalázó mivoltát. A kórus ugyancsak ehhez a megnyilvánuláshoz csatlakozik: a Pincér szólamát erősítik fel a hexameterek.

Pátkai szívesen csábította a nőket. (A kórus egy alkalommal buja szobrásznak is nevezte.) Nyilvánvalóan a Pincér ezt a gyengeségét használja ki, s továbbra is az *ős asszonyi állattal*, Évával, az *illatos asszony-edénnyel* kísérti. A nagyfokú eroticizmust a szöveg mellett már a mű első részében a képek is felerősítik. Ez a szerelem viszont távol áll az előző kötetekben tapasztalt finom testiségtől: lélek nélküli, nyers, ördögi. A hímvesszőnek a fark szinonimával való kifejezése is a sátáni aktusra utal (lásd: *Vendégszövegek* (n), 747). S a kórus hangjában sem lehet már szétválasztani, hogy ez Pátkai vagy a Pincér szólamának a közvetítése. A szerelem az örök halállal, a bűnnel kapcsolódik egybe.

A kísértő Pincér hangja, a rosszra való csábítása tartós: végigvonul az egész művön.

⁸ Az istenfélelem fogalmát nem közelíthetjük meg az emberi félelem, rémület stb. tapasztalatával. Istent ugyanis azzal szeretjük és ismerjük el, ha elfogadjuk azt a mérhetetlen különbséget, ami az ember és az Isten között van. Az Istentől való szent „félelem” nem ellentéte a bízó szeretetnek, hanem mozzanata. Az ember teremtményi imádatlal fordul Istenhez, s Istentől függő lénynek ismeri el magát. Az istenfélelem tehát az istenszeretet jellemzője. S része a megigazulás folyamatának is: bűnbánatra indítja az embert. Lásd: Karl RAHNER – Herbert VORGRIMLER: *Kleines Theologisches Wörterbuch*, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 1976. = Uők: *Teológiai kasszótár* (ford.: Endreffy Zoltán; ellenőrizte: Nyíri Tamás), Szent István Társulat, Budapest, 1980. 317.

Ez a lankadatlan erejű kísértés viszont nem szünteti meg a kísértett szabadságát és felelősségét, hiszen ott van a belső hang, a lelkiismeret hangja (Pilinszkynek a szólama), ami szívbe írt törvényként jelzi a helyes utat: „Ő, aki mindent értett tett, aki téged is élő / testre szabott, csak alázatot óhajt.” „Hódolj néki. / Magányodtól Ő megszabadíthat.” „Isten lelke, a fényre fogékony / ő-szeretet, vizeken kivirágzó szép liliomszál.”

Az ember életét „az örök kudarc reális lehetősége” mindig fenyegeti: „szabadon rendelkezhet magával és így szabadon elutasíthatja Istent”.⁹ Az embernek erről a választó lehetőségéről beszélve Jézus is figyelmeztet minket a tanításában, utal az önkényes és makacs elzárkózás következményeire.¹⁰

A nyelvi játék, a humor gyakran megjelenik a műben. A kórus „pin szob költ rász többi hőscincér-cumi gombóc” szolamában a három szereplő három szólama (neve) kapcsolódik egybe. A kürt hangja is a nyelvi könnyedséget jelzi: „srim-sram / bumm-bumm trotty-ta-ta nagymama püff”, akárcsak a „kókusz-pókusz”, vagy az „egy sima egy fordított” kötési figurának az „egy hiba egy tompított”-ra való kifordítása. Szófonat („pusztakaró”) és Petőfi-, illetve Arany-reminiszcencia is beépül a műbe: „őszbe vegyült már” („De íme, sötét hajam őszbe vegyül már” – *Szeptember végén*; „Őszbe csavarodott a természet feje” – *Toldi estéje*). Sőt hangversszerű részletekkel is találkozhatunk a kórus szolamában:

*„fő-paca pin-paca cér-paca zöld suli föld suli zsír-tár
borszász tökhát réz páncír puci zsír-sala tő-fő
tök-fő tár saci szobrász-zsír pincér-puli lő-ház”*

Ez a nyelvi játék oldja a szöveg súlyosságát. Vagy inkább fokozza a drámai feszültséget. Nehéz eldönteni. Olyan kettős a szerepe, mint a vívódó emberben a kérdések, állítások sokasága. Jelentheti a megoldást, a felszabadultságot, de az örök lelki bezárkózást, az örök rabságot is. Pátkai ezt a vívódó embert jeleníti meg. S hogy hogyan döntött? Nem tudhatjuk. Csak bízhatunk a belső, tiszta hang mindent legyőző erejében:

*Mindenholnan éléd jön az Isten.
Belső fénye világít.
Monstrancia minden.
Arcod is!
Éld át Őt!
Leborulni előtte csekélység.
(Pilinszky hangja)*

⁹ Karl Rahner – Herbert Vorgrimler: i. m. 573.

¹⁰ Uo.

Ayhan Gökhan

Ez a nap

olyan idegennek érzem ezt
a napot mint egy fémlemez
a halál irónia kell legyen
hozzá kell érnem értenem

a halálomhoz köldökszinór
nyakam köré a fény alól
kerekedik fölém a boltív
árnyéket vet a negatív hit

Isten legalább annyira
mint a tárgy tárgyokban hiba.

Gerenda

gerendát úsztat, mit elneveztek víznek.
lombzúgás árnyéka és gerendasúly,
a kettő összeadva mit jelent? félreértés
nélkül vonal, távolabbról nézve
a sportoló teste, aki nem én vagyok,
ez esetben a messziről néző, parton álló,
bámszzkodás helyi alkalmazottja.

a folyón ez az állandóság, mint a
hegedűbe ejtett lélek, olyan
a folyó fadarabja: lelke. évtizedek óta
tartó lebegtetés, különben kiveszne
a medréből, a kiszáradás góbi sivatagja
venne erőt rajta, a pusztulás nem
érthető félre, az intimitás itt
nem párosul az örömszerzéssel.

a táj szemében a gerenda szálka,
zápor után fanedvtől is súlyos
darab, eső után a táj szeméből
nem veszi ki, a szálka dolga
a szemet fényével jól belakja.

Séta van körülötte

az Alkotmány utcából indul el, – nem ott lakik,
csak onnan indul el, hajnaltól-hajnalig
lélegez vele, a tüdejével, múltó napok tele

amin talán már túl van, közértet vált közérttel
az Alkotmánytól a Dunáig nem ér el:
a néma vízig, gondol jó napokra, amikor átvitt

értelemben a testét cipelte, fehér zakó
volt rajta, egy üveg bor, *hídkorlátvaló*
karja önmaga előtt, a vízbe bámult és beledőlt

az oldalfénybe, akkor még sokan éltek, éltek,
ismétli, mint aki valamit megértett
a semmijéből, halk sírásba kezd a felismeréstől,

élt az anyjának anyja, meg akit akkor még nem
ismert, a folyó alatti fény fénytelen
és kitekintget, magából, a szorongása felébred,

de nem mozdul el, estig tart a vízbámulása –
végül minden vonatkozás csak önmagára.

A test sem csinál többet

Yilmaz Gülen emlékére

Krakkóban grúz étterem, finom sör,
itthon török bolt, édesség, szőlőlevél,
a bácsi akihez jártunk, a mama, aki
virágot árult, egy hónap alatt meghalt, nem él –
de ér e ez egyáltalán? a töröknél
a nyelvtan hiányában csak magyarul, szerettem
volna még török uborkát, nincsen most, rakit,
az meg végképp nincs, nem tart alkoholt, a nap
kegyetlenül süt, a fájdalom, hogy itt
hosszú tervezések után sikerül lennem, a bácsi
ajánlotta, de el már nem mondhatom, veszek
teát, náluk sokat ittuk, mire nem jó az emlékezet?
a lélek gyászától a test meghatódik, a nedves
könnycsatornák mennyire szépek! a haláломmal
negyven-ötven évet, töltök talán el, a számok mond
mit érnek, kedves olvasó, tudod e, milyen, amikor
semmi nem múlik a testeden, nem védekezhetsz,
örök megadás vagy, a feloldozás meg csak előlege
a gyásznak, a török boltos meg lehetne a halál
előszobájának tagja, a múlások felettese,
gondolni ilyenekre hülyeség, mint hogy a tenyeredbe
rajzszöveget szűrni, tényleg erős napsütés, az ember
hova meneküljön a halála elől? vegyen egy házat
a tengerparton, a hullámok hátha elnyomják
a pusztulás zaját, patetikus mellékszálakon elindulni
minek szeretnék? mert valami kell, valami szükséges,
hogy a nem túl érthetőt a nyelv által megértsék.

Hanti Krisztina

A szabadság természetrajzáról

Veszprémi Petőfi Színház: Kakukkfészek

Rendező: Bujtor István

2009. április 14.

Ami egyszer sikeres volt, ismét az lehet. Valószínűleg ezt tartotta szem előtt a Veszprémi Petőfi Színház művészeti vezetőségének két tagja, Bujtor István és Eperjes Károly, persze az is lehet, hogy az áthallásoktól sem mentes *Kakukkfészek* című darab időszerűsége okán került bemutatásra éppen most Veszprémben. Legalább húsz éve, a székesfehérvári Kakukkfészekben már játszott együtt a mostani igazgató és művészeti tanácsadó, akkor a város közönsége az utóbbi évtizedek legjobb előadásának tartotta Dale Wasserman – Ken Kesey *Száll a kakukk fészke* című regényéből készült – átíratát. Egyáltalán nem a jelen előadás érdemeit akarom elvitatni, amikor azt állítom, hogy Veszprémben ezt nem fogják így gondolni a nézők. A Petőfi Színház ugyanis – és itt elsősorban Bujtor igazgatói ciklusára gondolok – rendre kiemelkedő bemutatókkal lepi meg a színházba járókat. Hogy csak a tavalyi évad sikerdarabjait említsem, szabad a választás a könnyedebb zenés műfajtól a mesejátékon át a súlyos drámáig.

A Kakukkfészek, ahogy azt megszokhattuk szintén kimagasló, emlékezetes színházi élmény marad. Azért is lehet így, mert ez a darab olyan, mint a legínycsiklandóbb falatok egyike, amit szándékosan nem sűrűn kóstól az ember, mert fél, hogy hozzászokik az ízhez, eltelíti, és az újbóli találkozás már hatás nélkül marad. A veszprémi előadás az arányokra, a még kellőképpen elviselhető „jóllakottság” érzésére is ügyel. A lényeg nincs a szánkba rágva, nincs túlkarikírozva, az előadás meghagyja nekünk az értelmezés lehetőségét, így esik, hogy végül az esetleges aktualitásokat is felfedezhetjük a magunk számára. Mindez azt bizonyítja, hogy a bennünk újból és újból beinduló szellemi folyamatoknak köszönhetően, az alkotás elérte a kiváltani szándékozott hatásokat. Ezek nélkül valójában egy nagyon karcsú alaptörténettel lenne dolgunk. McMurphy, egy öntörvényű, sittes fickó bolondnak (még renitensebbnek, mint amilyen valójában) tetteti magát, hogy át helyezze a pszichiátriára, s így megússza a kényszermunkát. Személyi-ségéből fakadóan nem tud (bár soha nem is akar) beilleszkedni. Nem a körülötte lévőkkel van baja, sokkal inkább a rend(szer)-vel. Az a kérdés, hogy ki alakította ki, kik hivatottak képviselni, és ha így is van, miért ne lehetne megváltoztatni a törvényeit? Nem lehet, hogy csak arról van szó, hogy a pszichiátria lakói a konvencióknak

megfelelően kiosztott szerepüket élik, és aszerint cselekszenek? A Dr. Spivey-t játszó Benczédi Sándor találó zavartsággal és egy hirtelen felugrással jelzi, hogy már-már félbehagyná a csoportterápia jellegű közös beszélgetést, amikor a szerepének megfelelő (szerep a szerepben!) magatartásra inti őt a főnővér: ebben a megszokott időben mindig így zajlik a terápia! Az ápoltak még inkább belehelyezkednek ebbe a rendszerbe. Kőrösi Csaba Scanlonja, Baranyi Péter Hardingja, Gere Dénes Ákos Billy Bibbit-je, valamint a többiek: Máté P. Gábor, Vajda Károly, Bakody József katatóniája még inkább megköveteli a szerep szerinti viselkedést. Színpadi jelenlétük a talán szándékosan kevésbé figyelemre méltó, végül kissé nyomasztóvá váló fehér díszlet által is erősödik. Bolond létük – azaz a normálistól eltérő állapotuk(!) – legpontosabban a visszatérő, monoton cselekedetükben jelenítődik meg. Kőrösi Csaba le-föl himbálózik képzelt robbanószerkezettel az ölében, a megfelelő pillanatot várva a „nagy bummm”-hoz, Vajda Károly mindig a legjobbkor nevet föl éles hangon, Bakody József szinte végig a keresztre feszített Messiásnak képzei magát, Gere Dénes Ákos egy beszédképtelen, dadogós figurát alakít stb. Valamiképpen kilóg a sorból Máté P. Gábor szerepe. Nem megszállott, inkább csak szelíd bolond, s a színész kétségtelenül jól érzi magát a színpadon, finoman érzékelteti Cheswick gondolatait. A bolondok közt ugyancsak kivételnek számít Baranyi Péter alakja. Ő az egyetlen, aki biztosan tudatában van, mi a két világ közötti különbség, és azt is tudja, hogyha meggyógyul, majd visszamegy a feleségéhez. Amennyire Harding átlátja a helyzetet, annyira intelligens Baranyi játéka. Egyenlő partner az ápoltak és McMurphy számára is. A debiliseknek kikiáltott társaság eszmecseréi a benti lét eseményei köré épülnek, s nagyjából minden gondolatfoslány a főnővérhez, Ratchedhez vezet. Rövid időn belül kiderül, ő építette ki a diktatórikus közeget az osztályon, ő a felelős a személyre szabott kezelések betartásáért. Csarnóy Zsuzsanna egészen kivételes Ratched nővérré tud válni. Olyanná, akinek minden gesztusából érződik a hatalommánia. Szembenállása McMurphyvel végighúzódik a drámán, a tetőpontig érve fokozatosan bomlik ki. A folyamat során, elsősorban a férfi jelleméből következően, az erőviszonyok egyértelműsége megbomlik. A szabadságát mindennél jobban óvó McMurphy (például következetesen utcai ruhát hord a pizsama fölött) rend(szer)ellenes lázadási kísérletei nemcsak a hatalom ellen szólnak; az sem elhanyagolható tény, hogy (bár az előtérben játszó ápolók és az orvos férfi) Ratched nőként akar felülkerekedni, nőként akarja megtörni a kőkemény „férfivilág”-ból érkező különcöt. A nővér, miután korábbi eszközeivel nem ér cél, végül gonosz, erkölcstelen lépésre szánja el magát. Csarnóy Zsuzsanna érett gondolkodású színésznőként kitűnően oldja meg ezt a feladatot is, érzékletesen játszik egyszerre Billy Bibbit-tel és McMurphyvel. Pontosan tudja, milyen hatást tud kiváltani az életében először bátorinak (és szabadnak!) mutakozó fiúból, és hogy annak öngyilkosságával végleg

leszámolhat az öntörvényű börtöntöltelékkel. Kemény és elszánt. Azt kell, hogy mondjam, hogy az ő játéka nélkül nem lehetne teljes az a személyiségrajz, amit az írók, dramaturgok a két ellentétes akaratú, ám hasonló karakterű szereplőről elképzelték, színpadra álmodtak.

Eperjes Károly alkatilag szintén pontosan illeszkedik ahhoz a vagány McMurphy figurához, amit megszokhattunk. Kétségtelenül részabták az igazságot kereső, a hatalom elnyomása ellen küzdő „nagyfőjű” hős alakját. Remek lehetőséget tartogató szerep ez egy színész számára, amit Eperjes előnyére ki is használ, jól érezhetően végig lubickol a szerepben. Nincs egyetlen félre sikerült mondata vagy gesztusa sem, ugyanakkor nem lépi át az öncélú népszerűséghajhászás határát. Minden megnyilvánulásával a „nem normálisból” történő kizökkenést képviseli, megmutatja a társadalom által megbélyegzett kis közösség számára a valóságot. Felnyitja a nézők szemét is, és rávezeti őket a *Ratched* jelleméből fakadó határozottságának titkára. A nővér gyógyítás címén a saját kényszerképzetait, elrontott életét vetíti rá a zárt osztály közösségére. Ez azt is jelenti, hogy ugyanakkora szabadsággal rendelkezik, mint ők!

Örömmel fedeztem fel a nézőtében a feltehetően kötelező színházlátogatáson részt vevő (kis)kamaszokat. Dicséret illeti a szervező tanárt, hiszen az első élmények határozzák meg a diákok későbbi viszonyát a színházhoz, s a konzervatív *Kakukkfészek* előadás ebből a szempontból (is) mindenképpen jó választás. Minden bizonnyal beléjük rögzül Bujtor István szinte szavak nélküli apró, ám annál heroikusabb szerepe, Eperjes Károly néhány lázadó, a mai magyar társadalmunkat is megidéző (s talán már a fiatalok által is érthető) kijelentése, Csarnóy Zsuzsanna jól felépített, büntetve szerető majd kegyetlenségbe forduló karaktere, a tiszta gondolkodásra képtelen, esendő figurák kiszolgáltatottsága. Beléjük rögzülnek a látottak és további gondolatokat hívnak életre. Ez a jó színház ismérve.

Andrzej Garcia

Andrzej Garcia 1939-ben született New Yorkban. Édesanyja lengyel, édesapja orosz származású volt, egyetlen közös céljuk vezérelte őket egyre nyugatabbra: új életet kezdeni Amerikában. Ukrajnában egy közös átmeneti szálláson találkoztak, ahol már aznap megfogant Andrzej (naplója szerint legalábbis). Andrzej már Amerikában született. Tízéves korában szüleiivel visszalátogatott fogantatási helyére. Szülei rablótámadás áldozatai lettek, így Andrzejt a falu egyik sokgyermekes családja fogadta be. Bár szülei elvesztése sokként hatott rá, mégis itt mutatkoztak meg először költői képességei. Korai verseit fakéregre és iskolás füzetekbe írta, melyek elvesztek.

A gimnáziumot Moszkvában végezte ösztöndíjjal, elszökött a nevelőszülői háztól. Tehetsége kimagasló volt, ennek ellenére nem választott pályát, újságíró volt több kisebb lapnál. A 60-as években több látogatást tett Párizsban, és nagyon megszerette a helyet. Végül a Sorbonne-t végezte el francia irodalom szakon. 1990-ben váratlanul eltűnt. Oroszul írt verseinek francia fordításait és franciául írt verseit párizsi albérletének új bérlője találta meg egy fiók mélyén.

Tőle kerültek hozzám a versek, melyeket 2008 óta fordítok. Műveinek őszintesége és nyersesége könnyűvé és érthetővé teszi őket. Főleg szerelmes verseket ír, melyek valószínűleg életrajzi ihletésűek. Bár a naplóban szereplő nevek és álnevek nem mindig összeegyeztethetőek, az összes verset olvasva halványan kibontakozik Andrzej szerelmi életének íve. A versek nem művészi, esztétikai szándékkal készültek, Andrzej megvetette az esztétika fogalmát. Kizárólag érzelmei tágan absztrahált kifejezésére törekedett, nem vetette meg a népdali fordulatokat és a népies, esetenként trágár kifejezéseket sem, ha úgy adódott. Ezeket a fordításokban a magyar nyelvre aktualizáltam, mint ahogy néhány, akkor használatos szófordulatot is a mai magyar nyelvben használatos kifejezések helyettesítenek.

Andrzej Garcia nem ismert, modern szerző, egy tépelődő, magányos de jó humorú férfi, akinek arcképe nem maradt fenn.

K. T. I.

Andrzej Garcia

A valóság

Írta: Andrzej Garcia

Tizennégy éves vagyok,
és azon gondolkodok,
hogy molekuláris szinten
minden sejt csak teszi a dolgát,
s mellőzi a
romantikát.

Bár a gondolat zavaros,
az életem zivataros,
hisz Anna erről mit sem sejt,
hajamban könnyű kezet felejt,
arcomra lenge csókot ad,
s nem értem
a dolgokat.

Az összhang megléte nyúz,
hogy testem csak egy csapat
sejt s molekula hada,
s ha Anna magához húz,
ez a millió molekula
egyszerre cselekvővé tesz,
cselekvő szervekké lesz,
Anna miért nem érti ezt?

Anna csak itt fekszik mellettem
a réten a templom tornya alatt,
fekszik a fűben, kék haja zölden
szórja szemembe a napsugarat.

Anna, ha tudnám, elmondanám,
hogy itt ez a lét csak rezgés, hullám,
Ha értenél, elmondanám, hogy
nem szeretlek, s ez nem az én hibám.

Anna, te hosszú, kék hajú lány,
évek múlva szeretlek talán,
de most, tavasszal, mikor zöldel az ág,
még jobban lekötnek a molekulák.

Tizennégy éves vagyok.

*Ukrajna,
ismeretlen város, 1953.*

Livia dicsérete

Sose láttam azelőtt, sosem utána,
Livia csak jött és ment a hajnali vonattal,
és nem tett semmit.

És én belehaltam.

Úgy éreztem akkor, mindent tudtam,
mert egyértelmű volt.

Férfi voltam.

Azt mondtam:

„Livia, mi nemigen értjük egymást,
de oly könnyen juthatnánk közös nevezőre,
nézz magunkra, ahogy egymásra nézünk,
itt az értelemnek nincs hatalma!

Ez az a nyelv, amit mindnyájan beszélünk!”

És suttogva mondta, ahogy csak gyilkos suttoghat:
„Tanulj meg akkor jól hazudni rajta!”

Álltam. És Livia elment a vonattal.

És én sohasem láttam azóta.

Moszkva, 1967. november 19.

Kimondhatatlan

Hárman ülünk a villamoson,
ő és ő és én.
Nézem őket, ők egymást nézik,
és engem néznek
Lopva tekintünk egymás szemébe
ő és ő és én.
Nézzük egymást, másokat nézünk,
ők hogy beszélnek.

És beszélgetünk az időjárásról
egy el nem mondott szó ismétlődik
az új könyvemről, egy másik versről
egy ki nem mondott szó kimondódik
más kontextusban fagy a levegő
de süt a nap, és minden oldódik.

Ő tudja, hogy tudom, és mindketten tudjuk,
hogy ő nem tudja, hogy én tudom,
de ők mindketten tudják, hogy tudják,
hogy mi volt azon a hajnalon,
hogy mi történt azon az ékes-fényes
nyári szellős hajnalon,
azon a napon, mikor

én hiába vártam a lányt, a lányt,
Annának hívták, és nem jött, nem jött,
egyedül ittam a konyhában ülve
asztalra támaszkodva ittam
nyögtem, sóhajtottam, sírtam, miközben

Anna valahol máshol, Másával
vagy talán Szásával vígan pörögve
forogva szívva szívéből táncolt
én sohase tudtam úgy, ahogy ő.

És most nézzük egymást, ő és ő és én
mert tudjuk, sok idő még, míg együtt leszünk
még sokáig összekötődik a sorsunk
és nem mondhatom, hogy már mindhárman tudjuk,
hogya

nem mi leszünk az elsők Annával
akik kezüket összefogva
egy bűdös, nyálás csókban összeforrva
egymás húsán tébolyban osztozva
reggel fejet fogva elköszönve
fejben egész új viszonylatokat teremtve

nem mi leszünk az elsők, mert ő és ő
már megtették előttünk.

Moszkva, 1967.

Amelyben nem volt se vágy, se kétség

A sebességváltó intelligens műszer,
hogya tudod, mit akarsz.
Hogyha tudod, hol van a kuplung,
hogya nem csak szart kavarsz
a kezdeddel, hanem a kormányt fogod,
ha józan ésszel vezetsz,
ha kilátsz az ablakon,
ha csak egy embert szeretsz.
A sebességváltó úgy működik, hogy
tárcsák simulnak egymáshoz.
Sosem értettem, hogy nem csúsznak el,
hogya nem csúsznak el most, 68-ban,
hogya nem csúsznak el 69-ben,
s miért olyan egyértelmű,
miért olyan biztos, hogy funkcionálnak,
amikor a kezdeddel megfogod a botot,
és ésszel, finoman rángatod.

A sebességváltó szükséges műszer,
a tempó értelmetlen szó nélküle,
de ha nem lenne, talán eszünkbe
jutna, hogy ki is szállhatunk,
lefékezhetünk,
ha nem tudjuk,
mit akarunk.

Megállhatunk.

Várhatunk.

Bizalommal átvirraszthatunk
egy éjszakát egyedül az út szélén
(sőt, talán át is alhatunk)
arra gondolva, hogy jó lenne együtt
lenni veletek, veled és veled,
ingyen szopni a szeretetet
egymás szívéből - mondjuk,
bár ez, valljuk be, gyermeteg.
A sebességváltóval nincs semmi baj,
nincs semmi baj most, 68-ban,
nem lesz semmi baj 69-ben,
úgy látom, mindennap megolajozzuk,
s jól halad majd moszkvicsunk
majd kétezerkilencben
is.

Moszkva, 1968. 05. 21.

Magyarázat

A bűneim nem hagynak megsemmisülni.

A fenti szavak közül egy se létezik.

Érted-e ezt, Elizabeth?

Nem vagyok én még ezen a szinten,
nem vagyok én még arra képes,
hogy törvénybe ütközsek veled,
hogy jól értékeljelek.

Inkább leदारállak kövel,
szétszedlek késsel és zenével,
gondolattal, szóval, cselekedettel
és mulasztással.

Elizabeth. Sajnos az történt,
hogy mi lettünk a másodikak Annával.
Most látom, ahogy lefolysz a padlón,
onnan kiáltasz: Tűnés!
Nem szívesen megyek.

Huszonnyolc éves vagyok,
szeretni még nem tudok,
szeretni még nem tudok.

Azt gondoltam, majd te leszel, ki
kiirtja fejemből a kárhozatot,
s nem gondolok Annára többé.
Hátam mögött 68 oszon,
Ó Istenem, most látom csak:
Öten ülünk már a villamoson.
Akaratlanul is jegyet váltottál,
oldalamon ülsz, s velem szemben Anna,
aki annyit várt rám a fűben maradva,
hogy nyakam köré tekertem
kék haját, és beengedtem.

Elizabeth, nagyon sajnálom.
Fáj nekem, hogy mind a ketten
úgy gondoljuk, hogy ennek most
vége itten.

Anna elszalad.
Te rajta maradsz a villamoson.
Hatvannyolc lassan végleg eloson.

De mit csináljak?
Élvezem.
S míg élvezem,
örökké létezem.

Fehér mocsok vagyok.

1969. Párizs

Anna megalázott

Anna a hosszú, kék hajával
évekig várt rám. És a tegnap
megfogtam karcsú derekát,
kifésültem arcából haját,
megcsókoltam a száját.
Már négy éve erre várt.
Anna a másnap meg se ismert.
Jurijjal kedélyesen csacsogott.
Csalódott?
Vagy mi?
Olyan rossz volt?
Nem kérdeztem, de
hozzám se szólt.
Észre se vett.
Hátat fordított.
Anna. Basszus. Megszántalak,
négy év alatt megszerettelek
annyira, hogy esetleg egyszer
megadjam, ami kellett neked.
Csak, csak, csak az esik
nékem keservesen, hogy
Anna azt hiszi, hogy
megszerzett engem.
És ez csapda.
Beleestem.
De nem Annába,
a csapdába!
Esküszöm!
Ó nagy ég!
A bús picsába!

Mindegy, Anna. Még
mindig egy kis hülye vagy.
Egyszer talán felnősz majd, s
megbecsülöd a csókomat.

De addig, kérlek,
told arrébb az arcodat.

Párizs, 1969.

K. T. I. fordításai

Vasy Géza

Kiss Benedek költészete

Éppen negyven esztendeje jegyezheték meg a költészet magyar barátai Kiss Benedek nevét. A hatvanas évek második felében a második világháború időszakában született, s eléggé népesnek és tehetségesnek bizonyuló nemzedék pályakezdése vontatottan és késleltetetten haladt csak. Az 1956-os forradalom vérbefojtása után nagyon lassú volt a szellemi élet konszolidációja, s e folyamat első jelei csak a hatvanas évek elején kezdtek megmutatkozni. Az évtized közepére normalizálódott csak annyira a helyzet, hogy a pályán lévő írók több-kevesebb korlátozással ugyan, de akkor is nyilvánosság elé léphettek, ha a hatalom nem tekintette őket a maga szövetségeseinek. Illyés Gyula például 1961-ben, Déry Tibor 1963-ban, Juhász Ferenc és Nagy László 1965-ben juthatott új kötethez, addig ettől el voltak tiltva. Ekkor kerültek át a túrt kategóriába, s újabb évek elteltével váltak, bár akkor is fenntartásokkal, támogatott alkotókká. Ez a nyitás, a színpompásabb teljesebbé válása egyúttal azt is jelentette, hogy az akkor kevés számú folyóirat és könyvkiadó nagyszámú kéziratot kapott, s nem volt szükség a fiatalokra. Az akkori huszonévesek mellett náluk idősebbek is várakozni kényszerültek.

A világpolitikai helyzet változásai, elsősorban az 1968-as nyugat-európai diákmozgalmak, a fennálló rend elleni lázadások, továbbá a szocialista világtábor szakadása, a Szovjetunió és Kína ellentéteinek kiéleződése további alkalmazkodásra készítette a hazai kulturális politikát is. 1968-ban kampányszerűen elkezdtek foglalkozni a fiatal írókkal-művészekkel. 1969 végére megjelent egy reprezentatív antológia, a 15 pályakezdőt bemutató *Költők egymás közt*. Kiss Benedek mellett többek közt Beney Zsuzsa, Kiss Anna, Oravecz Imre, Petri György, Szepesi Attila, Takács Zsuzsa jelentkezhettek itt átlag húszoldalnyi verssel. Kiss Benedek 23 művel. Őt Juhász Ferenc mutatta be. Érdemes a mai fiatalok számára azt is megjegyezni, hogy a 25 pályakezdő átlagéletkora 29 év volt!

1969 karácsonyára megjelent egy másik s egészen másfajta antológia is: az *Elérhetetlen föld*. Ebben kilencen mutatkoztak be, akik önmagukat *Kilencek*nek nevezték el, s maguk állították össze a kiadványt is. Ezt a kötetet nem állami kiadó gondozta, nem vállalta egyikük sem, s a magánkiadást sem engedélyezte a hatóság, amely lázadást látott az önszerveződésben, Pedig Juhász Ferenc, Kormos István, Nagy László és Váci Mihály egyaránt támogatták a *Kilenceket*. Végül a Magyar Írószövetség adhatta ki. Kiss Benedek, más versekkel, itt is szerepelt, s mellette Győri László, Mezey Katalin, Oláh János, Kovács István, Rózsa Endre, Utassy József, s későbbi írói nevén Péntek Imre és Konczek József.

Az antológiák, majd a következő évben megjelenő első kötet már akkor felhívta

a figyelmet Kiss Benedekre. Rendkívül erős indulás volt az övé, s ezen nem változtat az sem, hogy a kritikai fogadtatásban voltak fanyalgó hangok. Ma olvasva újra ezeket a verseket, nem hinném, hogy közös ifjúságunk nosztalgikus elfogultsága mondatná velem azt, hogy ugyanolyan frissek és elevenek, mint negyven éve. Ezeknek a verseknek a java beivódott a figyelmes és nyitott szemléletű olvasó tudatába, s a motívumok, a képek, a dallamok régi ismerősökként köszöntenek rá, hiszen soha el nem feledte őket, akkor sem, ha éppen nem gondolt rájuk.

Kiss Benedek már kiforrottan egyéni hangú költőként mutatkozott be. Az is felismerhető volt, hogy kötődött, s azóta is kötődik a magyar lírai hagyomány meghatározó vonulataihoz. Ars poeticájának legáltalánosabb jegyei szerint küldetéses költő, aki ha változó módon is, de hiszi, hogy személy szerint neki mint embernek s költőnek egyaránt feladata, küldetése van e világon, s ez a küldetés nem érintheti csupán a személyiséget, mert annak nincs túl sok értelme a közösség nélkül, amelybe be van ágyazódni, amellyel hol vitatkozva, hol azonosulva léteznie adatott. S ha ez így van, akkor a költőnek úgy kell eldalolnia „saját fájdalmát s örömét”, hogy abban mások is magukra ismerhessenek. A költő olyan utat választott, amely hagyományközelibb abban az értelemben, hogy nem csupán a huszadik századi, hanem a sok évszázados örökséghez is szervesen kapcsolódik. Furcsa módon mind a mai napig kevesen gondolnak arra, hogy ez az általa és sok társa által választott út nem csak konzervatív, megőrző értelmű lehet. S a megőrzésből fakadni képes megújulás lehetősége sem csupán költői eszközökre, szemléletre vonatkoztatható. Nagy Lászlóék nemzedékénél, majd Ágh Istvánéknál s a *Kilenceknél* is a megőrzésnek legalább két, a megszokotthoz képest új, tehát korszerű jelentésköre van. Ez a megőrzés nem csupán az elődök folytatása, hanem megörökítés is, azaz emlékállítás olyan életformának, magatartásmódnak, kultúrának, amely társadalmunkból fokozatosan tűnt s tűnik el, pedig hatalmas anyagi, szellemi, erkölcsi értékek tapadnak hozzájuk. Példaként egyetlen verset idézek:

Kenyeret anyám úgy eszik

*Kenyeret anyám úgy eszik,
mint aki folyvást éhezik,
s darabkájáért, ha lehull,
pokol jár, irgalmatlanul.*

*Narancsot anyám úgy eszik,
mint aki közben vétkezik,
mint aki lop, bár nem zsebes,
s fáj, hogy valahogy rajtaveszt.*

*Anyámat a gondok úgy eszik,
harapja, rágja mindegyik,
tépdesik, bár csak csöpp falat,
hogy rajta naggyá hízzanak.*

Nemcsak megörökítés a megőrzés, hanem szembenállás is. Protestálás egy társadalmi rendszer embertől idegen tendenciái ellen. „A múltat végképp eltörölni” kívánó indulat és ideológia – ha szelídült is az évtizedek során – lényegében az egész nemzeti keretekbe zárt múltat kívánta megszüntetni a kommunizmus távlatáiban. Azok a művészi, társadalomtudományi és a mindennapi élet szokásrendjébe is átszivárgó törekvések, amelyek főként a hetvenes évektől kezdve mind jobban meghatározták a nyilvános és a félig nyilvános életet, és amelyek a nemzeti tudat rehabilitációját követelték, nem konzervatívak voltak, hanem az emberi és a nemzeti integritásért harcoltak: a független személyiségek független köztársaságáért. Ez a harc az irodalomban sokáig a népi-nemzeti fogalmakkal megnevezett keretek között zajlott, ám ez lényegében annyit jelent, hogy az ország lakosságának a népi és nemzeti létéről volt és van szó. S van ma is, a huszonegyedik századba átlépve, amikor másfajta gazdasági és társadalomformáló világtendenciák korlátozzák létünket, amikor a globalizmus számolná fel kimondatlanul is nemzeti sajátosságainkat.

Szinte törvényszerű, hogy a fiatalember többet hitt a világról és önmagáról, a férfi pedig többet tud. Ám e tudás lényege már korán felsejlik. Az *Akkor fegyvert, pénzt, ruhát* című vers egyik jellemző bizonyítéka ennek. Ez a tömör dal nemcsak az egész emberi életet foglalja magába a Nap-képzethez kötődően az indulástól az elmúlásig, hanem az alkotó világszemléletét is:

*Csillagzanak hólyagok
tükrös tenyeremben:
megláncoltam a Napot,
fényeskedjék bennem.*

*Most kovácslom életem
fegyvernek, vasruhának.
Döngicsélj csak, szerelem,
tapogass meg, bánat!*

*Jelöljétek szívemet
időt rontó pecséttel,
mert jóllehet, elmegyek
egy rámgyúló éjjel.*

*Egy sóhajjal kibukik
belőlem mint lélek,
s mint a léggömb, elszökik
Napom majd az égnek.*

*S akkor fegyvert, pénzt, ruhát
le kell tennem az útra,
s menni, menni, Nap iránt,
hamvadtan, kihunyva.*

A hívó és a tudó ember egyszerre van jelen e dalban, a világ birtokbavétele és számunkra valóvá formálása meg is valósul, s az eredmény szét is foszlik, a fényes ember elég, és hamvadttá változik át, de egyvalami megmarad: maga a Nap, a világ a maga értékeivel. Inkább egyfajta ciklikus, körforgásszerű természeti és társadalmi lét jelenik meg filozofikus gondolatként. Születésnek, életnek és halálnak azonban nemcsak mozgása, hanem mozgalmassága is van, olyan dinamikája, amelyben értékek csiszolódnak, ragyognak fel a Nap fényében. A lét az öntudattal, önmagát formáló képességgel rendelkező ember léte. Ez az ember élete leglényegesebb kérdéseiről végül is dönthet – viszonylag szabadon. Így dönthet arról, hogy erkölcsös lény kíván-e lenni, s arról is, hogy képes-e becsülni a számára adódó, korlátozott életkereteket. Az élet tisztelete és az életöröm képessége következik ebből. S mindez Kiss Benedek költészetének mindvégig jellemző jegye. A költemények mikroelemeiig, a képekig s szinte a hangokig hatolóan áramlik a versekben minden létezés tisztelete. Az érzékelés, az érzelmek s a gondolat szintjein egyaránt így van ez.

A létérzékelés legelemibb és legállandóbb módon a természetélményben nyilvánul meg. A korai versekben a természet és az ember egymásra utaltan, de egymástól független életet él. Később ez az elkülönülés oldódik, majd meg is szűnik, s a költői világban a természet az ember, az ember pedig a természet részévé válik, s ezen a réven kerül be az ember időélménye az időtudat nélküli természet világába is. Ez a gazdagabb képzetkör szövi át a lírai személyiségnek azokat a kapcsolatait, amelyek a leginkább meghatározóak: a társhoz, a nemzethez, az emberiséghez kötöket. Kiss Benedek szerelmi költészetét, évtizedeken átívelő hűségét kötetnyi vers őrzi már. A természetközelség és a természetesség egyaránt áthatja ezeket, például így: „Szemed rám virrad, s lassan / szétárad bennem a reggel. / Szeretem, mikor lekattintod / fejem fölött a holdat, / s újtára indítod a Napot / szerelmeddel.” (*Amíg átfordul a naptár lapja*). Említék példát a magyarságtudatra is. „Vagyok / rész: / tizenöt milliomodja / egy tábla taposott lenvetésnek - / fájtam mégis / mint az egész, / sajogtam magamban / az Egészet” – vallja meg a *Szövetés-féle, félúton*

az 1985-ös kötetet nyitva, nemcsak a hazaszeretetnek adva ezzel szemérmesen, ám nyomatékosan hangot, hanem a teljes magyarságban való gondolkodásnak is. Egy másik vers szerint „Asszonyról, Istenről, / Hazáról, alföldül érzek, / alföldül gondolkodom” (*Járok a nyárban*). Ez nem regionalizmust jelent, hanem kötődést a kézzelfogható tapasztalatok világához, ahonnan el lehet rugaszkodni a nemzetig, meg tovább is: „S fölérzem: ötezer év / mögött vagy néném, vagyok öcséd, / hol atyánk mered a lángra: / zöld mezők, zöld-zöld Mezőtopámia! // Ringat rengeteg térdén / rege, rög. Századok réjtjén / csatagos ménem el-vissza vágat, / sírsz te, vársz, álmodsz, lepedőt, fátylat.” Ez a vers, a *Találkozás* tisztán mutatja a költői világkép elemeinek szerves összezsírozódását.

Az ötvenes-hatvanas évek hazai költészetét két nagy áramlat hatotta át. Az egyiket a látomásos-szimbolikus-mítoszi törekvések jellemezték, s ebben Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László voltak a meghatározóak. A másik áramlatot elsősorban tárgyiasságával írhatjuk le, de legalább kétféle, egymástól sokban különböző típussal. Az egyik elvontabb, képzetesebb szemléletű, s elsősorban az újholdasok lírájában érvényesül. A másik típus jobban kötődik a lírai realizmus hagyományaihoz, s él a közvetlen szemlélet kínálta lehetőségekkel is. A második és a harmadik nemzedék ekkor még élő alkotóit általában ez jellemzi: Illyés Gyulát, Vas Istvánt, Kálnoky Lászlót és másokat.

Az ebben az időben induló fiatalok nem maradhattak érintetlenek ezektől a mesterektől, ám mindenképpen saját költői világot kellett teremteniük. Poétikai szempontból igen hatásosnak bizonyult, amint ez utólag könnyen belátható az eredmények alapján, a különböző eljárások valamiféle keresztezése, szintézise. Csoóri Sándor, Orbán Ottó, Bertók László, Ágh István öntörvényű költészete mellett Kiss Benedeké is jó példa. Ő a tárgyiasságot kissé mítoszivá, a mítoszt tárgyiassá tette. Az ezredvég hol szigorúan racionális, hol határtalanul irracionális világában, amikor e végletek egyaránt embertelennek bizonyulnak, emberszabású költői világot teremtett, amely nemcsak szemlélete, hanem poétikai-nyelvi eszközei miatt is számunkra valónak, szerethetőnek bizonyult.

Elhangzott 2009. május 15-én Csapokon a Csapaki Irodalmi Díj átadásakor.

Kiss Benedek

Szent György-hegyi olaszrizling

Itt élek nyáron,
a Szent György-hegy alatt,
a bazaltorgonák sípjai alatt,
és mivel felettünk lebeg az Isten:
az Isten lángszóró szemei alatt,
ahol a szőlőlevelek miriárdjai:
zöld fülek, hallgatóznak,
hallgatják leendő boruk titkát.
Mennyi fickós tűz lobog boraidban,
Szent György-hegy elfekvő elefántja!
Mily szárnyalásra készted a lelket,
tüzes olaszrizling,
Szent György-hegy első bora!
Barátom boltíves pincéjében
munka után ha
hersegő testedet harapjuk jó fogakkal,
hogy szikrázik tőled az élc, a szellem,
hogy harsan pajzán történetekre
a legyőzhetetlen, szilaj nevetés!
Olaszrizling!
ha zöldesfehéren csillámlasz
a metszett kehely-poharakban,
felejtí az ember a fáradságot,
s ha kimegy pösölni a csillagokkal kiver t éjszakába,
hetykén veti meg lábát, s úgy nézi
szemközti fényeidet, Badacsony,
mint aki e tájat immár
el sose hagyja,
mint aki örökkön,
s örökkön mámorban él.

Egri bikavér

Egri Bikavér –
 kiveszik tán belőled végül
 a tüzes-nemes kadarka?
 Papok pincéi
 őrzik még ízeidet!
 Úgy magasodsz föl, mint a
 hajdani Ápisz-bika, ha
 üzekedni készült,
 s alatta a kis folytató tehénké
 lába megroggyant.

Egri Bikavér,
 én hiszek benned,
 mint a szénszemű palóc menyecskék
 erkölcsében,
 mint a nagyfüttykösű palóc legények
 virtusában,
 és nagyra tartalak téged,
 nagy bor vagy te
 a nagy borok között,
 de a világ is úgy ámul rád, hidd el,
 ha kadarka is tüzesít-nemesít,
 s fölszikkáznak tőled újból
 a lebecsült régi lándzsák,
 Balassák kardja,
 s Dobó Katica tébolygó szemei!

Somlói juh fark

Csóró életem ajándéka,
 nagyravágyó, de
 kisemmizett szerelmem,
 te világszépe!
 Kemény vagy, mint Áron
 vesszeje vala,
 miként az Írás,
 s oly ritka is vagy,
 mint ama vessző!
 Nem hiába neveztetted
 Bécsben
 a ruganyos matracokon
 gyereksínáló bornak!
 Ha téged illehetlek,
 vitézlő s hűtlen gondolatok
 marják eszem,
 s olyanok képzelem a
 Ságot és a Somlót,
 mint szalmakazalban ropogó
 fölbillent rakott szoknyát.
 Mit whisky, gin vagy konyak,
 ha te boldogítod a lelkem!
 Egykedvű férfiak csapolnak pedig
 minden tavasszal,
 de kérlek,
 virágozz,
 foganj is meg,
 ne legyen belőled
 kényes somlai egyke,
 s ha idegen helyekre kerülsz,
 számítsd föl busásan árad,
 hisz vetekszel te
 a legjobb Rajnai borral,
 de hozzám,
 csóró imádóddhoz
 mindétig jó szívvel légy.

Én ingyen is imádlak!

Fecske Csaba

A prés mellett

elhal a szüreti ének
búsabbak lesznek a vének
lassan a végére érnek
végére érnek a sornak
ki tudja mit hoz a holnap

vigadnak bezzeg az ifjak
szívükben szerelmet visznek

In vino veritas – hisznek
a szüret ideje ez most
a kádakban mézédés must
sírnak a szemek a présben
piros a levük mint vérem
sorsuk a sorsom így végzem
én is – kell-e hogy értsem
megtelnek a hordók sorban
vulkán ereje a borban
nem is bor az még lőre
de finom bor lesz jövőre
ha letisztul az lesz jó bor

tisztulok én is a költő
jár kezem alatt a töltő-
toll tán még egy emberöltő
s elnyel egy hatalmas gége
kluttyogok párat és vége
bármint lesz nem mondom kár volt
megittam egy-két pohár bort
nem jutok a mennybe holtan
itt mikor ittam ott voltam

Égi hordó

a mindenség pincemélyén
óriási hordó az ég
beleütve a nap-dugó
szét ne folyják az űri kék

ó mulandóságunk bora
idő amit a Gazda tölt –
létünk törekeny poharát
édes Istenem el ne törd

Bacchus

áldalak Bacchus bornak istene
a te véred hegy fenséges leve
minden lopóval néked áldozok
öröm vagy bánat mindig inni ok

mert nem lőre ez drága Bacchusom
neked is ízleni fog majd tudom
fenékig ürítvén poharát
a borivó mennyben érzi magát

én pajkos istenem papod vagyok
minden borospince a templomod
oltárod előtt ülnek híveid
s az örök üdvösséget hirdetik

áldalak Bacchus bornak istene
a poharamat mindig töltsd tele
ha majd a földi létem eltele
hordó borral bocsáss a földbe le

Mitológia

Bacchussal borozván
az olajfák alatt
odalibben Kyrké
s hirtelen csókot ad

sípját eldobva Pán
Kyrké után szalad –
mint egy kancsó Zweigelt
vöröslik már a nap

Pincében

föltárukkozó pincemély
iszamós homályban a kéj
meg-meglibben a gyertyaláng
árnyékot loccsintva alánk

milyen érzéki kép ahogy
a lopót a lyukba dugod
a hordó halkán felsikolt
s adja szűz véreként a bort

alámerülvén az éjbe
nő a férfi szenvedélye
egyre nagyobb lesz a lángja
minden egyes korty táplálja



Bakos Zoltán fotóművész fényképe

Gittai István

Hamis bordal

Ahol nagy, nagy, nagy a hordó,
ahol mély, mély, mély a pince,
ott sok, sok, sok a borivó.

Ehol jövök én, s beleim.
Ha! hogy lö, lö, lötyög bennem
a ka, ka, kamillatea.

Felül böf, böf, böfögőre,
alul, puf, puf, pufogóra
ha, ha, ha, hangolt Lucifer.

A bor, bor, bortilalomra
Ba, Ba, Balog Pista bácsi,
Irma né, néni se figyel.

Emlék be, becsükre iszom,
nógatom, tom, tom, nyakalom
a Szentkirályi vi, vizet.

Bordal-szerű dal

Mint padláson éjjel a menyét,
módszeresen munkál a remény
legbelül, valahol.

Legbelül bizsereg, araszol,
s mint örök ifjú aszúbor,
átfesti lelkemet.

Nótámat hangolja színesre,
az ördög se olyan fekete
amilyen lehetne.



Bakos Zoltán fotóművész fényképe

Egy diószegi pincelátogatásra

Tolnay Istvánnak barátsággal

Ehol hordósornyi
nektár-édes levek,
zavaros, fortyogó
úton araszolva
haladnak a felé
ami aransárga,
rózsaszínű, bíbor,
ami kristálytisza,
számtalan illat, íz
lesz majd a pohárban,
s téged mámorító
szerelemszerűség.
Lett légyen kölcsönös,
avagy viszonzatlan
mind ok az ivásra.

Érmelléki történet az átkos időkből

Meg lehet azt is kezdeni, kérem alássan –
mondotta a házigazda kissé tétován,
s némi vidéki huncutsággal a szemében,
hiszen a szent vendégjoggal mind untalanul
visszaélő, telhetetlen pártaktivista
egy híján a hús pince valahány hordóját
megkopogtatta, végigkóstolta serényen.

Ám de azon minutumban, hogy a borecet
ökörkortyát lenyelte a notabilitás,
beállott nála a gajddilis filmszakadás.
Felüvölteni se maradt neki ideje.

Cseh Károly

Teliholdban, hajnalfelé

Hajdú Imrének

Pohár fent a hold, színültig teli,
nyírfa meztelen karja emeli.

Kiloccsan a bora tisztásra, hegyre,
s foltos az ég is, csillagok cseppje

virít-aranylik mélykék abroszán.
Éj dőlöngél a kőpincék során.

Szél józanítja – a hajnal hasad:
túl a dombokon kalászol a nap,

előrevetül sugara szökén,
s aztán falura dől a verőfény.

Szent Márton templom tornya magoslik
ezüst bokorból – csöppnyi köd oszlik,

s piroslanak a tarajos tetők,
hars zajok keltik már a nyárelőt.

„Borivóknak való”

*Pajzániáda
A Leánykára*

Itt a bogácsi szűztiszta még – hitemre mondom ezt, s pártatlan.
Másutt pohárban csapodár a Leányka: kocsmai tárt katlan.
Vigyázz, borivó – ez a *hölgy*, ha dugaszolt, csak akkor ártatlan!

Boldog, boros álom

Ülünk a hegy tövében,
együtt Anakreonnal.
A selymes nyári éjjel
Bogácsra csalta, déli
lugas derűs csöndjéből
a kéklő Bükk alá ma,
borozni s társra várni;
a Hold bolondja is jön:
Po Csü Ji, s összebújunk
a fényes fűben, mint három
tücsök, kiket csak ének
igéz, s szavuk, ha boldog:
zenél a dal szívükben,
és gyöngylik mint a harmat.

Tavaszdózat

Bor(ozó)vers

Daragó Károlynak

Kezedben tartva egy pohár rizlinget,
nézd, hogy ölt a Bükk megint friss, kék inget,
míg havas utak, ösvények férceit
selymesült szelek söprik már félre itt,
árnyékos völgybe, Hór-menti horhosba;
fürkészkess – borodat lassan kortyolva,
s hagyd, hogy kiloccsanjon első pár csöppje:
áldozat gyanánt földed hadd köszöntse.

Vadszőlő

Bogácsi barátaimnak

Berzsenyes
már a Bükk,
s fölötte
október
lassuló
hintáján
leng a nap:
kékségbe
lendülni
ereje
nincsen
nagyon.
Korai
esténknek
se heve,
se szele:
lefutó
vadszőlő
levele:
bíborlik
a Hintó-
völgyben egy
pince-
falón.

Búcsúpohár

*Szezonvégi pajzániáda
A „Bogácsi Fürdőversek” ciklusból*

Rád ürítem, szépasszonyom,
Kéknyelűm e kéklő őszben,
s köntösömet összébbvonom.

Nem fenyeget a gólya már:
tárulj ki a vízben hanyatt –
melltartód ringó bójapár.

Borfelírat

Jó nép és rizling
hazája Bogács,
hajts fejet,
s tudd, érkező:

itt az ivónak
a bort vizező
kocsmáros:
kútmérgező.

*Bogács,
2007. október 12., 15 óra*

Delelő

Pohárban aranyló rizling
a kora délután,
rezseg a lég, s mint gyümölcs, ring
egy tarisznya a fán.

Alatta pincehűsről
álmodik a kapás,
míg hajtövérről ezüstlőn
fut egy-egy vízcsapás.

Ebéd utáni delelő.
Szuszan most és pihen.
Homlokán gyöngylik a redő,
mint hullám a vizen.

S elvitorlázik a Baglyos:
nagy, zöldellő hajó...
De már a hegy megint hangos,
s ahogy muzsikaszó

csendül – szapora kapa
cseng fel közel s távol...
Indul – a bakhát várja ma –,
s táncol, táncol, táncol.

Lipcsei Márta

A bor dicsérete

Ó bor! Szőlő kedve
Hordódnak nedve
Segíts, vidítva, lepve
Kedvünket növeld

S ha a lány nedűnek
Csermelye cseppen
Inakban bugyogjon
A vérpiros lé

Nyelvünk ízlelje lágyan
Szó belőle teremjen
S a szerelem háló
Késleltesse a halált

S ha az igazság vére
Már szívünkben lüktet
Búnak, derűnek
Zenéje szóljon a fülnek

A ha a lány nedűnek
Csermelye cseppen
Életünk vére majd
Örvendve kiált!

Boros Edit

Hét haiku

egy egri költő naplójába

Visszhangos tájék:
aranyősz hívogat ma
borkostolóra.

Hány hosszúlépés
borongolón
Szépasszonyvölgye?

Mámoros présház,
mint aki vendéget vár:
egri leánykát.

Napglóriásan
csordul a muskotályos
fürtös kelyhekbe.

Telt poharamban
érik a rubinbogyó:
bikavér cseppje.

Felhangolt tücskök
kabócát játszanának
két korty óbor közt.

Hordóarcú hold,
gyújts pincevilágot
józanodásra.

Írótabori dal

Ne bánd, ha a versed ódon,
vidítson fel a jó újbor.

Ha óborral teli kelyhed,
patinás lesz majd a versed.

Gyöngy száll fel a pohárban,
bor tüze súgja a nyárban:

Hív most is Hegyalja tája:
Tokaj meg Tarcál és Tállya.

S ha utad a mélybe lejt is,
a szíved vígan felejt itt.

És várod a szüreti pezsgést,
ígézőbb lesz, mint az emlék,

mely sok éve forrón éget:
felejtsd a festett képet.

Jegyezd meg: *költő, ha versel,
a bort is köszöntse verssel!*

Mámoros futamok

A szomjúság
maga is mámor.
A szomjúságban
a szomjúság a bor.
Üres pohárban
kedved koccint és vágyam
s a tarka mámor:
fényeső, felhőjáték, szélcsók...
Már nem oltják szomjam
dőre italok;
kupák, kelyhek, serlegek...
csupán a te dalod és vagyod.
Józan, igen józan vagyok.
Előttem az üres pohár,
inogni csupán
asztalom inog.
Ha tükröt tartok
magam elé,
a te szemed néz rám,
és szomjam csillapodva fogy.

Bordal-utánzat

Nagy László emlékének

A költő ma is észrevétlen
járkál ezer pengeélen.
Ezüstangyal a túlvilágon,
száll, szemére nem jó álom.

Szava nem jár már szenvedésre.
Előtte óbor: somlai, s hogy kér-e
a furmintból – kémeleli Berda bátyját,
ki most is erdőn kerüli a lármát.

S míg a Somló napja fölsháll,
fölhangozik egy régi zsoltár,
hársfák árnyán, hárfák hangján
üzen: *költő, dicsérd a bort a strázsán!*

Lassan érő bordal-utánzat

A nap szeme felfénylett,
csillog a szőlő már.
Smaragdzöld blúzán mintha csak
gyöngyfüzér volna, sál.

A fűge szél is kacér lett,
remeg a Somló, megremeg.
A díszfürt meg csak olvadoz,
vállán harmatcsepp perreg.

Szőlőhegy fölött messzire
jegenyék szava száll.
Újból óbordalt ültet el
szívembe a határ.

Kis Pál István

Szókratész poharára

A tiszta Ész bizony jeges trónon ül,
megkövült és rideg szolgálai a gondok,
közöttük, azt hittem, észrevétlenül,
játszhatom a léhán bölcselő bolondot.
Előttem áll már az az egy pohár bor,
ki tudja, vajon gyógyír, avagy méreg,
illata s íze épp olyan, mint máskor,
kiiszom hát, ki én, ki, ha addig élek.

Bolondságom nélkül a tudás csak úr,
a hullás az örök, nem a hunyó csillag,
rám hagyta egy lábnyom örökségemül,
tudni hogy, ki itt áll, végül továbbballag.
Ami engem vár, az csak egy pohár bor,
ki tudja, talán gyógyír és nem méreg,
nektáros íze épp olyan, mint máskor,
kiiszom hát, ki én, jelezve, hogy élek.

Múlásomba bújva sandít rám a vég;
kétségbe kerget álnok széptevése,
honnan is tudhatnám, mire lesz elég,
az a végső tudás, amit kapok érte?
Látom, idevár az az egy pohár bor,
ki tudja, a gyógyír mitől is lesz méreg,
míg íze nektár, épp olyan, mint máskor,
megiszom hát, meg én, meg, ha addig élek.

Így múlatja végső kételyét a bölcs,
így ítél a kételyt nem ismerő balga,
így köszön el, akit nem kíván a föld,
mivel rajta nem volt sohase hatalma.
Tudom, hogy rám vár az az egy pohár bor,
benne lám, a gyógyír, legyen bár a méreg,
illatos nektár, s épp úgy hív, mint máskor,
megiszom, a bírák ne lássák, ha... félek.



Bakos Zoltán fotóművész fényképe

Döbrentei Kornél

Paraszt-gyalog

Olykor, tudat- lohadt beteg,
tompá magamba süppedek,
esendőként és csüggeteg,
szomjú lényem üdvért eped,
a kedvem fakulva romló,
lét- és halál-vágy közt lebeg,
ám fölszítnak pincehelyek:
borral lakott minden hordó,
s mert, hogy onnan kiüzetett,
hajléktalan Diogenész,
váljék attól ő borongó,
mámort dúsan, hol s mint tetéz.

Vigadnom vakmerőn lehet,
mert, mint képzelet, a bátor,
szőlők gyökér-horgonyáról
kiszakadt s fölemelkedett,
mint testből lélek, a Somló:
mélyről kiáltó őselet,
a magas Napot ostromló,
tetszhalálokból ébredett.

Gyalogtükék baka-sora,
helyben járva is mindenik
azúr távlatok vándora,
de ezt a földet hirdetik,
készen: hírét, nevét mentsék,
amit védnek: életszentség.
Folyik a menetgyakorlat,
nem tűrnek kordont, karókat,
lebírhatatlan hadsereg,
parancs: váróvívó hegymenet,
a világ népmese-kerek,
négy sarkáig velük megyek,
köztük nem elizzant salak,
bár mattért játszatik a sakk,
s áldozható paraszt-gyalog,
ám én tartalékot hagyok
és nem leszek olyan dőre,
hordozóit Krisztus-vérnek,
kik megküzdve végig érnek,
lecsereljem királynőre.



Bakos Zoltán fotóművész fényképe

Németh István Péter

Levelek Bacchus koszorúiból

1.

(Pierre de Ronsard: Vissza szeretnék gondolni...)

Vissza szeretnék gondolni a kedvesre,
Ezért sokat kell, feleim, innom a borból.
Koridon, a flaskákat töltsétek oly jól
Meg, hogy attól vidámodjunk mind ma este!

Kasszandra? Mária? A szám bárhogy nevezte
Is Őt, betűinél többet emelintek százsor.
S most-ifjú Madelonod arcképét már por
Lepi, Bellau komám, szerelmét akkor se feledd Te!

Nem tűz a nap a zöld lugas árnyába,
Rózsa, lilium lángol a kertben, ám káka
Zörög szárazon odébb és mindegyre

Csak szívja a vérét a bíbor epernek.
Jól teszi? Melyikőnk tudja? Hát bor hessentse
El aggodalmaink, koccintani gyertek!

2.

(Francois Coppée: A bor)

Édes doh dől feléd a pince-homályból,
A boltozat fáit salétrom itatta át,
Por és pókháló lepi palackok sorát,
Bennük öregszik minden évben az újbor.

E finom nedű a sorsát még mielőtt
Beteljesítené, kell hogy háborítatlan
Pihenjen a sírbolt-csőndben, s ha pohár csattan,
Ő átmelengeti majd a szívet és a főt.

Lassan elönti egészen a testet,
S a korty gyönyörébe lelkünk belereszket,
Végül titkos harmóniákkal elandalít.

Akár a bor, úgy érik a szonett, sejtem én.
Ki pincében születik, tudja, hogy így van ez rendjén,
Verseken tűnődsz, míg kortyolod vén boraid.

3.

(Paul Valéry: Az eltűnt bor)

Drága boromból korty volt hátra
(Nem tudom, mely nap s égöv alatt.),
De bedobtam az óceánba
Mint egy áldozati poharat.

Eltűnése, nedűm, ki akarta?
Tán meghajoltam a sors előtt?
Tán szívem titkos gondolatja
Volt, hisz a bor, mint a vér, oly rőt.

Mint sistergőn elparázsló szál
Rózsa után csak, rögvest kristály-
tisztá lett a víz, ahogy szokott...

Tűnt bor, megrészegült hullámok,
Mintha üvölni hallanám ott
a legmélyebben alvó arcokat.

4.

(Vincent Muselli: A nagy borisszák)

Dalomból a dicséret tán majd méltóképp dől,
Hogy Bacchus nevében zenghessétek vissza,
Ti drága cimborák, mert borissza
Szár az gigátok nem kér másnapos igékből.

Értetek mosolyognak az almák, a fürtök
Azért mézesülnek, hogy teljék pohártok,
Így nyer az ember bor által boldogságot:
Zálogba tette bár díját a tudós, és töltött...

Minden este, ha kiürülnek a palackok,
S a szív s az ész beszívta már e malasztot,
Kezdetét veszi a sétatálcás zarándoklat,

Akárha Paradicsom fele, tart a menet,
Mely hónapos szobákat sorba zaklat,
S rossz álmukból ijeszti föl a házmestereket.

5.

(Boris Vian: Noktürn)

Estélyt ad udvarában a Hold.
Muzsikusa a sok madárka,
Bele is fog mind a dalába,
Abba, amit mindig is dalolt

Harsányan este... Valamennyi
Ágyban ettől egy-egy szív repes.
Ám költőnk, a bohóc-köpenyes,
Csak nem tudott még lepihenni,

Trubadúr ő, ki álmáról vall,
Megosztja szép titkát a Holddal,
Mire teli kupa nektárt kap...

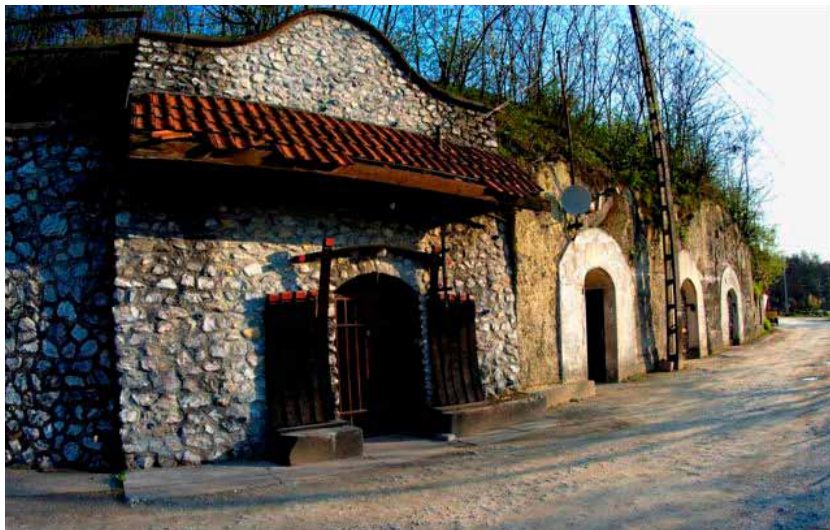
S kiissza a költő hirtelen,
A barna éjben meg nem árthat,
S szól: bár így koccintnátok velem!

+

Anakreon utóirata a Szent György-hegyről:

A bazaltorgonák szürke sípjai kő-tallérokka hullanak széjjel
A hegytető fenyői alatt, ám nincsen olyan hős Kinizsi Palkónc már,
Hogy megtartson közülük egyet is tenyerén, akárha malomkövet
S arról kínálja inni, ha e tájra vetődne királya. Bár bora bőven volna a
Hegynek, Napja is benne merülve ragyog, és millió éves.
Szőlősor: Smaragd láva folyik alá a csárdaromig, hol Sobri Jóska ültette ölébe Répa
Rozit hajdanán. Innen még a városka melletti laktanyákat is látni, varjak Kavarog-
nak fölötte: fekete felhők, tarlóégetések égi emléke a kékben.
Kacsok sem csimpszakodnak föl ott a szögesdrótra. Zöld bádog, kartalan Krisztus
valahány lőtábla, s szomjas minden kipirult arcú kiskatona.

Egyikük sóhaja idáig hallik: Józan halál helyett mámoros életet
Adj inkább nékem, Liber Atyám!



Bakos Zoltán fotóművész fényképe

L. Simon László

Örökség

Augusztus utolsó napjaiban megkezdjük a szőlőszedést. Jó korán, de a hosszú, száraz, forró nyár végén 19 és fél fokos volt a tramini mustfoka a próbaszüreten. Lédús, zsíros ez a szőlő, jó vastag, ruganyos héjjal, igen erősen kellett szétnyomkodni a fürtöket, hogy a hét-nyolc kilónyi mintából a musthoz jussak. Passzírozom a vödörben a fürtöket, mintha tészta gyúrnék. Bor és kenyér: együtt van minden, ami ebben a rövidke életben kell, amivel mégsem tudunk megelégedni, mert a szenvedély és a becsvágy hajtja, úzi az embert.

Most már én is népi író lettem, elvetélt avantgárd, nevetek bele az edénybe, de az ragadós illatával felesel velem: majd elmegy még az életkedved, mire véget ér az év, s túl leszel az apád után maradt eper, meggy, kajsz, szilva, alma és szőlő betakarításán. S mire megpihenhetnél, újra kezdődik az esztendő.

Milyen jó úgy beszélni és írni a szőlőről, hogy közben nagyokat kortyolunk a mennyei nedűből, milyen jó úgy érteni hozzá, hogy csak az ifjúkori munkák emléke dereng fel egy-egy pohár bor után, milyen könnyű volt addig, míg a készítés és az értékesítés terhe nem az én vállamat nyomta. Pillekönnyű büszkeség úgy végigvezetni valakit a pincén, hogy a nagyapám öthektós hordója van előttem, a régi szüretetek az akkor még gigászinak tűnő kádakkal, présel, és a pipiskedve tekert darálóval. Most meg itt maradtam a 80-90 hektós hordókkal, gépekkel, pneumatikus présel és a tengerként hullámozó, haragos szőlővel. Se puttony, se rotyogó bogrács a sor végén, se belátható tér, csak traktor és laptika, ládahegyek a végtelen sorközökben, és ismeretlen emberek, akik napszámért dolgoznak. Örökség.

Örökség a föld, örökség a feladat, örökség a mások által megkezdett és befejezhetetlen élet is. Örökség a nyelv a megkopó szavakkal, az eltűnő eszközök, tárgyak, módszerek elnevezéseivel, a korabeli prospektusokból visszaköszönő régi fajtanevekkel. Valamelyik nap felhívnak, hogy van-e eladó borszőlőnk, állítólag évek óta nálunk szerzik be. Kérdem, milyen kellene, régi vevőként biztosan ismerik a választékot. Az asszony sorolja, amit a háttérből a férje kiabál neki, kétszer hallok minden fajtanevet, kétszer mosolyodom el a jó öregem, aki biztosan a háború előtt volt a vevőnk, mert az én édesapámtól nem vehetett olyan fajtákat, amelyekből legfeljebb a szőlőhegy régi présházai mentén fordul elő egy-egy tőke, jó kis vegyes fehér adva a mindent egybe szüretelő gazdáknak. A magam szórakoztatására elő is kapom Kocsis Pál Vesszőtelepe és Szőlőgazdasága 1931–32-es évre szóló *Vessző és oltványjegyzékét*, amelyben a Kocsis Pál és Mathiasz János által előállított fajták leírása olvasható. (Micsoda nevek: Kocsis és Mathiasz, de még mellé tehetjük Teleki Zsigmondét is. Hatalmas életművük nem csupán agrártörténeti, hanem kultúrtörténeti jelentőségű, valahogy még sincsenek az őket megillető helyen a lassan minden nemzeti értékünket a lomtárba hajtító kollektív emlékezetben.) Né-

hány fajtanév a jegyzékből: Balaton kincse, Balaton virágja, Ezisjó, Bortermelők kincse, Kincsem, Lesz még hazám, Faddi Zsiga dinka, Homoki szőlők különlegessége, Fekete gyémánt, Névtelen hősök emléke, Mussolini, Garzó Sándor tanácsnok, Pekár Gyula, Ezeréves Magyarország emléke, Gr. Serényi Béla, Muscat Darányi Ignác, Magyar az én szülőföldem, Gróf Bethlen István, Rothermere lord, Hindenburg.

A nagy szemű, kemény bőrű, édes, ropogós, nem rothadós Mussolini például a Kadar-ka és a musc. Munkácsi József keresztezése. A magyarok barátjának tartott Rothermere lord téli eltartásra kiválóan alkalmas, finom ízű, ropogós tömör szőlő. Darányi Ignác gyengébb vesszőzetű, közepes szemű, rozsdabarna színű csemegekülönlegesség, Bem tábornok kemény, nagyon fekete szemű, Mátyás király a legnagyobb boggyójú, kemény, szép, ovális alakú bogyót, ritkás fürtöt, dús vesszőt adó fajta, József főherceg szép laza, kellemes ízű. (Milyen jó így a mondat, a fajtanevek elé kívánczó határozott névelők nélkül.) Bem tábornok kemény katona volt, Mátyás király nem fukarkodott a vesszőzéssel, József főherceg pedig kellemes ember volt, s szerette a magyarokat.

A névadó Habsburg–Toscanai József Ágost főherceg 1872-ben az én megyémben, Alcsúton született, s kilencvenévesen a nyugat-német Rain bei Straubingban halt meg. József nádor unokája, osztrák főherceg, magyar királyi herceg, honvéd tábornagy, felsőházi tag, 1918-ban királyi helytartó, 1919-ben kormányzó, 1936 és 1944 között az MTA elnöke volt. József főhercegék is szerették a bort, az alcsúti birtokon is ünnep volt a betakarítás, Pribék Antal székesfehérvári fotográfus száz évvel ezelőtti felvétele meg is örökítette a főherceg dolgozóit. A háttérben a puttonyosok és a szedőasszonyok látszanak, az előtérben pedig a fűben heverésző, szőlőt csipegető és bort iszogató tisztí személyzet.



A mi környékünk fehérboros vidék, fehérbort bőven találok a saját pincénkben, ha megszomjazom. Ha vöröset iszom, az a leggyakrabban egri bor, még hozzá Simon József bora. Egyrészt kiválóak a borai, másrészt számos lelkes vásárlót köszönhetünk neki. Édesapámat hányszor dicsérték meg miatta, helyette, mert a fogyasztók figyelmetlenek, a nagy áruházláncban megvásárolt bornál csak a Simon nevet jegyezték meg, a termőhelyet már nem. A szenvedelmes borfogyasztó nem akad fent olyan apróságokon, hogy a mi borunk csak a pincénkben és a környékbeli éttermekben kapható, ha jó a Simon-bor, akkor jó az Egerben és jó az másutt is. De az egri bor, az mégiscsak egri bor, valamikor még Tokaj fényét is elhomályosította. Görgey Artúr például ezt írta a Dembińskivel együtt Léway Sándor nagyprépostnál eltöltött ebédéről az Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben című művében: „végét járta már a lakoma; a jóhoz éppen most fűztük hozzá a legjobb, a világhírű egri bort.”

Persze az egri hordókban nem mindig bort tartottak, hanem – ahogy az Egri csillagokból tudjuk – puskaport. Esetleg emberek bújtak bele, hol rejtve használva, de olyan is előfordult, hogy a hordón táncoló mulatozók alatt szakadt be a hordófenék.

Képeslap- és fotógyűjteményem egyik becses, 1910-ben feladott darabja szerint tudtak vigadni a magyar urak. A legjobban talán az apám tudott mulatni: állítólag egyszer még a Nádas Étteremből is kiterelte a cigányzenekart a 70-es főút közepére. Ott kellett húzniuk, Agárd közepén, ahol most egy idegesítő közlekedési lámpa irányítja a felduzzadt forgalmat. Szolid vacsorákon néha eszembe jut ez, amint a sárgán villogó lámpákra nézek a Nádas teraszáról, látom apámat, a keze mozgását, ahogy behúzott, jelet és tempót adva a primásnak, s közben bort iszom, esetleg egy laza fröcsöt vagy barackpálinkát.

Ő is tudta, én is, amit a mi nagy írónk, Gárdonyi Géza fogalmazott meg: „a víz nem mossa el a bánatot, csak a bor meg a pálinka.”



Kusper Judit

Szövegkönyv

Palkó Tibor – L. Simon László: Háromlábú lovat etető lány

Valami mindig tovamutat, kilóg. Túlmutat azon, amit láthatunk, amit értünk vagy érteni vélünk, kilóg abból, amit rendnek, rendszernek nevezhetünk. Kép és szó, szó és kép, s mindaz, ami ezek között található, szervezi L. Simon László és Palkó Tibor közös kötetét.

L. Simon Lászlótól már megszokhattuk, hogy nem elégszik meg a nyelv kínálta lehetőségekkel a kifejezés mindig széttartó erőinek megragadásakor (gondoljunk csak *Japán hajítás* című kötetére). Ezúttal Palkó Tibor grafikáival folytatnak párbeszédet szövegei, olyan műalkotást hozva létre, melyben immár elválaszthatatlanná válik e két médium, egymás közvetítőivé, magyarázóivá lesznek, hatalmuk alatt tartják a másikat, hiszen nem létezhetnek egymás nélkül. A medialitás alakzatai egymásba hajlítanak két különböző közeget, a vizuális befogadás és a szövegértelmezés egymás nyelvén keresztül kíván megszólalni, s ekkor már egyik nem létezhet a másik nélkül, közösen, valami furcsa médiumon keresztül megteremtik a hangokat, képeket, szereplőket, narrátorokat – mindazt, amit beleképzelünk, de legalább bele szeretnénk képzelni e különös világba.

A létrejövő teremtmények utáni nyomozást nem teszi egyszerűbbé, hogy maga a szöveg (ha egyáltalán beszélhetünk róla képek nélkül) nem kínál fel határozott műfajiságot, pontosabban a lehetséges műfaj maga is köztes, határterület: lírai sorokat olvasunk, ám lüktetésük nem zenei, nem rímes, hanem a szabad vers képlékeny szabályaihoz alkalmazkodó. E műfajmeghatározást viszont segíti a mottóul választott Kassák-idézet, mely egyben metaforáit és motívumait is felkínálja a készülődő szövegfolyam számára. Viszont ha szabad versről beszélünk, rögtön újabb eldöntetlen kérdéssel állunk szemben: ki beszél a szövegekben? Lírai ént vagy narrátort keressünk, netán mindkettőt, netán egyiket sem? Hogyan szerveződhet egy olyan szövegvilág, melynek beszélője egyes szám első személyben szólal meg, ugyanakkor vizuálisan is megképződik valaki (vagy megképződnek valakik), aki(k) szintén jelen van(nak) a befogadó szemében?

A kötet első szövege és képe elindít egy narrációt, történetet kezd mesélni, megnyugodva konstatáljuk, hogy a szőlő képe még a *Japán hajítás* szövegeivel is kapcsolatot létesít – majd hirtelen szétfolynak a képek, metaforikusan és szó szerint, a mű pragmatikai szintjén is: „néztük a nagy rügyeket, a vessző túl korai, gyenge könnyezését. Az ujsa végén a cukros könnyezés forrássá változott, folyt, folyt az édes lé lefele a szőlőhegyről, egészen a falunk templomáig.” (6.) Az édes áradat, mely tóvá válik, körbeöleli a templomot, könnyekből nőtt ki, ahogyan a szöveggel szemközt található képet is a könnyek szervezik. Itt a rajz kézírásos címét is olvashatjuk: *A könnyű könnyei*, maga a mű pedig – ha lehetséges ilyen – továbbírja a szenvedés fokozatait, a bánat bánatát mutatja meg,

ahogyan a szemből kiinduló, elálló, hosszú „csatornából” hullanak a könnyek a nőalak vállaira. Így ezek a könnyek lehetnek egyszerre a szövegbeli venyige könnyei, amelyek körbeveszik a templomot, s amelyen a beszélő nagyapja egy csónakban ült, s csak egy vékony szál kötötte már a világhoz.

Mind a narráció, mind a szöveg képei átvezetnek a második vers-kép egységhez, újra felbukkan a csónak, a nagyapa, az ökörnyal, amelybe kapaszkodhat, s mely összeköti (újra pragmatikusan is) magukat a grafikákat: *A félelem szíve* című művön egy nő mellből és egy férfi péniszéből kisarjadó vesszőn (mintegy egy-egy fél kereszt) ível át az a kötelék, melyen a szívek madárként ülnek – s a szöveg szerint elrepülnek. Immár láthatóvá válik, hogyan épülnek egymásra a különböző médiumok: belépnek egymásba, társként tekintenek a másikra, s e kapcsolat nem merül ki a pusztá leírásban: továbbgondolják egymást, kiegészítik, létrehozzák új, közös világukat.

A művek összekapcsolódása ezek után sem pusztán a narráció segítségével történik: egy egységes történetmondás helyett a nyelvi és képi metaforák láncolata válik meghatározóvá: a harmadik szövegben (mely a *Talpalatnyi föld* című rajz mellett található) a megszólaló nem unokahangon szólal meg, hanem egy vallási vezető szerepében jelenik meg (e kettő persze nem zárja ki egymást), az eddigiekkel összekötő kapocs mégis inkább az isteni parancsból olvasható ki: „arra kért, ne áldozzuk fel az ő nevében a múltat, ne tegyék mást, csak szelídítsem meg a félelem szívét, ezt a szent madarat, ezt az elvarázsolts, gyönyörű főnixet.” (10.) A rajz mégis az áldozatot mutatja, ahogyan folyik a vére egy tálba, maga a szöveg az áldozás utáni pillanat terméke, az áldozat elutasításáé.

A negyedik egység is hasonló logikát követ, felismerni engedve immár, hogy a rajzok stílusbeli hasonlóságát éppen ez az el- és szétfolyó képesség szervezi, mely könnyként, vérként, tejként materializálódhat. Az újabb képen (mely a kötet címlapján is megtalálható) a szöveg értelmében a beszélő lánya szerepel, aki egy háromlábú lovat etet: „Vérrel kevert tej folyt lányomból a lóba.” (12.) A kifolyó tej és vér nem válik külön egységgé, egy marad a lánnyal, melle meghosszabbítása lesz, a testnedvek nem különülnek el határozottan az őket termelő testtől, sokkal inkább azok meghosszabbításának, a fájdalom, bánat, szeretet, gondoskodás kivetüléseinek tekinthetők.

Ha eddig ki is tudtuk tapintani a narratív szálat, az ötödik szövegtől mindenképp összekuszáljuk: maga a beszélő reflektál az (ön)olvasás lehetőségeire: „A narráció hiánya maga a narráció, a test hiánya maga a megtestesülés.” (14.) Ha nincs körülhatárolható történet, már maga a történetnélküliség bír jelentéssel, ahogyan jelentéssé válik a testnélküliség is, a jövő ígéretévé. A narrativitásra való reflexió egyszerre lesz vezérfonal és kicsinyítő tükör, az önmagát és saját hangját kereső narrátor(ok) megszólalási lehetőségeivé. A tizedik egységben, *A könnyrajzoló* című kép mellett ezt olvashatjuk: „én se tudom, hogy mikor alakítok, s mikor alakulok, mikor vagyok tinta, üres felület, vagy egy jel a papiroson.” (25.) E textus beszélője egyszerre válik teremtővé, saját élete-sorsa alakítójává („Könnyeimmel írom le életemet, könnyeimmel rajzolom le sorsom egyediségét.”

25.), ugyanakkor a teremtés eszköze, alapja és célja is. Saját testéből származó tintával saját testén ír, önmagát írja meg, saját maga válik jellé, ám e jel szétfolyó, láthatatlan, illékony, de e jel mégis önmagából kinövő, az én meghosszabbításának tekinthető.

A szövegek és képek párbeszéde e nyomon is tetten érhető: a különös nyúlványok, melyek hol egy női mellből mutatnak előre, hol a véráram rajzolatából válnak virággá, hol a testnedvek patakjaiként csörgedeznek, túlmutatnak a testi léten, ahogyan túlmutat a beszélő(k) létén az a lányalak is, aki az apa gyermekeként, teremtő teremtetteként válik olvashatóvá. Játék vagy a lét halálosan komoly kitüremkedései? Irányítható folyamat vagy burjánzó megfoghatatlanság? Bármilyen lehetséges, s erre egy megszólalás önreflexiója hívhatja fel a figyelmet: „Hol van már a vasárnap reggeli szőlő, az ökörnyal, a templom felé haladó csónak, s a háromlábú lovat etető leány? S hol van az örök nyár ígérete, a tisztás, a talpalatnyi föld a csodaszarvassal, és a kereszt alakú kar? Hova tűnt a történet, az az elbeszélésnek hitt pár foszlány, ami egy élhető folyamattá szervezte a ránk szabott időt?” (37.) Az *ubi sunt* motívum újraélesztése (mely egykor a haláltáncok sajátja volt) az események és dolgok elvesztését, megsemmisülését, elfelejtését hivatott hangsúlyozni, ám amikor maga a történet, az elbeszélés tűnik el, semmivé válik maga a rend, ami egyáltalán létrehozhatta a létező és elképzelt világokat egyaránt. E nincs-vers után tanúi lehetünk annak is, milyen az, amikor az elbeszélés mégis összerakja az emlékeket és a jelenvalóságot: „Minden együtt, kikészítve az áldozat, az asztalra helyezett remény, hogy megválthatjuk magunkat” (40.) A 37. oldal tagadásai után nem ez a határozott ellentét az első igenlés, megjelenik mind képileg, mind textuálisan a közöttük lévő egységben: a *Tökéletes szeretet* című kép alakjának testrészeit kereszttek és szívek szervezik, míg a szöveg szülő és gyermek tökéletes szeretetére apellál. Így – ha létezik narratív szál, ha képesek vagyunk elbeszélést kreálni – a szeretet, a halál, az áldozat a szövegekben, míg szintúgy az áldozat, a halál valamint a kereszt a képeken valamiféle végkifejlet, vagy akár vég felé terel minket. Visszaköszön a Kassák-mottóból ismert szöveg („Tudom, hogy a lány fehér ingecskéjében meghal ezen az éjszakán.” 42.), a test átváltozása képpé válik, újrateremtődhet a szenvedéstörténet – férfi helyett lány személyében, míg a kimondatlan nem válik kimondottá, de legalábbis megmutatottá: az utolsó, *Rózsák között* című képen az egyik férfi vállain rózsatoválások láthatók, s ezek (a rózsák) között a kimondatlanul hangsúlyozott részen, a mellkason két keresztre feszített ember. Sem a kép címe, sem a mellette található textus nem mondja ki a nevet, csupán a középpontba állított hiánnyal mutat rá a válaszra: „Talán nincs is cél, nincs is út, nincsen idő sem. Csak hiány van. És idézőjelek. Idézőjelek közé zárt életek.” (46.) A hiány lesz az, ami szervezi a létet, a megváltó hiánya, az ember hiánya, a lány hiánya, a rend hiánya, a történet hiánya, a címek hiánya, a közös bennük az, hogy egy irányba mutatnak, a hiány betöltésének vágyát célozzák.

(Magyar Műhely Kiadó, 2009.)

Sz. Tóth Gyula

Új ismerőseink barátvezetéssel

Kaiser László interjúkötetéről

Az egykori „idegenvezető” kifejezés még mindig tartja magát, noha kellően az „idegen-”re fókuszál. A szakmában néha előfordul (én is szorgalmaztam) a *vendégvezető*, vendégvezetés kifejezés, mennyivel kedvesebb lenne – vendéglátók számára. Talán még a vendég is jól járna. Ám egy gyakorlat még bensőségebb fogalmat hozott elő, ez a *barátvezetés*. Aki gyakorolja: Kaiser László *barátvezető*, erről tanúskodnak kötetbe szedett interjúi, amely *Elfogult beszélgetéseim* címmel jelent meg. Eddig azt tudtuk róla, hogy kiadó, költő, író, szerkesztő, tanári végzettsége van, dramaturg is volt. Előljáróban: hiteles értelmiségi, mert „szolgál”. Érdekli az ember, annak tevékenysége, morális tartása, körülnéz, és talál, húszat kiválaszt, akit érdekesnek tart szakmailag, művészileg. Köreiből választ, mint hirdeti: elfogultan. Az interjúműfajt tartja alkalmasnak arra, hogy ismerősei közelébe férközve minél többet tudjon meg róluk, beszélget, s egy idő után azt vesszük észre: ismerősei a mi ismerőseink is lettek.

Kik azok „húszak”? A nevek felsorolása helyett a szereplők működési területeit jelöljük be: film, színház, szinkron, örökségvédelem, és persze irodalom, e tájakon mozog otthonosan a szerző, ismeri a terepet. Miért pont azokat választja ki, akiket kiválaszt? Miért pont őket tartja „alkalmasnak” arra, hogy közzétégye szakmai személyiségüket? Itt nem az alkalmasság számít, nincsenek erre vonatkozó – és főleg nincsenek felállított – kritériumok, azok kerültek terítékre, akiknek a szakmaisága, emberi tartása hatással volt a szerzőre, akiknek van „arcéle”. Híres, ismert emberek ők? Nem celebek, noha ezek „korunk hősei”, vagy valakik igyekeznek azzá tenni őket. Dolgos, hasznos emberekről van szó – érdekes lehet ez ma? Ezt akarja megragadni az interjúvoló, a munkát, az embert, a munkában forgó-gyűrődő embert, tetten érni egyéni gondokat, gondolatokat, magatartásokat, életutakat. És mindennek a közösséghez való kapcsolódását. Kíváncsi erre az olvasó? Ebben hisz Kaiser László. Abban, hogy „az adott korhoz rögzült sajátosságok” méltók a dokumentálásra, másoknak példák lehetnek, töprengő megoldási járatokkal, és abban is bízik, hogy vállalni kell az erkölcsi harcot, amely egyben „életgyőzelem”, mint erről Németh László *Égető Esztere* kapcsán vall másutt. Mert megy az idő, fogy az erő, változnak az igények, az ítéletek, a szerencsék, a divatok, valamik elmúlnak, tán örökre, valamiket elfú a szél, a visszatérést még reméljük, bizakodva az állandó értékek megtartó erejében: hátha nem romlott el minden, hátha nekünk is igazunk lehet olykor. A kötet időben több mint húsz

évet fog át: az első interjú Gyurkovics Tiborral készült 1984-ben, az utolsó 2006-ban Nemeskürty Istvánnal, a szerző egykori tanárával. (Az időpontok figyelembe vétele fontos). Az időrendbe sűrített adatok, tények léteznek, a szintézisteremtést nekünk, kinek-kinek magának kell elvégeznie a hiteles „benne-lét”, „éppúgy-lét” érdekében. Már ha kívánjuk ezt.

Mit kínál a műsorfüzet? Miről folyik a diskurzus? Csak néhány példa fellapozva: Gyurkovicsal a nő-férfi kapcsolatról, a félrelépésről, amit a nő esetében súlyosabbnak tart az e tekintetben „konzervatív” író, a lelkiismeretről és az önvizsgálatról, mert szerinte „lelkizés folyik lelki élet helyett, nincsenek lelkigyakorlatok, csupán lelki nyavalygások”. Mann Lajos életútja „felszabadult” múltunk egy (nem: több) tanulságos darabját tárja fel „szinkroniában és diakroniában”, filmszerűen. Egy nővum is felbukkan: a szekszárdi *Dátum* című újság, az első független napilap Magyarországon, mondja Bába Iván, aki 1989 és 1990 között főszerkesztője volt a tiszavirág-életű lapnak. A sokszínű demokratikus átalakulás egyik tanúja kerül elő, pontosító látteleként az „elprédált rendszerváltoztatás” tény- és fogalombeli újraépítéséhez. A művész-tanár-igazgató az általános iskolában folyó művészeti képzés fontosságáról és lehetőségeiről beszél, szerinte „a kreativitás fejlesztése az élet egészének megismeréséhez, az életben való eligazodáshoz nyújt segítséget”. A magyar valóságot szépen komponáló novellista, regényíró, a magyar irodalom „móriczi vonulatához” tartozó realista pillanatképe villan elő: a Györffy Lászlóval készült beszélgetés. Egy hangmérnök vallomása nyomán lepereg a Pannónia Filmstúdió mint szocialista vállalat vállalkozásba történő átalakulása. Megelevenedik a magyar filmgyártás története, hiteles tanú, Németh András mesél a legendás Gyarmat utcai filmgyárról. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal élére 2000-ben kinevezett Cselovszki Zoltán a Kárpát-medencei műemlékvédelem kapcsán azt fogalmazta meg, hogy „A társadalom figyelme érzékelhetően fordult az örökség felé. Komoly az igény az átélhető, a társadalom számára értelmezhető műemléki helyszínek iránt.” Vajon az anyagi és szellemi érzékenységből mennyi maradt meg mára? (Újabb interjút érdemel a kérdés.) Giovannini Kornél bábművész lelkes szívvel idézi Móra Ferencet: „Szeresd a gyermeket, öleld szívedre őt / Ringasd el lágyan a szegény kis szenvedőt, / Lehunyt pilláinak töröld le könnyeit: / S mig te a gyermekek könnyeit törölgeted, /Egy láthatatlan kéz a csillagok felett / Letörli vétkeid!” Megszívlelendő sorok a fogyó magyarságot látva. Romlik a nyelvünk állapota, romlik a nemzet, állapítja meg keserűen Nemeskürty István. Nemcsak arról van szó, amit a nyelvészek mondogatnak, hogy a nyelv állandó mozgásban van, mélyebb, összetettebb jelenséggel kell számolnunk. Mint minden nyelv, így a magyar is, sajátos gondolkodásmódot képvisel, de a mi nyelvünk a többi nyelvhez viszonyítva más gondolati konstrukciót tesz lehetővé. „A magyar nyelv külön világ”, állítja az író-történész. A nyelv magatartásokat tükröz, a magatartás és a

nyelv kölcsönhatásban fejezi ki az egyént. És ahogy a film-főcím futtatja a közreműködőket: még sokan mások és sok minden más... Többszólamú a kötet: szól itt zene, perreg a film, szöveget írnak alá és mondanak fel, verseket költenek, idegen nyelvről fordítanak és illesztenek magyarhoz, bábok és élőк játszanak színházat, omló stukkókat tesznek javítva helyükre, várost védenek, és emlékeket éltetnek, művészetet plántálnak ifjú szívekbe.

Szólni kell a kérdés módszeréről. Hogy kérdez az irodalmár? Érzőn, beleérzőn. Beszélget, beszélgetése nem intimpistáskodás, nem akarja csőbe húzni alanyait, feltárni igyekszik a beszélőt, mind teljesebben kifejezve őt, szándékait, gondolatait. Mívesen rajzolja fel a személyiségkarcolatokat: amit megcélzott, a szakmai-emberi lényeket, a fontosat, a részeket meg a kerekedő kvázi-egészet, a „partikularitásban is nembeli lényt”. Nem nyomul a partner elé, nem „takar”, nem tolakodik a partner és az olvasó közé, hagyja, hogy a figyelmesen olvasó maga fedezze fel az alakot, az ábrát, nem akar főszereplő lenni, nem akarja, hogy az adott típus, cselekmény róla szóljon. Nem úgy tesz, mint a megosztóan híressé lett csillagriporter-tévészemélyiség, amikor a válaszul kapott információra, tónuspöffesztő gesztussal odavetette a köztiszteletben álló személyiségnek: „Engem nem győzött meg.” Hogy a nézőknek mi a véleményük, az nem is érdekelte. A nem a látszatot kereső, nem az önimádatot gyurmázó irodalmár-riporter ebben is elüt a divatos médiakérdezőktől, a „celebiádák” gyártóitól.

A kötetet olvasva: izgalmas darab nézőivé és játszó-szereplőivé leszünk – ez az életünk. Igen ám, de „bámész nemzet” vagyunk, ítél alapos tapasztalatból Nemeskürty tanár úr. Kaiser László „minőséget” hoz létre, de „forradalmat” egyedül nem tud csinálni – vele nincs vitám, Nemeskürtyvel meg egyetérték. Szűkebb hazánkban, úgy összességében, sikerült „középszerűnek” maradnunk (egyesek szerint már alá is kerültünk), hiába szólt jó korán Márai: csak a minőség erejével maradhatunk fenn az új Európában. S eközben „elrabolták Európát”, legalábbis a szellemét igen. Valami más jön, írja Kő András John Lukacs második önéletrajzi kötete kapcsán, amelyben így összegez a történész: „...lezárult egy történelmi fejezet, az ötszáz évig tartó nagy európai polgári korszak, és most valami más köszönt ránk. A hagyományos műveltség kiveszőben lenne?” Ezzel együtt: Kaiser, minőséget fölmutatva, magyarként, itt helyben igyekszik összeszedni a széthullott európai szellemkancsó darabjait. És nincs egyedül, veretes csapatot szervezett maga köré kiadóvezetőként, szerkesztőként (130-150 szerző több mint kétszáz művét adta ki eddig).

Ehhez az új, még föl sem vázolt Európa-képhez jól illeszkedik az interjúkötet, amely mögött ott az egész kaiseri életmű, a következetes szívóssággal épített Egész. Ezt nemcsak műveiből, de személyes tapasztalatokból is tudom. A múlt évben egy „vasárnapi matinén”, mise után, ebéd előtt beszélgetés folyt Kaiser Lászlóval: iro-

dalomról, emberekről, világról, országról, az „áldott” XIII. kerületről, otthonról. Madarász Imre irodalomtörténész vezette be a szeánszot, tömören foglalta össze az alkotó eddigi életművét. Reneszánszvázlat kerekedett ki: középpontban az ember, a világra nyitottan, a világot tágra nyitva, s az alkotó ember szabad érzetével megjelenik a homo universalis. Ehhez kapcsolható Kaiser, a költő, a novellista, életműinterjúk készítője, az esszéíró, a kultúrközösség-formáló. A megszólított őszinte szerénységgel válaszolgatott, vallott: annyiban köze van a reneszánszhoz, hogy sokoldalú, a sokoldalú alkotó ember skizofréniájának elviselésére a reneszánsz motívumok teszik képessé. Ha – a belső készítés által is kényszerítve – így teszünk, képesek vagyunk így tenni, talán újjászületünk. Kaiser Lászlót addig is ismertem néhány munkáján keresztül, személyesen is váltottunk szót, most tágabb lett a kép róla: színes alkotó, őszinte polgár művész/ember. A korra hangolva: szómíves szógazdálkodó. És rajongásig lokálpatrióta. Búcsúzóul egyik esszéjét olvasta fel, ars poeticája József Attilát idézi fel bennem: „Nincs alku”. Merthogy: „Se zsoldot, se gazdát, se látszatot!” – hirdeti rendíthetetlenül.

Szép őszi időben reneszánsz vasárnap volt. Hittünk Kaisernek, ő kétségek közt is biztos magában, én bízom benne. Tud az élet dolgairól, eszmékről, ideológiákról, saját jogon jutott az ismeretekhez, maga szenvedte meg a dolgokat. Közel-múltunk európai-magyar bukdácsolásait látva, a történelem őt igazolja majd. Meg kötetbéli ismerőseinket. Tán még bennünket is.

(Kaiser László: Elfogult beszélgetéseim. Húsz interjú. Hungarovox Kiadó, 2008.)

Verók Attila

Borúra derű a „sziporkázó szellemek” földjén

(*Varázslatos mesék Napkeletről. Soós Tamás fordítása alapján a meséket újrarendta Tóth László.*)

Igazi kuriózzal ajándékozta meg az idei könyvhétre az olvasni szerető és különösen a mesék iránt rajongó közönséget a dunaszerdahelyi Liliium Aurum Kiadó *Varázslatos mesék Napkeletről* című kiadványával, amely az *Ezeregyéjszaka* előtti időkből származó, eddig sosem olvasott kalandokat ígér mindazoknak, akik kézbe veszik ezt a pazar kiállítású könyvet.

A magyarra átültetett mesecsokor több szempontból is üde színfoltnak és egyben hiánypótló munkának számít mind a magyar, mind az európai könyvpiacra. Ennek egyik oka a fordítás alapjául szolgáló forrásanyag szinte ismeretlen volta. Talán köztudott, hogy *Az Ezeregyéjszaka meséi* cím alatt összefogott arab népi elbeszélésszerű és mesegyűjtemény fokozatosan alakult ki: az eredetileg ind szövegtörzset először közép-perzsából Bagdadban fordították arabra valószínűleg a 8. században. Az ekkorra már perzsa elemekkel bővült és a 8–10. századi bagdadi, majd 12–16. századi kairói átdolgozásoknak köszönhetően arab, mezopotámiai, zsidó, keresztény és óegyiptomi történetekkel is gyarapodott. Mivel ez a hatalmas szellemi kultúrkinccs számos kisebb egységből áll össze, így nem csoda, hogy a mesegyűjteménynek ma is különböző változatai ismertek a világ minden táján. Európában népszerűségét, hatását és irodalmi értékét tekintve az *Ezeregyéjszaka* az arab irodalom legjelentősebb alkotásának tartják. Minden jelentősebb nyelvre – gyakran több változatban is, főként egyiptomi kiadások alapján – lefordították. A Nyugat számára Antoine Galland (1646–1715) francia diplomata és orientalista fedezte fel a 17. század végén, s Európa az ő nagy hatású, később azonban számos filológiai problémát is felvető, 1704 és 1717 között 12 kötetben napvilágot látott francia fordításából ismerte meg. (Csak érdekességként említem meg, hogy szintén Galland volt az, aki a *Koránt* is lefordította franciára.)

A sors fintora talán és a későbbi olvasók szerencséje is egyben, hogy a jelen kiadvány alapját képező, perzsából törökre fordított, a *Borúra derű* címet viselő mese- vagy elbeszélésgyűjteményre szintén a nevezett Kelet-kutató bukkant Konstantinápolyban 1673 januárjában. A 17–18. század fordulóján tevékenykedő francia fordító, Pétis de la Croix kellően nem honorálható érdeme, hogy ezt a mintegy négy tucat meséből álló elbeszéléscsokrot – 1710 és 1712 között megjelent művében – először tette elérhetővé az európai olvasóközönség számára. Ennek ellenére a *Borúra derű* mind a mai napig méltánytalanul az *Ezer-*

egyéjszaka ismertségének és közkedveltségének árnyékában bújik meg. Ebbe a homályba hasít bele éles fénnel a *Varázslatos mesék Napkeletről* című kötetben egybegyűjtött nyolc mese, amelyek szövege immár ékes és édes magyar nyelven szólal meg. A történetnek azonban örvendetes módon voltak már magyar vonatkozású előzményei: a *Borúra derű* legrégebbi ismert kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményében őrzik, amelyről a messze földön híres turkológus, orientalista és utazó, Vámbéry Ármin (1832–1913) egy 1901-es munkájában (*Alt-osmanische Sprachstudien. Mit einem azerbaizanischnen Texte als Appendix*. Leiden: Brill, 1901) a mesegyűjtemény részleteinek közlésével már nemzetközi szintéren is beszámolt. Három évvel ezelőtt ezt követte egy kritikai és fakszimile szövegkiadás neves turkológusunk, Hazai György (1932-) akadémikus aktív részvételének köszönhetően (vö. a *Ferec bad es-sidde: Freud nach Leid. Ein frühosmanisches Geschichtenbuch. Bde I-II*. Hrsg. v. György Hazai und Andreas Tietze. Berlin: Schwarz, 2006. 650 + 595 p. (Studien zur Sprache – Geschichte und Kultur der Türkvölker; 5) című kötetet). Most pedig a magyar nyelven olvasó közönség tarthatja kezében ezt az unikumot.

A másik ok, amiért ez a „meseszép” kiadvány érdemes a figyelemre: az a párját ritkító fordítás. A magyarra átültetett szöveg igazi mestermunka, és nagy örömmel tölti el a recenzenst, hogy a hazai könyvpiacra ismét egy valódi ékkő tűnt fel ennek a könyvnek a megjelenésével. Míg kortárs magyar íróink többsége magas minőségi nyelvi színvonalon írja munkáit, addig szépirodalmi fordításirodalmunk az utóbbi időben nyelvileg fellazulni, ellanyhulni látszik. Vannak persze kiváló fordítások továbbra is, ám – sajnos – nem ezek dominálnak a könyves világban. A jelen kötet tündöklően emelkedik ki a tengernyi, sok esetben tömegtermékként legyártott, Magyarországon forgalomba hozott fordítás közül. Hogy a briliáns nyelvi megoldásokkal teletűzdelt magyar szövegért elsősorban az egri orientalistának és fordítónak, a Török–Magyar Baráti Társaság elnökének, Soós Tamásnak vagy a mesék „újrarendőzőjének”, a számos rangos irodalmi díjjal jutalmazott Tóth László költőnek, írónak, szerkesztőnek, illetve műfordítónak lehetünk-e hálásabbak, azt nem a jelen sorok írójának tiszte eldönteni. Az azonban magáért beszél, hogy mindkettejük komoly irodalmi múlttal rendelkezik. Hogy csak az arab mesegyűjteményhez leginkább kapcsolódó legutóbbi kötetet említsem, feltétlenül meg kell emlékeznem Soós Tamás kiváló, bilingvis fordításkötetéről (Zakaria Tamer: *Fekete haj halála és más arab elbeszélések*. Gyöngyös: Pallas, 2005. 198 p.), amely az első arab–magyar könyvnapra készült.

Az általános elismerésen túl, konkrét példákkal is szeretném illusztrálni, hogy a keleti nyelvek szóvirágos, költői képeivel, láttató kifejezéseivel átítatott szöveg milyen csengőn és természetesen szól magyar nyelven az említett személyek tolmácsolásában. *A féltékeny bajkeverő, a rászédett takács és a repülő láda tanulságos*

története című mesében olvasható a következő fél mondat: „Mindkettőjük szívében ugyanannak a lánynak a szerelme nyitott kaput” (126. o.). Az *Édenkert Százszorszápe és a Királyok Kardja* című mesében található a „szőlőszemek könnyével tele poharat járatott körbe” gyönyörű szerkezet (158. o.). Az egész mesegyűjtemény nyelvileg talán legérdekesebb darabja a harmadik mese, amely *A baszrai Abulkászim esete Harrun el Rasíd kalifával* címet viseli. Ebben a történetben csak úgy hemzsegnek a szebbnél szebb nyelvi megoldások. Álljon itt két remekbe szabott darab: „A kalifa homlokát a kétely ráncai redőzték” (50. o.), valamint „amikor minden nesz elcsitult, a jó dadus szemére az álom selyme simult” (59. o.). Az arab nyelvre jellemző rímes próza a magyar változatban is ritmikus-ritmizáló olvasásra csábít: A *kínai Ridvánsád és Ruhefza dzsinn királylány szerelmének története* című mesében erre a mondatra lel a figyelmes olvasó: „Hé, mielőtt pálcát törnél feletem, ne feledd, hogy részed e dologban én sem feleltem.” (16. o.). Igazi csemegének számít a kötet már említett harmadik meseszövegének több egybefüggő részlete, amelyek közül csupán egyet idézek: „Fazil ben Rebbí sohasem volt rest a jóra, de nem hallgatott soha a csalárd szóra. A Hívók Emírének birodalmában ő volt az igazság öre, ki a peres ügyek megoldását nem bízta az időre” (45. o.). A szövegek zeneiségét egyéb nyelvi eszközök is emelik: ezek közül a legjellemzőbb a léptenyomon megtalálható alliterációk sora. Az első olvasásra olyan egyszerűbbnek tűnő és a szövegben szinte százszámra szereplő szintagmákat, mint a „deli dalia” (48. o.), a „gyönyörök gyöngyszemét”, a „bor bódulata” (mindkettő az 50. oldalon), a „csodás csalogány”, a „szívhasogatóan szép” (mindkettő az 51. oldalon), az „észvesztően érzéki” (52. o.), a „mennyei mátkája”, a „szaggatta szakállát”, a „perceg peregetek” (mindhárom a 124. oldalon), a „tébolyult tekintettel” (144. o.) vagy a „kalamajkába keveredtek” (166. o.), a már sokkal nehezebben megkomponálható hármas, négyes, páros vagy keresztező alliterációk követik: „saját sorsának sírásója” (46. o.), „szíve szerint szétválogatva” (141. o.), „tanácstalan tekintetekkel találkoztak” és „kutakodó követeidet küldd ..., hogy hírt hozzanak” (mindkettő a 146. oldalon), „szél szeszélye segített ki szorult helyzetemből” (159. o.), „szavaimmal a szívedhez szóljak” (162. o.); „most már megadta magát” (145. o.); igazi virtuóz megoldásnak számít a „kenyerelt kunyerált házról házra járva” (67. o) és a „hangafüves határban vert velük tábor” (124. o.) szerkezet, ahogyan a „szájról szájra tanulságos történetüket” (124. o.), „próféták pusztája felé fordította” (137. o.), „Négyszáz nagyváros tartozott trónjához ... mindenki megelégedésére” (139. o.) vagy az „egy fűkunyhóból épült faluba értek” (150. o.) is. Mindezek megkoronázása pedig a szinte csak azonos szókezdő betűkre épülő „De most mindenképp meg kellene magad mutatnod a trónon, mint a mi sem történt volna” (140. o.) mondat képében csendül fel. Ám, hogy mindez még ne legyen elég, a fordítónak, illetve a szövegek újramondójának arra is jut ereje, hogy az elősorolt nyelvi megoldásokat

figura etymologica szerkezetekkel színesítse: ilyen például a „*vállról vállra véve*” (53. o.) vagy a „*napra nap nőtt*” (64. o.). Amennyiben mindez még fokozható, abban az esetben érdemes kiemelni az alliteráción és annak speciális esetén, a tőismétlésen túl még oximoronral is bővített „*tanácstalan tanácsadó*” (131. o.) szintagmát és „*A szolga a szerencsétlent szerencsésen meg is lelte*” (158. o.) mondatot.

A vége-hossza nincs kiváló fordulatoktól hemzsegő, igényes és míves szövegből pusztán ízelítő gyanánt kiemelt példák talán meghozzák majd néhány inyenc vagy csak olvasni szerető olvasási kedvét. Ezt növelendő említtem meg, hogy a szójátékok, nyelvi lelemények és szóképzések szerelmesei sem maradnak élvezetek nélkül ennek a könyvnek az olvastán, hiszen csak úgy dúskálhatnak a „*kórkurkász*” (értsd: 'orvos', 'gyógyító', 27. o.), az „*álnok furmány áldozata*” (33. o.), a „*bizonygatta neki ravaszul az agymester Nagymester*” (37. o.), a „*fonalak tilolója*” (értsd: 'takács', 131. o.) vagy a „*Pór tréfa ez a próféta – história csak!*” (132. o.) típusú kifejezésekben.

A kiadók szándékuk szerint gyermekeknek szóló mesekönyvet állítottak össze. Ennek megvalósításával kapcsolatban azonban vannak kételyeim. Két kisgyermek édesapjaként merem állítani, hogy ez a könyv csak komoly cenzúrával olvasható fel magyar gyerekek számára. Fontos itt a „magyar” kitétel, hiszen jól tudjuk, hogy a keleti kultúrákban felnövő gyermekek egészen másképpen szocializálódnak, mint európai, így köztük magyar társaik. Egy magyar gyermek számára igencsak elborzasztó lehet hallani, hogy valakit teljes természetességgel megmérgeznek, megcsónkítanak, testét karddal metszik át vagy kövel zúzzák szét, hogy egyéb, elhalálozáshoz vezető, egzotikus mészáros tevékenységekről ne is szóljak. A „*nászukba fonódva élvezhessék egymás közelségét*” (122. o.) vagy a „*takács alig várta, hogy az érintetlen lány boldogságának zárát kulcsával felnyissa, és ezzel mindkettőjüket sosem tapasztalt gyönyörökhöz juttassa*” (129. o.), egyébként a keleti mesékre olyannyira jellemző kendőzött erotikát árasztó szövegek pedig egyenesen érthetetlenek a mi gyermekeink számára. Mint ahogyan a rengeteg idegen, keleti terminus is. Igaz ugyan, hogy Soós Tamás kiváló szómagyarázatot mellékel a kötet végére – amelyből azonban hiányzik például a *dukál* tisztségnév magyarázata (vö. 36. és 174. o.) –, ennek forgatása azonban egy gyermek számára nem nyújt élvezetes olvasmányt. Sokkal inkább azonban egy tinédzsernek vagy még inkább a felnőtt korosztálynak. Természetesen ezzel nem kívántam csorbítani a kötet érdemeit, kizárólag arra utaltam, hogy talán a célközönséget lenne érdemes életkorban magasabb társadalmi rétegben megjelölni. Az azonban vitathatatlan erénye ezeknek a meséknek, hogy végkicsengésük mindenkor pozitív (ezért is jön borúra mindig derű), mondanivalójuk pedig erkölcsi tanulságot rejt. A keretes szerkezet hiánya mellett (itt ugyanis nincs a szövegeket egymáshoz kapcsoló Seherezádé) ez is az egyik szembevetendő különbség

az *Ezeregyéjszaka* és az archaikusabb *Borúra derű*, illetve az ebből készült válogatás, a *Varázslatos mesék Napkeletről* szövegei között.

További okot szolgáltat a kötet megjelenése miatt érzett örömrre, hogy a meséket a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár osztályvezető könyvtárosa, Kárpátiné Ézsiás Edit és férje, az arab világot s a keleti művészetet jól ismerő, másfél évtizeden át az Egyiptomban kutató magyar régészeti expedíció tagja, Kárpáti János 13 egész oldalas, 11 kisebb ábrát magában foglaló és 41 további díszítő motívumot ábrázoló, csodálatos, élénk színű rajzai díszítik. Ezekhez társul még két fénykép és egy rajz a szöveg előtt és után, illetve a nyolc-nyolc darab mesekezdő iniciálé és fejezetkezdő minta. A kötet elülső és hátsó belső borítóján ugyanaz a rajzos térkép található, amely megkönnyíti a mesék helyszíneinek valós földrajzi elhelyezését a Közel- és a Távols-Keleten. Az illusztrációk minősége alátámasztja azt az üdvözlendő trendet, amely hazánkban az utóbbi évtizedben egyértelműen megfigyelhető: a (gyermek)könyv-illusztrációk színvonala a legtöbb kiadó termékeinél fokozatosan javul. Ez a mesekötet ékes megerősítéséül szolgál az előző kijelentésnek.

Végül, de nem utolsósorban szeretném felhívni a figyelmet egy nem elhanyagolható tényre: a kötet egy, a többek között Vámbéry Ármin szülőhelyeként ismertté vált, Szlovákiában(!) fekvő dunaszerdahelyi kiadó és magyar közreműködő partnerek együttműködésével létrejött gyümölcsöző kapcsolat eredménye. A két ország jelenlegi zivataros szomszédsága idején ugyanis ez a körülmény akár még példaértékűnek is számíthat.

Zárásként még annyit kívánok elmondani erről a minden tekintetben kiváló kiadványról, hogy néhány apróbb ténybeli (az Előszóban 1773 szerepel 1673 helyett, vö. 5. o.) vagy stilisztikai botlástól („*Nem félj*” – 14. o., „*nem volt okuk a megkönnyebbülésükre*” – 43. o., „*ha valami olyasmik történik*” – 120. o.), valamint szerkesztés-, illetve tördelésbeli szépséghibától (a kötetben szinte minden hosszú mássalhangzó az alábbi, kötőjeles formában szerepel: pl. „*suny-nyogott*”, vö. 23. o.) eltekintve ezt a könyvet meleg szívvel ajánlom azoknak a mesegyűjtemény szövegétől ihletett (vö. 65. o.) megnevezéssel illetett és a jelen írásmű címében is tudatosan szerepeltetett „*sziporkázó szellemek*”-nek, akik örömeiket lelik a mind tematikájukban, mind nyelvükben egzotikusnak, bizonyos szempontból különlegesnek számító szövegeknek az olvasgatásában. Nekik csak azt kívánom, hogy mindennapi gondjaik – akárcsak a nyolc bemutatott mese mindegyikében – a „*borúra derű*” megoldással simuljanak el. Ha a mesék ezt nem is, önfelelt szó-rakozást és pihentető kikapcsolódást azonban mindenképpen tudnak nyújtani a bennük szellemi gyönyörűséget találóknak.

(*Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009.*)

Balázs Beáta

„Nem kellene valamiféle hippokratész–goethe–celani esküt tennie annak, aki ír?”

Az év novellái 2009 (szerk. Bíró Gergely)

„...és nem kellene megint kimondani, hogy a művész, mivel nincs már megrendelő ma már önmagának (is) tartozik felelősséggel?”

A kötet szerzői kétely nélkül mindenképp eleget tesznek Kalász István *Megbocsátás* című novellájában felvetett és rendkívüli módon megfontolandó elképzelésnek.

A mottóvá emelhető gondolat az írás miértjének szavakkal semmiképpen nem magyarázható esszenciáját sűríti egy néma eskü szövegébe, mely betartásáért az író és műve felelős.

Sajátos kapcsolat, melyben az alkotás és alkotó egylényegűvé válik, és a műélvező nemcsak egy novellát tart a kezébe, hanem az író lényének is egy darabkáját.

Az írás felelősségvállalásának vitathatatlan dogmája ott érződik a kötet válogatott elbeszéléseiben. A témák sokszínűsége és mindennapi aktualitása a válogatás nem titkolt rendezőelve.

A fiatalabb nemzedék korszakos problémái jól megférnek a többi írói hanggal. Ayhan Gökhan és Erdei Lilla a válogatás legfiatalabb szerzői, az útkeresés stádiumában, de már sajátos élményvilággal, egyedi stílusban.

Vincze Ferenc, Tamás Nándor, Szvoren Edina, Kiss László, Kiss Judit Ágnes, Jakab – Köves Gyopárka, Balogh Róbert, Bene Zoltán a 70-esek nemzedéke jelentős élményanyaggal változatos látásmóddal a kultúra, irodalom minden területéről.

T. Ágoston László, Báró László, Ferdinandy György, Győri László, Horváth Tamás, Kalász István, Majoros Sándor, Makkai Flóra Ágnes, Marosi Gyula, Miklya Luzsányi Mónika és Vári Attila a kötet harmadik nemzedéke a maga kifinomult impresszióira épített tapasztalatvilágával.

A leányanyaság szívfájdító misztikuma, a nő és a gyermek kapcsolata, a gyermek létének és nem létének fájdalma, kálváriája, érdekek, értékek, korszakok összekapcsolódása, kultúrák közötti folyosók átjárhatóságának problémái; történelmi háttársávok, melyek megosztják a múltat és annak értékelését. A világegés, rendszer-váltás ki nem kerülhető témái és irodalomtörténeti jelentősége még napjainkba is átszivárognak a jelenben, életben tartva egy letűnt korszak pszeidotársadalmát, képtelen szorongásait, erőltetett eszmerendszerét.

A novellák értékrendszere és mondanivalója jól elkülöníthetővé teszi a kötetben jelenlévő nemzedékek látásmódbeli különbségeit. A témák gyakran ölelnek fel

sokrétű társadalmi problémát (orosz katonák kivonulása az országból, az alkoholizmusba merülés gyakran rögtelen útja, csehovi párbeszédnek kapcsolatromboló mechanikája, a válásra predesztinált házasság végzetes haláltánca), vagy éppen sajátosan egyedi választásukkal szakítanak a hagyományos nézőpontokkal.

Győri László *Stációk* című elbeszélése például egy alkoholfüggő létbe vetett, leginkább kilátástalan, de tökéletesen mindennapi útját mutatja be, aki önmaga kálváriáján halad az állomások között, amíg végül *elérkezett az utolsó stáció*, az addig gondolkodó lény keresztire feszíti emberi mivoltát, *a száraz ittasság maga volna a mennyország*.

Nem kevésbé gyötrelmes, de ugyancsak gyakori életkép tárul elénk Makkai Flóra Ágnes *Meleg tea* című novellájában; a gyermekgyilkosság gyomorforgató bűne s egy képzeletbeli ítélet véglegesen lezárja a paradicsomi naivitás korszakát. A felnőtté válás soha nem a gyermekvállalással, hanem minden esetben a hiány megtapasztalásával kezdődik. *„[...] mostanában olyan nagy nehéz keserűség nyomkodikja mellét, hogy alig bír levegőt venni tőle, nem tudja mi ez, gyomrában hurkot érez, ahogy a bebugyolált, falatnyi gyermekre néz.”*

Ilona a kilátástalan életsorsának nem szenvedője, csupán szemlélője, egyéb tapasztalat híján jogosnak véli az őt körülvevő durvaságot, nélkülözést, megvetést.

A megcsalás és megcsalás ördögi köre és lélektipró fekélye Jakab - Köves Gyopárka *Fizetésnap* című novellájának alapja. Egy kapcsolat leépülésének, haladásának és kényszerű elmúlásának mértani pontosságú eseményeit nyomon követő szociológiai terepmunka.

„A kellemetlen előérzetek régóta gyötörnek, az asszony egyre basáskodóbb, és egyre csábosabban csípi ki magát. De nem miattad, mert téged már a közös ágyba sem enged. Büdös vagy. S amikor fojtogatni kezded elkeseredésedben, mert lassan hónapok óta nem hamperegtél vele, kívánod, s közben gyűlölöd is mert elérhetetlen (...) disznónak, vadembernek titulál, és kijelenti, hogy válni akar.”

S vannak történetek, amiket egyszerűen csak el kell mesélni. Történetek, melyekben nagyszülő és unoka közötti távolság káposztáshordó méretükből közönséges káposztányivá silányul. S az emlékek savanyú levében összeérik a bimbózó és az elmúlni készülő élet aromája. Ennek a Vincze Ferenc alkotta transzformációnak nem is lehet más célja, mint megmerítkezni a létezés óriási káposztasavanyító hordójában, a gondosan átválogatott fejek közé.

A vidék intim hangulatát boncolgató Falusi történetben T. Ágoston László egy korántsem ismeretlen helyzetképet világít meg: a falusi „lovagi torna” győztese tulajdonképpen ismeretlen, de kétségtelen, hogy erkölcsileg a legkisebb fiú arat győzelmet mindenki felett a gyermeki lélek legnagyobb fegyverével: a feltétel nélküli hinni akarásának tisztaságával. Egy vidéki mese, mely olyan valóságot tükröz, melyben az ítélet foglyul ejti az ítélőt.

Bene Zoltán írása dráma- és katarzismentes összeomlás. A formálódni képtelen ember még lényeg nélküli alaprétege tapadásmentes felületet képez, melyre minden próbálkozás ellenére képtelenek megragadni az alapvető morális értékek.

„Nem tudok semmit, de rendíthetetlenül hiszem, hogy a kegyetlen csodák ideje nem múlt el.”

A vallás és kötelességtudat sajátos elegyítése a felszentelt lélek redőiben megbújó mételey kártékony munkálkodása Kiss Judit Ágnes *Konrád atya* című írásának témája. A bemocskolódás szükségszerű ténye erősíti a tudatot, miszerint a bűn létezésének értelme nem más mint az örök megtisztulás képességének erénye.

A végítélet azonban nem ennyire egyszerű: valaki legyőzi a kísértést - *Mégsem ölte meg, ápolta mint a többi. A karjában szenvedett ki az az ávós két esztendő múlva. Nem is tudta meg csak az Úristen színe előtt, ki volt az a Szidónia nővér [...]*

Más pedig tövisként hurcolja az idők végezetéig: *„Hogy a Konrád atyával mi lett, azt nem tudja senki. Elnyelte az az idegen ország. Néha-néha, amikor eszembe jut, imádkozom érte a Szűzanyához, hogy bárhol is van most, ne fájjon a szíve.”*

A korszakhatárok mind irodalmi, mind történelmi rétegek találkozásai kövesednek egy-egy író témaválasztására. Az említett rendszerváltás misztifikált, jó-részt negédes színfoltjai kötelező nyomot hagynak nemzedékük látásmódján. A vélt vagy valós nosztalgia, az anekdoták végtelen sora gyakran tereli a szót a letűnt kor – mostani szemmel – groteszk, ironikus világára. *Doszvidányija!* elhíresült, már-már szállóigévé avanzsált oroszos búcsúzása egy korszak végére tesz pontot, de mindezt csak a történelemkönyvekben, szláv dallama és az ereken lüktető valódi jelentése mélyen a tudatba ivódott, s manapság is elevenen él. A szabadság pillangószárnyainak érintése kinyitja a képzeletbeli őrző szemét: az elítélttel együtt maga is rab egy bipolárisnak titulált világ gondolatbörtönében.

Vári Attila *Jégeső* című műve novellába ültetett balladai jellegével az erkölcsi tiszta tartás letűnt korszakát porolja le, mintegy példát állítva jelenének. Az élettől egy napra kapott boldogság uralkodó élménye, végtelenné tágul a képzelet alkotta világban. S szétfeszítve a konvenciók kétes határait, hódító módjára útnak indul.

„Nem futó jégeső volt, órákig kopogtak a bányatelep transzformátorházának bazalttetején [...] máshol már elolvadt, s mint valami történelem előtti fejedelem múmiáján, egymáshoz fagyott jéggyöngyök halotti maszkja borította Karolina arcát.”

Az erőltetett felnőtté válás jellemtorzult árnyai szétkenődve bolyongnak a létezés ismeretlen ösvényein, a végletekig beletiporva a „nem levés” hamis tudatába. *„Ha más a szó más a jelentése is. Még nem tudod, mik a rossz szokásaid? Majd ők megmondják. Eszed a hajad. Tizenöt évesen az ujjadat szopod. Az ujjadon feljebb tekered a gyűrűt és beszagolsz alá. Tűrsz, eszed.”*

A puszta létezés energiáinak erőszakos minimálisra csökkentése esélyt teremt a torzult személyiségek autokrata hajlamainak túlbujánzására, ezáltal megostromolva az önbecsülés utolsó bástyáját is.

Összegezve elmondható: az év novellái lehetnek öncélúak, parabolisztikusak, tökéletesek, szenvedélymentesek, ironikusak, életszagúak, esetleg érzelmetől hullámzóak, elajándékozhatóak, tehermentesen könnyűek, remekművek.

Az írásokban főleg általános érvényű tanulságot és erkölcsi kérdésekre adható mintaszerű válaszokat keresni. A kötet értéke abban a különmemű rétegződésben keresendő, melyben határsávok nélkül tapad egymáshoz írói és olvasói képzelet, *s ha elvonatkoztatod magadat mindattól, amit lényednek ismersz: tulajdonképpen lényed ott kezdődik.*

(Magyar Napló, 2009)

Véghelyi Balázs

Beszél az írás – üzen a múlt

(W. Barna Erika Viktória: Nagy Imre)

W. Barna Erika Viktória könyvének címe: *Nagy Imre – Egy 20. századi magyar sors a grafológia tükrében*. Nem vagyok grafológus, így szorosan vett szakmai értékelést nem tudok írni erről a különleges kiadványról. Egyszerű olvasóként viszont nagyon sok gondolatot ébresztett bennem. A könyv egyik fő erénye éppen az, hogy nem csupán a grafológusszakmának szól, hanem minden olvasónak, akit érdekel a magyar történelem egyik rendhagyó alakjának sorsa és személyisége. Nyelvezete mindenki számára érthető, és aki elolvassa ezt az alig több mint 100 oldalt, jobban megértheti Nagy Imrét, az embert és Nagy Imrét, a politikust is. Az elemzések mellett az elemzés tárgyát képező kéziratokat is szemügyre vehetjük.

W. Barna Erika a magyar grafológia kiemelkedő képviselője. *Beszél az írás* című kézikönyve eddig négy kiadást ért meg, alapkönyv mindenki számára, aki grafológiát tanul, vagy aki csak érdeklődik kézírásunk rejtett üzenetei iránt. József Attiláról írt grafológiai elemzése (*A hétszer született költő*, Hittel, 2005/10.) az egyik legizgalmasabb tanulmány, amit az utóbbi években a költőről írtak. Mindennapi munkájában az alkotás mellett személyiségvizsgálattal, grafológiai tanácsadással és grafoterápiával foglalkozik, tanít és rendszeresen tart grafológiai témájú előadásokat. Eredetileg magyar szakos diplomával rendelkezik, tehát nem véletlen, hogy könyveiben, tanulmányaiban gyakoriak a versidézetek, és mindig törekszik – a szakmai kritériumok betartása mellett – irodalmilag is értékes szövegeket alkotni. Minden írásában érezhetjük a szerző személyes jelenlétét. Ma, amikor a tudományos munkák többségére a száraz személytelenség jellemző, ez rendkívül üdítően hat az olvasóra. De ez a személyesség sohasem megy az objektivitás rovására, Barna Erika mindig törekszik pontos és elfogulatlan elemző lenni. Szerzőtársa, Szótsné Fritz Ágnes is tőle tanulta a grafológiát.

A könyvet kinyitva először Nagy Gáspár immár klasszikus Nagy Imre-versével (*Öröknyár: elmúltam 9 éves*) találkozunk. Az utolsó sorok újra és újra megrázzák az olvasót: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI”. Nagy Imre gyilkosainak nem lehet megbocsátani. És nem lehet megbocsátani azokért a fiatal életekért sem, akik a forradalom utáni megtorlás áldozatai lettek! A május 1-jéken osztogatott hideg virsli és meleg sör nem takarhatja el azt, ami 1956 után Magyarországon történt. Vagy mégis? Az ezredforduló idején egyik napilapunk közvélemény-kutatást tartott arról, hogy kit tartanak az emberek a magyar történelem legnagyobb alakjának. A szavazás

eredményeképpen – Szent István és Széchenyi István után – harmadik helyen nem más végzett, mint a forradalom leverője, Nagy Imre gyilkosa. És ami az idősebbeknél nosztalgiaként jelentkezik, azt a fiatalok manapság „retrónak” hívják. Emberek, „nem szabad feledNI”!

A bevezetőben ezt olvashatjuk: „Célunk az, hogy Nagy Imrét, az embert világítsuk meg, hozzuk látótávolságba azt a fejlődési ívét, azokat a szellemi-lelki folyamatokat, amelyeken átjutott. Keressük a halandó embert, aki tévedések, felismerések, gyarlóságok és önmaga felett aratott győzelmek árán a nemzet sorsát érintő helyzetekben vezetőként jelen volt, aki döntéseivel bizonyos mértékben befolyásolta az események alakulását...” A történettudománynak nincsenek erre eszközei, de még a pszichológiának sincsenek, hiszen halott embert nem lehet már lélektanilag vizsgálni. A grafológiának viszont – eredeti kéziratok birtokában – megvannak rá a megfelelő eszközei. „Különlegességét, egyediségét az jelenti – olvashatjuk a folytatásban –, hogy a már nem élő személyeket is élőként tudja vizsgálni a fennmaradt kézírások alapján. Mivel erre más tudományos módszer nem képes, ezért egyre nagyobb jelentősége van az utólagos személyiségvizsgálatokban, amit a történelemtudomány is tud kamatoztatni sokféle, máig tisztázatlan rejtély megválaszolásában.”

A könyvben elsőként vizsgált kézírás 1916-ból datálódik, az utolsó pedig 1957-ből. Negyvenegy évnyi időutazás a történelemben és egy történelemformáló, egyúttal „történelem formálta” ember lelki világában!

Nagy Imre kézírása folyamatosan változott a vizsgált negyvenegy év során, és ebben nagy szerepe volt annak a *viharos emberöltőnek* is, amelyben élt és amelyben szüntelenül kereste önmagát.

Fiatalkori kézírásait vizsgálva – a grafológus szerint – Nagy Imre számára a mérnöki pálya lett volna ideális. Az élet spirituális tartalmai iránt nem mutatott fogékonyságot, viszont magas gyakorlati intelligenciáról árulkodnak kézíratai. Megfontolt, óvatos, kompromisszumkereső ember alakja bontakozik ki előttünk, ugyanakkor rendkívül erős cselekvési és érvényesülési vágy is mutatkozik nála.

Nagy Imre 1921-ben felvételt nyert az Oroszországi Kommunista Párt tagjai sorába. Regisztrációs lapjának grafológiai vizsgálata különösen érdekes eredménnyel járt. Kézírása alapján büszkeséggel töltötte el, hogy ennek a pártnak a tagja lehet. Kiválasztottnak érezte magát, és láthatóan teljes mértékig azonosulni tudott ennek a szervezetnek az eszméivel, céljaival. Nagy Imrét tekintélyelvű beállítottsága rendkívül manipulálhatóvá tette egy olyan társaságban, amely éppen a manipuláció eszköztárával tudta fönntartani hatalmát tagjai és alárendeltjei (vagyis az orosz nép) fölött. Akinél a manipuláció nem bizonyult hatásos eszköznek, azt pedig a fizikai és szellemi terror eszközeivel igyekezett elhallgattatni vagy meggyőzni. Nagy Imre 1921-ben ezt még nem látta tisztán. Látványosan túldíszí-

tett kézírását nézve egyre távolabb került önmagától, egyre inkább megszakadt az önmagával folytatott, belső párbeszéde, ennek helyét pedig a mindenáron való megfelelni vágyás foglalta el a „tekintélyszemélyek” irányában, s ez komoly szorongásokat indított el benne.

1945-től, Magyarország szovjet megszállását követően Nagy Imre a politikai élet fősodrába került. Pályafutása igen tarka volt. Tartozott az ország legszűkebb vezetői közé, és „számúzték” a pártból az egyetemi katedrára. Előbb földet osztott Somogy megyében, később őt bízták meg a parasztság kisemmizését jelentő terménybegyűjtések irányításával. Amit tehát egyik kezével adott, azt a másikkal elvette a magyar vidék lakóitól. Meg kell persze jegyeznünk, hogy Nagy Imre „másik kezét” nem a saját esze és szíve mozgatta, hanem – amolyan bábszínházi módon – a Rákosi Mátyás vezette Magyar Dolgozók Pártja. 1945 és 1956 közötti kézírásaiban szinte görcsös erőlködés látszódik. Meg akart felelni pártjának, de annak az eszmének is, amit ez a párt már csak a szövegek szintjén képviselt, benne azonban még elevenen élt. Révai Józsefhez írt 1954-es levelének aláírásában az N betű szabályos hiányjelet formáz. „A hiányjel végzetes magányát, a mindenkori környezetében megélt idegenségérzetét is jelképezi. De hiányjelként sűrűsödhetnek a soha valóra nem váltott céljai, vágyai, s hiányzik az az együttműködő közösség is, akiket valaha elvtársainak vélt.”

1956 októberében a forradalmi ifjúság Nagy Imrét követelte az ország élére. Azt a Nagy Imrét, akinek alkatától mindennél távolabb állt a forradalmiság. Ő a reformok embere volt. A történelem (ki)hívásának azonban nem tudott és nem is mert ellenállni. 1956. október 24-ei aláírása végtelen bizonytalanságról árulkodik. A sorirány lefelé tart, illesztési zavarok és nyomásegyenetlenségek látszódnak rajta: a forradalmi miniszterelnökséget vállaló Nagy Imre tanácstalanságának jelei. A későbbi napokban igyekezett méltóvá válni a küldetéséhez, és önmaga fölé magasodva vált egy élethalálharcát vívó nemzet vezetőjévé.

November 4-én szovjet tankok lepték el Budapest utcáit: páncélos, emberevő teknősök. A „nemzeti felszabadító forradalom”, ahogy Nagy Imre nevezte később a történeteket, leveretett. A miniszterelnök a jugoszláv követség épületében talált menedéket, ahonnan november 22-én kicsalták, és Romániába hurcolták. „Majdnem négy évtizedes politikai pályafutása alatt a forradalom napjaiban is nemegyszer habozott, hibázott, ám fogsága és pere idején nemcsak hóhérai, de önmaga fölé is magasodott. Rajta kívül álló és nála sokkal hatalmasabb erők odavetett áldozatából végzetét tudatosan vállaló hőssé, népének s az emberi haladásnak nemzetközi méretű mártírjává vált” – idézi a kötet Méray Tibort. Snagovi fogságában írt politikai jegyzetei, önéletrajz-töredéke és levelei alapján Nagy Imrének élete utolsó időszakában sikerült megtalálnia önmagát. Kézírásai a korábbiaknál – laikus szemmel nézve is – letisztultabbak. Tudatosan vállalta a mártírsüveget, szembe

tudott nézni önmagával, nem kért kegyelmet, és nem árulta el a magyar forradalmat. 1957. április 15-én kelt aláírása megrendítő látvány. Az I betűben az akasztott ember szimbolikus rajzát ismerhetjük fel.

Nagy Imre életének egyik legfontosabb tanulsága a tekintélyelvűség és az autonómia közötti döntéshozatal elkerülhetetlensége. Ez az egész magyar nemzet örökös dilemmája is. Ameddig ez a nemzet tűri, hogy Cipollák uralkodjanak fölötté álarcos politikusok és arctalan gazdasági hatalmak képében, amíg nem lázad föl a mindennapos manipuláció ellen, addig nem válhat valódi közösséggé. A közösségeket ugyanis autonóm emberek alkotják, míg a tömeget manipulált, arctalan egyének. 1956-ban Magyarország népe igazi közösségként viselkedett egy autonómiáját – keserves küzdelem árán – kiharcoló politikus vezetésével.

Nagy Imre belső küzdelmét „egyéni szabadságharcnak” nevezi ez a könyv. Élete összegezeként elmondhatjuk, hogy bár az általa vezetett 1956-os forradalmat a nemzet elveszítette, de Nagy Imre mégis egy győztes, egyéni szabadságharc tudatában állhatott az akasztófa alá 1958. július 16-án.

Németh István Péter

Magoncok és morzsák – 2671 bolgár boglár

Válogatta, fordította és az utószót írta Szondi György

Az elmúlt hónapokban a tapolcai művelődési ház portáján volt alkalmam kevésbé forgalmas napokon könyvekbe beleolvasni. Természetesen egy szuszra nem lehetett regényterjedelmen átszaladnom, sem tanulmányok zabkásahegyein át nem rághattam magam, csak belekukkantani volt módom a művekbe – akárha Bolond Istók Debrecenbe –, például a *Gondolatok könyvébe*.¹ Montaigne, Pascal, Fontenell, Montesquieu, Voltaire, Diderot... Mind-mind gnomikus költő is egyben. A rövid idézetek, velős mondasok lekötöttek, szórakoztattak, tünődésre készítettek. Segítették mulattatni az időt. Reisinger János *Kisvers – nagymesterek* című könyvében találtam egy bölcs bekezdést, miért is szerethetjük ennyire a szép és pontos citátumokat: „Már az ókori népek költészetétől fogva se szeri-se száma nincsen az epigrammáknak, gnómáknak, akár egy-kétsoros költői remekléseknek, melyekről el lehetne mondanunk egy francia író kifejezésével, hogy ezek ilyen szerény terjedelmükkel is csillagfény-világosak. A rövidség, a frappáns megfogalmazás, melyet a poétikum kellékei még hangzósabbá tesznek, általában a legjobb ajánlólevél az emberi művek komolyan vételéhez. De idézhetnénk a Bibliát is, amelynek legrövidebb részei képezik a legnagyobb súlyt, és mintegy szöveggörnyezetükből kiszakítva, önállóan is a gondolati pillérek szerepét töltik be...” Egy másik szentnek mondott könyv is ilyen. Hamvas Béla szerint a Tao Te King írója egész életében harmatcseppeket gyűjtött, ám a megverselt bölcsesség fölér egy kivonatokból, tömörítvényekből és cédulákból álló világcatalógussal. A távol-keleti rövid költeményeknek, a haikuknak, Kosztolányi Európájában már nagy divatja volt. Király István szerint a kor a többszólamúságot, a belső nyitottságot üdvözölte ezekben a szinte-fragmentumokban, amiket kényére-kedvére kiegészíthette, továbbgondolhatta az olvasó.² Bulgáriától Nyugat-Európáig divatja lett a japáni verseknek a XX. században.

A Kelet és Nyugat kultúrhatárán létrejött magyar irodalom története is telis-tele van úgynevezett kisszerkezetekkel. Már ősköltészetünkben végitéleti epitáfium rivall: *Csontkürttel kürtölnek / Arany deszkák hasadnak, / Földi férgek mozognak*. Balassi jegyzi ama legelső drámai magyar egysoros költeményt, amely így hangzik: *Pokolbéli kísértetek fagatnak*. Zrínyi jelmondata négy szó [*Jó szerencse, semmi más!*], parancsa csupán három [*Ne bánts a magyart!*]. Kazinczy Ferenc fordította le magyarra először a Descartes-tal

¹ Gábor György sok kiadást megért gyűjteményének alcíme *Az aforizma francia mesterei*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1959.

² Bárdos László írt a Kosztolányi-centenáriumra a költő rövid verseiről. „Számadás” Bp. 1985.

és Pascallal rokon La Rochefoucauld maximáit, Kisfaludy Sándor pedig nem mondott kevesebbet gnómáiban sem, mint amennyit kidalolt a Himfy-strófákban:

*Minden nagyság meghajúl.
Fél, ami él.
Boldog, ki nem születik.*

A XX. században élt egy nagyváradi költő, akinek egész életműve belefér a négysorosok, a haikuk, az aforizmák rájáiba. Horváth Imre: most lenne százéves éppen. Ilyen s hasonló költeményeket, gnómákat alkotott:

*Van homokszem, amely ha leperereg,
semmivé porlaszt egy gyémánthegyet!*
*
*Lefelé nővök, mint a gyökerek,
és féregtelenül
sötétedem.*

Kántor Lajos szerint Horváth Imre „a pasztell és epigramma határmezsgyéjén” találta meg kedves verstípusát. Kortárs költőink közül Vasadi Péter lírájában lehet talán az egy versre eső legtöbb revelatiót találni. *Tamariszk* című kötetéből a következők:

Aki jó, könyörög.

*Emlékezetünk ciszterna.
[A fenéken mozdul Jeremiás,
odalöktük.]*

Anyánk hasában elítéltettünk.

Horváth Imrére, Vasadira, a francia klasszikusokra, utóbbiak soraiból Malcolm de Chazalra gondoltam még, amikor Szondi György hosszú évek türelmével fordított és egybeszerkesztett, több mint ötszáz oldalas, *Magoncok és morzsák* című könyvét fel-ütöttem, s Margarit Nikolov bekezdéseinek olvasásába fogtam:

Olykor értelmetlen értelmesen beszélni.
*
Kinek fésületlen gondolatai vannak, azokat nyírják meg először kopaszra.
*
Vess aforizmat – s betakarítanak! (206)

Majd a *bolgár apró írásokat* tartalmazó breviárium elejéhez tértem, és már tudatosan vártam, hogy melyik gondolatról jut eszembe magyar gondolkodó egy sora vagy költeményének részlete. Borisz Delcsev azt írja, hogy „Az alkotó fiatalságát nem az évekkel, hanem megújulási képességével kell mérni. S ebben a naptárnak nincs jelentősége.” (9) Mintha Juhász Ferenc vigaszát hallanám arról, hogy nem az évek teszik az ifjúságot. Blaga Dimitrova *Rizsszemek* című ciklusa pedig Weöres Sándor *Egysoros versek* című füzérének szellemi izgalmait tartogatja:

Kutyaugatás cáfolja a pusztát.

*

Szomjúságunk teszi édessé a vizet.

*

Sebein át lélegzik a föld.

Versek? Prózák e miniatűrök? Költői sorokat ugyanúgy találunk a bolgár prózáírók teljesítményeiben, mint ahogy hazai termésünkben: lám, Örkény István is „költött” egyperceseket. A kötetben úgynevezett félpercesekre lelünk Szvetoszlav Sztojcssevtől.³ *Szuperkurta elbeszéléseknek* nevezi egysorosait Ilinda Markova... Zlatomir Zlatanov *blogregény-részletekkel* szerepel az antológiában. Ljuben Petkovot sem költőként, de kiváló novellistaként ismerhette meg a magyar olvasóközönség. (Ő volt *A rózsaszínű pelikán* című bolgár elbeszélésgyűjtemény címadó novellájának a szerzője. Szintén Szondi György fordította még 1980-ban.⁴) A *Magoncok és morzsák* című antológiában olyan kinyilatkoztatásai szerepelnek a jellemről, amelyeket bátran Illyés Gyula vagy Zbigniew Herbert szentenciái mellé állíthatunk. Vagy Tamási Áron mellé, aki következő kinyilatkoztatást tette 1956-ban: „Nincs módunk kitérni a hűség elől.” Az igazi aforisták mindig moralisták is egyben:

Igen, magamnak írok! – mondogatom. És hiszem, hogy így van. Mert ha valaki arra ügyel és úgy ügyeskedik, hogy fölfigyeljenek rá, önnön lényegét árulja el, s fokról fokra jószándékaival együtt léggé válik.

*

Az író mindenekelőtt jellemalkotó, nem cselekményszerző (118–119).

Ivajlo Petrov szintúgy a morálról és ellentétéről vall: „Némely ember jelleme, akár az árnyéka – óránként változik.” (28) Különösen érzékenyek a bolgár szerzők, ha az emberi jellem egyenességére vagy annak veszélyeztetettségére találnak szavakat:

³ „A szerző félperceseit magyarul írta.” (Szondi György lábjegyzete), 382.

⁴ Modern Könyvtár, 408. kötet

A lelkiismeret az ész helyesírási szótára ([Ivan Kolarov] 31).

*

Ha középpont vagy, vigyázz, ne ördögi kör közepe légy ([Radoj Ralin] 33).

*

A jónak s a rossznak más az atomsúlya ([Gercso Atanaszov] 48).

Még egészen frissen szól emlékezetünkől (a Bulgáriában is esszét író) Sütő András karácsonyi intelme 2004-ből: „*Azt tudom csak, hogy tévedni lehet, de rongy embernek lenni nem lehet.*” Az erkölcsi relativizmus helyett Jézus boldog-mondásainak artikulációját követi Ivan Dinkov is: „*Ha létezik legtisztább valóság, az a paradoxonokban található meg*” (50).

A sok-sok kisszerkezet 168 szerző tollából gyűlt össze. Szondi György utószava igazít el a külön-különbféle műfajok felől: „...kerül most eléd, kedves olvasó, találós kérdés, blogregény-részlet, haiku, aforizma, recept, töredék, rövid novella, esszé, gyermekvers, vicc, epigramma, nyelvjárási bölcselem, tanka, gondolatfüzér, pontokba szedett versépítmény, háromsoros, hosszabb egység elemei, nonszensz líragrafika, töprengés, fotómondat, blóddli.” S még csak nem is teljes a seregszámla. Micsoda pompás grafiti a következő is: „A Balkán a világ valaga, Bulgária pedig a Balkán aranyere” ([Ivan Szalov] 47). Megdöbbenett, láttatott ez a falfirka, mivel eddig csak az a meghatározás élt bennem, hogy Delfoi a föld köldöke... S most rájövök, hogy Epidauros és Szabó Lőrinc honi tájai közt is tücskök muzsikálnak,⁵ s e műzsai lényeket hallgatva a bolgár költők is ugyanúgy és ugyanarra gondolhatnak, mint a mi Kosztolányink, hogy bár a szépség váltaná meg a világot: „A szépség menti meg a világot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a világnak ne lenne kötelessége megmenteni a szépséget.” ([Csavdar Dobrev] 72) A bolgár írástudó is úgy van csak, hogy adott néki a saját bőrének univerzuma meg a nembeli emberiségé, s a kettő között ott van a hazája. Az igen tanulságos, no meg a magyar szerzők lelkületével rokon passzusokból külön breviárium állítható össze. Nem annyira szigorú nemzet-karakterológiai, inkább egy testvér-tejtestvéri néplélektan-olvasókönyvet lehetne szerkeszteni ez antológia alapján.

*Mi, bolgárok konokul
összenőttünk a földdel.*

A turisták gyökértelen emberek ([Ivan Radoev] 43).⁶

*

A mi bolgár életünk legnagyobb részt tragikomédia. Bármennyire is komor, nem oly emelkedett, hogy tragédia lehetne, s jóllehet szerfölött nevetnivaló, nem elég vidám, hogy komédia legyen.” ([Alekszandar Surbanov] 128)

⁵ 23, 26, 55, 57, 112, 222, 225, 226, 251, 265, 269.

⁶ Vö. Az ember a szíve mélyén örökké odavaló, ahol született. (Tamási Áron)

*

Az ötszázados török rabságot, amelyért annyi emberáldozattal s az ország határain kívülre került fél Bulgáriával fizettünk, a nagyhatalmak százéves rabsága váltotta fel – nekik máig túsuk vagyunk. ([Dimo Dimovszki] 205)⁷

*

*Kicsit meghaltunk érted, Bulgária,
De miért is... ([Metodil Dzsonov] 297)⁸*

Az idézetek nyomán az lesz az olvasó érzése, hogy a két nép, a bolgár és a magyar (amelyeknek zászláiban ugyanaz a három szín szerepel) egyrészt ugyanannak a Babilonnak a sötét vizeinél szorong, ám a lehető legszebben igyekezett sorsát intézni, s így megérdemelné azt a kegyelmet, ami e nem csupán metaforikus foglyoknak járna ki, – lenne bár a nagy fekete vizekből ama „keleti Golf-áram”, aminél testvériesen fölmelegedhetnének: Árpád fejedelem, Simeon cár, István király és Borisz cár, a szófiai utcákon járt Hunyadi János, Kőrösi Csoma és Evtimij pátriárka, Petőfi és Botev.⁹ A *Magoncok és morzsák* című antológia egyik szereplőjével magam is kezet foghattam. Margarit Zsekov egy olyan tavaszi versével lopta be magát a szívembe, amelynek metaforája a kibúvó tejfogak és az első hóvirágok közötti hasonlóságon alapult. E felejthetetlen költői kép elegendő volt, hogy barátságot érezzek, a tehetség feltétlen bizalmát élhessem meg a bolgár írástudó közelében Balatonfüreden. Az olvasó a 436. oldaltól találja Zsekov verseit. Egyik rövid költeményének látomását a mi Csoóri Sándorunk is írhatta volna akár:

*Miért is akartam, hogy szülőházam
Örökké fiatal maradjon?
Nézem, esik a hó –
Még az égi vakolat
Is mállik és perreg. (Zsekov)*

*...fejemben hó emléke,
Hó, hó, mintha egy katedrális vakolata
hullna csöndben. (Csoóri)*

⁷ Vö. Nem választás a haza, rég nem, / Nem feladat, nem is érdem, / Ítélet ez, életfogytiglanig.” Vas István

⁸ Vö. A hazáért élni, s nem meghalni kellene. Így kívánt a XX. században Ladányi Mihály kedvesebb hazát mindnyájunknak, Ratkó József Jó hazát, végül Czigány György a kötetcímével egyszerűen csak: Hazát. A század első feléből Sinka István verse visszhangzik: „Fussál vándor, tiéd a berek! / s csak akkor tartsd égre az orcád, / ha hazát is ád majd az ország.”

⁹ Hisz Magyarország és „Bulgária keményen Európa felé ORIENTÁlt ország.” ([Ivo Ticin] 457)

A költők Homérosz óta egymást visszhangozzák. Pilinszky mennyei publicisztikájában olvastam ezt. S mennyire igaz! Gábor György is erre figyelmeztetett már az 1950-es évek végén, amikor Voltaire-t idézte: „Az elmés mondások többnyire ismétlések”. A *Gondoltok* könyvének összeállítója szerint „ha nagyon kutatjuk, csaknem valamennyinek megtaláljuk az őseit.” Játsszunk csak el a gondolattal, ki és milyen életelv-megfogalmazás jut eszünkbe a következő bekezdéseknél:

„Ezen a világon, ahol minden feltételes, a költészet ígéretét a költő szavai váltják be.”
/Nikolaj Kancsev/ (104) = *Ami megmarad, azt költők hozzák létre.* (Hölderlin)

*

Marin Kolev líragrafikái vajon nem éppen Nagy László *Seb a cédruson* című képversének testvére? (120)
(137)

Alekszandr Surbanov cím nélküli kisszerkezeteit három-három csillag választja el egymástól. A negyedik versdarabja (124) egy magyar verses mese metafizikáját idézi, Pilinszky János *Kalandozás a tükörben* című remekét:

*A tükör két oldaláról
két madár csap össze
elkeseredetten –
mellükkel a tükröt verik,
ütik szárnyal és csőrrel,
szomjazzák, hogy egymást megöljék.
Az egyik
nem létezik.* (Surbanov)

*„Itthon vagyunk” – mondta a Kisfiú
és azzal
átléptek az üveglapon.
Azazhogy átléptek volna,
mivel valóban csak a Kisfiú
jutott keresztül, míg a Kislány
az üveg túlsó oldalán rekedt.*

*Hiába volt ezután minden.
Hiába fordult vissza a fiú,
tapadtak sírva kétfelől
a papírnál is vékonyabb,*

*a semminél is láthatatlanabb
üveglapra: a két hazát ezentúl
áthághatatlan határ vágta ketté,
a tükör és a valóság határa.*

*Sokáig sírtak még, és nézték egymást,
aztán a Kislány arca szertefoszlott,
s a tükör lassan megint csak tükör lett.
azt mutatta, mi elébe került.
egyedül azt, és semmi mást.*

*A kisfiú elébe állva,
ezentúl csak önmagát látta benne.” (Pilinszky)*

A magyar költő versben ragyogó lepke-táborát Murad Murad ötszoros asszociálja: „Szeretem az éjszakát. / És a pillangóit. / Szeretem az éj pillangóit. / Színeiket / És gombostűik.” S a nem a „mennyei publicisztikát” író szerzőnket idézi-e meg a következő axióma?

„A tények és az igazság különböző dolgok.” ([Ivo Ticin] 458) Pilinszky János ugyanis Rilke nyomán azt vallotta, hogy „A tényektől nem látjuk a valóságot”.

A tükör-motívumos költemény szerzője, Surbanov, akár Utassy József, „megőszült magzat”-nak láttatja magát, s mintha Nagy László-i szerepben írná versét. Az iszkázi mester (akinek szülőházában bolgár szoba is van) *Műtét anyánk szemén* című művét is asszociálja:

*Anyám már nem lát.
Irgalmában az Úr
látását elvette –
észre ne vegye,
hogy gyermekéből
öregember lett. (125)*

Keresem tovább a filosz-szinkronitásokat a könyvben... Kínálják magukat, hogy társsam egymás mellé őket! „Három típusú embert ismerek. Egyesek a vágyaikkal élnek, még ha esztelen vágyak is, még ha emlékeikben már elillantak is azok. Őket irigylem. Mások emlékeikből élnek, még ha szegényes emlékek is, még ha meg nem valósultak is azok. Velük együttérzek. A harmadik fajta ember máról-holnapra él: sem emlékek, sem vágyak, sem sebek a szíven. Tőlük félek.” (137) Georgi Markovszki osztotta így föl az emberiséget, ahogy a magyar írók közül Márai is megtette *Naplójában*. A kassai születésű szépirodás ugyanúgy elkülönítette az értékes kategóriáktól azokat, akik érdemtelenek

rá, mint a bolgár írástudó: „*Három életforma van: az ulyssesi, a jézusi, a fausti. A többi adóalany.*” Amúgy az ősképek, a versindítékok, a rokon képzettörténetek és a vándor-motívumok bármely tájon felbukkanhatnak... Aztán van olyan is, hogy két (vagy akár több) költő mit sem tud egymásról, s verseikben a végeredmény egymásra hasonlít. A XIX. században Tübingenben és Niklán egyaránt néma hattyúk hajoltak hűvös vizekre. Georgi Goszpodinov vajon ismerte-e Radnóti és Blake verseit, amelyekben rózsa és rózsabogár szerepel? (R. M.: *Éjszaka*, W. B.: *The sickness Rose.*) Játsszon el a kérdéssel e könyvismertető Olvasója! Íme a bolgár alig-négysoros, ahogy a többi is, Szondi György fordításában:

van valami közös

a bogárban s a rózsában

és ez

az

([Goszpodinov: *Tizenegy meghatározási kísérlet VI.*] 480)

A magyar nyelvű bolgár antológia – mint műfordítás – kimeríti a hungarika fogalmát önmagában, ám még országunkról szóló részeket is tartalmaz. Plamen Dojlov a pesti Zserbó kávéházba kalauzolja el az olvasót (488), a kötetből előrébb pedig szinte Mészöly Miklós-i érintéseket hallunk:

2005. XII. 29., 21 ÓRA. A MÁTYÁS-TEPLOM ELŐTT BUDÁN

Az éj barlangjába gótikus csipkék vájnak fehér cseppköveket.

2006. I. 31., A DUNA ESTE A PETŐFI HÍDRÓL

Ezernyi égő gyertya egy vízalatti templomban, visszfények pislognak az úszó jégtáblákon.

EGY KÁLVINISTA TEMPLOMBAN PESTEN

Az orgonából Jahve parancsolatai szakadnak ki robajlón. (291)

Hriszto Trendafilov apró szövegeit akár három sorba is tördelhetnénk...

A bolgár haikuk, tankák árfolyama a líra világiacán körülbelül ott található, ahol a bolgár borkivitel. Vagyis: kitűnő pozícióban. Még akkor is, ha gyanúsnak minősítették e különleges szellemi keményvalutát az anyaországban a hivatalosok. Szondi György utószava szerint: „*A nyolcvanas, hetvenes... években mint közlésre méltatlant, mint mellékterméket a bolgár szerkesztőségek szinte-szinte csak elutasították a néhány soros verseket, az aforisztikus prózát, a mondat-gondolatot. Bizony idegesítőek voltak (lehetek a hatalom számára a „kicsi készek”. Hát ilyen kurtán elmondható a MI – fricskáz engem itt? A széles távlatokban hömpölygő, hatalmas egységekben idekérészkedik kéretlenül holmi kö-römpiszokkal?*” Bizony, körömvverseknek nevezte Kányádi Sándor is (Bertók László sza-

vával) a „háromkákát”. Miklós Pál tanár úr a hetvenes években *A Zen és a buddhizmus* című könyvében népszerűsítette e versformát. Bertók László a következőképpen ír róla: „Csak a pillanatban marad meg minden. Jó, ha némelyiket meg tudod jelölni (állítani?), ha másképpen nem, akkor egy haikuval, egy tizenhétosztagos, háromsoros verssel. Talán az se baj, ha a klasszikus japán formát kicsit a saját kultúrádhoz, élményeidhez, levegővételeddhez igazítod, rímelteted...” Igen, miképpen a magyar és a bolgár költők is tették és teszik. Csontos János 1993-ban olyan Haiku-naptárt írt (Szófiában bolgáruul is napvilágot látott műve!), amit ez antológia fordítójának, Szondi Györgynek ajánlott.¹⁰ A bolgár háromsorosok szerzői közül pedig itt több mint kéttucatnyit kellene felsorolnom... Hadd tegyek közzé egy lajstromot, amin mindegyikőjük neve még csak nem is szerepel: Dimitar Palazov, Velin Georgiev, Dragni Dragnev, Atanaz Zvezdinov, Dadoszlav Rancsin, Borisz Hrisztov, Ginka Biljarszka, Ivan Metodiev, Toma Bincsev, Hriszto Ke Pella, Ljudmila Balabanova, Conka Velikova, Edvin Szugarev, Georgi Barbarov, Antoaneta Nikolova, Roszica Jakimova, Cvetanka Elenkova, Roszica Pironszka, Aziz Tas, Ivajlo Ivanov, Mina Varszano, Petar Csuhov... Nagy Bandó András humorista előadónk s több ifjúsági könyv szerzője Magyarországon sokat tett a haiku népszerűsítéséért, könyvét több ezer példányban vásárolták meg. Aki a magyar haiku-költészet gazdagságára akar következtetni, az az úgynevezett Terebess-tárban mérheti föl a háromsorosok galaxisát. Szondi György fordításában ott találja majd többek között Dimitar Sztefanov haikuit is. A *Magoncok és morzsák* című kötetben az 55. oldaltól sorakoznak a bolgár szerző *Haiku-kísérletei*. (Bulgáriában Sztefanov önálló haikus könyvet is kiadott.) S a többiek, a felsoroltak háromsorosai! Ha e haikukat egymás mellé állítanánk, azokból is vaskos kiadvány állna össze, nem beszélve arról, hogy belőlük szintén kirajzolódna a *Magoncok...* több mint félezer oldalas szövegének témahálózata. (Arról ismét külön tanulmányt kereshetne e sorok írója.) Szép műfordítói és műfaji összegzés Szondi Györgytől, a bolgár kultúra szolgáltatójától.

Ízlelgetni kell, s lehet e könyv aforizmáit, eltűnődni rajtuk. A teljességre figyelmeztetnek, amit a töredékességük révén megsejtetnek velünk, hogy már-már színről színre is engedi látni magát egy-egy kisszerkezet tárgya. Visszacsegg a bevezetőmből róluk, elvégre *szeregy terjedelmükkel is csillagfény-világosak*. Miképpen József Attila érezte, hogy világokat igazgat, miközben üveggolyókkal játszik. Hiszen: „*A Föld – üveggolyó a gyermek Úr kezében.*” ([Ilinda Markova] 191)

¹⁰ Cs. J.: XL. Összegyűjtött versek. Bp. 2002. 124–130.

Erős Kinga

Hivatásos olvasó

Papp Ágnes Klára: Átlátunk az üvegen? – Gondolatok a kortárs irodalomról

Nemrég egy kedves barátom azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy állítsak neki össze egy listát azokból a kortárs magyar és világirodalmi művekből, amelyeket szívesen ajánlanék figyelmébe. Fiatal orvos lévén azzal a problémával szembesült, hogy nem engedheti meg magának azt, hogy bármilyen könyvet megvásároljon, ami megtetszik neki, mert nem bírná a pénztárcája. Vásárlásai során több alkalommal melléfogott, bízva a kiadó által megírt fülszövegben, drágán vásárolt valami olvasmányt. Manapság, amikor megszámlálhatatlan könyvkiadó jelenteti meg könyveit, s a könyvesboltok választéka átláthatatlanul nagy, s az „újdonságok” polcán egymás mellé kerülnek a lektűrök, a szépirodalmi művek és a szépirodalmi alkotásoknak álcázott igénytelen fércmunkák, így azok az olvasók, akik nem hivatásszerűen foglalkoznak irodalommal, tanácstalanul ácsorognak a könyvesboltokban. Ezért is örültem Papp Ágnes Klára kötetének, amely *Átlátunk az üvegen? – Gondolatok a kortárs magyar irodalomról* címmel jelent meg, mivel úgy vélem, nagyobb szüksége van napjainkban a könyvbarátoknak hivatásos olvasókra, mint eddig bármikor.

Papp Ágnes Klára olyan hivatásos olvasó, aki olvasatait saját hangján osztja meg velünk, a figyelemfelkeltés szándékával oly módon, hogy képes valódi érdeklődést ébreszteni a vizsgált szerző műve iránt, s egyszerre tud értőn és érzően megszólalni. Rokonszenves könnyedséggel tud rákérdezni elméleti, esztétikai problémákra, felkészülten és precízen igyekszik megfogalmazni meglátásait, kételyeit és bemutatni az egyes művek mögött meghúzódó irodalomfelfogások sokféleségét.

Tudatos és átgondolt kötet szerkesztés jellemzi Papp Ágnes Klára tanulmánykötetét, okosan lettek egymás után illesztve írásai azzal a szándékkal, hogy a nem irodalmár olvasó is kiigazodhasson a kortárs irodalom világában. Így a bevezető tanulmányban, amelynek címe *Kérdésfeltevés Arnold Hausen modorában* azt vizsgálja, hogy milyen szerepet tölt be az írott mű, az irodalom életünkben, milyen olvasói szokásaink vannak, hogyan olvasunk, vagy éppen nem olvasunk, kiknek milyen elvárásai lehetnek és vannak a művek iránt. S nem kerüli meg azt a roppant érdekes és számos buktatót magában hordozó kérdést sem, hogy milyen intézményrendszerek épülnek az irodalom köré, hogyan működik az irodalom finanszírozása, milyen típusú hatalmi harcok alakulnak ki ezek körül. Felteszi és igyekszik megválaszolni azt a fontos kérdést is, hogy „hol lesz akkor az irodalom

mibenlétéről, az író szerepéről, az esztétikai értékről vallott nézet helye ebben a hatalmi harcban”. E kérdésfeltevés okán mutat rá a „magasirodalom” és az apadó olvasóközönség furcsa viszonyára, a profi olvasóra, a „magasirodalom” fogyasztójára, aki egyszerre olvasó és az irodalmi intézményrendszer valamilyen szereppel felruházott tagja, de beszél a szórakoztató irodalom és a szépirodalom egymáshoz való viszonyáról is e szövevényes rendszeren belül. Kérdésfeltevéseivel és válaszkísérleteivel folyamatosan képes fenntartani az olvasói figyelmet, miközben igyekszik kimutatni az összefüggéseket az irodalmi élet működésmechanizmusának és az „irodalomról alkotott fogalmak, az esztétikai érték mibenlétéről vallott nézetek között”. Tanulmányát az a szándék teszi még izgalmasabbá, hogy szerzőként, s így az irodalmi élet résztvevőjeként megpróbálja úgy megfogalmazni e jelenségeket, hogy közben törekszik nem minősíteni azokat, csupán leírni, szemléltetni. A *Hivatalos karnevál* című fejezetcím alá gyűjtött írásokban – így a kötetnyitó írásban is – „Arnold Hauser által kidolgozott szempont- és összefüggésrendszer” segítségével igyekszik megfogalmazni és helyénvalóan feltenni azokat a kérdéseket Papp Ágnes Klára, amelyek irodalmárként izgatják, azzal a céllal, hogy bevezető tanulmányát mintegy kiindulópontként tekintve úgy építse tovább kötetének írásait, hogy figyelme immár mind jobban az irodalomelmélet felé fókuszáljon, azt vizsgálva, hogy „a huszadik század néhány nagy teoretikusa hogyan érzékeli ezt a problematikát, hogyan reagál ezekre – a kor irodalma, művészete által felvetett – kérdésekre, illetve az ő terminusaikkal hogyan írható le az a művészetfilozófiai, illetve poétikai szemléletváltás, amely az elmúlt században játszódott le.”

A *mágikus-realista anekdota* című fejezet írásai a mágikus realizmus és a magyar elbeszélői hagyomány találkozásáról számol be, a fejezetindító írásának közép-pontjába olyan alkotókat és műveket emel, akikre jellemző a mágikus látásmód, amelynek forrása sok esetben a valahová tartozás élménye, az identitás. Ezen írások elbeszélői látásmódját áthatja az ellentmondásos sokféleség, ezért emelheti egy tanulmányba Grendel Lajos, Lázár Ervin, Kolozsvári Papp László, Fehér Béla, Gion Nándor egyes alkotásait. Az általános megállapításokon és a nagy összefüggések felmutatása után e fejezet írásai egy-egy szerzőre és műre koncentrálnak, így többek mellett Sigmond István *Félrevert harangok*, Grendel Lajos *Az onirizmus tréfái*, Lengyel Péter *Macskakő*, Fehér Béla *Triptichon* című regényeire. Elemzéseiben igen izgalmas kérdéseket vet fel, így például *A helyét kereső novella* című írásában Láng Zsolt *Kovács Emma születése és más elbeszélések* című kötete kapcsán a novella műfajának problémájáról. Tény, kevés igazán jó novellát olvasni manapság, s ennek okaira kérdez rá, és igyekszik választ találni Papp Ágnes Klára. Rokonszenves hozzáállással szemléli az irodalom peremvidékein született alkotásokat is, így Ungváry Zsolt *Elefánttemető* című művével kapcsolatban arról is olvashatunk, hogy miként születnek alkotások távol az irodalmi élettől, a kritikai

figyelemtől és a nagy kiadók bábáskodásától, és miként találnak népes olvasótáborra. Számomra a kötet egyik legizgalmasabb írása szintén egy népes rajongóolvasótáborral bíró ám a fenti értelemben mégis irodalmi peremvidéken álló szerző műveiről szóló tanulmány, a *Gyilkolni könnyű avagy Agatha Christie-regények tanulságai*, amely átfogóan mutatja be a krimiírás játékszabályait, a szereposztást, utóbbiról megállapítva, hogy az angol szerző szereplői szinte mindig azonos, tipizált, sematikus jellemei más szerepet is betöltenek, a polgári világ állandóságát és rendíthetlenségét tükrözik. Érdekes és hasznos ez a tanulmány, hiszen valóban népszerű, sokféle olvasóval bíró író műveit veszi górcső alá, s megállapításait olyan ügyesen fogalmazza meg, hogy közben egyetlen gyilkost sem leplez le, ily módon meghagyja az olvasónak a felfedezés örömét.

Mint minden kritikus, így Papp Ágnes Klára is kialakította személyes kánonját, amely igen izgalmas, hiszen a Baka Istvántól Petri Györgyig, Sigmond Istvántól Fehér Béláig, Grendel Lajostól a fiatal Nagy Koppány Zsoltig ível s nagyfokú érdeklődésről és nyitottságról tanúskodik. Rendkívül rokonszenves magatartása, hogy mer hivatásos olvasó lenni, s ebbéli minőségében akkor sem húzza fel az orrát fintorodva, ha az irodalom peremvidékén jár. Ettől izgalmas, hiteles Papp Ágnes Klára nézőpontja, s nem utolsósorban olvasóbarát. Felkészült, tájékozott mégis kritikus magatartása, hozzáállása attól válik igazán szerethetővé, hogy mer merész kérdéseket feltenni és állhatatosan kutatni a lehetséges válaszok után.

(Napkút Kiadó, Budapest, 2008.)

Ködöböcz Gábor

Szellemi jelenlét és értékteremtő dialógus

Két tanulmánykötet a közelmúltból: Súlyok és hangsúlyok, Pályatükrök

A különféle nyelvi és poétikai felfogások, az eltérő ízlés- és fejlődésirányok közötti párbeszéd öröndetes példája a közelmúlt két igen figyelemreméltó kötete: a Szondi György és Vincze Ferenc által szerkesztett *Súlyok és hangsúlyok* (2009), illetve az Ekler Andrea és Erős Kinga által szerkesztett *Pályatükrök* (2009). A Napkút Kiadónál megjelent tanulmánygyűjtemény (*Súlyok...*) alcíme: *Írások az utóbbi két évtized magyar irodalmáról*, a Magyar Írószövetség Arany János Alapítványa, valamint a Kortárs Kiadó gondozásában megjelent és Bakos Zoltán fotóival illusztrált *Pályatükrök* pedig a *Húsz portré fiatal alkotókról* alcímet viseli. A szerzőgárdájában is átfedéseket mutató, egymással kontextuális összefüggésrendbe állítható kötetek az intenzív szellemi jelenlét és az értékteremtő dialógus rokon-szenves megnyilvánulásaként tarthatnak számot sokak érdeklődésére.

A *Súlyok és hangsúlyok*, illetve a *Pályatükrök* sajátos beszédformákat, írástechnikákat, valamint jellegzetes fejlődésirányokat, mozgásfolyamatokat leképező látteleként többfajta narratíva és tudományfelfogás jelenlétét, s egyidejűleg több terminológia érvényesülését teszi lehetővé. A kötetek sokféle érzékenységre nyitott, tág horizontú szemléletéről és értékcentrikusan motivált pluralizmusáról a szerkesztők előszava is sokat elárul. A *Súlyok és hangsúlyok* fölvezető szövegében Vincze Ferenc a következőket írja: „E tanulmánykötet szerzői meglehetősen eltérő irányokból, különböző hagyományokból merítve tettek eleget a felkérésnek, s írtak hol összegező, áttekintő, máskor egy-egy alkotást, életművet elemző szöveget az elmúlt két évtized magyar irodalmáról. [...] A szerzők értelmezői magatartás-módjának köszönhetően egészen eltérő súlyok és hangsúlyok alakulhatnak ki a magyar irodalomról a kötet olvasása során, s így irodalmunk egy másfajta (újfajta) értelmezési lehetősége is felvillanhat. [...] Az egybegyűjtött tanulmányok csupán a magyar irodalom egy vékony szeletét fedik le, s inkább az eltérő szemléletek és értelmezések egymásmellettségén van a hangsúly, mintsem a teljesség iránti vágyon.”

Jóllehet a kötet alapkoncepciójában az átfogó irodalmi közelítésmód nem szerepel, a hosszmetrszeti és keresztmetrszeti elv szerencsés alkalmazása okán mégiscsak olyasféle benyomásunk lehet, mintha afféle virtuális irodalomtörténeti kézikönyvet olvasnánk. A huszonegy szerzőt felvonultató háromszáz oldalnyi kötet egyszerre impozáns és reprezentatív, hiszen a tanulmányok írói között nemcsak

kiváló irodalomtörténészek és kritikusok (Bertha Zoltán, Borcsa János, Kabdebó Lóránt, Pomogáts Béla, Sturm László), hanem jeles alkotóként, költőként, íróként számon tartott szerzők (Jász Attila, Prágai Tamás, Schein Gábor, Szepes Erika, Zsávolya Zoltán) is szerepelnek. A tanulmánygyűjtemény tartalmi, tematikai szempontból is rendkívül gazdag és változatos. Az egyes műnemeket a rendszerváltás relációjában tárgyaló áttekintések mellett nagyívű irodalomtörténeti és elméleti értekezések, illetve bizonyos életműveket, pályaszakaszokat, opusokat vizsgáló értelmezések és értékelések sorjáznak a könyvben.

Az értékpluralizmust és szemléleti sokféleséget elegáns nagyvonalúsággal föl-vállaló szerkesztők olyan átgondoltan megkomponált, szakmai-etikai szempontból is példászerű kötetel rukkoltak elő, amelyben Szabó Lőrincától Térey Jánosig, Utassy Józseftől Borbély Szilárdig, Petri Györgytől Zalán Tiborig, Szöcs Gézától Turczi Istvánig, Babics Imrétől Petőcz Andrásig, Vasadi Pétertől Sebők Éváig, Esterházy Pétertől Karátson Gáborig, Sigmond Istvántól Gion Nándorig, Nádas Pétertől Parti Nagy Lajosig, Egressy Zoltántól Kárpáti Péterig a legkülönbébb ízlés- és értékvilágok képviselői kerülnek egymás mellé, sőt nemegyszer egymással dialogikus viszonyba. Ezek a sokféle poétikai és világképi törekvést tükröző írások többnyire újszerű felismerésekkel és megfontolandó értékhangsúlyokkal árnyalják, gazdagítják az egyetemes magyar irodalomról, ezen belül az utóbbi húsz évről alkotott képet.

A kulturális emlékezet, a nyelvi tradíció és a magyar irodalom legjobb hagyományait kiteljesítő esztétikai és eszmei gazdagságban ott találjuk az emigráció képviselői közül többek között Márai Sándort, Faludy Györgyöt, András Sándort, Határ Győzöt, Domahidy Andrást, Ferdinandy Györgyöt, Sárközi Mátyást, Márton Lászlót, Borbándi Gyulát, Bakucz Józsefet, Sulyok Vinczét és Papp Tibort, akárcsak az újabb erdélyi magyar líra istenképzetekre, vallásélményekre különösen fogékony költői közül például Szilágyi Domokost, Hervay Gizellát, Kányádi Sándort, Jánosházy Györgyöt, Lászlóffy Aladárt, Lászlóffy Csabát, Ferenczes Istvánt, Magyar Lajost, Gál Éva Emesét, Szöcs Gézá, Egyed Emesét, Kovács András Ferencet, Fekete Vincét, Orbán János Dénest, továbbá a csángómagyar Duma-István Andrást és Iancu Laurát is ott tudhatjuk a határok fölötti magyar irodalom sokféle regiszteren megszólaló, hihetetlenül színes mezőnyében.

A lírai, prózai és drámai műnem poétikai módosulásaival (olykor radikális paradigmaváltásaival), irányzati sokféleséget mutató alakulástörténetével és mindezek kánonra gyakorolt hatásával több tanulmányíró (Prágai Tamás, Vilcsék Béla, Borcsa János, Bedecs László, Zsávolya Zoltán, Deres Péter) is foglalkozik, a tágabb összefüggéseket, kölcsönhatásokat, interferenciákat és az egyes jelenségeket, bizonyos szerzőket és műveket izgalmasan újszerű szempont- és koordinátarendszerbe helyező szemlélet jegyében. A számomra talán leginkább gondolatébresztő

és legtöbb tanulással szolgáló dolgozatból (Prágai Tamás: *Harctalan nemzedék – Ideológia, kánon és költészet '89 után Magyarországon*) idézek néhány, a kortárs szépirodalom és recepció mibenlétét megragadó, mindenképpen reveláló erővel bíró megállapítást: „Milyen szempontok alapján értékeli a kortársak életművét? Lehetséges-e egyáltalán objektív, leíró irodalomtörténet? [...] Kérdés, hogy ezekben az értékelésekben mennyi az ideológia? És milyen ideológia? De ne használjuk ezt a szót megvetően. Érdemesebb megvizsgálni, hogyan viszonyul az ideológia az értékítéletekhez. Lehet, hogy értékítéletek többé-kevésbé tudatosult rendszere? Vagy más is? Ez a kérdés ma az irodalomtörténet-írás egyik legfontosabbja. [...] Az ideológia ugyanis nem valami távoli, kívül eső dolog, hanem belső adottság, a személyiségnek az a része, melyre a felettes én gyakran hivatkozik, ám lényegében a tudatalatti tartományok lakója. Olyan közel van, hogy nem ismeri föl, de mozgatja energiaközpontjainkat, mint az erotika. Sőt, talán az erotika mellett az ideológia mozgatja leginkább energiaközpontjainkat. [...] Kritikusként eddigi életemben, teljes szellemi eszmélkedésem idején lényegében a költészetéről írtam. Úgy sejtettem, a költői nyelv kérdései körül csoportosulnak azok az általános problémák, melyek világban való létünkre vonatkoztathatók. [...] Csaknem tíz évvel ezelőtt hosszabb, lelkes tanulmányt írtam a »fiatal költészet-ről« – lelkesedésem időközben elapadt, reményeim az azóta eltelt évek nem váltották valóra. [...] A konfliktust, az összecsapás szikrázását a kortárs költészetből hiányolom. Ideje, hogy a költészet a saját, megtalált nyelv belső energiái felé forduljon, mert a gyarapodásnak költői módon kell elindulnia; és előrenyomuljon azon a terepen, melyet az ideológia előtte szabaddá tett. Mindent tudnia kell arról, amit az ideológia sugallt, de mindent el kell feledjen ahhoz, hogy megszólalni tudjon. Az erős költészet feszültségek eredője. Arcát nem ismerjük, de az biztos, hogy nem lesz légies és átszellemült. Csak a megjelenítés szünni nem akaró vágyából és a kudarc pengevágásai nyomán születhet meg. Nincs jele annak, hogy ez a nemzedék ezt a harcot felvállalta volna. Pedig, ahogy a keleti bölcs fogalmazott, harc nélkül nem lehet győzni.”

A kötet értékhangsúlyait formáló és a kortárs irodalmi kánon alakításában résztvevő eddig említetlen szerzők (Bence Erika, Borbély András, Erős Kinga, Halmai Tamás, Kődöböcz Gábor, Kránicz Gábor, Papp Ágnes Klára, Rác Péter) írásai is a kötet egészéhez méltó színvonalon szolgálják azt a szerkesztői elgondolást, hogy – a párhuzamosan létező irodalmi kánonok korában – valódi értékek, mértékadó teljesítmények kerüljenek be az irodalmi köztudatba és a nemzeti emlékezetbe.

Az Ekler Andrea és Erős Kinga által jegyzett, hús fiatal alkotó portréját tartalmazó *Pályatükrök* minden tekintetben méltó párja az imént bemutatott kötetnek. A tipográfiai, könyvészeti és fotóművészeti szempontból is mintaszerű kiadvány a szeretetteljes elmélyültséggel, körültekintő gondossággal és szakmai tisztességgel

gel végzett szerkesztői munka manapság unikálisnak számító, példaszerűen szép megnyilvánulása. Ezt a meglátást erősítheti Szepesi Dóra minap megjelent kiváló recenziója (Bárka, 2009/4), amely leplezetlen rokonszenvvel és elismeréssel beszél a vállalkozás erényeiről, szerkesztői és szerzői kvalitásairól: „Az irodalomtörténetészek, kritikusok alaposan belelapoztak a művekbe, idézetekkel, elemzésekkel keltik fel a figyelmet, ösztönöznek továbbolvasásra és jó, hogy a tanulmányok mellett, meg a könyv végén az alkotók portréival is találkozhatunk.”

A szerkesztők törekvéseiről és céljairól a kötet előszavában azt olvashatjuk, hogy a lenyomatnak és pillanatfelvételnak szánt könyv a Magyar Írószövetség negyven évnél fiatalabb alkotói közül húsz íróról, költőről szóló portrék gyűjteménye. Több szempontból „határátlépés”, így szereplőit, szerzőit tekintve is túlmutat az anyaország fizikai határain, ezen kívül „nem csupán a kortárs magyar irodalom palettájának gazdagságára hívja fel a figyelmet, de utal olyan pozitív közösségek létezésére is, amelyek a szellemileg atomizálódott világban hozzájárulnak alkotók, alkotócsoportok sikeres pályakezdéséhez is”. A *Súlyok és hangsúlyok* című kötetel flexibilis szerkesztési elvei, szemléleti nyitottsága és hét, itt is, ott is szereplő pályaképiró szerző révén is párhuzamba állítható *Pályatükrök* „színes, különleges gyűjtemény, amely a bemutatott írók, költők eddigi életművén keresztül a kortárs irodalom értékeinek sokféleségét is tükrözi”.

A határok légiesülése miatt a határon inneni és túli megjelölés sok tekintetben okafogyottá vált, de azért mégsem érdektelen megjegyezni, hogy a gyűjteményben szereplő írók, költők legalább felének szülőföldje Erdély, illetve Moldva, sőt a pályaképirók között is vannak öten, akik Székelyföldön születtek. Egy másfajta közelítésben az alkotók egyik csoportja relatíve nagyobb múlttal és ismertséggel rendelkezik (György Attila, Király Farkas, Lackfi János, László Noémi, Lövétei Lázár László, Nagy Gábor, Orbán János Dénes, L. Simon László, Szentmártoni János, Térey János) míg a másik hányada (részben életkora miatt) ha nem is széles körben ismert, de már jó nevű, a recepció által is jegyzett szerzőnek számít (Csender Levente, Falusi Márton, Györffy Ákos, Iancu Laura, Karácsonyi Zsolt, Király Zoltán, Nagy Koppány Zsolt, Rózsássy Barbara, Szabó Tibor Benjámin, Szálinger Balázs). Ugyanez érvényes a kánonformáló irodalmár-kritikusokra, illetve szerkesztőkre, akik között túlsúlyban vannak a középnemzedékhez tartozók (Babus Antal, Bertha Zoltán, Elek Tibor, Ködöböcz Gábor, Papp Ágnes Klára, Papp Endre, Pécsi Györgyi, Prágai Tamás, Sturm László, Végh Attila, Wutka Tamás, Zsávolya Zoltán), de a húszas-harmincas korosztály is szép számmal képviselteti magát (Demeter Zsuzsa, Dobás Kata, Ekler Andrea, Erős Kinga, Farkas Wellmann Éva, Fazekas Ibolya, Koncz Tamás, Vincze Ferenc).

Az egyes íróportrék dialóguskényszerbe kerülve, egymás szövegterében tükröződve kölcsönösen kontrollálják, pozícionálják, viszonylagosítják és távlatosítják

egymást, és ezáltal új dimenziókat nyitnak az olvasás és megértés számára. A vers- és szövegvilág általi egzisztenciális érvényű megragadottság élményét Babus Antal Nagy Gáborról, Erős Kinga Szentmártoni Jánosról, Papp Endre Falusi Mártonról, Bertha Zoltán Király Farkasról, Papp Ágnes Klára László Noémiről és Ekler Andrea Iancu Lauráról írott portréjában érzelelem legerőteljesebb formában. Természetesen a többi szerző munkája is a megszólíttóság pozíciójából, élményszerűen és hitelesen mutatja be a választott írot, költőt.

Talán a fenti felsorolásból is kiderül, hogy több nézőpontú, több értékkritériumot alkalmazó és többféle hagyományt játékba hozó tudat- és érzékenységformák egyidejűsége, ha úgy tetszik ezek oszcilláló szintézise adja a kötet egyik legfőbb nyelvi, poétikai izgalmát és tanulságát. A szerzők és a pályakepeket alkotó kritikusok, irodalomtörténészek kisebb-nagyobb mértékben eltérő optikája, szemléleti, irodalomesztétikai különbözősége miatt lehet a *Pályatükrök* korunk sokszínű magyar irodalmának tükre és méltó hírvivője a nagyvilágban. Lévén, hogy a kötetbeli tanulmányokat kísérő szerzői életrajzok angol és német nyelven is olvashatók. A zseniálisan megálmodott kötetborító (Pető Hunor munkája), és Bakos Zoltán nagy affinitásra valló színes portréfotói is jelentősen növelik a könyv esztétikai értékét, vizuálisan és könyvészetileg is tetszetős megjelenését.

Heideggerrel szólva a lét háza a nyelv. Számunkra a lét házát a legnagyobb szellemek által is megcsodált és ezerszer áldott magyar nyelv jelenti. Úgy gondolom, hogy a maga módján a *Pályatükrök* című kötet is sokat tehet azért, hogy a nekünk adatott nyelv és az általa megszólaló, belőle táplálkozó irodalom sokak számára otthonos és lakható legyen.

(*Súlyok és hangsúlyok* – szerk.: Szondi György, Vincze Ferenc. Napkút Kiadó, Budapest, 2009.; *Pályatükrök* – szerk.: Ekler Andrea, Erős Kinga. Magyar Írószövetség Arany János Alapítványa – Kortárs Kiadó, Budapest, 2009.)

Kovács Mikó Edina

Nagycsütörtök

Korán volt még. Vagy későn. Vagy nagyon korán. Vártunk: bármeddig, elkísérlek. Örvényekkel volt tele a sötét, lélegzetünk a súlyos levegőre nehezedett. És ültünk, csöndben ültünk. A fémszörnyek szunnyadtak odakinn. És szót váltani nem volt már miről; végigpergetni döntést és utat, szándékot, vágyat, másik életet – amelyben sorsodat megoszthatom... amelyben sorsomat megoszthatod. Kiknek joguk lett volna, mind aludtak: Máté aludt, és János és Jakab, Péter aludt... de fájt volna, ha én is hagyom: a holnap már ma megtaláljon.

és Geb kérdezé a Fáraótól

Ha széthasítasz szavakat,
éles kontúrral hiteket:
kié marad, kié lehet
az eső, mely csepereg,
fényes, csöndes permeteg,
virággyertyákat áztató,
feketén dőlő, szakadó;
feltorlódik hólyagokká,
piros taréjú gyíkokká,
kriptatetőkön kopog,
csomóz fekete szallagot,
csordul, villan, fentről sziszeg,
áztat, fullaszt, üt, zúz, dörög
az eső: csepp ujjhegyekkel
– mint a Napisten – megáld.

Szűk Balázs

Nemzeti jelképek az 1956-ról szóló magyar játékfilmekben

A szimbólumok a mindennapiság és az absztrakció rendszereit összekötő kapcsolódó formátumok. Különösen stabilak a nemzeti identitást őrző vizuális jelképegyüttesek.

A magyar önazonosság-tudat XX. századi történetében gyakran felerősödtek és újraértékelődtek a szimbolikus törekvések.

A vizuális szimbólumok mint dinamikus ideálképek konfliktusos-kataklizmaszerű történelmi korszakokban szinte egymásból következően bővítették jelentéseiket. Így 1956 szinte mindenben 1848/49-et tekintette mintának (Petőfi Kör és szavalatok pl. *Nemzeti dal* a Petőfi szobornál; 12, 16, 20 pontok; Kossuth-címer; nemzetőr-szalag; szabadságharcos trikolor: Rákosi-címerrel, a hivatalos címert középütt-lyukasra kimetszve a Margit hídnál, Kossuth címerrel és szimplán, a Corvin közti változat szerint a Kossuth-címer alatt két bajtársi kéz fog kezét; Szegeden Sztálin arcképe ráfestették a Kossuth-címert; a nemzetiszín zászlóba betakarás, szegedi jegyajándék Kossuth-címeres gyűrűként; táblák Petőfi-arcképpel és Kossuth-címerrel; nemzetiszín és őszirózsás kokárda; gyászszalag; jelszavakban, fej-fafeliratokban: „Aki magyar, velünk tart!”, „Márciusban Újra Kezdjük”, „Bosszút állunk érted!”, a politikai foglyok kiszabadítása – Tánacsics Mihály író Budáról, Gérecz Attila költőt a „Gyűjtőből”). E gyors, természetes beépülést és társadalmi rekonstrukciót az is segítette, hogy 48/49 Habsburgok által tiltott (Haynau 1849. július 19-ei rendelete a „forradalmi jelek” viselése ellen) szimbólumai (korona nélküli címer, Kossuth-szakáll és -kalap, háromszínű szalag, kokárda, gyászszalag, vörös toll, de általában minden magyar nemzeti jelkép) a nemzeti függetlenség őrzőjeként, a köztársasági érzület hordozójaként a népi kultúra legmélyebb rétegeibe is leszivárogtak, meggyökeresedtek és újraképződtek az ideológiai kontroll ellenére.¹

1859-től a XIX. század végéig a piros-fehér-zöld színű szalagsáv, illetve zászló kedvelt díszítőmotívum volt, sokszor együtt szerepelt az országcímerrel, koronával, huszárokkal a népi használati és díszített tárgyakon (boroskancsó, dunántúli viaszberakásos butykos, korsó, szaruedény, szalmaintarziás tükrös, somogyi sótartó, cifraszűr és más viseletes darab).²

A gyakran hadijelvénytyszerűen megformált koronás vagy korona nélküli címerformák

¹ Selmeczi 2001. 20. A kiegyezés hivatalosan is visszaállította a magyar szín- és címerhasználatot.

² Selmeczi 2001. 21.

is továbbéltek 1850–1903 között a csákvári sárga mázas boroskancsón, a csákvári báb-sütő mézeskalácsmintán, a tótkomlói falitükör ajtólapján és a hajdúböszörményi csikóbőrös kulacson.³

Az 50-es évek átpolitizált-depolitizált nemzeti hőseinek (Kossuthnak, Petőfinek, Bemnek, Széchenyinek, Klapkának, Damjanichnak) rebellis arculata, gesztusai jobban megőrződtek az „emlékező” nyomatokban, ponyvanyomtatványokban, használati és dísz tárgyakon (a fiatal, körszakállas, pörgekalapot vagy kardot emelő, emelvényen szónokló, lovon ülő, szabadságzászlót lobogtató Kossuth; jobbában papírtekerccset, a *Nemzeti dalt*, kardot tartó, szavaló Petőfi; lovas huszárként, kivont karddal, megemelt zászlóval Széchenyi stb.), de az 1880-as évektől nagy számban forgalmazott gyári kémenycserép tányérokon is.⁴

A Kossuth-kultuszt és hősi/áldozathozó ellenállást hagyományozó pálinkás butellán, cserépedényen, szarvkürtön, gulyásboton található feliratok (1860-as évek–1903) pedig egyenes közvetítői voltak a mindenkori és az aktuális hatalom elleni jogos ellenállásnak („K L 1890”, „a haza bel hon fia Kossuth Lajos éjen”, „Áld meg Isten a magyart sok bő áldással”, „szabadság zászlaja”, „Magyar nemzet hőseinek emlékműve”).⁵

A korabeli fotók és dokumentumfilmek arról tanúskodnak, hogy a forradalom áldozatainak tisztelete összefonódott a halottak napjával és a mindenszentek ünnepével is (gyertyák, mécsesek, őszirózsa, újságpapírral-zászlóval letakart testek, alkalmi koporsók, sírhalmok és ravatalok az utcán, a parkokban, tereken, fák alatt). A felülről érkezett hatalmi jelképek (vörös csillag és zászló, Sztálin-szobor, szovjet hősi emlékművek, obeliszkok, szobrok, szovjet címer, tank és páncélos jármű) helyére '56-ban újból a népi kultúrában használt organikus nemzeti szimbólumok kerültek (nemzeti szín és zászló, országcímer, magyar katona, huszár, betyár, hazafias feliratok, nemzeti hősök), sőt a nemzeti identitást újraértelmező modern jelképegüttesek nagy számban keletkeztek (Egmont nyitány, Kossuth-címeres-zászlós-kivirágzott tank, zászlós és élelmiszerral megrakott Csepel teherautó, mentőkocsi-mentőautó, hordágy, rádió, krétafeliratok a felborított villamos oldalán: „Ruszkik haza! Elég volt Rákosiból”, „Ledöntjük a Sztálin-szobrot!”, „Vesszen Gerő!”, felszedett utcakövek; írott és nyomtatott röplapok: „Kossuth-címer, magyar haza, / Minden ruszki menjen haza! / Míg a ruszki itt lapul / Magyar diák nem tanul!”, „Ha magyar vagy, ne menj nyugatra. Itt a helyed!”; orosz film moziplakátjának „gellert kapott” felirata: „Menj haza!”; a forradalom pénztára). Polgárháború lévén a polarizálódó ellenségképnek is egyértelműsödtek az attribútumai (idegen hatalom: pufajka, dobtáras géppisztoly, ávós zubbony, viharkabát és tiszt kalap, csizma; szabadságharcosok: vállszíjas puska, gránátok az övben,

³ Selmeczi 2001. 14–15.

⁴ Selmeczi 2001. 27–28.

⁵ Selmeczi 2001. 29–30.

Molotov-koktél, svájcisapka, Bocskai-sapka, viharkabát, zakó, sál, pulóver, cigaretta a szájban stb.).

1956 saját szimbólumokat is létrehozott a tiltakozásról, belső ellenállásról a hatalom aljassága ellen (a Sztálin-emlékmű ledöntése után megmaradt két csizma, beletűzött, összekötözött nemzetiszín zászlókkal, „Ne tedd be ide a lábad” sugalmazott jelentéssel; zsákos akasztás hajnalban, esőben, a *Pancsoló kislány* slágerének elhangzása közben; orvlövészek fákon, emeleti ablakokban, tetőn, padláson, templomtoronyban, kapualjban; összedrótózás és földbe arccal helyezés; deszkakoporsók az utcán, a tankok mellett és jeltelen sírok; exhumálások és titkos temetések; a Herminamező rokkantjainak fel-fegyverzése az oroszok ellen; november 23-án Kádár elvárása ellenére kihaltak voltak a budapesti utcák, de mindenünnen szólt a Himnusz; december elején gyászruhába öltözött asszonyok felvonulása; a decemberi sztrájk idején füttyel és a *fiúj* szóval ellenálltak a „bestiának”; szolidaritás: a lengyel nép melletti tüntetés október 23-án; mindenki kaszszája az Írók Szövetsége előtt; élelemkonvojok vidékről a beszolgáltatási prés idején; véradás magyaroktól és a lengyelektől; az osztrák andaui híd, a „zöld” sáv, amelyen 200 000 magyar menekülhetett szabad földre; 12 égő gyertya a földön a hősi halottakért; földbe, domoldalba, tetőre szúrt, az andaui hídra helyezett magyar zászló).

A korabeli amerikai, angol, francia, osztrák, lengyel, szlovák, magyar tudósítók-újságírók és a magyar amatőrök fotói is viszonylag pontos kontextusban mutatják e jelképeket, amelyek nem annyira harci, hanem morális-lelki ellenállásról, a méltóság visszaszerzésének szándékáról, egy magasabb szakrális-tudati állapot megszületéséről tanúskodnak.

Szemben a nyugati, főként amerikai sajtó tendenciózus csúsztatásaival, manipulált politikai emlékezetével vagy jó szándékú ellenállási retorikájával (SZER), amely drámai-agresszív narráció felé tolja a bizonytalan elnevezésű („sajnálatos októberi események”, „drámai események”, „ellenforradalom”, „népfelkelés”, „polgárháború”) forradalmat és szabadságharcot. Több száz korabeli és későbbi nyugati sajtóorgánumban, az évfordulós elnevezések kivételével, a jelölések stigmatizáltak/sztereotípek lettek (zavargás, rebellió, lázongás). A hidegháború átpolitizált légkörében a Life '57-es fiatal szabadságharcosának színes festménye vagy az első amerikai televíziós dokumentumfelvételek ugyanúgy a pesti srácok bátorságáról szóltak, Molotov-koktéllal a kézben, szovjet tankokkal a hátuk mögött.

A háborús gépezet másik oldala azonos módon bújtott fel, megfontoltan hamisított: a halott szovjet katonákról Hruscsov parancsára mindennap fényképek készültek s kerültek repülőgépre, hogy a megosztott politikai-katonai vezetést beavatkozásra generálják. A megsemmisítés után megmaradt magyar dokumentumfilm-musztereket is az orosz propaganda „belpolitikai idomításra” használta.

1956 mozgóképes híradó és dokumentumfilm emlékezte ugyanúgy részleges, kor-

látozott és politikailag szelektált volt, mint a nyomtatott vagy a fotografikus szövegek. Ennek két oka volt:

1. A magyar karhatalmisták és a KGB emberei mindent megtettek, hogy felkutas-sák és megsemmisítsék a 28 magyar operatőr (Filmgyár, Híradó- és Dokumentumfilm Gyártó Vállalat: Mikó József, Hajdú Ferenc, Badal János, Csák János, Szekeres József, Vass Ferenc, Makk Károly, Szóts István, Illés György, Kovács László, Zsigmond Vilmos stb.) és a nyugati híradósok (a francia Pathé, az angol BBC, az osztrák Fox és Pommer, az amerikai NBC és CBS) összes, Magyarországon maradt, a forradalmat követő hónapokban ki nem csempészett tekercsét;

2. Egyetlenegy olyan felvétel sem készült, amely nyomon követett volna minden eseményt. (2 perces felvételek, nagy nyersanyagigény, éjszakai felvételek rögzítésére nem alkalmas negatív), így sok volt az átfedés, ismétlés, szaggatott rögzítés.

Csak kevés autentikus anyag (Mikó-gyűjtemény) maradt az 1956. október 23-a és 1957 januárja közötti eseményekről, de ez a töredékes emlékezet sem válhatott a nemzeti identitás részévé, legfeljebb a politikai propaganda hivatalos dokumentumfilmjében deszakralizálódott (Köztársaság tér, 1957). A nyugaton vetített, a müncheni Erdélyi István anyagait felhasználó, 1957-es összeállítások: a német *Magyarország lángokban* (Fox) és az amerikai *Magyar felkelés* (CBS) pedig tendenciózusosan millitáns-együttérző szemlélettel rekonstruálták-szelektálták a „közelmúltat”. Ennek érdekében a CBS egyetlen saját, korrekt felvételét sem használta fel, sőt Mikó Józseffel utólag Kaliforniában felvetett egy Molotov-koktélos utcai akciójelenetet.⁶

1956 emlékezete („a lyukas zászló” = a kilukadt kozmosz) az agresszív politikai amnézia következtében lassan elveszett, a „morális homályzóna” mélyére süllyedt, legfeljebb a privát élettörténetek illegitim szintjén létezhetett (oral history). A „belső összeesküvés” e sajátos szóbeli tartományában megtörténhetett a lassú traumaoldás, s az 1980-as évek elejére a valós sorsszembesítés igénye magasabb szintekre is felhatolt (szamizdat, esztétizáló-parabolisztikus művészetek). Legnehezebb helyzetbe a fényképes, de főként filmes dokumentálás került, mivel bűncselekménynek számított 1956 bármilyen audiovizuális feltárása, hiszen az a kádári kollektív összeesküvés három tabuját sértette volna egyszerre, így nem válhatott a narratív identitás részévé. A magyar játékfilmek azonban – két propaganda-hűségnyilatkozaton kívül (Keleti Márton: *Tegnap* [1959], *Virrad* [1960]) – utalásos-metaforikus, majd nyílt eseményábrázoló kísérletet tettek arra, hogy csak a szóbeliségben hagyományozott nemzeti jelképek, 1956 által megújított, elveszettek hitt üzenetét átadják a következő nemzedéknek.

1957 és 2006 között 43 nagy- és rövidjátékfilm, 1 áldokumentumfilm (Czigány Zoltán: *Ecseri tekercsék* [2005]) és 3 animációs film (Ediny Boglárka–Silló Sándor: *12 voltam '56-ban* [2006]; Kiss Iván: *Töredék* [2006]; Szilágyi V. Zoltán: *Jegyzőkönyv. Mansfeld*

⁶ Varga 1994. 19–16.

Péter emlékére [2006])⁷ készült, direkt és indirekt módon ábrázolva a 13 nap eseményeit, közvetlen következményeit (1958-ig!), majd a beálló amnéziát. '56 filmes elhallgatása politikai-ideológiai kényszerűség, de erkölcsi üzenet is: aki nem emlékezhetett nyíltan, az inkább nem alkotott vagy allegóriába/parabolába rejtekezve-esztétizálva vallott hűségét egészen 1981-ig (*Megáll az idő*).

Néhány Cassandra-film (Banovich Tamás: *Eltűszentett birodalom* [1956], Keleti Márton: *A csodacsatár* [1956], Najmányi László: *A császár üzenete* [1956], Várkonyi Zoltán: *Keserű igazság* [1965]) után rövid kisemberi intermezzo következett a „menni vagy maradni” valós alternatívájáról (Révész György: *Éjjélkor* [1957]).⁸

Az emlékezés első torz-hamisító formái az ellenforradalomról szóló drámai/dokumentatív téziszfilmek, apologetikus-propagandisztikus „tanítóköltemények” voltak, amelyek tevőlegesen is eszmei, fizikai rendet próbáltak teremteni (Keleti Márton: *Tegnap* [1959], *Virrad* [1960]; Fejér Tamás: *Az arcnélküli város* [1960], Keleti: *Amíg holnap lesz*, Kis József: *Félúton* [1962]).⁹ '56 társadalmi amnéziájának mozgóképes kibeszélését azon filmek folytatták, amelyek óvatos utalásaikkal, vitafilemként, eposz-balladaként, naplóként, parabolaként biztosították a szellemi folytonosságot, de jobban szolgálták a konszolidálódó kádári rendszer kvázi-mítoszalkotását (Herskó János: *Párbeszéd* [1962/63], Fábri Zoltán: *Húsz óra* [1965], Kósa Ferenc: *Tízezer nap* [1965], Jancsó Miklós: *Szegénylegények* [1965]; Szabó István: *Apa* [1966], Bacsó Péter: *Nyár a hegyen* [1957]).¹⁰ Bacsó Péter betiltott, *A tanú* (1969) című szatírája filmvégi Duna-áradása jelzi a metaforikus-esztétikai utalásrendszer használatának eluralkodását a hetvenes évek filmjeiben. Az elraboltt történelmet intimebben, poétikusabban, filozófikusabban minősítik e kamaradarabok (Makk Károly: *Szerelem* [1970], Szabó István: *Szerelmesfilm* [1970], *Tűzoltó utca 25.* [1973], Makk Károly: *Philemon és Baucis* [1975], Szabó István: *Budapesti mesék* [1976]), termelési fejlődésregény (Rényi Tamás: *Makra* [1974]); filmesszé (Magyar Dezső: *Büntető-expedíció* [1971]); történelmi passió (Kardos Ferenc: *Petőfi '73* [1973]) és a drámai kalandfilm (Sára Sándor: *80 huszár* [1978])¹¹

Tulajdonképpen a késő kádári kor, a puhulás évtizede, fog hozzá az ideológiai fella-
zításhoz, a letiltott közös történet kollektív tételéhez fejlődésregények (Gothár Péter: *Megáll az idő* [1981], Sándor Pál: *Szerencsés Dániel* [1982], Bereményi Géza: *Eldorádó* [1988]); parabolák (Kósa Ferenc: *A mérkőzés* [1981], Vitézy László: *Érzékeny búcsú a fejedelemtől* [1986]); '48/49-es történelmi maszkok: kísérleti filmek, drámák, kalandfilmek (Bódy Gábor: *Amerikai anizs* [1985]; Lugossy László: *Szirmok, virágok, koszorúk*

⁷ Böszörményi 2006. 18–19.

⁸ Szilágyi 1994. 498–502.

⁹ Bíró Gyula 2001. 27–28.

¹⁰ Bíró 2001. 32–60.

¹¹ Bíró 2001. 72–73.

[1984], András Ferenc: *Vadon* [1989]); családi szatírák (Gárdos Péter: *Szamaráköhögés* [1986]) és patetikus tablóképek (Kósa Ferenc: *A másik ember II.* [1987]) színes műfajfor-gatagában, de már részleges vagy teljes forradalom-rekonstrukcióval.¹²

A 90-es években '56 valódi és teljes történetének megrajzolása állt a középpontban (állattörténetben: Puszt Tibor: *A golyák mindig visszatérnek* [1993]; drámai kaland-filmekben: Zsombolyai János: *A halálraitélt* [1990]; erotikus szerelmi háromszögben: Só-lyom András: *Pannon töredék* [1990]; emlékező-meditációban: Makk Károly: *Magyar requiem* [1990]; portréfilmekben: Mészáros Márta: *Napló apámnak és anyámnak* [1990]; vígjátékban-szatíraban: Tímár Péter: *Csinibaba* [1997]; családregényben: Szabó István: *A napfény íze* [1999]). Sajnos a 90-es évek filmjei ezen újkori nemzeti szimbólumok mozgóképes kiüresítését, deszakralizálását végezték el.

2000-től pedig elkezdődött jelképi és narrációs szinten is a sztereotipizálódott '56-os mítosz műfaji filmekben való szétosztása: vígjátékban, szatíraban (Kardos Sándor – Sza-bó Illés: *Telitalálat* [2003], Koltai Róbert: *Világszám* [2004]); akció- és kalandfilmekben (Goda Krisztina: *Szabadság, szerelem* [2006]); posztmodern drámai adaptációban, kí-sérleti- és animációs filmekben (Vidnyánszky Attila: *Liberté '56* [2006], Halász Péter: *Herminamező - Szellemjárás* [2006], Ediny Boglárka – Silló Sándor: *12 voltam '56-ban* [2006], Kiss Iván: *Töredék* [2006], Szilágyi V. Zoltán: *Jegyzőkönyv* [2006]); filmnoir-ban (Vágvölgyi B. András: *Colorado Kid* [2007]). Sajnos túl erőssé vált a hollywoodi narrációs identitás, a polarizáló, mélység nélküli archetípusok önkényes használata, amely könnyen lelki-szellemi „bicsakláshoz”, egy tisztulni látszó magyarságüzenet kisajátításához vezethet. Szerencsére tovább őrződik a hagyományos drámai-esztétizáló vonulat, amely egy „halk szavú” gyöngyszemet igen (Cantu Mari: *Rózsadomb* [2004]), számos hiteles portrét (Mészáros Márta: *A temetetlen halott* [2004], Szilágyi Andor: *Mansfeld* [2006]), de remekművet még nem eredményezett (Meskó Zsolt: *Fiúk a házból* [2004], Erdős Pál: *Budakeszi srácok* [2006], Szomjas György: *Nap utcai fiúk* [2006], Jeli Ferenc: *Sínjárók* [2006], Pozsgai Zsolt: *Csendút* [2007], Dömölky János: *Bibó körút* [2007]).

Az '56 történetét felhasználó játékfilmeknek közös kulturális szimbólumai vannak: az etnikus vagy nemzeti jelképek. Ezek a nemzettudat kialakulásának legfőbb azonosítói, hiszen különösen stabil, identitásőrző vizuális-akusztikus jelképegyüttesek. Különleges létmódjuk ellenére a mindennapi élet apróságaiiban gyökereznek. Bennük a népművé-szet, mesék és mítoszok jel- és képvilága fonódik össze a nyelvi képes beszéd fordulatai-val, együtt építve fel az etnikus közösség kultúráját.¹³ E filmekben többnyire tiszta, etnikus jelképként, „nemzet-asszociációként”¹⁴ jelentkeznek, a természet és társadalom mikro- és makromozzanataiként: éghajlat, táj és domborzati egységek, folyó- és álló-

¹² Bíró 2001. 95–96.

¹³ Hoppál 2006:104-106.

¹⁴ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 18.

vizek, flóra (fák, virágok), fauna, városok/települések, építészet, tárgyak, járművek, öltözet, foglalkozások, sport, tánc és dal-szagrális ének, ünnepek, étel-ital, szín és címer, korona, zászló, történeti személyiségek, hazafias feliratok és verbális eufemizmusok, mentális-politikai stílus, ügyek¹⁵.

1. Éghajlat-évszak: azon filmek, amelyekben az októberi-novemberi eseményeket direkt (*Éjfélkor, Tegnap, Virrad, Párbeszéd, Tízezer nap, Philemon és Baucis, Makra, Megáll az idő, Szamárköhögés, Eldorádó, A másik ember, Napló apámnak és anyámnak, Pannon töredék, A napfény íze, Telitalálat, Világszám, Fiúk a házból, Rózsadomb, Budakeszi srácok, Szabadság, szerelem, Coloradó Kid*) vagy indirekt-retrospektív-metaforikus módon (*Húsz óra, Apa, Szerelmesfilm, Tűzoltó utca 25., Budapesti mesék, Magyar requiem, A halálraitélt, Mensfeld, Liberté '56, Herminamező - Szellemjárás, Sínjárók*) állítják a középpontba, az idő száraz, napfényes, ködös, ritkán esős. Az ettől eltérő esetek az előttnben vagy utánban játszódhatnak: a koratavaszi, várakozó esőben (*Szerelem*); május 1-jén a Lánchíd és a házak zászlókkal vannak díszítve (*Szamárköhögés*); az aranyszínű emlékező-gyermekkori nyárban, ill. a *Pancsoló kislány* nyarának sejtett idején (*A temetetlen halott, Magyar requiem*), a pusztulást előrelélő rekkenő hőségben (*A mérkőzés*), az éjszakai is arannyal behintett nyirkos őszi kertben (*Philemon és Bauchis*) és december 5-én, egy másfajta ajándékot hozó élet kezdetén (*Szerencsés Dániel*). De minden esetben ezek az eltérő idők vigasztalóak és spirituálisak. A normál évszak különleges anomáliáit jeleníti meg groteszk köntösben a *Szamárköhögés* (nagy vihar van, köd és járvány). Az időben való relatív ide-oda mozgást segíti és gyorsítja a realizáló, retrospektív archívok vagy áldokumentációk beillesztése a legkülönbözőbb fikciókba (*Apa, Megáll az idő, Eldorádó, Napló apámnak és anyámnak, A halálraitélt, A temetetlen halott*).

2. Táj- és domborzati egységek: a nemzeti elkötelezettségre utaló tájelemek (*Dunántúl, Tiszántúl, Alföld*)¹⁶ közül a magyarságot tisztábban-archaikusabban megőrző, de szegényebb Tiszántúl és az Alföld a gyakoribb az '56-os filmekben: tanyákkal, malommal, tsz-központtal (*Tízezer nap, A másik ember, Tegnap, Húsz óra*), pusztákkal (*Szegénylegények*), falvak templommal, gémeskúttal (*Szerencsés Dániel*). A Dunántúl tájegysége kulturális elsőbbsége és az események azonos aránya ellenére csak néhány filmben szerepel (*Szerencsés Dániel, Pannon töredék*).

3. Folyó- és állóvizek: az ország közepén folyó Duna, főként a Lánchíd, a Parlament vagy Buda felől teherautókkal, tankokkal fényképezve, a nemzeti összefogás, a túlélés jelképe (*Megáll az idő, Eldorádó, Szamárköhögés, Napló apámnak és anyámnak, A temetetlen halott*). A Dunán átívelő vasúti összekötőt szökött intézeti gyerekek őrzik, de a

¹⁵ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 9–11., 18–31.

¹⁶ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 48–49., 105.

Nyírségből (a tradicionális Tisza felől) unokájának élelmet hozó nagyapának kenyéréért és lekváráért szabadabbá teszik (*A másik ember*).¹⁷

4. Flóra és fauna: az út menti fasorok nagy részét nyárfa alkotja, amely a látogatbékéből a forradalomba (*Éjfélkor, Tegnap*) vagy a disszidálásba vezetett (*Szerencsés Dániel*), de baleset és gyilkosság tanúja is (*Éjfélkor, Tegnap*). Az alföldi homokvidéket megkötő akác védi a tanyát és a szekérrel útra kelő embert a nagy szelektől, hogy elvigye a vidék hitét-akarátát a nagyvárosba (*A másik ember*). A ládában tárolt búza jó rejtkehelye a nemzetiszín zászlóba csavart puszkának (*A másik ember*). Az óriási platánfa védelem és halál hordozója egyszerre a nagyváros ismeretlen világában (*A másik ember*). Tél idején kukoricagórék mögül rohannak elő batyuval és bőrönddel a hazájukból menekülők, akikért a vonat megáll egy pillanatra (*Szamárköhögés*).

Magyar lelkületű virágok: a tulipán, a szegfű, a kikerics nevei utalnak az Amerikába küldött telefonüzenetben a forradalom jogaira (*Szamárköhögés*); a piros-fehér-zöld szegfű a születésnapot és az értelmetlenül érkező halált jelzik (*Philemon és Baucis*). Az orvos szobájában a Nagy Imre melletti rokonszenv és néma tiltakozás jeleként az asztalon megjelenik a cserepes muskátli (*A temetetlen halott*). A halottak és a titkos temetések napján mindenütt őszirózsa borítja a rögtönzött és végleges sírokat, a zászlóval letakart, földre fektetett vagy az egyetemi aulában fölgravatolt fiatal hősök testét (*A másik ember, A halálraítélt*), de a virágból készült kokárdával mellükön indulnak a halálba a tankok ellen a szerelmesek (*Eldorádó*).

A fegyver közelében mindig galamb rebben a malomban és a templom padlásán, egy idős lélek távozásakor és harangzúgáskor is (*A másik ember, A mérkőzés, Philemon és Baucis*). A lovak megugranak a gyilkos zajtól a városba induláskor, hogy ott már bajt ne okozzanak (*A másik ember*), de a falovak a malom ablakában vagy a pikniken, a kisfiú mellett, a béke igazabb voltáról üzennek (*A másik ember, A halálraítélt*). A fegyverektől és éhségtől megveszett kutyát alig lehet elpusztítani (*A másik ember*).¹⁸

5. Járművek: a speciálisan magyar lovas szekér megjelenése az úton vagy a vonatablakból látva igen ritka (*Tízezer nap, Tegnap, A másik ember, Szerencsés Dániel*), hisz a városba ezzel elindulni veszélyes, de nem lehetetlen. A várost és vidéket inkább Csepel teherautók (feliratokkal is jelölve származási helyüket), vöröskeresztes autók, komikus helyzetben kisbuszok, tankok kötik össze (*Éjfélkor, Tegnap, Világszám*). A gépjárművek a városban viszik szerte az öröm híreit, pl. felzászlóztott, felvirágozott tankok, Csepel autók (*Tegnap, Magyar requiem*), agresszívan támadnak az utcában, hídon (*A másik ember, A halálraítélt, A temetetlen halott*), vagy védekeznek, akár barikádként használva a tankot, fekete ávós au-

¹⁷ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 49., 108–109.

¹⁸ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 20–21., 50–53., 110–127.

tót, villamost (*A másik ember, Tegnap, Apa, Szerencsés Dániel*), életet próbálnak menteni (*Eldorádó, A másik ember*).¹⁹

6. Tárgyak: '56 az idő kizökkenése. Megnyitja az értelmes halál, azaz a teljesség felé való utat, de figyelmeztet arra is, hogy a forradalom leverése nem örökké tart – a megállt időt újra lehet és kell indítani. A megfagyott időt egy szakrális (gyertya, mécs) és egy profán tárgy (óra) mozdíthatja meg. A gyertya e filmekben a halálra való emlékezés, a feltámadás ígérete egy lépcsőház sarkában (*Napló apámnak és anyámnak*), az egyetemi és a közös éjszakai ravatalon (*A másik ember*), a sötét vonatalagútban eligazító fény (*Szerencsés Dániel*), az idegen hódítók bevonulása után a forradalom mellett, az ablakba kitett gyertyával szimpatizáló szolidaritás (*80 huszár*). Az apától kapott óra éppen akkor áll meg, amikor az egyetemista fiatalember élete kockáztatásával zászlót visz az egyetemre (*Apa*). E motívum visszatér egy nagycsaládi filmben (*A napfény íze*), melyben a főhős 3 évi börtön után szabadulva kéri az óráját, amelyet elvesztettek. Tehát mindkét filmben ellopták az időt az életéből, amit csak ő szerezhet vissza az emlékezéssel.

7. Öltözet: a magyaros jelleget szinte csak az olyan filmek képviselik, ahol a vidék tradicionális ruházata is megjelent, pl. ködmön az anyán, az oltalmazó hímzett ing és kucsma a fiún (*A másik ember, Tegnap, Húsz óra, Tízezer nap*). A szabadságharcosok félcivil-félkatonai viselete (zakó és puska, ballonkabát és kézigránát, Bocskai-sapka) a forradalom őszinteségének szép lenyomata (*A másik ember, Eldorádó, Megáll az idő, A halálraítélt*), de az ávós egyenruha hordása a káoszban egyszerre életmentő és szégyen (*A másik ember, Eldorádó*). A hatalom igaz arcát nem annyira a megfélemlítés, hanem a teljes személytelenséget kifejező krumpliszák hordozta. Hiszen a *Szegénylegények* zárásában az osztrák himnusz elhangzása közben a volt szabadcsapat fejére ezt húzzák, mint a lovakat terelik végső útjukra. *A temetetlen halott*ban először a repülőn elrabolt férfi foglyok viselik, előre jelezve a magányos sötétséget, másodszor Nagy Imre, az ország-világ előtt letagadott kivégzésekor, mintha a való fényt is megölni akarnák. Ez ellen tiltakozik tudat alatt minden film a gyerekek, fiatalok zászlóba öltöztetésekor, halotti menyegzőjükön (*A másik ember, A halálraítélt*).²⁰

8. Tánc és dal, szakrális és világi zene: a beszédes *Egmont-nyitány* többnyire a legfőbb azonosítója a kornak, akkor is, ha finoman rejtjelezett, a végzet és a méltóság hordozója (a *Philemon és Baucis*ban a két séta közben, a gyertyák rebbenésekor), akkor is, ha a tiszta közösségi akarat jelzője (*A halálraítélt, Magyar requiem, A temetetlen halott*), nyílt tagadása a bárgyú *Pancsikoló kislány*, kivégzésekkor kihangosított „örömmzenének” (*Magyar requiem, A temetetlen halott*). Csak a szent és nemzeti egybekapcsolása fog össze egy zéteső, de léleekben még összetartozó közösséget, ezért éneklük mindeütt és mindenkor a *Himnusz*t és a *Szózat*ot: reménykedve a vonaton a határátlépés

¹⁹ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 25.

²⁰ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 22–23., 46–47.

előtt (*Szerencsés Dániel*), az ávós laktanya ostromakor (*A másik ember*), a Szálin-szobor ledöntésekor (*Napló apámnak és anyámnak*), a túlélésért reszketve a légópincében (*Eldorádó, Szamárköhögés*).²¹

9. Címer: a Parlament tetején (*A temetetlen halott*), a Keleti pályaudvar bejáratán (*Szerencsés Dániel*), az ávós laktanya rácsán (*A másik ember*), a pokolba jövő vonat kazánján (*Szerencsés Dániel*), a repülőtéren (*A temetetlen halott*) uralkodó vöröscsillagot az égből porba hullajtják, lánctalp elé vetik (*A halálraítélt, A temetetlen halott*), hogy helyére zászlón, karszalagon, tankon, teherautón, bejáratí ajtón (*Tegnap, A másik ember, Napló apámnak, anyámnak*) a makacs republikánus tagadás, a „magyarok Mózesének” jelét, a Kossuth-címert tegye.²² A kaotikus, izolált cselekvés-redundanciák így lépnek át egy rendezett, nyilvános, kollektív rituális nagytérbe, időbe, megszüntetve a profán idő és bitorló idegen tér hatalmát.²³

10. Nemzeti szín és zászló: Szinte minden forradalmi eseményt ábrázoló filmben feltűnik a véres vagy tiszta zászló körülhordozásának Szent László-i szokása (szekéren *A másik ember*ben, Csepel autón a *Tegnap*ban, tankon a *Tegnap*ban, a *Magyar requiem*ben, a *Világszám*ban). Rendkívül látványosak a zászló megszerzésért folytatott harcok (*Tegnap, Apa, A másik ember*), hiszen a csapatok 1848. április 11-e óta erre a három erényre (vörös = erő, fehér = hűség, zöld = remény) tesznek esküt. A Rákosi-rendszer tudatosan gyengítette a nemzeti színnek nemzeti kötését a vörös lobogó kötelező használatával, ezért a zöld kezdte átvenni „az igazi nemzeti szín” szerepét. Zrínyi Miklós *Tábori kis traktája* szent kötelességének tartja a zászló mindhalálig való elkísérését: „...és a zászlót tovább meg nem tarthatod és meg nem oltalmazhatod, akkor magadat beletakarod, és hozzád szorítod, és életedet e mellett veszteni akarod.”²⁴ Mivel az ünnepi kultuszok között legerőteljesebben a gyász ceremóniái váltak nemzetivé, ezért a zászlóvak becsavart, elfedett test, ravatal, koporsó, sírhant, puska stb. gyakran jelentkezett együttesen a gyertyák, mécsek, koszorúk, virágok, szalagok környezetében (*A másik ember* – kisia zászlóba takart holttestét biciklire teszi az édesapa, a meghalt unoka titkos temetésén a koporsóra kerül a lyukas zászló; *Napló apámnak és anyámnak* – a nem engedélyezett exhumálás és újratemetés rögzítése a stábbal). A tendenciózusos, ellenforradalmat sulykoló *Tegnap* című filmben szinte csak lukas zászlót látunk (kétszer vágják ki a Rákosi-címert ollóval(?), majd feltűnik autón, tankon), a megfosztottság jelképeként. Drámai-stilizált filmekben kevesebb az ilyen tolakodó jel, mint ahogy ezt a történelmi tények is igazolják (*Megáll az idő, Eldorádó, Szerencsés Dániel, A másik ember*), helyette gyakoribbak a nemzetőr-szalagok. A lukas zászló szinte fenséges, himnikus jelentést

²¹ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 56–57., 135.

²² Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 63., 162., 245.

²³ Verebélyi 2005. 130–143.

²⁴ Ruffy 1988. 162–163.

kap: a *Szerencsés Dániel*ben a hotel éttermében, a János bácsi dallamára kígyózva körbehordozzák, megmutatják a fénynek, ragyognak a szemek, Szerencsés Dániel ujjong, hogy ismét összefogott a magyarság, s így hazamehet. Amikor a film plakátján e zászló jelent meg, a filmet azonnal betiltották.²⁵

A rendszerváltás előtti, „keszonban” tartott ország ’56-os filmjei kísérletet tettek az elveszett múlt, a lelkiismeret és nemzeti önbecsülés visszaszerzésére, s néhány jelentős filmmel (*Szelem, Philemon és Baucis, Megáll az idő, Szerencsés Dániel, Eldorádó, Szamárköhögés*) eljutottak a szimbolikus és realista kimondhatóság határáig, de a szabadság jelével megszentelt rendszerváltás utáni kulturális-morális amnézia, politikai ellenségképzés nem kedvezett az új ’56-os realista történelmi festésnek (*A temetetlen halott, Mansfeld, Rózsadomb*), inkább szabad utat engedett a moralizálásnak-legendaképzésnek (*A halálraitélt, Magyar requiem, Budakeszi srácok, Sínjárók*) és a műfaji-álműfaji kétes utazásoknak (*Szabadság, szerelem, Világszám, Colorado Kid*).²⁶

Irodalomjegyzék

- Böszörményi Gábor: *Jegyzőkönyv. Mozinet.* 12. 18–19.
- Bíró Gyula: *A magyar film emberképe 1957–1985.* Lakitelek, Antológia Kiadó, 2001.
- Hoppál Mihály: *A magyar nemzeti jelképek. Disputa.* 7–8. 2006. 104–106.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *Magyarságszimbólumok.* Budapest, Európa Folklor Intézet, 2002.
- Radnóti Sándor: *Határesetek. Filmvilág.* 10. 2006. 4–9.
- Ruffy Péter: *Magyar ereklyék, magyar jelképek.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1988.
- Selmezi Kovács Attila: *Nemzeti jelképek.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2001.
- Szilágyi Gábor: *Életjel.* Budapest, Magyar Filmintézet, 1994.
- Varga Balázs: *A Mikó-gyűjtemény. Filmkultúra.* 2. 1994. 19–16.
- Verebélyi Kincső: *Szokásvilág.* Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2005.

²⁵ Kapitány Á. – Kapitány G. 2002. 61–62., 156–160.

²⁶ Radnóti Sándor 2006. 4–9.

Hodossy Gyula

Azóta bukórepülésben

89 novembere, jaj...

Fű, virág, katica,
milyen értelmetlen szó a politika.
Emlékezés múltra, okokra,
rendszer váltásra, a pártra, a konokra.
Bukórepülésben az egyszemélyes kis piros gép,
semmi vész, mint vajban a kés, a pilóta kész
a boldogságra,
ha le nem zuhan, s be nem üti a fejét.

A rendőr kezében gumibottal tellegetett felém,
viszonzásul repült a virág.
Pajzson landolt, s csúszott a mélybe,
így voltam én is, a változást remélve,
a kde domov muj-t, elszántan énekelve.
Ki érti mit, miért, a labirintust, s az okát,
a rendőrt, aki alig pár évvel volt idősebb nálam
állt tehetetlen, mint én,
várva a parancsra, ő mástól, én is mástól, Istenemtől.

Bukórepülésben angyalok közt
a kis piros gép sem kell, mégis repülök,
irányíthatatlanul szelem a levegőt, de örülök,
gyönyörűek a színek, s feledőben a húszéves hírek.
Lágyan landolok, fűben hempergek,
kérdéseken nevetek, a kíváncsiskodókért, mikor, mit, miért,
semmit sem tehetek.
Kisfiam mosolyáért pillangót kergetek.

A napfény áthatol...

A napfény áthatol az ablaküvegen,
megfényesít ibolyát, asztalt, szekrényt.
A könyvlapja vakítóan világít,
szemet éget.

Agyadba lézerként hatol a ragyogás,
a pillanat és az örökkévalóság játéka,
nem tudni merre, és meddig tart, s mivégre!
A boldogság beteljesülése: égni.
A katarzisz!
Elégsz, ha belefeledkezel?

A fecskék szerelmi tánca el-eltakarja a napot,
be-beárnyékolja a vakító ismeretlent,
fel-felvillan a piszkos valóság.
Mint régi írógépek karja a betekert papírra,
a betűk úgy ütődnek a szemedbe,
megterhelve, jelentést kutatva.

A napfény áthatol a szíveken,
megfényesít testet-lelket, tekintetet.
A könyv lapja mosoly és elégedettség.
A világ, a fényorgiában hempergő feketeség után,
újra tanul látni,
ibolyát, asztalt, szekrényt,
fényárban úszó, táncoló fecskepárt.

A szép keret szerelem

Mit ér a szép keret, ha az asztal üres,
ha a széken nem ül a szeretett kedves,
mit ér az abrosz és a szép virág,
ha csak emlék a rátalálás,
ha csak emlék az izgalom, a homály,
mely mögött szendén meghúzódik a remegés,
a szenvedély, a vágy, az esély hite,
az újrakezdés misztériuma.

Mit ér a szép keret, ha nincs üzenete,
ha nem tesz boldoggá az emlékezet,
mit ér a hely, ha csak rejt, de nem ölel,
ha csak zaj van és nem zene,
ha csak szól a száj, kiált, üvölt, dadog,
de nem szeret, ha nem őszinte,
ha nem simogat, ha nem lágú és finom.

Mit ér a szép keret e keretekkel teli világunkban,
ha a keret elnyom, de nem kiemel,
ha nincs mélysége, csak felszíne,
ha a láttatott világ: csupán asztal, szék, abrosz.

A szép keret szerelem,
tengerparti naplemente,
csillagokkal teli meleg nyári éjszaka,
a boldogság könnye,
csók, vállra hajtott fej,
ujjbegyek találkozása, simogatás,
gyermekszülés.

A szép keret gyermekmosoly,
a jövő, az értelem, a megtartó vágyakozás,
ha a széken ott ül a szeretett kedves!

Tér és erő szivárvánnyal

Térerő nélküli borospincém mélyén,
ahol a tér és erő ad alkalmat,
hogy felfedezem, bennem van a kézség,
emlékezni, látni a láthatatlant.

Párom szeret, mert van Holdam,
és Esthajnalcsillagom – mondta.
Én szeretem a párom, mert hiszi,
hogy enyém az égbolt – mondtam.

A tér és erő adta alkalom
megvilágítja múltam egy-egy szeletét,
a józan vadvirágos rétet,
a részeg boros éjszakát.
Érzem a fű illatát, szédít,
émelyítőn forog a föld velem,
s élénk piros pipacsszirmot tapint kezem.

Átölel a tér.
A bársonyos este, mint puha pokróc
rásimul vállamra.
Párom aláengedem, hogy Ő se fázzon,
remegjen, féljen,
érezze, hogy az enyém, a miénk,
a fűben játszó bogarak sustorgása.

Bor kerül a pohárba,
színét alig látni a homályban,
a koccintás szerelmet ébreszt,
a lezúduló nedű élénk téz,
s feltör az erő a tér nélküliségben,
hogy senki ne higgye, mert nem látszik,
éjszaka nincs szivárvány se.

E számunk szerzői

- Anga Mária (1955) Eger
Ayhan Gökhan (1986) Budapest
Bakos Kiss Károly (1977) Beregújfalu
Bakos Zoltán (1956) Budapest
Balázs Beáta (1984) Etes
Barabás Zoltán (1953) Nagyvárad
Bálint Péter (1958) Debrecen
Bene Zoltán (1973) Szeged
Benke László (1943) Újvárfalva
Bertha Zoltán (1955) Debrecen
Boros Edit (1949) Veszprém
Bozók Ferenc (1973) Budapest
Cseh Károly (1952) Mezőkövesd
Demeter Szilárd (1976) Nagyvárad
Devecseri Zoltán (1948) Hövej
Dénes László (1959) Nagyvárad
Döbrentei Kornél (1946) Budapest
Erős Kinga (1977) Budapest
Fecske Csaba (1948) Miskolc
Finta Éva (1954) Sárospatak
Gittai István (1946) Nagyvárad
Goron Sándor (1975) Nagyvárad
Hanti Krisztina (1982) Budapest
Hodossy Gyula (1960) Dunaszerdahely
Horváth Ödön (1938) Kismaros
H. Szilasi Ágota (1960) Eger
Hutvágner Éva (1988) Dunaújváros
Kelemen Erzsébet (1964) Debrecen
Király Farkas (1971) Budapest
Kis Pál István (1951) Szekszárd
Kiss Benedek (1943) Budapest
G. Komoróczy Emőke (1939) Budapest
Konczek József (1942) Pomáz
Kovács Mikó Edina (1971) Debrecen
Ködöböcz Gábor (1959) Eger
K. T. I. (1988) Nyíregyháza
Kusper Judit (1976) Eger
Lászlóffy Csaba (1939) Kolozsvár
Lipcsei Márta (1943) Nagyvárad
Mák Ferenc (1956) Óbecse/Budapest
Nagy Zsuka (1977) Nyíregyháza
Németh István Péter (1960) Tapolca
Nyilas Attila (1965) Budapest
Pataki István (1953) Bihar
Petrás Mária (1957) Pomáz
Posta Marianna (1983) Eger
Renn Oszkár (1933) Eger
Serfőző Simon (1942) Miskolc
L. Simon László (1972) Budapest
Szakolczay Lajos (1941) Budapest
Székelyhidi Ágoston (1933) Hajdúböszörmény
Szigeti Lajos (1940) Budapest
Szirmai Péter (1970) Budapest
Szűk Balázs (1960) Debrecen
Sz. Tóth Gyula (1945) Szigetvár
Tüzes Bálint (1951) Nagyvárad
Vasy Géza (1942) Budapest
Váradai-Kusztos Györgyi (1978) Nagykőrös
Verók Attila (1975) Eger
Véghelyi Balázs (1983) Százhalombatta
Zimányi Árpád (1955) Eger